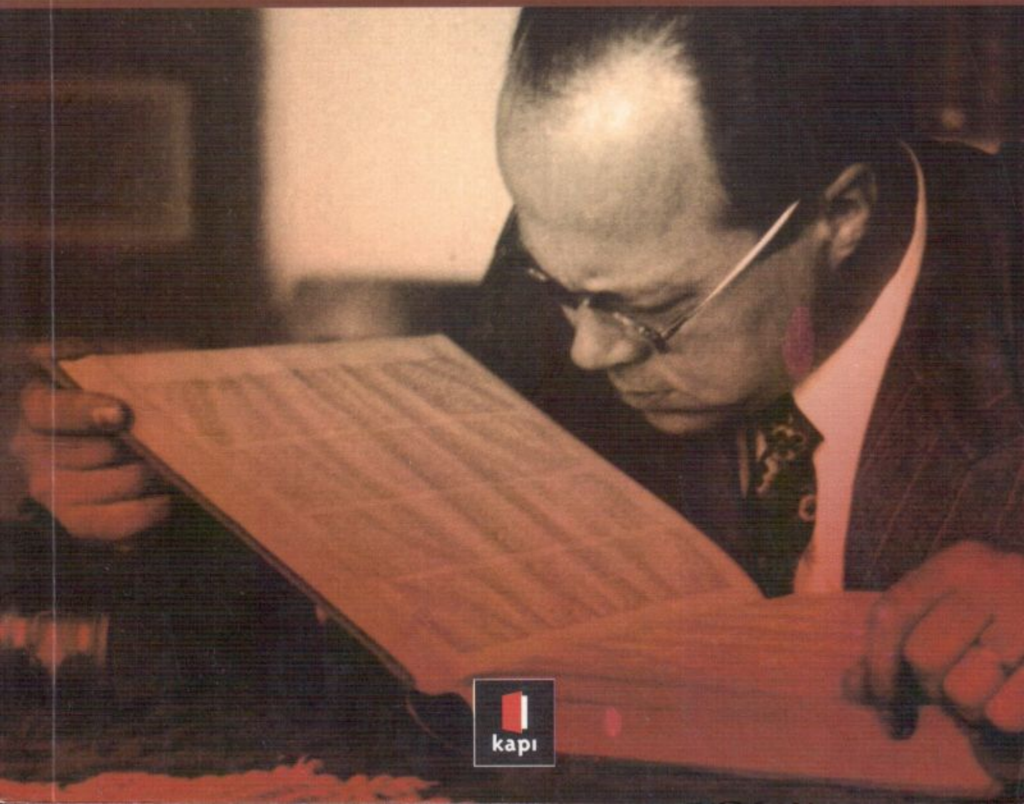
bir mabed bekçisi

Dücane Cündioğlu

DÜCANE CÜNDİOĞLU

21 Ocak 1962'de İstanbul'un Üsküdar ilçesinde dünyaya geldi. 2 Nisan 1980'de başladığı yazı hayatına çeşitli dergi ve gazetelerde makaleler yayımlamak suretiyle devam etti. 1981'de Kur'an ilimlerini temel uğraş alanı olarak seçti. Yorumbilim'in (ilm-i Tefsir) yanı sıra uzun yıllar Tarih, Dilbilim (ilm-i Belagat), Düşüncebilim (ilm-i Mantık) ve felsefe dersleri verdi. Şubat 1998'den beri *Yeni Şafak* gazetesinde köşe yazarlığı yapmakta olan Cündioğlu, geleneksel ilimlere hayatiyet kazandırmak gayesiyle klasik mantık, psikoloji, kelam ve felsefe metinlerinin neşir ve hazırlıklarıyla meşgul olmaktadır.

Eserleri:

1993'te Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili: Kur'an-ı Kerim ve Meali*'ni hazırlayıp notlandıran yazarın 1995'ten itibaren yayımlanmış başlıca eserleri şunlardır: *Başörtü Risalesi (1995); Kur'an'ı Anlamanın Anlamı (1995); Sözün Özü: Kelam-ı İlahi'nin Tabiatına Dair (1996); Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre: Anlamın Tarihi (1997); Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet ideolojisi (1998); Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler (1998); Kur'an ve Dile Dair (2005); Tarih ve Siyasete Dair (2005); Kur'an Çevirilerinin Dünyası (1999); Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet (1999); Bir Kur'an Şairi: Mehmed Âkif ve Kur'an Meâli (2000); Philo-SopiaLoren (2004); Arasokakların Tarihi: Hatıralar ve Hatıratlar (2004); Keşf-i Kadim: İmam Gazali'ye Dair (2004); Felsefe'nin Türkçesi: Cumhuriyet-Felsefe-Eleştiri (2004); Düşünce Düşlenir (2005); Akif'e Dair (2005); Mehmed Akif'in Kur'an Tercümeleri (2005); Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset (2005); Bir Mabed Bekçisi (2006); Bir Mabed İşçisi (2006); Bir Mabed Savaşçısı (2007); Daire'ye Dair (2007); Hz. İnsan (2009); Ölümün Dört Rengi (2009); Göz İzi (2010); Hakikat ve Hurafe (2010); Cenâb-ı Aşk (2010).*

Bir Mabed Bekçisi: Cemil Meriç

-Roman ve Balzac; Şiir ve Hugo-

Kapı Yayınları 229
Araştırma-İnceleme 50

Bir Mabed Bekçisi: Cemil Meriç
Dücane Cündioğlu

1-4. Basım: Eylül-Ekim 2006, Etkileşim Yayınları
5. Basım: Kasım 2010, Kapı Yayınları

ISBN: 978-605-4322-40-4

Sertifika No: 10905

Yayına Hazırlayan: Mustafa Çevikdoğan
Kapak Tasarımı: Utku Lomlu
Mizanpaj: Merve Güven

Kapı Yayınları
Ticarethane Sokak No: 53 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (212) 513 34 20-21 Faks: (212) 512 33 76
e-posta: bilgi@kapiyayinlari.com
www.kapiyayinlari.com

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa / İstanbul
Tel: (212) 674 97 23 Fax: (212) 674 97 29

Genel Dağıtım
Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
Ticarethane Sokak No: 53 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (212) 511 53 03 Faks: (212) 519 33 00

Kapı Yayınları, Alfa Yayın Grubu'nun tescilli markasıdır.

Bir Mabed Bekçisi: Cemil Meriç

-Roman ve Balzac; Şiir ve Hugo-

DÜCANE CÜNDİOĞLU

İçindekiler

Die Logik ist zwar unerschütterlich, aber einem Menchen, der leben will, wiedersteht sie nicht.

Franz Kafka, *Der Proceß*

Önsöz

Paris'in fevkalâde soğuk geçen 2005 kışında kapanıp kaldığım 20 metrekarelik küçük stüdyoda, şayet oda arkadaşımın kütüphanesinde bulabildiğim birkaç Fransız romanıyla ısınmak durumunda kalmasaydım, şu an elinizde tuttuğunuz bu kitap hiç kuşkusuz ki yazılmış olmayacaktı.

Mart 2006'da İstanbul'a döndüğümde, bilhassa Balzac'a ait ne kadar roman varsa teker teker kitapçılardan toplayıp peşisıra okumaya başlamıştım ki Balzac mütehassısı bir dostum, hemen şu ihtarda bulundu:

— "Balzac okuyacaksan, muhakkak Cemil Meriç'in tercümelerinden oku!"

Dostumun, tavsiyesinin zorunlu bedeli olarak istifademe sunduğu tercümeleri kısa zamanda okumuş ve hiç beklemediğim bir sürprizle karşılaşmıştım: *dipnotlar...*

Çeyrek yüzyılı aşkın bir süredir dil ve çeviri sorunlarıyla yakından ilgilenmiş, sayısız çeviri eleştirisi yazmış bir "dil sevdalısı", -söylemekten niçin utanayım- bir "dil delisi" olarak, meslekdaşım genç Meriç'in âdeta kutsal bir metni çevirircesine gösterdiği o muazzam titizlik ve dikkat karşısında büyülenmiş, takdir hislerimi nasıl ifade edeceğimi bilemez

hâle gelmiştim: birkaç-sayfada-bir okurunu selâmlayan perestişkârâne açıklamalar... genç mütercimin kendi yetersizliğini ifşa sadedinde yaptığı sevimli ve samimi itiraflar... ve Fransızca tabirleri kılı kırk yararak Türkçeleştirme azminin yol açtığı sözde başarısızlıkların mahcubiyetiyle düşülmüş onlarca dipnot...

Önce Balzac, sonra Hugo çevirileri...

Kısacası, ilginç bir tesadüfler zincirinin sonunda *Mütercim Cemil Meriç*i keşfetmiştim; sadece bendenizin değil, Türkiye'nin de meçhulü kalmış bir Cemil Meriç'ti bu. Çünkü şimdiye değin, bu çeviri ustasının tercümelerini ele alan, inceleyen bir tek makalecik bile yazılmamıştı. Nisan 2006'da Kültür Bakanlığı'nca yayımlanan "Cemil Meriç" kitabı (daha doğrusu: *albümü*), sözkonusu ilgi ve bilgi fukaralığının en yetkin belgelerinden birini temsilen okurun huzuruna çıkınca, esasen üzerime vazife olmasa da *Mütercim Cemil Meriç*e, Meriç okurları kadar Türkçe sevdalılarının da dikkatini çekmenin yararlı olacağını düşündüm. Ne var ki niyetimi gerçekleştirmeden önce, pek tabii ki kendisinin o yıllarda kaleme almış olduğunu bildiğim çeviri eleştirilerine de âcilen göz atmam gerekiyordu.

Uzun ve yorucu yolculuk, gerçekte, bu adımla birlikte başlamış oldu. Meğer göz atılması gereken ne çok şey varmış! Taramaların alanı genişledikçe, kenardan köşeden günyüzü görmemiş yazılar, eleştiriler, eleştirilere verilmiş cevaplar çıkmaya başladı.

Bu sefer Meriç'in yine hiç bilmediğim bir tarafını keşfetmiştim: *Münekkid Cemil Meriç*. Lütfen müsaade ediniz de bir kez daha keyfini çıkarayım: sadece bendenizin değil, Türkiye'nin de meçhulü kalmış bir Cemil Meriç'ti bu. Çünkü Meriç'in kimleri ve niçin eleştirdiği, nasıl eleştirdiği, bu eleştirilerin o yıllarda ve eleştiriye maruz kalanlarca nasıl

karşılandığı hakkında bir tek, evet bir tek makalecik bile yayımlanmış değildi.

*Mütercim Cemil Meriç*ten sonra, şimdi de *Münekkid Cemil Meriç*... Tam anlamıyla bir cangılın ortasına düşmüştüm. Ve çaresiz, ne yapıp edip işin sonunu getirmek zorundaydım. "Şu makaleyi de görelim, şu derginin veya gazetenin filan sayılarını da tarayalım" derken, kısa zamanda 50'yi aşkın dergi ve gazeteden toplanmış yüzlerce makaleden müteşekkil koca bir koleksiyon piramidi yükseliverdi masamın üzerinde.

Meriç'in matbu telif ve tercümelerine ulaşmak da başka bir sorun olarak karşımda duruyordu; zira birer derleme olmaları sebebiyle eklemelere, çıkarmalara maruz kalmış bu kitapların ilk, daha doğrusu tüm baskılarını bulmak, tek tek hepsini karşılaştırmak, hangi yazının daha önce nerede neşredildiğini ve daha sonra hangi baskıya dahil edilip hangi baskıdan çıkarıldığını sabırla ve titizlikle tesbit etmek lâzım geliyordu. Sağolsunlar, sadık dostlarım ve vefakâr talebelerim, her zaman olduğu gibi yine imdadıma yetiştiler ve onların biraz da kerhen (!) verdikleri destek sayesinde bir-iki ay içerisinde hemen hemen bütün baskıları biraraya getirmeyi başarabildim. Bu arada yayım tarihi itibariyle tüm makalelerini derleyip sıralamış olduğum devâsa *Cemil Meriç Haritası* da birkaç eksiğiyle tamamlanmış gibi görünüyordu.

Keşifler, fetihler hiç biter mi?

Bitmiş görünür sadece ve birgün bir yerlerden sessiz sedasız birkaç yazı daha başını uzatıverir. Ne gam! 4-5 aylık çabaların neticesinde, iyi kötü koca bir külliyat ortaya çıkmış, toplanan yüzlerce makalenin yanında Meriç'in matbu kitapları bile neredeyse tüm ehemmiyetini kaybeder gibi olmuştu.

Bir yandan Balzac ve Hugo dosyalarının eksiklerini ikmâl ediyor, kenarda köşede kalmış küçük ayrıntıları bir araya

getiriyor, her geçen gün yeni ve farklı bilgilerle elimdekileri karşılaştırarak bir sonuca varmaya çalışıyordum; diğer yandan, yolun başındayken müdahil olmayı pek düşünmediğim bazı konularla ilgilenmek zorunda kalıyordum.

Herkes kadar benim de az çok bildiğim/tanıdığım fikir tarafı, Cemil Meriç'in, gerçekte, konuşmaktan, değerlendirme yapmaktan en çok kaçındığım tarafıydı: *Mütefekkir Cemil Meriç.*

Bir *mütercim* ve *münekkid* olarak takdir ettiğim bu fikir işçisinin tezatlarla dolu *mütefekkir* yönüne temas etmem halinde, fincancı katırlarını ürkütmek hadi bir yana, Meriç'ten, Meriç'in zengin ve çok yönlü dünyasından, hele hele o muhteşem Türkçesinden istifade eden/edecek olan genç okurlarını ister istemez hayâl kırıklığına uğratmak gibi sevimsiz bir duruma sebep olmak da sözkonusuydu. Çünkü bilinen, tanınan Meriç, 70'li, 80'li yılların Meriç'iydi. Bu Meriç hem yâra, hem ağyara hoş görünmek ihtiyacı hisseden, inişlerle-çıkışlarla dolu hâlet-i ruhiyesinin imkân verdiği nisbette itidali arayan, nadiren de olsa bulan bir Meriç'ti.

Hâl böyleyken, bu süre içerisinde yayımladığım tedkiklerin tamamı Meriç'in *münekkid* ve *mütercim* yönüyle değil, *mütefekkir* yönüyle alâkalı yazılardan teşekkül etmiş oldu. Çünkü önce, 70'li, 80'li yılların Meriç'iyle ilgili kemikleşmiş snob kavrayışları silkeleyip sarsmak ve vıcık vıcık müdahane kokan yıllanmış gevezeliklerin bir an evvel son bulması amacıyla, çürüme emareleri gösteren bu yaraya hiç beklemeden neşter vurmak, bana daha sağlıklı ve daha ahlâklı bir tutum gibi görünmüştü.

Yıllar önce benzer bir çalışma yapmış ve *Bir Kur'an Şâiri: Mehmed Âkif* (İstanbul, 2000) adıyla yayımlamıştım. Bunca uğraşın içerisinde şimdi de *Bir Mabed Bekçisi: Cemil Meriç* adıyla son bir monografi daha kaleme alıp neredeyse altı ay

boyunca nefes almadan hazırladığım evrak-ı perişanımın, zaten can çekişmekte olan ilim-irfan dünyamızın melül melül bakan o aşksız, şevksiz, heyecansız bakışlarıyla bir kez daha kirlenmesine müsaade etmeli miydim?

Tereddüd içindeydim, ve daha da kötüsü, ne dostlar, ne de ehibba cihetinden destek görüyordum. Mizacımı bilenler, el attığım bir konuyu yarım bırakmayacağımı da bildiklerinden, ister istemez vaktimi ziyan edeceğimden, uzun süredir hazırlıklarıyla meşgul olduğum -kendilerince malum- dosyaların rafa kalkacağından endişe ediyorlardı. Tamamen de haksız sayılmazlardı. Çaresiz, kendimi ikna etmek için dostlarımı da ikna etmeye çalıştım. Sonuçta ben de, onlar da pek ikna olmadı ama, yola düşmüştüm bir kere, bari yolda olsun düşmemeliydim.

Şairin de işaret ettiği gibi, her ne pahasına olursa olsun, artık yapmam gerekeni yapmalı, bedeli neyse, onu aşk ile, şevk ile ödemekten kaçınmamalıydım:

Yâr için ağyara minnet ettiğim ta'n etmen
Bağban bir gül için bin hâre hizmetkâr olur

İlk yazılar günyüzüne çıkmaya başladıkça, çevremdeki tereddüt ve tedirginliklerin azalmaya başladığını farkettim; birkaç dostum, yazılarımı yayımlanmadan önce okumak ve önerilerde bulunmak nezaketini gösterdiler. Kadîm Meriç okurları da saha dışından konuşan bu davetsiz misafirin çalışmaları karşısındaki ilk tedirginliklerinden zaman içinde sıyrılıp iltifat ve teşviklerinden bu fakiri mahrum etmediler.

Her şey bu kadar yolundayken yine de *son bir monografi* deyişim boşuna değil. *Âkif* hakkında yazdığım monografi tam bir vazife hissiyle ve fevkalâde güç koşullarda kaleme alınmıştı; zira cehaletin ilim ve irfan hayatımıza bu denli acımasızca ferman dinletiyor olmasından ziyadesiyle incin-

miştim ve memleketimizin yetiştirdiği değerli bir insana atılan ucuz iftiralar karşısında bile bile kulaklarımı tıkamaya gönlüm razı olmamıştı.

Hazırlıklarım deruhde ettiğim Meriç monografisi de-yukarıda kısaca izah ettiğim üzere-bir tesadüfler zincirinin sonucudur. Kendi aslî meşguliyetlerimi kısa bir süreliğine ertelemeyi göze aldıysam, bu, hayatta hiçbir tesadüfün *anlamsız* olmadığına inandığımdandır. Vazifelerimizi, zannedildiği gibi, tercihlerimiz değil, bilâkis tesadüfler belirler; belki garip gelecek ama, o tesadüfleri de sözümona tercihlerimiz tayin eder. (İtirazı ve dahî vakti olanlar varsa, hiç durmasınlar, tam da bu noktada *seçmek* ile *seçilmek* arasındaki o ince farkı soruşturmaya başlasınlar!)

Evet, son bir monografi... Tercihlerim itibariyle değil, niyetlerim itibariyle *son*...

Tedkiklerimi, okura bir bütün hâlinde sunamadığımdan ötürü mazur görülmeyi ümid ediyorum. Çünkü elinizdeki kitap, Meriç'in daha çok *mütercim* yönünü ele alıyor. Ardından da ilk elde Meriç'in *mütefekkir* ve *münekkid* yönlerini inceleyen iki ayrı kitap daha neşredilecek. Böylelikle bir Cemil Meriç monografisinin yapıtaşları sırayla ve fakat ne yazık ki tek tek döşenmiş olacak.

Bu ilk kitapta, *Mütercim Cemil Meriç*in şimdiye değin ihmâl edilmiş olan en önemli eserlerini, Honoré de Balzac ve Victor Hugo'dan yaptığı manzum ve mensur çevirilerini -mümkün olabildiği kadarıyla- etraflıca tasvir ve kısmen de tahlil etmeye çalıştım.

Balzac tedkiklerini ve çevirilerini fırsat bilip Meriç'in hem roman dünyasına ilgisini, hem de bu konudaki görüş ve eleştirilerini, yol açtığı tepkilerle birlikte ele aldım. (Bilhassa edebiyat tarihçilerimizin bu cerbezeli mevzuya hak ettiği alâkayı göstereceklerini umuyorum.)

Çeviri tarihimizin şaheserleri arasında anılmaya lâyık Hugo çevirilerine gelince, bu çalışmaları kronolojik olarak tasvir ve tahlil etmeden önce, Meriç'in, şiir dünyasına yakınlığını ve sonraları niçin şiirden kaçtığını, kaçmak zorunda kaldığım kendi ifadelerinden hareketle anlamaya, anlamlandırmaya gayret ettim. Gayet verimli, verimli olduğu kadar da netameli bu konunun, Meriç'in biyografisi bakımından taşıdığı değer, sanırım usta gözlerin dikkatinden kaçmayacaktır. Çünkü Meriç'in şiirle kavgasını tanımak, biraz da onun ruh dünyasını tanımak demektir.

Böylece Meriç'in sadece Balzac ve Hugo hakkındaki çalışmalarının serencamını değil, aynı zamanda bu gayretli mütercimin bir *münekkid* olarak roman ve şiir dünyasıyla olan gergin münasebetlerini de masaya yatırmak imkânı bulmuş oldum ki yıllarca zulmet içindeyken aydınlanmayı bekleyen bu dünya, Cemil Meriç'i *Cemil Meriç* yapan belki de tek ve gerçek dünyadır.

Bu iki dosyanın girişindeyse, kitaba adını vermiş olan *Bir Mabed Bekçisi* başlıklı inceleme yer alıyor. Daha önce bir dergide ilk hâliyle ve dipnotsuz olarak yayımladığım yazı, bu sefer, zaman içerisinde ulaşılan yeni verilerle zenginleşmiş ve biraz şişmanlamış olarak okurun karşısına çıkıyor.

Cemil Meriç'in sıklıkla kullandığı "mabedi bezirgânlardan temizlemek" metaforunun -ilk yazılarından itibaren- oluşumunu ve gelişimini izleyen ve tek tek *panthéon, kapitol, mabed, tapınak* gibi terimlerin içinde yer aldığı pasajları derleyen bu incelemeden hareketle, edebiyat ulularının yaşadığı mabedi bezirgânların pisletmelerine izin vermemek için Cemil Meriç'in bir *münekkid* olarak nasıl da çırpındığını ayrıntılarıyla tasvir etmeye çalıştım.

Acaba çabalarımda ne kadar başarılı olabildim?

Bilemiyorum.

Bildiğim, ortada îfa edilmesi gereken, yapılması gerektiği gibi yapılmayan bir vazife vardı; fakat görünürde, bu vazifeyi îfa edecek kimse yoktu. İster istemez, Friedrich Hegel'in 1817'de sarfettiği şu sözü hatırlamadan edemedim:

> *Wer wäre nicht so klug, um in seiner Umgebung vieles zu sehen, was in der Tat nicht so ist, wie es sein soll?**

Ve çaresiz, kolları sıvadım, bu boşluğu doldurabilmek amacıyla ve pek tabii ki kabiliyet ve imkânlarımın elverdiği ölçüler içerisinde mesuliyetimin gereğini yerine getirdim.

Bu yoğun çalışma döneminde kendilerine teşekkür borçlu olduğum pekçok değerli isim var. Öncelikle ve özellikle vefakâr talebem Semih Atiş... Eşsiz yardımları olmasaydı, hiç kuşkusuz ki araştırmalarımı bu denli kısa bir süre içinde sonuçlandıramazdım. Kadîm dostum Atalay Gül, nadir kitaplarla dolu kütüphanesini yağmalamama -yıllardır olduğu gibi- bu sefer de ses çıkarmadı. Dostlarım Metin Tavukçuoğlu ile Hasanali Yıldırım birikimlerinden ve uyarılarından yararlanmam konusunda yine müsamahakâr davrandılar. Sevgili Ali Saydam, sahibi olduğu Kesişim Yayıncılık'ın imkânlarını cömertçe istifademe sundu. Ülkü Karaosmanoğlu Hanımefendi ise bu teknik yardımları kolaylaştırmakla kalmadılar; müsveddelerimi her aşamada okumak nezaketini de göstererek çok değerli önerilerde bulundular. Ayşe Meral Hanımefendi, Fransızca metinleri kontrol etmek suretiyle birçok müşkilin hallinde yardımcı oldular. Dergâh Yayınları'nın arşivinden yararlanmamı sağlayan dostum İsmail Kara, bazı makalelerimi okumak ve yorumlamak suretiyle

* Kim, etrafında, gerçekte olması gerektiği gibi olmayan nice şeyi görecek kadar zekî değildir ki?

meçhulüm bulunan konularda önemli katkılarda bulundu. Değerli araştırmacı Yusuf Günaydın heyecanıma mukabele etmekte hiç gecikmeyip tehalükle aradığım birçok belgeyi Milli Kütüphane'den temin etti.

Bazı gazete ve dergi kolleksiyonlarına, kitap veya makalelere ulaşmama ve böylece eksiklerimin bir kısmını tamamlamama yardımcı olan, bilhassa Ahmet Malkan, Ali Birinci, Musa Yıldız, Rasim Özdenören, Nihat Nasır, Akif Ak, Cevdet Karal, Suavi Kemal Yazgıç, Mehmet Can Doğan, Ekrem Kızıltaş, Ahmet Faruk Güney, Yusuf Ünal ve sehven ismini anmayı ihmal etmiş olabileceğim bütün ilim ve fikir dostlarına teşvik ve yardımlarından ötürü minnettarım; bu vesileyle kendilerine en kalbî şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak çabalarımın mahiyeti hakkında muhakkak bir şeyler söylemem gerekiyorsa, *yapılamayacak* olanı yaptığımı iddia edemem; ve fakat *yapılmamış* olanı yaptığımdan kesinlikle kuşku duymuyorum.

Dücane Cündioğlu
Çengelköy, Ağustos 2006

I

BİR MABED BEKÇİSİ

Her mabed bir Fildişi Kule, her Fildişi Kule bir mabed. O mabedin kandillerini gözlerimin ışığıyla tutuşturdum. O mabedin mihrabında şahlanan alev kalbimden fışkırıyor. Fildişi Kulemi senin için hazırladım, meçhul dost!

Cemil Meriç, 2 Ocak 1963

> Kitabı insanlık yazar. Ne mutlu ona bir hece ekleyebilene! *Vyasa* bir mısra, *Homer* bir mısra, *Firdevsî* bir mısra, çağdan çağa, ülkeden ülkeye akseden bu lâyemut ilahî'ye...[1]

Cemil Meriç'in günlüğünde yer alan 18 Eylül 1963 tarihli bu satırlar okunur okunmaz, Sainte-Beuve'ün (1804-1869) fırça darbeleriyle oluşan şu tabloyu gözönüne getirmemek kabil midir?

> Edebiyat Cumhuriyeti'nde hiçbir değer kaybedilmemeli. *Zevk mabedi* yeni baştan kurulmalı, daha doğrusu genişletilmelidir. Bütün soylu insanların *Panthéon*u olmalıdır bu *tapınak*; insanoğluna sürekli hazlar sağlayan, zekâmızı geliştiren herkesin yurdu olmalıdır. Parnasse da Serrat dağı gibi... her katında yüzlerce derviş. Bırakın herkes kendine uyan yeri seçsin! Mabedin ilk misafiri Homer olmalı bence. Arkasında, Şark'ın üç kâhin hükümdarı, uzun zaman tanımadığımız üç başka Homer: Hintlilerin *Valmiki* ile *Vyasa*sı, İranlıların *Firdevsî*si.[2]

---

1 CM, "Fildişi Kule'den", (18 Eylül 1963), *Hisar*, VIII/57, s. 12, Eylül 1968; krş. *Jurnal I*, s. 248, İstanbul, 1998

2 CM, "Klasik Dedikleri", *Millî Kültür*, II/2, s. 46, Temmuz 1980; krş. *Kırk Ambar*, s. 35, İstanbul, 1980

Panthéon, ınabed, tapınak... Cemil Meriç'in dilinden yıllarca düşmeyecektir bu sözcükler... Öyle ki gün gelecek bu üç sözcüğün yanına bir yenisi daha eklenecektir: *Kapitol.*

Bu sefer yazarın kaynağı, bir başka Fransız'dır: Diderot. Nitekim Meriç, 25 Ocak 1966 tarihli notlarında, sonradan sıklıkla kullanacağı bu simgenin kaynağını şöyle açıklar:

> Diderot, Fransızca'nın vuzuhuna hayran bir İngiliz dostuna "Elbet öyle olacak" diyor; "Bizim Kapitol'ü bekleyen kırk tane kazımız var." (...) Hazine'yi ejderler bekler, Kapitol'ü kazlar...[3]

Panthéon veya *Kapitol, Mabed* veya *Tapınak...*

1945'te kendisini "Fransız romanıyla bir miktar meşgul olmuş bir edebiyat tarihi amatörü" olarak tavsif eden Cemil Meriç'in zihninde bu sözcüklerin geçirdiği tahavvülâtı yakından takip etmenin ve kendisinin, yazı hayatının en başından itibaren, insanlığın düşünce ve sanat mirasını, nasıl olup da etkili bir metaforun unsurları hâline getirdiği bu simgelerle açıklayabildiğini görmenin pekâla ilginç ve bir o kadar da öğretici olacağını sanıyoruz.

İmdi, önce yolun başına, yani 1940'lı yıllara kadar geri gidecek ve Meriç'in –25 yaşında henüz gözleri gören genç bir edebiyat tarihi amatörü, bir mütercim ve münekkid iken– öfkeyle, hırsla, şiddetle kaleme aldığı o âteşîn yazılarını gözden geçireceğiz; ardından da bu mabed bekçisinin, –1954'te gözlerini kaybetmiş olmasına rağmen– bezirgânlara karşı kaleminin ucunu sivriltmekten hiç vazgeçmediğine tanıklık eden yazılardan hareketle izini süreceğiz.

---

3 CM, "Fildişi Kule'den", (25 Ocak 1966), *Hisar*, IX/63, s. 14, Mart 1969; krş. *Bu Ülke*, s. 18, İstanbul 1974

1
Aydınlıkta Bir Mabed Bekçisi

Yeni devrin yeni şarkılarında takdis edilen biricik idol: *Para*. Çöken cemiyetin enkazı altında ezilmemek için bir gladyatör kalpsizliğiyle döğüşebilmek lâzım. "Ölmemek için öldür!" ikbalperestlerin parolasıdır.

Ekim 1941... Balzac'ın (1799-1850), içinde nefes alıp verdiği Paris'in acımasız koşullarını tasvir eden bu genç ve sert satırlar, Cemil Meriç'in –henüz 25 yaşındayken– İstanbul'da neşrolunan ilk makalesinden...[4]

Çok geçmeden yayımlanacak ilk çeviri de Balzac'tandır; sonrakiler de... İlk çevirinin girişinde, genişçe bir *Balzac* etüdü yer alır; ufak tefek değişikliklerle ilk makale de bu etüdün içinde...

Balzac, bu yıllarda genç adamın bütün dünyasını bir sis gibi kaplamıştır âdeta. Cemil Meriç, hayatının birkaç yılını *La Comédie humaine*in sayfalarına, yani bu dâhi romancının eserlerine gömdüğünü söylediğinde, daha 26 yaşındadır:

---

4 CM, "Honoré de Balzac", *İnsan*, sn. 2, sy. 18-19, s. 23, Birinci Teşrin 1941; krş. CM, "Balzac", *Altın Gözlü Kız*, s. 20, İstanbul, 1943. Meriç'in İstanbul'da yayımlanan ilk şiiri de aynı tarihte yayımlanmıştır. (Bkz. CM, "Düşen Bir Kadına Dair", *Yeni Edebiyat*, sn. 1, sy. 23, s. 3, Birinci Teşrin 1941)

- Sahifelerine ömrümüzün birkaç yılını gömdüğümüz "Beşerî Komedya"dan *Vadideki Zambak*ın tercüme ettirildiğini büyük bir hazla haber aldık...[5]
- *Altın Gözlü Kız* tercümemize başlangıç diye kaleme aldığımız bu etüdde, hayatımızın birkaç yılını eserlerine gömdüğümüz dâhi romancıya karşı duyduğumuz takdiri ifade edebildik mi? Ummuyoruz.[6]

Üç yıl sonra ise şöyle diyecektir:

> Bu sayfaları imzalayan *İnsanlığın Komedyası*nı yıllardan beri tavaf ediyor.[7]

Mart 1942... İkinci yazıysa, Heinrich Heine hakkındadır; yıllar sonra, "Şairi çok mu seviyordum? Yoo... Tanımıyordum ki. Ne kütüphanem vardı, ne vaktim. Dergi çapında bir tanışma!"[8] deyû nedamet getireceği Heine hakkında... Evet, Marx'ın en beğendiği şair olduğu için alâkadar olduğu Heine hakkında...

> Önümde onun kitapları, okuyorum... Mısralarda âşina bir şarkı tılsımıyla inleyen melankoli, esrarlı gölgelikler, şimal iklimlerinin sisli atmosferi ve tatlı bir tebessüm içinde eriyen şaşılacak kadar güzel, şaşılacak kadar füsunkâr mısralar.[9]

Heine'yı her hatırlayışında, aklına, Baudelaire'in *beddualar içinde doğan şairi*nin geldiğini söyleyen ve yanısıra, büyük bir coşkuyla *Silezyalı Dokumacılar* şiirini Türkçe'ye çeviren Meriç'in gözünde, "insanın insanı istismar ettiği eski dünya"ya lânetler yağdıran şairin isyankâr ruhu, elbette "zamanının büyük dâvâları karşısında seyirci" kalmayacak ve çok geçmeden

5 CM, "Vadideki Zambak", *Yücel*, XVII/98, sn. 10, s. 69, Haziran 1944; krş. CM, "Vadideki Zambak", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 6, s. 14-15, Haziran 1942
6 CM, "Balzac", *Altın Gözlü Kız*, s. 72, İstanbul, 1943
7 CM, "Balzac", *Onüçlerin Romanı: Ferragus*, s. 22, İstanbul, 1945
8 CM, "Mea Culpa", *Hisar*, XVII/167, s. 5, Kasım 1977
9 CM, "Heine (Heinrich)", *Yeni Yol*, sn. 1, sy. 3, s. 9-10, 15, 4 Mart 1942.

Saint-Simon'un havarileri arasında yer alacaktır:

> Heine'yı her hatırlayışımda Baudelaire'in "beddualar içinde doğan şair"i aklıma gelir. Onun ömrü, *muhtelif mabedlerin eşiğinde* çile doldurmakla geçti. Fakat gök kubbede güneş, "adetleriyle ızdırapları sonsuz olan" insanları aydınlattıkça, ezilen nesiller onun şiirlerinden ümit ve isyan içecekler ve şairin adı asırların dudağında trajik bir isyan ve ızdırap sembolü olarak kalacaktır.

Heine'nın ömrü, muhtelif mabedlerin eşiğinde çile doldurmakla geçti.

Meriç'in ince telmihinin gölgede kalmasına gönlümüz razı olmuyor ve *muhtelif mabedler* terkibini, şimdiden bir kenara kaydetmekte hiç tereddüt etmiyoruz.

Haziran 1942... Genç yazar bu sefer *Ayın Bibliyoğrafyasında* biri tanıtım, diğeri eleştiri nitelikli iki makaleyle birden çıkar karşımıza... Kısa tanıtım yazısı, André Gide'in *Kalpazanlar* adlı eseri hakkındadır; eleştirisi ise, Balzac'ın ünlü romanı *Vâdideki Zambak*ın Nahid Sırrı Örik tarafından yapılan çevirisi üzerine.

Önce André Gide hakkındaki şu kısa açıklamasının altını çizelim:

> *Kalpazanlar* muharriri bu üç hasta dehanın en muvaffak olmuş şakirdidir. Sembolizmin bayrağı altında sahneye çıkan Gide'in ömrü muhtelif mabedlerin eşiğinde çile doldurmakla geçti.[10]

Gide'in ömrü muhtelif mabedlerin eşiğinde çile doldurmakla geçti.

---

10 CM, "Gide (André) – Kalpazanlar (I ve II)", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 6, s. 9, Haziran 1942

Bu adımda da aynı işlemi tekrarlıyor ve *muhtelif mabedler* terkibini kaydedip Meriç'in yayımlanan ilk çeviri eleştirisine atf-ı nazar eyliyoruz.

Bu eleştiri yazısında, Maarif Vekilliği'nin liyakatla rehberlik ettiği tercüme faaliyetini takdir eden genç münekkid, mütercimleri, irfan seviyesi şüpheli yayıncıların heveslerine mahkûm eden ve piyasanın başarısız çevirilerle dolmasına yol açan yayın karmaşasının, devletin bu teşebbüsüyle birlikte ortadan kalkacağını ummaktadır. Ne var ki Nahid Sırrı Örik'in *Vâdideki Zambak* çevirisinin (İstanbul, 1941), bütün iyi niyetli çabalarına rağmen yine de bu resmî faaliyetin teessüre değer bir istisnasını teşkil ettiği bir kenara kaydedilmelidir:

> Ebediyetin, önlerinde takdisle secde ettiği âbidelere karşı hırsın bu azgın hamleleri devam ederken, Maarif Vekilliği'nin tercüme sahasında gösterdiği hassas alâkayı, kültürümüzün istikbali bakımından çok feyizli neticelere gebe bir hareket olarak kabul etmekteyiz. Mütercimi, irfan seviyesi şüpheli bir tâbîin heveslerine esir bırakan ve piyasayı cihan edebiyatı nâmına düşük kıymetli sakat tercümelerle dolduran anarşi ortadan kalkmak üzeredir. Yalnız kaydedelim ki *Vâdideki Zambak* tercümesi Maarif Vekilliği'nin büyük bir liyakatla rehberlik ettiği tercüme faaliyetinde teessüre değer bir istisna teşkil ediyor.[11]

Yıllar sonra, hakkında "Edebiyatta ilk aşkımdır; düşünce dünyasına onunla girdim" diyeceği Balzac'tan yapılan bu başarısız çeviri vesilesiyle, genç münekkidimiz eleştiri oklarını başka bir Balzac mütercimine daha göndermeyi ihmal etmez:

> Rus nesrinin Dostoîevsky gibi rakipsiz bir tâcidârı *Eugénie Grandet* tercümesine aylarını harcamıştı. İleri Batı ülkelerinde Balzak'ı çevirmeğe uğraşanlar, çok defa *Kitab-ı Mukaddes* şerhleri gibi, bu işe ömürlerini vakfederler. Bizde ise, kitapçı

---

11 CM, "Vadideki Zambak", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 6, s. 14-15, Haziran 1942

vitrinlerini 'şaheserler makteli' hâline getirmek için şaşılacak bir gayret sarfeden bezirgânlardan biri [Haydar Rıfat], *Goryo Baba*yı [İstanbul, 1934] yirmi günde tercüme etmekle öğünüyor.[12]

Bezirgânlar...

Genç münekkidin ehliyetsiz mütercimlere lâyık gördüğü bu sözcüğü de özenle bir kenara kaydediyoruz.

Temmuz-Ağustos 1942... "Fransız romanıyla bir miktar meşgul olmuş bir edebiyat tarihi amatörü" genç münekkid sadece 'mütercimleri' değil, mesleği gereği "edebiyat tarihçilerini" de eleştiri sahası içine çekmekten geri kalmayacaktır. Émile Zola'nın *L'Assommoir* adlı romanının tercümesi (*Meyhane*) vesilesiyle yazdığı bir eleştiri yazısının girişinde önce Ahmed Midhat'ı basit bir kalem darbesiyle yere serecek, sonra Mustafa Nihat'a yönelerek şöyle diyecektir:

> Zola'yı *san'atın mabedinden* koğmaya kalkışan sayın edebiyat tarihçimize ne diyelim? Mustafa Nihat *Zola* külliyatını etüd etmiş midir? Balzac ve Flaubert'den beri devam eden 'üslûb' hakkındaki münakaşalardan haberi var mı? Zola'nın üslûbuna, dehasına ve hayatına saldıranların hangi mektebi, hangi cepheyi, hangi menfaati temsil ettiklerini biliyor mu? Hayır![13]

---

12 Meriç yine bir vesileyle de şöyle der: "1934'te Haydar Rıfat *Goryo Baba*yı tercüme etti. Buna *tercüme* demek mecburiyetinde kaldığımız için üzülüyoruz." (CM, "Balzac", *Altın Gözlü Kız*, s. 71) Münekkid yıllar sonra da kanaatlerini aynı kızgınlıkla tekrarlamaktan kaçınmayacaktır: "Haydar Rıfat *Kapital*in bir kısmını tercüme etti, tek satırını bile anlamadan. Tolstoy'un *Bâsübâdelmevt*ini de o tercüme etti. Hamâkate bak ki bir haftada, yirmi günlük bir seyahat sırasında yapmış bu tercümeleri. Goriot Baba'yı da o tercüme etmişti. Tabiî, berbat mı berbat." (Bkz. Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, (2 Ağustos 1977), s. 232-233, İstanbul, 1993). Çok ilginçtir ki *Vadideki Zambak* mütercimi Nahid Sırrı Örik'i şiddetle eleştiren münekkid, aynı mütercimin *Goriot Baba* (Ankara, 1943) adlı tercümesini sükûtla karşılamıştır.

13 CM, "Émile Zola ve Assommoir", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 7-8, s. 9, Temmuz-Ağustos 1942. Bu yazının devamı için bkz. "Meyhane (Assommoir)", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 9-10, s. 19-22, Eylül-Ekim 1942

Sanatın mabedi...

Bu terkibi usulca bir kenara kaydedip genç münekkidimizi okumayı sürdürüyoruz:

> *Cihan edebiyatının, hudutları ebediyeti kucaklayan Panthéonu*nda tunçtan ve mermerden bir ehram silsilesi halinde yükselen bu heybetli eser bütün bir cemiyetin müzesi, bütün sefalet ve azametiyle bir devrin tablosudur. Ve biz o kanaatteyiz ki Zola, *Beşerî Komedya* muharririnden sonra Fransa'nın en büyük romancısıdır.

Cihan edebiyatının Panthéonu...

Artık metaforumuz yavaş yavaş belirginleşmekte... Savunulması gereken âbidelerden ilki Balzac, ikincisiyse Zola... *Panthéon* sözcüğünü de yine aynı özenle bir kenara kaydediyoruz.

Kasım-Aralık 1942... Maarif Vekilliği'nin büyük liyakatla rehberlik ettiği tercüme faaliyetinde, çok geçmeden "teessüre değer bir istisna" (!) daha karşımıza çıkıyor. Genç münekkidin şimdiki hedefi, Nasuhi Baydar'ın Balzac'tan çevirdiği *Köy Hekimi* (Ankara, 1942) adlı romandır:

> Cihan edebiyatı her soydan tufeylinin yağma hırsıyla saldırdığı bir *mabed*, Ankara caddesi, asırların öldüremediği dâhileri bir iki kalem darbesiyle mahveden kahramanların randevu yeridir.[14]

Ankara caddesi için münekkidin kullandığı ifade "randevu evi" (*la maison de rendez-vous*) değil, bilâkis: "randevu yeri" (*le lieu de rendez-vous*)...

---

14 CM, "Köy Hekimi", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 11-12, Kasım-Aralık 1942. Münekkid birkaç yıl sonra *Ankara caddesi* için bu sefer şöyle diyecektir: "Ankara caddesi, vitrinlerinde muhteşem kurbanlar teşhir edilen bir mezbahadır." (CM, "Bir Rousseau Tercüme Eleştirisi", *Yirminci Asır*, sy.1, s. 2, 4, 20 Ocak 1947)

Ustaca bir ta'riz ve fakat acımasız bir îma...

Kalem haydutlarının randevu-yeri: Ankara caddesi, cihan edebiyatının âbidelerinin mekânı ise: *mabed*...

Biz yine "cihan edebiyatı" karşılığında kullanılan işbu *mabed* sözcüğünü diğerlerinin yanına iliştirmeyi ihmal etmiyoruz.

Haziran 1944... *Vâdideki Zambak* yazısı, iki yıl sonra bazı farklılıklarla birlikte ikinci kez yayımlanır. Ne var ki bu yazının dikkate en şayan tarafı ve ilk neşrinden farklı olan yönü, baştan itibaren özenle bir kenara kaydettiğimiz *bezirgân* ve *mabed* sözcüklerini muhteşem bir âhenk içerisinde yanyana getirmiş olmasıdır:

> İstediğimiz, şaheserlerin kazanç hırsına kurban verilmemesi, yani *mabedin bezirgândan temizlenmesi*dir. İstediğimiz, otoritelerini münekkidin sükûtuna borçlu olan kalem erbabının, *cihan edebiyatının*, buudları sayısız asırları kucaklayan Panthéon'una dolu dizgin dalıp ebediyetin önlerinde secde ettiği şâhikalara saygısızca saldırmamasıdır.[15]

Mabedin bezirgânlardan temizlenmesi...

Bazen anlamında değişmeler olsa da, zaman zaman kapsam alanı daralıp genişlese de bu metafor, yıllar boyunca Cemil Meriç'in dilinden hiç düşmeyecek; öyle ki 1972'de, devrin yazarlarından birini eleştirip kendisine tavsiyelerde bulunurken, bu mücadeleyi *gazâların en hürmete şayanı* olarak nitelemekte hiç, ama hiç tereddüt etmeyecektir:

> Mabedi bezirgânlardan temizlemek... bezirgânlardan, dilencilerden, kalem haydutlarından... *gazâların en hürmete şayanı*.[16]

---

15 CM, "Vadideki Zambak", *Yücel*, XVII/98, sn. 10, s. 69, Haziran 1944

16 CM, "Romanda Hesaplaşma", *Hareket*, VII/84, s. 13-14, Aralık 1972; krş. *Kırk Ambar*, s. 205

Ağustos 1944... Genç münekkid bu yıllarda sadece mabed'i bezirgânlardan, dilencilerden, kalem haydutlarından temizlemekle yetinmez, ayrıca mütercimlere, –çok ilginçtir ki kendi tarz ve üslûbuna da revnakını veren– fosilleşmiş Osmanlıca sözcüklere pek muhabbet göstermemelerini dahî öğütler. Nitekim Rasih Yeğengil'in Henry T.E. Roodes'den çevirdiği *Cürüm ve Deha* (İstanbul, 1944) adlı eser hakkında kaleme aldığı bir değerlendirme yazısında şu tavsiyede bulunacaktır:

> Tercümeyi aslıyla karşılaştırmadığımız için katî birşey söyleyemeyeceğiz. Yalnız sayın Rasih Yeğengil Osmanlıca'ya daha az muhabbet gösterse isabet eder: *Berri, teshil, derecat, mütevellit* gibi kelimeleri, *garibe-i hilkat, galat-ı rüyet, hâl-i sulh* gibi terkipleri fosilleşmiş buluyoruz.[17]

Nisan 1946... Genç münekkidimiz artık 30 yaşındadır. Üstelik bu arada da Balzac'tan yaptığı çevirilerle –ki altı çevirinin sadece dört tanesi yayımlanabilmiştir– *mabed*in bu en ulu şahsiyetine hem sadakatini, hem de mabed hizmetine ne denli lâyık olduğunu isbatladığı kabul edilmelidir. Dolayısıyla sırada yine Balzac vardır; bir kere daha Balzac... bir kez daha genç adamın âdeta üstüne titrediği o dâhi romancı...

Gözlerimiz, önce, 3 Kasım 1945 tarihli bir gazetede "Balzac'tan Haberler" başlıklı kısa bir haber metnine takılıyor:

> Kendini Balzac'a veren ve *Altın Gözlü Kız* tercümesinin başında, araştırmalarını mükemmel şekilde tertibe muvaffak olan Cemil Meriç, son zamanlarda *Otuzundaki Kadını* ve *Onüçlerin Romanı*nı da dilimize –muvaffakiyetle– çevirdi. Diğer taraftan Cevdet Perin, Balzac'ın belli başlı eserlerinden biri olan *César Birotteau*yu dilimize kazandırdı.[18]

---

17 CM, "Cürüm ve Deha", *Tan*, 9 Ağustos 1944

18 "Balzac'tan Tercümeler", *Gün*, 3 Kasım 1945

Sonra... evet, beş-altı ay sonra Cemil Meriç'in hayranı olduğu Fransız romancının "acemî tercüme katilleri elinde soysuzlaşmasından endişe duyduğu için", hemen "münekkidin irfan seviyesini yoklamayı deneyen" Cevdet Perin'in haberde yer alan mezkur tercümesini incelediğine ve mütercimin bu değerli eseri nasıl da "nâdide bir hata koleksiyonu" hâline getirdiğini ise hayretler içerisinde gördüğüne tanık oluyoruz:

> *Balzac* gibi bir yaratıcının acemî tercüme katilleri elinde soysuzlaşmasından endişe duyduğumuz için, İstanbul Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı doçenti sayın Cevdet Perin'in emeklerini bu ölmez esere harcaması bizi çok sevindirdi. Salâhiyetli mütercimin ince buluşlarından fayda-lanmak emeliyle tercümeyi aslıyla karşılaştırdık. Hay-retle gördük ki bir profesör namzedinin imzasını taşıyan kitap, nâdide bir hata koleksiyonu halinde. Yurda lisan hocaları yetiştiren sayın Cevdet Perin tevazu rekorunu kırmış ve münekkidin irfan seviyesini yoklamak için her sahifeyi muazzam yanlışlarla donatmıştır.[19]

Bu muazzam yanlışlardan tek tek örnekler veren Meriç, yazısının sonunda biraz da keyifle şöyle demekten kendisini alamayacaktır:

> Okuyucuyu sürprizden sürprize sürükleyen bu nefis tercümeyi, dil bilgilerini kuvvetlendirmek isteyen Romanoloji talebelerine hararetle tavsiye ederiz.

Eylül 1946... Şimdi sırada başkaları vardır; ebediyetin önlerinde secde ettiği şâhikalardan *Voltaire*...

Balzac ve Zola gibi, Voltaire'in de genç yazarın hayranı olduğu âbideler arasında yer aldığına dikkat edilmeksizin,

---

19 CM, "Zavallı "César Birotteau" yahut Bir Doçentin Muzipliği", *Yücel*, c. XX/114, sn. 13, s. 72-74, Nisan 1946. Cemil Meriç aynı yıl içerisinde Cevdet Perin hakkında bir eleştiri yazısı daha kaleme almıştır. (Bkz. CM, "Bir Doçent'in Keşifleri", *Yücel*, c. XXI, sn. 13, sy. 120, s. 62-66, Ekim 1946)

eleştirilerindeki hiddet ve şiddete gereğince bir anlam vermek hakikaten güçtür. Bu nedenle, önce, kendisinin Mart 1944'te *Voltaire* hakkında yazdığı geniş bir tanıtım yazısından hareketle bu hayranlığın derecesini göstermek istiyoruz:

> Voltaire külliyâtından titiz ve sâlim bir zevkle yapılacak binbeşyüz-ikibin sahifelik bir antolojinin zekâya hürmet eden bir milletin kütüphanesinde daha asırlarca rağbet göre-ceğine inananlardanız. Yeni bir dünya yaratma vazifesini omuzlarına yüklenen Türk gençliğinin Voltaire'in hayatından ve eserlerinden alacağı çok kıymetli dersler vardır.
>
> Bizim bugün sevdiğimiz ve alkışladığımız Voltaire, zarif trajediler, kahramanlık şiirleri ve ince iltimas mektupları yazan monden [yüksek sosyeteden, çıtkırıldım] Voltaire değil, fikir hürriyeti için birkaç kere Bastille'i boylayan, Calas kahramanı, Sirven mücahidi, *Tolérance* risalesi muharriri, *Felsefe Kamusu* müellifi Voltaire'dir; "Bir parça iyilik yaptım, işte en iyi eserim!" diyen ve Dreyfus dâvâsının Zola'sını müjdeleyen Voltaire, ölümü karşısında halkın tek kalp halinde hıçkırdığı ve büyük Diderot'nun *aklın peygamberi* ve *insanlığın terbiyecisi* olarak selâmladığı büyük kafa.[20]

Mart 1944'te "Voltaire külliyâtından binbeşyüz-ikibin sahifelik bir antolojinin titiz ve sâlim bir zevkle hazırlanmasını" isteyen genç münekkid, bir süre sonra, Eylül 1945'te, "çürüyen nazariyelerin fosforlaşmasını hakikî nur sanan mistiklerimize hararetle tavsiye ettiği *Felsefe Sözlüğü*"nü Türkçe'ye çeviren bir başka mütercimi de hırpalamaktan kaçınmayacaktır.[21]

Hâl böyleyken, genç münekkidin *mabed*in bu tâcidârına sahip çıkmaması ve iki yıl önce yayımlanmış olsa bile Ali Cevdet Genceli'nin Voltaire'den çalakalem çevirdiği *Mukadderat* adlı eseri, Eylül 1946'da büyük bir hiddet ve şiddetle eleştirmemesi mümkün müdür acaba?

---

20 CM, "İleri Fikir Öncüleri: Voltaire", *Yurt ve Dünya*, V/42, s. 184-192, 15 Mart 1944

21 CM, "Felsefe Sözlüğü", *Tasvir*, 26 Eylül 1945 ("H. Şaman" imzasıyla)

Yalnız Voltaire'i değil, Türkçe'yi de paçavraya çeviren bir ehliyetsizin (!) yaptığı "bu korkunç... bu tüyler ürpertici hatalar", *Tercüme* dergisi tarafından teşhir edilmese de bu çeviri katliamı cezasız bırakılmayacak, kitapçı vitrinlerinin bir *şaheserler makteli* hâline gelmesine aslâ izin verilmeyecektir:

> Keşiş ordularının asırlık intikamını almak şerefi Üniver-sitemizin kahraman bir asistanına nasipmiş: iftiranın ve tegallübün mahvedemediği Voltaire 1944 yılında Türkiye'de öldürüldü. (...) Yalnız Voltaire'i değil, güzel dilimizi de paçavraya çeviren asistan ilmî haysiyetten nasipsiz mi doğmuştur? Yazarlarına kasideler neşreden *Tercüme* dergisi, bu korkunç, bu tüyler ürpertici hataları teşhir etse günaha mı girer?[22]

Mütercim bu şiddetli eleştiriden payına düşeni alır da suç ortaklarının katkıları karşılıksız bırakılır mı? Hiç kuşkusuz yayıncılar da paylarına düşeni alacaktır:

> Okuyucunun klâsik eserlere gösterdiği alâkasızlıktan şikayet eden *Bâbıâli bezirgânları*, gençliğe bu kıratta tercümeler sunmağa utanmıyorlar mı?

1940'larda 'cihan edebiyatı', genç adamın nazarında, hücrelerinde edebiyat ulularının yaşadığı bir *mabed*, bir *panthéon*dur; ehliyetsiz mütercimler ve harîs yayıncılar da bu mabedi yağmalayan birer *tufeyli sürüsü*, birer *bezirgân*...

Ocak 1947... Balzac, Zola, Voltaire'in ardından, en nihayet Rousseau...

Cemil Meriç'i, kaleminin ucunu sivriltmiş ve kalem haydutlarının randevu-yeri Ankara caddesini bir *mezbaha* hâline getiren bezirgânların arasına yine yalınkılıç dalmış olarak buluyoruz:

---

22 CM, "1944'te Öldürülen Voltaire", *Yücel*, XXI/19, sn. 13, s. 11, Eylül 1946

Ankara caddesi, vitrinlerinde muhteşem kurbanlar teşhir edilen bir mezbahadır. Şöhret ve itibar, intihali ihtisas mevzûu yapabilenlerin hakkı. Münekkid çölde vaazlar veren bir meczub muamelesi görüyor. İlmî namus, âşıklarını sefalete sürükleyen masum bir alüftedir. Gençliği maksus [kusurlu] bilgilerle zehirleyen irfan kalpazanı, milyonların alınterini sömüren kara borsacıdan daha mı hayırlı? Neden hiçbir aydın, kangren olmak istidadını gösteren bu yarayı neşterlemiyor? Sahifelerini mübahase müzesine çeviren *Tercüme* dergisi, nesillerin hafızasıyla oynayan kalem bezirgânlarını hakîmâne bir sükutla teşcî etmede.

Şimdi hedefte dört mütercimin marifetiyle altı eseri yayın hayatına kazandırılan bir Fransız düşünür vardır: *Rousseau*...

İşte Türkiye Yayınevi'nin çıkardığı bir Rousseau tercümesi![23]

Ancak münekkidimiz, eleştiri oklarını fırlatmak için aralarından sadece Zahir Güvemli'yi seçecektir:

> Rehbersiz okuyucuların büyük bir alâkayla karşıladığı bu eser matbuatımız hesabına fecî bir yüzkarasıdır. Rousseau'yu Türk münevverine takdim ve o büyük mütefekkirin iki eserini tercümeye yeltenen Zahir Güvemli, yalnız Fransızca'nın değil, kendi anadilinin de cahilidir.[24]

1947'nin bu ilk eleştiri yazısında, Meriç, muhtelif misaller verir ve en nihayet "Biraz hayâ!" diye haykırmaktan kendisini alamaz:

> Güvemli'ye tavsiyemiz, yeldeğirmenlerine saldıran haşarı kalemini 'arş'a asıp bir miktar Türkçe öğrenmesi ve Madam Augel dershanesine devam edip "lisan-ı Fransevî"deki hudutsuz cehaletini tamir ve telâfiye gayret eylemesidir.

---

23 Zahir Güvemli, Selmin Evrim-Mehmet Evrim, Kazım Nâmi Duru, Ahmet Ateş, *6 Kitabile Rousseau*, İstanbul, 1945 (2. bas. 1960)

24 CM, "Bir Rousseau Tercüme Eleştirisi", *Yirminci Asır*, sy.1, s. 2, 4, 20 Ocak 1947

Goethe "Bir parça aydınlık!" diye inlemişti. Biz de "Biraz hayâ!" diye haykırıyoruz.

Buyurunuz, Meriç'in genç ve sert satırlarından hareketle birkaç misali daha gözden geçirelim:

1 Kasım 1947... Mabed bekçisi kapıda beklemekte ve cihan edebiyatının ulularından Voltaire'i mabedden koğmayı aklından geçirecek olanları bile önceden tedib etmeyi kendisi için bir vazife addetmektedir:

> Hakikat vaaz eden Lucretius'u, adalet havarisi Zola'yı, "Bir parça iyilik yaptım; işte en büyük eserim!" diyen Voltaire'i *mabed*den koğacak mıyız? Akif şair değil miydi? Fikret çağının büyük dâvâlarını tunçtan sesiyle haykırmadı mı?[25]

16 Kasım 1947... Genç münekkidimiz şu satırlarda sanki kendisine seslenir gibidir:

> *Sanat mabedine* adım atan genç! Çile çekmek sanatkâr ile peygamber'in müşterek nasibidir. (...) Dudaklarında yepyeni bir şarkı ile ölmek, ölümlerin en güzelidir. (...) Uykusuz geceler, iftira, sefalet, doğum sancıları... İşte dünyamızda hakikî sanatkârı bekleyen âkıbet. Bu müselsel ıstırapların tek mükâfatı vardır: Büyük ve faydalı işler başarmanın verdiği sonsuz ve nazirsiz vicdan hazzı.[26]

1 Aralık 1947... Cemil Meriç nezdinde *bezirgânlar* –Bâbıâli'yi muzahrafat kanalına çeviren kazanç hırsları nedeniyle– 'mendebur' veya 'köhne' sıfatlarıyla adlandırılmaya lâyık bir yağmacılar gürûhudur:

> Komşu memleketlerin tefekkür hayatına marazî bir ihmalkârlıkla gözlerimiz kapalı. Bâbıâli'yi muzahrafat kana-

---

25 CM, "Fildişi Kule Efsanesi", *Yirminci Asır*, sy. 1, s. 1, 1 Kasım 1947
26 CM, "Dünya Nimetleri ve Sanatkâr", *Yirminci Asır*, sy. 2, s. 1, 16 Kasım 1947

lma çeviren kazanç hırsı, genç dimağları kovboy filmlerinin tasallutuna terketmiştir. Vasfi Mahir'in mendebur *Şaheserler Antolojisi* kütüphanelerimizde hâlâ bu nev'in tek numûnesi hâlindedir. Fransız edebiyatı deyince hâlâ Reşat Nuri'nin köhne *Des Granges* tercümesini hatırlıyoruz.[27]

1 Şubat 1948... Sanatın elmas tasmalı kalpazanları, şâirin veya nebînin sesini hiç boğabilirler mi, acaba bu sesin, bu haykırışın muhatablarına ulaşmasına engel olabilirler mi?

Aslâ!

O halde şâirler seslerini yükseltmekten geri durmamalıdırlar:

> Sanatın elmas tasmalı kalpazanları sardanapallere gülsuyu serperken, karanlıklardan bir ses yükselir: şâir'in veya nebî'nin sesi. *Bezirgânların mabedden koğmaya yeltendikleri* son Türk ozanı Mehmet Emin "Unutma ki şâirleri haykırmayan bir millet/Sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir" diyor.[28]

1953'te *basılı kağıt bezirgânlarının* "Babıâli kodamanları" olduğu anlaşılacak ve gözlerini kaybetmeden bir yıl önce, mâbed bekçisi, okurlarını, onların gergedanlaşan enselerinde Saavedra'nın şahane tuğrasını okumaya davet edecektir:

> Babıâli kodamanlarının gergedanlaşan enselerinde onun şahane tuğrasını okumuyor musunuz?[29]

Bezirgânların, elmas tasmalı kalpazanların âbideleri mabedden koğmasına seyirci kalınamayacağına göre, mabed derhal müdafaa edilmeli, şuârânın sesinin kısılmasına hiçbir surette izin verilmemelidir. Demek ki mabedin bir bekçiye ihtiyacı vardır. VE bu bekçi, mabedin kapısında genç yaşla-

---

27 CM, "Bir Antoloji Münasebetiyle", *Yirminci Asır*, sy. 3, s. 1-2, 1 Aralık 1947
28 CM, "Melun Hiciv-Mukaddes Hiciv", *Yirminci Asır*, sy. 7, s. 1, 1 Şubat 1948
29 CM, "Saavedra'yı Tanır mısınız?", *Yirminci Asır*, sy. 11, s. 1, 1 Mart 1953

rından itibaren nöbet tutmaya ahdetmiştir; zira otoritelerini münekkidin (!) sükûtuna borçlu olan kalem erbabı, kitapçı vitrinlerini *şaheserler makteli* hâline getirmek için şaşılacak bir gayret sarfetmekte, mütercimleri, irfan seviyesi şüpheli yayıncıların heveslerine esir eden ve piyasayı *cihan edebiyatı* nâmına düşük kıymetli sakat tercümelerle dolduran anarşi, ebediyetin önlerinde secde ettiği şâhikalarla, asırların öldüremediği dâhilerle dolu bu cihan edebiyatının güzîdelerine, yani her soydan tufeylinin yağma hırsıyla saldırdığı mabedin tâcidârlarına zarar vermekten bir türlü vazgeçmemektedir.

Cemil Meriç yıllar sonra, 1940'lardaki yazılarının ayırıcı vasfını *ukalâca bir ciddiyet* (sonradan sadece: *ukalâlık*) olarak tanımlamış olsa bile,[30] aslında geçen zaman içinde ne mabed bekçiliğinin gerektirdiği hassasiyetleri terketmiştir, ne de üslûbundaki o coşkulu hiddet ve şiddet zayıflamıştır. Değişen sadece Panthéon'un içidir, içeriğidir. Meriç'in, ömrü boyunca muhafaza ve müdafaasından kendisini sorumlu addettiği bir mabedi hep oldu; dolayısıyla kendilerini tenkid etmekten yorulmayacağı bezirgânları da, tufeylileri de, kalem eşkiyaları da... Nitekim Lâmia Hanım'a yazdığı 25 Aralık 1966 tarihli mektubunda yer alan şu ifadeler, tesbitlerimizi doğrular niteliktedir:

> İstanbul'da çıkan ilk yazılarım (40-41-42), Tercüme Bürosu'nun kepazeliklerini teşhir eder. Ben edebiyata sürünerek girmedim, prens olarak girdim, şövalye olarak girdim. Palas Athena gibi zırhlarımla doğdum. İlk yazımla son yazım arasında büyük bir fark olacağını sanmıyorum. Ağaç dal budak salmış, büyümüş o kadar.[31]

30 CM, "Bir Ankete Cevap", *Ortadoğu*, 7 Temmuz 1974; "Cemil Meriç'in Anketimize Cevapları", *Türk Edebiyatı*, (haz. Turgut Güler), III/33, s. 26, Eylül 1974; krş. *Mağaradakiler*, s. 449

31 CM, *Jurnal II*, (25 Aralık 1966), s. 130, İstanbul, 1998. Cemil Meriç'in 1940'da ve 1941'de neşredilmiş bir çeviri eleştirisi –tesbitlerimize göre– mevcut değildir. İlk eleştiri yazısı –daha önce işaret ettiğimiz üzere– Haziran

Bütün yazdıkları, söyledikleri dikkatle gözden geçirilecek olursa, bu konuda tereddüde mahal olmadığı görülür:

> Aşağı yukarı 18 yaşımdan beri böyleyim, aynı şeyleri düşü-nüyor ve aynı şeyler üzerinde çalışıyorum. (...) Ben 18 yaşımda neysem, oyum. Bir düşünce farkı görmüyorum kendimde.[32]

Öyle ki yıllar sonra -meselâ 1968'lerin Cemil Meriç'inin dilinde- dahî, düşünce ve sanat eserlerini sadece satılacak bir metâ olarak gören ve *cinsî bunalımı* bir şal gibi hayâsızlığın üstüne atmayı marifet bilen yayıncıların ünvanı hiç değişmeyecektir: *bezirgân.*

> Tesadüfün, kabiliyetin veya gazete sahibi olmanın kendilerine geçici bir otorite kazandırdığı yazarlar, "Roman böyle olacak, edebiyat böyle olacak..." diye tutturmuşlar. Gök bomboş, hayat abes; roman bu kalpsiz dünyanın insanını bütünüyle sahneye koymak iddiasında. Cinsiyeti baş köşeye oturtması bundan. Aşk da -Tanrı gibi- öldüğüne göre, cinsiyet bir nev'i sahte değer. Gaye ticarî. Bu malın müşterisi daima bol.
>
> *Bezirgân* hayasızlığın üstüne felsefî bir şal attı: cinsî bunalım. Erotizm atom bombası gibi patladı. Sadizm Palais-Royal galerisindeki inzivâgahından çıkıp bütün kütüphanelerde karargâh kurdu. Goncourt mükafatı aldığı da oluyor. Sadizm abesin ikiz kardeşi, isyancılara göre.[33]

İmdi, mabed bekçisinin, gözlerini kaybettikten sonraki yazılarına yönelecek ve son günlerindeyken dile getirdiği "18 yaşında neysem, oyum!" şeklindeki itirafının, sadece hakikatin bir ifadesi olduğunu göstermeye çalışacağız.

1942 tarihli olup Nahid Sırrı Örik'in Balzac'tan çevirdiği *Vâdideki Zambak* hakkındadır.

32 "Cemil Meriç (Sohbet)", *Türk Edebiyatı*, (haz. Mustafa Karabay), sy. 236, s. 31-32, Haziran 1993. (Söyleşi tarihi: 1983-1984)

33 CM, "Fildişi Kule'den", (1 Temmuz 1968), *Hisar*, X/73, s. 10-11, Ocak 1970; krş. *Bu Ülke*, s. 39

2
Karanlıkta Bir Mabed Bekçisi

Bu ikinci devrede yola koyulduğumuz tarih 1963'lerin ilk günlerine tesadüf etmektedir:

2 Ocak 1963... Cemil Meriç'in, 1954'te gözlerini kaybettikten sonra, 1963'te yoğun bir biçimde sayfalarını doldurduğu *Fildişi Kule* adlı jurnalinin ilk yazısının üzerinde -ki vefatından sonra yayımlanan *Jurnal* adlı derlemede sözkonusu yazı yer almamaktadır- işbu tarih bulunur.

Meriç hâlâ gergin, hâlâ sinirli, hâlâ öfkelidir; zira hem bir yandan Olemp'e tırmanmaya çalışmakta, hem de bu sırada karanlıkların tanrıçası Nemesis alüftesiyle hesaplaşmak uğruna kelimelerden kurduğu *Fildişi Kule*nin içinde kaleminin ucunu sivriltmekle meşgul olmaktadır. Yazı hayatının en verimli, en zengin dönemi olan 60'lı yıllarda, mabed bekçisi, duygularını Puşkin'den istifadeyle ve şu canlı ifadelerle dile getirir:

> "Sanat halk içindir" tekerlemesi, "Köylü efendimizdir" gibi bir klişe. Puşkin "mabedimden çekil" diyor sürüye; "sen tekmeden ve küfürden anlarsın."[34]

34 CM, "Fildişi Kule'den", (2 Ocak 1963), *Hisar*, VIII/51, s. 6, Mart 1968; krş. "Fildişi Kule: Ve Tanrı Işık Olsun Dedi", *Dönem*, sn. 2, sy. 16, s. 10, Ocak 1965; "Fildişi Kule", *Çağrı*, sn. 9, sy. 91, s. 5-6, Ağustos 1965; "Fildişi Kule", *Yeni İnsan*, V/53, s. 9, Mayıs 1967

Fildişi Kule'den yükselen ilk çığlık, gerçekte bir 'müdafaanâme' hüviyeti taşır. Artık avâmm mabed'e sokulmaması, bezirgânların mabed dışma püskürtülmesi gerekiyordu. Ne var ki yıllar geçmiş, koşullarsa yenileriyle yer değiştirmişti. Gerçekte 1947 tarihli olan şu ifade, 1963'te de tekrarlanır:

> "Sanat için sanat", mukaddes bir isyanın ifadesiydi. Fikir adamı artık bir avuç *bezirgâna* değil, milyonlara sesleniyor, ışığa koşan milyonlara...

Kitapların dili, bu yüzden olmalı ki ışığa koşan milyonların düzeyine inmek zorunda kalmış, yığınları tatmin etmek uğruna mabed'in neredeyse hâk ile yeksan olmasına göz yumulmuştu.

Mart 1963... Korunması, savunulması gereken *mabed* değil, *mabedler*dir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın (öl. 1962) *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (1949) bir 'mabed', İsmail Habib Sevük'ün (öl. 1954) *Edebî Yeniliğimiz* (1931-32) adlı eseri ise "mabede çağrı"dır:

> Ahmet Hamdi öldü. Radyoda zaman zaman şiirlerini dinledik. Hamdi sadece bu şiirler midir? Onun bir düşünen adam tarafı yok mu? *XIX Asır Türk Edebiyatı,* ziyaretçisi olmak gereken bir mabed. (...) *XIX Asır Türk Edebiyatı* ilk edebiyat tarihimiz. İlk ve belki de son. Yankıları nerede? Yok. Çünkü o dili anlayan kalmadı. O dili değil, dili. Ataç'ın iliksiz kemikten daha iğrenç, şişe kırıklarından daha haysiyetsiz 'tilcik'leriyle küfür bile edilmez.[35]

---

35 CM, "Fildişi Kule'den", (15 Mart 1963), *Hisar*, VIII/53, s. 4, Mayıs 1968. Bu yazının 27 Şubat 1963 tarihli ilk nüshasında ifadeler çok farklıdır: "Adnan Benk'lerin iliksiz kemikten daha iğrenç, şişe kırıklarından daha dilsiz sözcükleriyle küfür bile edilmez." (*Jurnal I*, s. 125-129) Meriç'in bu yazısına ilişkin 1975 tarihli bir eleştiri için bkz. Vedat Günyol, "Dilin Tadı Tuzu", *Yeni Ufuklar*, XXIII/267, s. 1-10, Aralık 1975; krş. *Çalakalem*, s. 296-306, İstanbul, 1977

Nurullah Ataç... Mabed bekçisinin, ismini bile duymaya tahammül edemediği bu zat hakkındaki eleştirisi elbette bu kadarla sınırlı kalmayacak; onu açıkça mabed'in enkazı üzerinde tepinenlerin başını çekmekle suçlayacaktır:

> Nesir yok artık. Beyaz sayfaları kirleten kelime leşleri. *Mabedin enkazı* üzerinde hora tepen binlerce deli, ve başlarında başsız bir heyulâ: Ataç.

Ağustos 1963... Şimdi Sainte-Beuve'ün sözlerini yeniden hatırlamanın tam sırası! Ne diyordu bu Fransız münekkid?

> Mabedin ilk misafiri *Homer* olmalı bence. Arkasında, Şark'ın üç kâhin hükümdarı, uzun zaman tanımadığımız üç başka *Homer*: Hintlilerin *Valmiki* ile *Vyasa*sı, İranlıların *Firdevsî*si.

Cemil Meriç'in Asya'yı kucaklamaya çalıştığı, gece gündüz Hint'le meşgul olduğu o yoğun günlerden birinde bulunduğumuzu unutmadığımız takdirde, *mabed* simgesinin niçin artık Hind'i de kuşatacak şekilde kullanıldığına bir mânâ vermekte zorlanmayız sanırım. Şimdi kirletilmemesi, temiz tutulması gereken *mabed* "Hint irfanı"nı temsil etmektedir; *mabed bekçisi* ise 'Doğu' dünyasını...

> Şakirt, üstadın hammaddesi: alçı, mermer veya tunç. *Doğu emanetleri ehline tevdî için irfanı hisarlarla kuşatmış; mabede bezirgânları sokmamış.* Guru'lar on yıl odun taşıtmışlar çömeze, on yıl davar güttürmüşler. Ve mukaddes meşaleyi uzun ve çetin inisiyasyonlardan sonra tutuşturmuşlar eline.[36]

1963'ten 1974'e değin bu pasajla tekrar tekrar karşılaştığımızda, irfan mabed'inin hisarları içine sadece mistisizm'in, yani Hind'in değil, onun yanısıra din'in de, yani İslâm'ın da misafir edildiğini göreceğiz:

---

36 C.M. *Jurnal I*, (7 Ağustos 1963), s. 210

- Doğu emanetleri ehline tevdî için irfanı hisarla kuşatmış; bezirgân sokmamış mabede. Gurular çömeze on yıl davar güttürmüşler, odun taşıtmışlar. Ve kutsal meşaleyi çetin imtihanlardan sonra tutuşturmuşlar eline.[37]
- Doğu, irfanı hisarlarla kuşatır; "emanetleri ehline tevdî etmek" imanın şiârıdır.[38]
- Doğu, irfanı hisarla kuşatmış. Bezirgân sokmamış ma-bede. Mürşitler yıllarca davar güt[tür]müşler çömeze, odun taşıtmışlar. Ve meşaleyi çetin imtihanlardan sonra tutuş-turmuşlar eline. Mürit, ruhsuz bir ceset. O cesedi canlandıran şeyhin, mürşidin, pîrin nefesi.[39]
- İrfanı hisarla kuşatmış Doğu, mabede bezirgân sokmamış. Yıllarca davar gütmüş, odun taşımış çömez... Meşaleyi çetin imtihanlardan sonra tutuşturmuşlar eline. "Emanetleri ehline tevdî ediniz" demiş din.[40]

Ocak 1964... Fildişi Kule'nin sâkini, bunca yıl bezirgânlara karşı koyuşunun yeterince güçlü olmadığını düşündüğünden olsa gerek bu sefer kendi kendini suçlamaya da başlamıştır.

> *Mabede girmeyen adam, boşuna pencerelerden içeriye bakma!* Mabed Çiçeron'larla konuşmaz. Sen bir Çiçeron'sun. Hafızan kitap kapakları ve fihristlerle dolu. İsimler, isimler... Sonra? Sonra boşluk.[41]

Bu ifadeler iki yıl sonra, 19 Mart 1966'da küçük bazı değişikliklerle birlikte farklı bir sûrete bürünecektir. Muhatab, artık bir başkasıdır sanki.

> *Mabede giremeyen adam, pencerelerden içeriye boşuna bakma!* Kalbi var kitapların, mıncıklayınca senin oldular sanıyorsun.

37 CM, "Parya", *Yapraklar*, sy. 9, s. 12, Nisan 1965
38 CM, *Jurnal II*, (30 Mart 1970), s. 167
39 CM, "Parya", *Türk Edebiyatı*, I/10, s. 10, 31 Ekim 1972
40 CM, *Bu Ülke*, s. 27
41 CM, *Jurnal I*, (9 Ocak 1964), s. 291-292

Bir genelev sermayesi değil ki onlar. Konuşmaz seninle kitap. Uğrunda kaç gün aç kaldın? Hangi zillete katlandın? Bütün canlı hayaletlerden uzak, bir mağarada yaşayabilir misin onunla?[42]

Haziran 1966... Zaman zaman ümidini kaybedecek hâle gelen Meriç, bazen kendisini o denli yalnız hisseder ki çağdaşları arasında, değil kendisine omuz verecek yandaşlar, uzaktan olsun şevkle el sallayacak okurlar bile bulmaktan umudunu keser. Doğrusu, pek de haksız sayılmaz. Fikir vâdisinin her tarafı çöle dönmüştür; serap bile görmenin yasaklandığı bir çöle...

Kimin için yaratacaksın? Tefekkür Sîna'sı, metruk bir manastır. Kitaplar boş kutular gibi. *Mabedler her devirde ziyaretçisiz kalmış;* Buda kovalanmış, İsa çarmıha gerilmiş, Gandi öldürülmüş. İnsanlar ışığa, hayata, sonsuza düşman. Onları rahat bırak. Ve yaşa! Aydınlanmak için yan, aydınlatmak için değil.[43]

1972 yılında "mabedi bezirgânlardan, dilencilerden, kalem haydutlarından temizleme" çabalarını *gazâların en hürmete şâyânı* olarak tavsif etmekten kaçınmadığı hatırlanacak olursa, Cemil Meriç'in, o yıllardaki bu bedbin ve karamsar hâlet-i ruhiyesinden zaman zaman sıyrılmayı başaracağını ve aydınlanmak kadar aydınlatmak için de yanmaya başlayacağını tahmin etmek güç olmasa gerek. Nitekim Cemil Meriç, zamanla kendisini mabedin tek bekçisi olarak görmeyecek, meselâ yıllar sonra iltimas gösterdikleri arasına yakın arkadaşı Kerim Sadi de girecektir:

Kerim Sadi, *mabedi bezirgânlardan temizlemekle işe başlar.*

---

42 CM, "Fildişi Kule'den", (19 Mart 1966), *Hisar*, IX/64, s. 10-11, Nisan 1969

43 CM, "Fildişi Kule'den", (5 Haziran 1966), *Hisar*, IX/66, s. 14, Haziran 1969; krş. "Bu Yangına Herşeyini Atacaksın", *Yeni İnsan*, V/56 (8), s. 9, Ağustos 1967; *Bu Ülke*, s. 147

Sonra, habercisi olduğu düşünceyi, bütün vecdi, bütün şiiriyetiyle kitaplaştırır.[44]

Bir İstanbul beyefendisi olarak Ekrem Hakkı Ayverdi hakkındaki hükmü gayet açık ve kesindir:

Mabedin bekçisi. Serapa şuur.[45]

Bir defasında bir musikîşinasa, Ruhi Ayangil'e hediye ettiği bir kitabını da şu ifadeleri kullanarak imzalar:

Harap mabedin uyanık ve şuurlu bekçisine.[46]

1967-1968... Bu yıllarda Cemil Meriç'in dilinde *mabed,* artık ilim ve irfanın has bahçesidir; sadece şâhikaların, âbidelerin, dâhilerin içinde dolaşabilecekleri bir has bahçe...

Cemil Meriç, daha 1967'lerde "Deha'nın soluğu, mabede domuzların sokulmasını önleyen rabbanî bir duvar" diyordu.

Önce İngiliz münekkid Ruskin'i mabed bekçisinin dilinden okuyalım:

Bu saray başka saray, kapıları yalnız liyakate, yalnız gayrete açık. Bu cennet kapılarının bekçisini hiçbir rüşvet yumuşatamaz. Hiçbir iltimas mektubu iltifat görmez ondan. Alçaklar giremez bu saraya. Bu sessiz Saint-Germain Foubourg'unun araba kapısında kısa bir soruşturma: İçeri girmeye lâyık mısınız? Buyurun, asillerle birlikte yaşamak istiyorsanız, asilleşin. Bilgelerin sohbetine teşne misiniz? Onları anlamaya çalışın, konuşsunlar sizinle. Bu işin başka şartı yok. Siz yükseleceksiniz seviyemize, biz alçalmayız.[47]

---

44 CM, "Kerim Sadi", *Kerim Sadi Yazı Hayatının 50. Yılında*, (haz. F. Berke), s. 121, İstanbul, 1969; krş. *Bu Ülke*, s. 198, İstanbul, 1979 (Mezkur yazı *Bu Ülke*'ye 4. baskıda dahil edilmiştir.)

45 Ali Erkan Kavaklı, "Tanıdığım Cemil Meriç", *Türk Edebiyatı*, sy. 166, s. 44, Ağustos 1987

46 HA, *a.g.e.*, (8 Ekim 1978), s. 334

47 CM, "Kraliçe'nin Hasbahçeleri: Susam ve Zambaklar", *Yeni İnsan*, V/56, s. 6-8, Ağustos 1967 ("Ümit Meriç" imzasıyla)

Bu satırları dikte ettiren mütercim daha fazla kendini tutamaz ve hemen araya girer:

> Eflâtun, köşe başında rastladığımız gazete satıcısı değildir, diz çökmeyenle konuşmaz. Vuslâtı harikulâdeleştiren: aşk. Büyük adam da hazinelerini sevene açar, seven için büyüktür, cemalini ham ervahlardan gizler, bütün evliyalar gibi. Dâvâ, gönülde bu aşkı kıvılcımlaştırmak. Terbiyenin tek hedefi: insana insanı sevdirmek; gerçek insanı, büyük insanı, düşünen insanı... Hakikat her kitapta gizli, sen mührünü sökebildikten sonra. Evet, deha'nın soluğu, *mabede domuzların sokulmasını önleyen rabbanî bir duvar.* Yanmak ve çile çekmek: her müridi bekleyen iki tünel; saadete, şöhrete, bilgeliğe o dehlizlerden varılıyor. İştahası olmayana iştaha vermek... Bu mucizeyi kaç evliya başarmış?

Ruskin "Düşünce mabedine avam giremez" der ve sorar: "Avam kim?"

Cevap da sorunun kendisi kadar sadedir: "Duymayan."

Ağustos 1968... Filozof-Şair Rıza Tevfik (1869-1949) bile, nezdinde, *mabed*in içine adım atmak şerefine erememiş zevattandır. Meşrutiyet filozofu da –tıpkı kendisi gibi– mabedi sadece pencerelerinden seyretmiş ve fakat içeri girememiştir.

Peki sonrakiler?

Sonrakiler yazarın çağdaşlarıdır ve onlar, *mabed*in varlığından bile habersizdirler:

> Önümdeki kolleksiyon Sait Halim Paşa'nın kütüphanesinden geliyor.[48] Rıza Tevfik, Paşa'nın felsefe hocasıydı. *Kamus-ı Felsefe* yazarı, geniş tecessüsüne rağmen mabedi pencerelerinden seyreder, içeri girmez. Daha sonrakiler mabedin varlığından bile habersiz.[49]

48 "Said Halim Paşa'nın kütüphanesinden "Felsefe Dergisi" (*Revue de Métaphysique et de Morale*) ile "Sosyoloji Yıllığı"nı (*Année Sociologique*) almıştır." (Ümit Meriç, *Cemil Meriç*, s. 59-60, Ankara, 1993)

49 CM, "Dergiler", *Yeni İnsan*, VI/68, s. 13, Ağustos 1968; krş. "Dergi", *Hisar* , X/79, s. 8-9, Temmuz 1970; *Bu Ülke*, s. 34

Eleştirilerindeki sınır tanımazlığı, ölçüsüzlüğü, kolaylıkla ve sıklıkla duygularına kapılışı, bu âteşîn zekânın tasnifi güç tezatlarının en önemli sebeplerinden biridir. Meselâ Nisan 1976'da sarfettiği şu ifadeler, Meriç'in Rıza Tevfik hakkındaki hükümlerinin pek değişmemiş olduğunu göstermektedir:

> Sevimli 'feylesof'umuz ne Proudhon'u anlayabilirdi, ne Bakhunin'i; *anarşizm*le *anarşi*yi birbirine karıştırması mukadderdi. Fevzaviyûn hakkındaki makalesi Avrupa'nın müesses nizamını ayakta tutmaya çalışan Batılı üstadlardan iktibas edilmiş bir gölge fikirler sergisidir.[50]

Hepsi bu kadar mı? Elbette değil.

Peki, biz bu kadarlık bir değiniyle yetinmeli miyiz? Hayır.

Zira susmayı tercih ettiğimiz takdirde, mabed bekçisinin geç kalmış itiraflarına tanıklık etme hakkımızı kaybedeceğimiz şüphesizdir. Nitekim Cemil Meriç'in 15 Şubat 1981'de Rıza Tevfik hakkında yaptığı şu açıklamaların, öncekilerine nisbetle çok daha içten, çok daha insaflı ve hiç kuşku yok ki çok daha mütevazi olduğunu belirtmek mecburiyetindeyiz:

> Rıza Tevfik *ateizm* maddesini çok güzel işlemiş. Çevresinin hain bühtanları canına tak demiş üstadın. Madde, münevver haysiyetinin, düşünce haklarının sağlam bir müdafaanâmesi. Makaleyi ilk defa kırk küsur yıl önce okumuş ve hiçbir şey anlamamıştım. Ravendî ile Ebu'l-A'lâ'nın isyan dolu mısraları dikkatimi çekmişti. Sonra iki kere daha okudum, yine anlamadım. Çünkü anlamak için değil, kusur bulmak için okuyordum, kusur bulmak ve kullandığı malzemeyi kendime mâletmek için. Son okuyuşta o parlak lâfız yığınının altında nasıl bir ıstırabın gizlendiğini farkeder gibi oldum. Heyhat! (...) Utanarak düşünüyorum: Rıza Tevfik o makaleyi yazarken benden çok daha küçüktü.[51]

---

50 CM, "Batı'nın Son Armağanı: Anarşi", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sn. 5, sy. 2, s. 36-55, Nisan 1976; "Anarşi Değil, Anomi", *Pınar*, VII/74, s. 2-13, Şubat 1978; krş. *Mağaradakiler*, s. 312

51 CM, *Jurnal I*, (15 Şubat 1981), s. 273-274; krş. *Kültürden İrfana*, s. 205-206, İstanbul, 1986

Biraz daha tahammül gösterip Meriç'in 1 Mart 1981 tarihli satırlarına göz gezdirecek olursak, Meriç'in, "metruk mabedlerde tek başına dolaşan bu büyücünün" kimsenin yanına bile yaklaşamadığı "Doğu'nun ve Batı'nın birçok zirvelerinde" serâzad bir şekilde dolaştığını belirtmekten kendini alamadığını göreceğiz:

> Rıza Tevfik, kelimenin Yunan'daki mânâsıyla bir filozoftu. Kimsenin dolaşmayı akıl etmediği, hatta varlığından bile haberdar olmadığı metruk mabedlerde tek başına dolaşan bir nevi büyücü. Kimsenin bilmediği kaynaklara eğiliyordu. Dudaklarında meçhul isimler. Koltuğunda kalın ciltlerle dolaşan bu garip insan, yolunu şaşırmış bir yolcuya benziyordu. (...) Tek rehberi vardı: ferdî ve serserî bir tecessüs. Ama bu açlık onu birçok zirvelere sürükledi, Doğu'nun ve Batı'nın birçok zirvelerine...[52]

Görüldüğü gibi, biraz geç de olsa sonunda Rıza Tevfik'in mabed'in içine girmesine, hatta metruk mabedlerde tek başına dolaşmasına izin çıkmıştır. Cemil Meriç'in nezdinde, o artık hiç değilse "mabedin büyücüsü"dür.

Mart 1970... Meriç'in *Hisar* dergisinde Mart 1968'den itibaren *Fildişi Kule'den* üstbaşlığıyla ve fakat bilhassa isimsiz olarak neşrettiği yazıların üzerinden iki yıl geçmiştir. Yazar herbir jurnaline doğal olarak sadece 'tarih' koymakla yetinmiş ve bu iki yıl boyunca *Fildişi Kule* kayıtlarını mezkûr dergide aynen bu hâliyle yayımlamıştır. Ne var ki hem okurlar, hem de dergi yöneticileri bu neşriyatın hakikî kıymetini takdir edecek durumda olmadıklarından, tabiatıyla mızmızlanmaya başlamışlar ve en nihayet Meriç'i, yazılarında konu birliği olmamakla, daldan dala atlayıp her yazıda birçok konuya birden, parça parça temas etmekle eleştirmişlerdir. Dergi'nin yöneticisi Mehmet Çınarlı da okurların şikâyetlerini haklı bulduğundan, bir

---

52 CM, *Jurnal I*, (1 Mart 1981), s. 281-282; *Kültürden İrfana*, s. 213-214

vesileyle yazara, gönderdiği bu yazılara bir başlık koymasının daha münasip olacağını söyler:

> Cemil Meriç'in *Fildişi Kule'den* başlığı altında *Hisar*da çıkan yazılarında tenkide uğrayan bir husus, bu yazılarda konu birliği olmayışı, yazarın daldan dala atlayıp her yazıda birçok konuya birden, parça parça temas etmesiydi. Doğrusu bundan ben de şikayetçi idim. Birgün Meriç'in Balzac hakkında söylediği bir sözü arayıp bulmak istedim, bütün *Fildişi Kule*leri baştan sona taramam gerekti, işin içinden çıkamadım. Bir mektubunda, yazılarını toplamak niyetinde olduğunu bildirmesi üzerine (17 Mart 1970), bu yazılara *Fildişi Kule'den* başlığından ayrı özel başlıklar koymasının ve aynı konu ile ilgili pasajları mümkün olduğu kadar bir araya toplamasının çok faydalı olacağını yazdım.[53]

Çınarlı'nın bu îkazı üzerine Mayıs 1968'ten itibaren Cemil Meriç'in *Hisar*da yayımlanan tüm yazıları –Ocak 1973 ve Şubat 1976 tarihli iki *jurnal* kaydı müstesna– müstakil birer başlık taşıyacaktır.

Cemil Meriç'in *Hisar* dergisinin sahibi Mehmet Çınarlı'ya yazdığı 30 Mart 1970 tarihli mektubun tamamı bugün elimizdedir ve fevkalâde önemlidir; zira bu mektup, sadece meselenin Cemil Meriç tarafından nasıl telâkki edildiğini göstermekle kalmaz, aynı zamanda *mabed* kelimesinin karşısına "fildişi kule"nin; *bezirgânlar*ın karşısına ise 'avâm'ın yerleştirildiğine de tanıklık eder. Böylelikle *mabed*in alanı ve anlamı daralırken, *bezirgânlar*ın kapsamı alabildiğine genişlemiştir:

> Muhterem efendim,
>
> Tenkitlerinize –buna îkaz demek daha doğru olur– teşekkür ederim. Yazılara başlık koymamak asırları aşan bir Doğu geleneğinin yarı şuurlu mirası. Okuyucuya bir keşfin zevkini tattırmak, gerçek dostlara, yani lâyık olanlara seslenmek,

53 Mehmet Çınarlı, "Cemil Meriç", *Töre*, sy. 62, s. 30, Temmuz 1976; krş. *Sanatçı Dostlarım*, s. 181, İstanbul, 1979

> *bezirgânları mabede*, başka bir tâbirle *avâmı Fildişi Kule'me* sokmamak arzusu. Doğu, irfanı hisarlarla kuşatır; "emanetleri ehline tevdî etmek" imanın şiârıdır. Bu duyguda gururla tevazû, edeble istiğna kucak kucağadır. Bir *Kamus-ı Okyanus*ta kelime bulmak, denizden inci çıkarmak gibi güç bir iş.
>
> Doğu'da böyle de Batı'da başka mı? Marx, *Kapital*in önsözünde "Düşüncelerin doruklarına ancak patikalardan tırmanılır" der. İlme şehrahlardan gidilmez. Bu müdafaanâmem.[54]

Bu müdafaanâme okunur da yedi yıl önce *Fildişi Kule*nin ilk yazısında yer alan şu ifadeler hatırlanmaz mı?

> "Sanat halk içindir" tekerlemesi, "Köylü efendimizdir" gibi bir klişe. Puşkin "mabedimden çekil" diyor sürüye; "sen tekmeden ve küfürden anlarsın."[55]

Tam yeri gelmişken, biz yine Meriç'in birkaç yıl önce yapmış olduğu şu tesbitleri hatırlamaya çalışalım:

> Eflâtun, köşe başında rastladığımız gazete satıcısı değildir, diz çökmeyenle konuşmaz. Vuslatı harikulâdeleştiren: aşk. Büyük adam da hazinelerini sevene açar, seven için büyüktür, cemalini ham ervahlardan gizler, bütün evliyalar gibi.

Bir insan daha ne yapabilir, nasıl anlatabilir hâlini? "Siz gelin" diyor, gelen yok; "Hadi biraz gayret edin, biraz uğraşın, mabedin hisarlarından içeri girmeye çalışın" diye diller döküyor, âdeta yalvarıyor, yine ses yok, çünkü kimsenin tırmanmaya gönlü yok. Çaresiz, zirvelerinde dolaştığı ulu dağları bırakıp eteklere inmeye karar veriyor. İştahası olmayana iştaha vermek, işte böyle bir mucizeyi gerçekleştirmeyi umuyor.

---

54 CM, *Jurnal II*, (30 Mart 1970), s. 167. Bu mektubun eksik ve fakat erken tarihli bir neşri için bkz. Mehmet Çınarlı, *a.g.m.*, s. 30-31; *a.g.e.*, s. 181-182

55 CM, "Fildişi Kule'den", (2 Ocak 1963), *Hisar*, VIII/51, s. 6, Mart 1968; krş. *Fildişi Kule: Ve Tanrı Işık Olsun Dedi*, "Dönem", sn. 2, sy. 16, s. 10, Ocak 1965; "Fildişi Kule", *Çağrı*, sn. 9, sy. 91, s. 5-6, Ağustos 1965; "Fildişi Kule", *Yeni İnsan*, V/53, s. 9, Mayıs 1967

Lütfen, mabed bekçisinin yakınmalarını hatırlamaya devam edelim:

> Deha'nın soluğu, *mabede domuzların sokulmasını önleyen rabbanî bîr duvar.* Yanmak ve çile çekmek: her müridi bekleyen iki tünel; saadete, şöhrete, bilgeliğe o dehlizlerden varılıyor. İştahası olmayana iştaha vermek... Bu mucizeyi kaç evliya başarmış?

Meriç, okurun ve yayıncının ısrarına karşı koyabilecek, onların sıradan, kof, meşum isteklerini geri çevirebilecek güçte değil... güçsüz, çünkü yalnız, ve çaresiz... Davetçi iken, davet edilen hâline gelmesi de bundan... "Mabede domuzların sokulmasını" önlemeye çalışıyor, "domuzların kutsal kitaplarla beslenmeyeceğini" söyleyip duruyor ama yine de bazen gücünün tükendiğini hissediyor; elinden pek bir şey gelmiyor çünkü.

Domuzları mabede sokmamak için zaman zaman mabedin dışına çıkmaya bile razı olan bekçinin duyduğu suçluluk duygusunu kendisinden daha iyi kim anlatabilir bize?

> Sen domuzları mukaddes kitaplarla beslemeye kalktın!

Rüzgârda unutulmuş bir mum gibi hisseder hep kendisini; fânussuz, yani kimsesiz, yani çaresiz... gönlünün en mahrem meyvelerini başkalarıyla paylaşmak zorunda kalan, diğer-gâm olmak zorunda bırakılan bekçinin duygularını bilmek mi istiyorsunuz, o hâlde mabedin, yani Fildişi Kule'nin kapısını bir kez daha tıklatmalısınız:

> Zekâ rüzgârda unutulan mum, bencillik fânus. Senin fânusun yok. Ve şuurun, hasta bir hayvanın korkularını aksettiren kırık bir ayna...[56]

---

56 CM, "Çöl", *Türk Edebiyatı*, I/7, s. 8, 31 Temmuz 1972; *Bu Ülke*, s. 146

Meriç, çaresiz, Çınarlı'ya mektubunda başlık talebini yerine getireceğini vaad edip bundan böyle yazılarını *adlarını alınlarına damgalayarak Fildişi Kule'den uçuracağını* bildirir. Sesinde, artık bir avuç bezirgâna değil, ışığa koşan milyonlara hitab etmeye karar vermiş bir adamın pişmanlıkla karışık hüznü gizlidir sanki:

> Hakikatte her yazım havuzdan havuza boşalır. Frenkler *décantation* diyorlar buna. Önce *Jurnal*e geçiririm düşüncelerimi; sonra (bazan bir iki yıl geçer aradan) yeni delillerle, yeni görüşlerle destekler genişletirim; nihayet yeniden düzeltir, süzer ve efendimize takdim ederim. Her yazı adı ile doğar, insanlar gibi. Bu itibarla bundan sonra adlarını alınlarına damgalayarak uçuracağım *Fildişi Kule*den.[57]

Meriç'in özellikle kendisini, iç dünyasını ve bu esnada gönlüne sökün eden kimi duygu ve düşüncelerini tasvir eden yazılarının altında birer tarih bulunmasına karşın, bu yazıların herhangibir başlık taşımamaları gayet doğaldı oysa. Bezirgânların yaklaştırılmaması gereken *mabed*, avâmın sokulmaması gereken *Fildişi Kule*, Meriç'in müdafaanâmesinde açıkladığı gibi, gerçekte, yayımlanıncaya değin olgunlaşması beklenen karalamalardan çok, yazarın mahremiyetini ifşâ eden şahsî sayılabilecek *jurnal* kayıtlarıydı. Nitekim şu cümleyi, yazarın *jurnal* notlarına–tabiatıyla–başlık koymadaki isteksizliğini ve direncini açığa vuran bir belirti saymakta hiçbir mahzur görmüyoruz:

> Bu duyguda gururla tevazû, edeble istiğna kucak kucağadır.

---

57 CM, *Jurnal II*, s. 167. Cemil Meriç, Haziran 1967'den itibaren yazmaya başladığı *Hisar* dergisinden önce, *jurnal* kayıtlarını Ocak 1965'ten itibaren *Dönem*de ve daha sonra *Hisar*la eşzamanlı olarak Mayıs 1967'den itibaren *Yeni İnsan*da "Fildişi Kule'den" üstbaşlığı altında bazen isimsiz, bazen isimli olarak neşretmiştir.

Bu kayıtlar ilk yayımlandıkları tarihlerde genel okurun pek dikkatini çekmemiş, hatta nâşirleri bile bu büyük üslûb ustasının iç dünyasına tekabül eden hazinelerin kıymetini yeterince takdir edememişlerdir. Oysa mezkûr kayıtların çok az kısmı, ilk baskısı 1974'te yapılan *Bu Ülke*nin "Fildişi Kule'den" bölümünde yer alır almaz kıyametler kopmuş, yazarın geniş okur kitlelerince tanınması, asıl bu tarihten sonra mümkün olabilmiştir. Nitekim bu teveccühü zenginleştiren bir diğer hâdise de yazarın ölümünden sonra, 1992-1993'te *jurnal*inden elde/evde kalanların neşredilmesidir.

Bu açıklamalar dolayımında, "bezirgânların *sokulmaması* gereken mabed"in, "bezirgânlardan *temizlenmesi* gereken mabed"den bir hayli farklılık arzettiğine işaret edebiliriz.

Haziran 1974... Simgelerin anlamı bu defa daha da genişleyecek ve *mabed* metaforu artık 'tarih'i, *mabed bekçisi* ise "bu tarihe sahip çıkması lâzım gelen nesilleri" temsilen kullanılacaktır:

> Hasbîlik düşmana hizmet etmektir, kavgadan kaçıştır, yalanların devamını sağlayıştır. O nesle *mabedin bekçisi* olmak düşerdi; *mabedin*, yani *tarihin*. Hangi değerin bekçisi oldu o nesil? Hangi haksızlığa 'dur' diye haykırdı?

Sitem ve şikâyetlerle yüklü bu eleştirinin hakkını verebilmek ve dolayısıyla *mabed* metaforundaki anlam-genişlemesini doğru yorumlayabilmek için, Cemil Meriç'in, sonradan çok etkiler uyandıracak olan bu tenkid yazısını, Hilmi Ziya Ülken'in 5 Haziran 1974'te vefatından sonra, talebesi Erol Güngör tarafından *Ortadoğu* gazetesinde neşredilen taziye yazısı vesilesiyle kaleme aldığını hatırlatmakta fayda mülâhaza ediyoruz.

Meriç'in, "ölçülü, dürüst, müeddeb" olmakla nitelediği makalesinde Erol Güngör şöyle der:

> Hilmi Ziya Ülken'in vefatıyla Türkiye'de bir devir kapandı: *Hasbî tefekkür devri.* Bütün eksiklerine rağmen, o, bizde akademik haysiyetin dağ gibi bir temsilcisiydi. Günlük politika endişelerinin hâkim olduğu Türk fikir hayatında yeni Hilmi Ziya'lara çok muhtaç olacağız.[58]

Münekkidimiz, hasbî tefekkürün bu mümtaz mümessilinin, yani Hilmi Ziya'nın değil mabede girmesine, *sokulmasına* bile izin vermeyecektir. "Hasbî tefekkür ne demek?" diye sorar hışımla:

> Hiçbir tefekkür hasbî değildir. Hasbî tefekkür, "tefekkür için tefekkür", "sanat için sanat" gibi bir yalan.[59]

Aşağıda okuyacağınız ifadelerdeki hiddet ve şiddet, mabedi bezirgânlardan temizlemeye ahdetmiş 26 yaşındaki ihtiraslı genç bir cihan edebiyatı meraklısına değil, bilâkis düşünceleri olgunlaşmış, duyguları durulmuş (!) 58 yaşındaki bir mabed bekçisine aittir:

> Bir kütüphane adamıydı o, bir fikir donjuanıydı. Ne bir iddianın, ne bir inkârın temsilcisi. *Çeşitli mabedlerin eşiğinde çile doldurmakla geçti ömrü. Pencereden seyretti içerisini.* Hakîmâne bir teslimiyetti. En zinde mukavemetleri güve gibi kemiren bir teslimiyet. Racüliyetini kaybeden tefekkürdü. Ne Marksizme kur yaparken ciddiydi, ne Marksizme reddiye yazdığı zaman. Kütüphane raflarını çökerten eserlerinde, kendisine ait tek kanaat bulamazsınız. Bulamazsınız, çünkü o hergün yeni bir kanaatin taşıyıcısıydı. Her okuduğu kitapla yeni bir hüviyet kazanan seyyal bir şahsiyet. (...) Yetmiş yıl-lık hayatında tek kavga yoktur. Hiçbir soyguna katılmadı, doğru. Ama, kırk haramîlerin bahşişleri ve sadakalarıyla yaşamadığını ileri sürebilir miyiz?

---

58 Erol Güngör, "Hilmi Ziya Ülken için", *Ortadoğu*, 16 Haziran 1974

59 CM, "Hasbî Tefekkür", *Ortadoğu*, 23 Haziran 1974; krş. *Mağaradakiler*, s. 71-77

Bu alıntıda bilhassa dikkat edilmesi gereken husus, *mabed* sözcüğünün çoğul olarak kullanılmasıdır:

> Çeşitli *mabedlerin* eşiğinde çile doldurmakla geçti ömrü. Pencereden seyretti içerisini.

Meriç, Rıza Tevfik hakkında verdiği erken tarihli hükmü, Hilmi Ziya için de tekrarlar; bir farkla ki Rıza Tevfik o zamanlar geniş tecessüsüne rağmen *mabedi* pencerelerinden seyretmiş ve içeri girmemişken, Hilmi Ziya'nın ömrü *çeşitli mabedlerin* eşiğinde çile doldurmakla geçmiş ve en nihayet o da selefleri gibi pencereden seyretmiştir içerisini. Nitekim bu sebepten olsa gerek, münekkidimiz, Hilmi Ziya Ülken'i bir zümrenin temsilcisi olarak kabul etmekte hiç tereddüt etmez:

> Zavallı gençliğe, Avrupa'nın köhne ve tatsız yalanlarını tekrarlamak başlıca marifeti oldu. Maziye ihanet etti, istikbali kurmadı. Hilmi Ziya, olayların pek çabuk fosilleştirdiği o zümrenin en tipik temsilcisidir.

Cemil Meriç'in *Balzac* hakkındaki ilk yazısının, Hilmi Ziya Ülken'in çıkarmakta olduğu *İnsan* dergisinde neşredildiğini ve daha da önemlisi Ülken'in *Şeytanla Konuşmalar* (İstanbul, 1942) adlı kitabıyla ilgili olarak sıcağı sıcağına bir tanıtım ve değerlendirme yazısı kaleme almış olduğunu belirtmeden bu bahsi kapattığımız takdirde, muhakkak ki tasvir etmeye çalıştığımız tablo tamamlanmamış olarak kalacaktır.

O hâlde şimdi, daha sonraları kendisinden bahsederken 'sevmiştim' diyeceği bu kitap hakkında, Meriç'in, 26 yaşındayken neler yazmış olduğuna bir göz atalım:

> Şüphesiz ki "bülent servilerin gölgesinde" dalga geçen kaygısız münevverler, Agora'ya inen Hilmi Ziya'nın keskin bir istihzayla çınlayan sesinden ürkecek, rahatsız olacaklar. Biz, *Şeytanla Konuşmaları*, fikir hayatımızda doğacak fecirlerin mütevazi, fakat nurlu bir müjdecisi olarak görüyoruz.[60]

---

60 CM, "Şeytanla Konuşmalar", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 7-8, s. 15, Temmuz-Ağustos 1942

Bir tanıtım yazısının îcab ettirdiği bu ifadelerin zahirine aldanıp genç mabed bekçisinin ünlü profesöre methiyeler düzdüğü düşünülmemeli; bilâkis *"bülent servilerin gölgesinde* dalga geçen kaygısız münevverler"e atılan küçük taşa dikkat edilmelidir. Meriç, "Agora'ya inişini" (!) kutladığı Hilmi Ziya'yı sadece tebrik ve takdirle yetinmez, *mabedin şâhikaları* sözkonusu olur olmaz, kendisini tenkid de eder. Kısacası: a) tercümeler alanında hüküm süren fâcia hiçbir sûrette meşrû gösterilemez; b) Goethe haksız olarak itham edilemez;[61] c) Garp romantizminin başarılı bir şakirdi de olsa Yahya Kemal'e *dâhilik* pâyesi verilemez.[62]

> Bize göre eserin en büyük kusuru, sahifelerinde bir nevi erüdisyon havası esmesidir. En büyük lâyemutlardan en cüce fânilere kadar yüzlerce şahıs ismi tacizkâr resmi geçit-leriyle muharririn orjinalliğini gölgeliyorlar. Sayın Profesör -akademik hayatının tesiriyle olacak- en cesur tenkidlerini sıralarken birdenbire opportünizme sapıveriyor: Tercüme alanında hüküm süren fâciayı meşrû göstermek için muhtelif dillerdeki Aristo tercümelerini misal vermesi, *Ramo'nun Yeğeni* tercümesinde, Goethe'yi, haksız olarak ithama kalkışması, Garp'taki romantizm hareketinin nihayet muvaffak olmuş bir şakirdi olan Yahya Kemal'e neredeyse dâhilik pâyesi vermesi ilh...[63]

---

61 Goethe'nin tercüme tarzına dair Cemil Meriç'in Gundolf'tan çevirdiği makale için bkz. *Kırk Ambar*, s. 458

62 Cemil Meriç 8 Mart 1963 tarihli bir yazısında Yahya Kemal hakkında şöyle der: "Yahya Kemal neden tanrılaştırıldı? Beklenileni, alışılanı verdiği için. Yahya Kemal Fransızca öğrenen Nâbi, veya Hersekli Arif Hikmet. Sığın sığı... ve 'poncif'in poncif'i. Kelimeler pırıltılı, cümbüşlü. İçinde bir şey yok. Bir mermerin göğsü, daha doğrusu mermerden bir göğüs." (*Jurnal I*, s. 138); Üç gün sonra, yani 11 Mart 1963'te ifade biraz değiştirilir: "Yahya Kemal, Fransızca bilen Leskofçalı Galip. Bir mabed, fakat içinde hiçbir tanrı yok. Berrak, çünkü sığ." ("Kelimeler", *Yeni İnsan*, VI/63, s. 6-7, Mart 1968); 30 Ocak 1964'te ise Yahya Kemal "hâlâ tanrı-şair"dir. (*Jurnal I*, s. 302)

63 Cemil Meriç'in 27 Mayıs 1977 tarihinde bu yazısına atfen yaptığı açıklamanın Halil Açıkgöz tarafından tutulan kayıtlarına itimad edilmemelidir; zira

Cemil Meriç'in Hilmi Ziya'nın vefatının ardından kaleme aldığı *Hasbî Tefekkür* yazısına revnakını veren o hiddet ve şiddetin nedenlerini açıklamak bakımından, tarihe mâlolmuş bu iki şahsiyet arasındaki ilişkilerde pekâlâ dönüm noktası sayılabilecek son bir ayrıntıya daha dikkat çekmek isteriz: Cemil Meric, Hilmi Ziya Ülken'in Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'yla müştereken yayımladığı *İbn Haldun* (İstanbul, 1940) adlı eseri, 1944 yılında ağır bir dille tenkid etmiş ve Bouthoul'un *Ibn Khaldoun et sa philosophie sociale* adlı eserinin hatalarla dolu başarısız çevirisini, Hilmi Ziya'nın göz göre göre *kendi telifi gibi* sunması karşısında genç münekkidimiz –haklı olarak– sessiz kalamamıştır:

> Bu orijinal tedkik eserinde Hilmi Ziya'ya ait kısımlar, cümle yanlışları, tahrifler ve tercüme garabetlerinden ibarettir. Bouthoul'un kitabı kısaltılmış, paçavraya çevrilmiştir. (...) *Şeytanla Konuşma*larını takdir ve ümitle selâmladığımız Hilmi Ziya, kendisinden ciddi ve olgun eserler beklediğimiz bir kabiliyettir. "Manevî bir intihar" diye vasıflandıracağımız bu fecî intihal, bize bir tek duygu telkin etti: *acı*.
>
> Çömezlerin şatafatlı pohpohlarından mest olarak yeni doktrinler keşfine çıkan profesörün bu fikir derbederliğinden bir an evvel kurtulması, bu satırları imzalayan münekkidin en candan temennisidir.[64]

---

mezkur yazı 1943'te değil, 1942'de yayımlanmıştır. Daha da önemlisi, "Fransa'da romantizm cereyanının bir taklitçisidir" sözü –ki aslı *şakirdidir* olacaktır– Yahya Kemal *tarafından* değil, Yahya Kemal *hakkında* söylenmiştir. (Bkz. *a.g.e.*, s. 168) Yazının aslını görmeden bu hatalı kaydı tekrarlayan bir çalışma için ayrıca bkz. Mustafa Armağan, *Cemil Meriç: Düşüncenin Gökkuşağı*, s. 21, İstanbul, 2001; 2. bas. s. 21-22, İstanbul, 2006)

64 CM, "Eserlerini Nasıl Hazırlıyorlar!", *Yücel*, c. XVIII, sn. 10, sy. 101, s. 31-34, Eylül 1944. Hilmi Ziya Ülken, 1960'larda kendi elyazısıyla kaleme aldığı *Hayatım ve Eserlerim* adlı hâl tercemesinde mezkur eseri –Cemil Meriç'in bu tenkidine rağmen– *kendi telifi* olarak göstermeye devam etmiştir. (Bkz. Ayhan Vergili, *Hilmi Ziya Ülken Kitabı*, s. XXII, İstanbul, Nisan 2006)

Sonuç itibariyle, "mabedi bezirgânlardan temizlemek" dâvâsıyla meydana atılan Cemil Meriç'in, ömrü boyunca bu iddianın takipçisi olduğu ve dolayısıyla kendisini hakkıyla tanımak ve tanımlamak bakımından kullandığımız *mabed bekçisi* sıfatının -kelimenin tam anlamıyla- bir 'sıfat-ı kâşife' sayılması lâzım geldiği hususu, en az bizim kadar, okur nezdinde de kesinlik kazanmış olmalıdır.

Cemil Meriç, kapısında tek başına (!) nöbet bekleyip mabedi bezirgânlardan temizlemeye çalışırken, bu esnada birtakım kişi veya kurumların da güya mabedi tufeyli saldırılarından 'korumak', hatta 'kurtarmak' iddiasıyla ortaya atıldıklarını farkeder; başka bir tabirle, kendileriyle mücadele edilmesi gereken düşmanlar, sadece mabede dışarıdan saldıran bezirgânlar değil, bilâkis bizzat mabedin içinde ikamet eden yandaş sürüleridir. Hâl böyle olunca, metafor, ister istemez biçim değiştirecek ve mabedin yerini *Kapitol*, bezirgânların yerini de *kazlar* alacaktır; zira en nihayet Kapitol de bir *mabed*dir; mimarı *tarih*, mihmandarı ise *efsane*...

Vazifeleri mabedi korumak ve kollamak olan bekçiler uyur ve görevlerini yapmazlarsa, mabedi savunma görevini kim îfa edecek, bu çetin görevi kim yerine getirecektir?

Kazlar... Ne yazık ki sadece *kazlar*...

Ocak 1966... Cemil Meriç'in Diderot'dan aktardığı şu anektoda makalemizin girişinde de yer vermiştik:

> Diderot, Fransızca'nın vuzuhuna hayran bir İngiliz dostuna "Elbet öyle olacak" diyor; "Bizim Kapitol'ü bekleyen kırk tane kazımız var."

Mabed bekçisi bu anektodu aktardıktan sonra şöyle demekten kendini alamaz:

> Ah bu akademi, onsuz da, onunla da yaşanmaz. Hantal, tutucu, şekilperest ama dünü yarına bağlıyor, millî şuurun bir parçası.

Hazine'yi ejderler bekler, Kapitol'ü kazlar. Mihmandarların en gevezesi tarih, "Kapitol'ün mimarı efsaneydi" diyor; "devrilen taçlar hevenkleşirdi sütunlarında, merdivenlerine yüz süren ölümsüzleşirdi." Ve kader Roma'nın alnına alevden harflerle üç kelime yazdı: *mane, tekel, feres*...[65] Roma ihtişamla çökmedi. Kurtuluşunu kazlara borçlu olmak. Zavallı Roma!..

Bizim Kapitolümüz yok ama kazlarımız var. Tarih, eserlerini iki defa oynarmış; önce trajedi, sonra komedi olarak. Kapitol'ün kazları heybetli bir trajedinin kahramanıydılar, bizimkiler *sevimli* bir komedyanın aktörleri.[66]

Yıl 1974... Yukarıdaki alıntının son paragrafıyla yeniden karşılaşıyoruz, ama bu sefer biraz farklı bir biçimde:

Bizim Kapitol'ümüz yok ama kazlarımız var. Bu sevimli mahluklar *mabedin bekçisi* değil, kirleticisi. (...) Roma'nın kazları heybetli bir trajedinin kahramanıydılar, bizimkiler *tatsız* bir komedyanın aktörleri.[67]

Aralık 1976... Mabed bekçisinin karşısında, yine kendilerini Türk dilini korumak ve kollamakla görevli sayan TDK üyeleri vardır. Meriç, kazları diline dolamaktan hiç vazgeçmeyecektir:

Bizim Kapitolümüz Dil Kurumu, kazlarımız da üyeleri. Roma'da kazlar süs unsuru. Bizdeki kazlar ise sadece pis-

---

65 Cemil Meriç'in 1946'da bu kelimeler hakkında yaptığı açıklama şöyledir: "*Mane, Tecel, Pharès:* Bahtelnasrın oğlu ve Babil'in son hükümdarı Balthazar, işret masasında Tanrılara ve ordulara meydan okurken, görünmeyen bir elin alevden harflerle salonun duvarlarına yazdığı tehditkâr kelimeler. Tevrat'ın Daniel Sifr'inde anlatıldığına göre, Daniel nebî mağrur tâcidâra bu sözleri şöyle izah etmiş: *Mane*: Tanrı saltanatının günlerini saydı ve onlara son verdi. *Tecel*: Teraziye kondun ve pek hafif geldin. *Pharès*: Krallığın taksime uğrayacak." (Balzac, *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*, Çev. Cemil Meriç, s. 245, İstanbul, 1946)

66 CM, "Fildişi Kule'den", (25 Ocak 1966), *Hisar*, IX/63, s. 14, Mart 1969; krş. *Bu Ülke*, s. 18

67 CM, *Bu Ülke*, s. 18

liyorlar. Bu teşbihim kurumculara. Adamlar hiç severler mi beni?[68]

Temmuz 1977... Tam sekiz ay sonra, yine özel bir sohbet sırasında, mabed bekçisi, bu sözlerine atfen -biraz da keyifle- şöyle diyecektir:

> *Bu Ülkede* kepaze ediyorum kurumcuları. "Kapitol'ün kazları" diyorum, "Ancak mabedi pisletiyorsunuz" diyorum.[69]

Şubat 1979... Bu 'kaz' yakıştırmasının ardındaki efsaneyle daha önceki alıntılarda karşılaşmış, açıkça söylemek gerekirse, bu efsaneyi biraz da değini suretindeki derme-çatma ifadeler aracılığıyla tanımıştık. Şimdiyse, bu efsaneyi nadiren rastlanılabilecek bir nüshasından okuyalım; muhtevası bir yana sırf Türkçesi için okuyalım; Türkçe için okuyalım; hatta okumakla kalmayıp bu enfes anlatımı âdeta bir şiir gibi, bir destan gibi, bir mersiye gibi mabede yıllarını vermiş bekçi'yle birlikte ve dahî aşk ile terennüm edelim:

> Kapitol bir *mabed*. Mimarı: *tarih*. Mihmandarı: *efsane*. Harcı kanla yoğrulmuş bu mabedin. Dehlizlerinde hazineler uyurmuş. Sütunlarında sernegûn efserler. Kapitol'de kahramanlar taç giyermiş. Zirvesinde Jupiter'in otağı. Hem bir mabed, hem bir hisarmış Kapitol. İhtiyar Roma'nın gururu, yüzakı, itibarı...
>
> Nihayet zeval vakti çalmış. Düşmanlar kuşatmış Roma'yı. Kapitol geçit vermemiş. Bir akşam, karanlığa bürünen barbarlar, gizli bir yoldan Kapitol'e girecek olmuş. Zaman bu zaman, nöbetçiler uyumuş, karanlık zifiri. Fakat birden çığlıklar kopmuş hisarda. Bre aman! Bu nenin nesi? Nöbetçiler uyanmış, saldıranlar gerisin geri. Meğer kazlar beklermiş siperleri. Kapitol'ü kazlar kurtarmış...

---

68 HA, *a.g.e.*, (1 Aralık 1976), s. 41

69 HA, *a.g.e.*, (28 Temmuz 1978), s. 216

II
SUYA EĞİLMEKTEN KORKAN ADAM
-Roman ve Balzac-

Düşüncelerin, müphemin duvarını aşmayacak. O duvarı korkuların ördü, korkuların ve şükranların. Sen bir kölesin, İbn Musa'nın kölesi değil, vehimlerinin kölesi. Sen roman yazamazsın. Hayâlindeki kahramanlar da konuşmaktan korkuyor. Sahanlıkta bekleyen düşüncelere kapını açmıyorsun. Ve onlar birer birer uzaklaşıyorlar. Bir daha dönmemek üzere uzaklaşıyorlar.

Cemil Meriç, 5 Mart 1963

Nazım Hikmet, Kemal Tahir, Cemil Meriç...Cumhuriyet'ten önce doğan, Cumhuriyet devrinde gözlerini hayata kapayan üç sima; yani bir şair, bir romancı, bir mütefekkir...

Önce *şiir*...

15 Ocak 1901'de Selânik'te doğdu; 3 Haziran 1963'te Moskova'da öldü.

Sonra *roman*...

15 Nisan 1910'da İstanbul'da doğdu; 21 Nisan 1973'te yine İstanbul'da öldü.

Daha sonra *fikir*...

12 Aralık 1916'da Hatay'da doğdu; 13 Haziran 1987'de İstanbul'da öldü.

Bu üç ismi gelişigüzel biraraya getiren biz değiliz; Cemil Meriç'in kendisi. 4 Mayıs 1977'de bir özel sohbetinde bizzat şöyle der:

Son devri şöyle tasnif edebiliriz:

Nazım Hikmet: *Şiir*

Kemal Tahir: *Roman*

Cemil Meriç: *Fikir*[1]

Şiir, roman, fikir...

---

1 Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç'le Sohbetler*, (4 Mayıs 1977), s. 165, İstanbul, 1993. (Bundan sonra sadece HA kısaltmasıyla atıf yapılacaktır.)

Meriç, tacidârı olduğuna inandığı yegâne mesleği çoktan ilân etmiş; hem sıkı bir okur, hem de güçlü bir mütercim ve münekkid olarak hayatı boyunca şiir ve romanla meşgul olduğu hâlde en nihayet kendi payına düşen, ne yazık ki sadece 'fikir' (!) olmuştur. Nitekim 1975'te -biraz da hüzünle- "ne olmadığını" söylerken sıraladığı edebî meslekler şunlardır: *romancı*, *şair* ve *tarihçi*.

> Ne romancıyım, ne şair, ne tarihçi. Sadece dürüstüm, çok okudum, çok düşündüm. Beşerî ihtiraslardan uzağım. Bütün bu vasıflar bir düşünce adamının hamurunu yapar. Romancı, alışılmış ve bütün zevklere seslenen bir silâhla mücehhezdir. Yüzyıldan beri herkes hikâye okur. Şair, ezelden beri âşinası olduğumuz bir dost. Düşünce adamı, mâzinin tanımadığı bir mahlûk.[2]

Meriç'in kişisel ilgilerinin yazgısı dikkate alınmadan, kendisinin gerek *şiir*, gerekse *roman* hakkında yaptığı tezatlı yorumlara eşlik eden menfî psikolojiyi açıklığa kavuşturmak imkânsız gibidir. Küçük yaşlarından itibaren defterler dolusu -kendi ifadesiyle 1500 kadar- şiir yazmış, birkaç tanesini yayımlamış, çoğunu eşine dostuna vermiş, hatta bu arada nitelikli şiir çevirileri yapmış ama yine de 'şair' olamamıştır; yanısıra yıllarca roman okumuş, çok değerli roman çevirilerine imza atmış, üstelik bir ara roman yazmayı denediği hâlde romanın da üstesinden gelmeyi başaramamıştır.

O hâlde önce şiir...

1982'de bir mülâkat sırasında gençler, Cemil Meriç'e *şiirden kaçışının sebebini* sorduklarında, kendisi bu soruyu şöyle cevaplayacaktır:

> — Şiirin orta derecesi yoktur. Bir Yahya Kemal'den, bir Haşim'den sonra şairliğe özenmek için ya çok büyük bir kabiliyet olmak, yahut da ikinciliğe, yani hiçliğe razı olmak lâzım.[3]

---

2 CM, *Jurnal II*, (9 Ağustos 1975), s. 209, İstanbul, 1998

3 "Cemil Meriç'e Sorular VII", *Yeni Devir*, (haz. Hüseyin Yorulmaz), 8 Nisan 1982

İkinciliğe, yani hiçliğe razı olamadığı için şiirden kaçtığım söyleyen Meriç'e, 1986'da, şiiri niçin bıraktığı sorulunca, bu sefer de şu cevabı verecektir:

— Sevdiğim şairler vardı, pınarbaşları tutulmuştu. Onlardan daha büyük olamayacağımı hissettim: Nazım [Hikmet], Yahya Kemal, Necip Fazıl...[4]

Sonra roman...

60'lı yılların başında roman, Cemil Meriç nezdinde, "bizi başkalarının maceralarına ortak eden, hayatımızı genişleten, değiştiren dost bir sanat"tır:

Çağdaş roman şuuraltı mağaralarının kapılarını açtı. Kâh irkilerek, kâh korkarak, kâh şaşarak garip hayvanlar seyrettik. Gördüklerimiz sudaki akislerimizdi çok defa. Roman bizi başkalarının maceralarına ortak eden, hayatımızı genişleten, değiştiren dost bir sanat. Ama her sanatın amacı bir fetihtir, bir inşadır. Tek gönül veya milyonlarca gönül. Kulübe, saray, şehir veya kıta...[5]

Roman: *dost bir sanat...*

Bu dostluğun, tam da o günlerde üstüne gölge düşmeye başlar ve bir roman yazmanın hazırlıklarıyla meşgul olan Meriç, çaresiz şu itirafı yapar:

Düşüncelerin, müphemin duvarını aşmayacak. O duvarı korkuların ördü, korkuların ve şükranların. Sen bir kölesin, İbn Musa'nın kölesi değil, vehimlerinin kölesi. Sen roman yazamazsın. Hayâlindeki kahramanlar da konuşmaktan kor-kuyor. Sahanlıkta bekleyen düşüncelere kapını açmıyorsun. Ve onlar birer birer uzaklaşıyorlar. Bir daha dönmemek üzere uzaklaşıyorlar.[6]

---

4 "Nesillerin Mirası", *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı*, (haz. Hüsamettin Arslan), s. 586-594, Ankara 1986; krş. "Cemil Meriç ile Mülâkat", *Türk Edebiyatı*, sy. 166, s. 12-17, Ağustos 1987

5 CM, *Jurnal I*, (15 Şubat 1963), s. 106-107, İstanbul, 1998; krş. CM, "Fildişi Kule'den", (3 Temmuz 1968), *Hisar*, X/73, s. 11, Ocak 1970

6 CM, *a.g.e.*, (5 Mart 1963), s. 131

Sen roman yazamazsın...

Acaba niçin? Evet, niçin hayatını romanla geçirmiş bir adam roman yazamasın ki?

Cevap çok basittir oysa. Meriç gözlerini kaybetmiştir ve kendisi de kabul eder ki artık ızdıraplarından bir roman yaratma arzusuna ve *belki* de yazma becerisine sahip değildir:

> Unutmak ve unutturmak... Ben alışamadım körlüğe. Bu kelime telâffuz edildildikçe büyük bir kabahat işlemişim gibi yüzüm kızarıyor. Gözlerimi göstermek istemiyorum. Körler bütün devirlerin ve bütün ülkelerin paryası: kör müsün, kör olasıca, hay kör şeytan...
>
> Romanın bütün canavarlara, bütün sürüngenlere açılan kapıları körlere kapalı. Neden? O hâlde ıztıraplarından bir roman, bir şiir de yaratamayacak kör? Kimin hikayesini anlatsın?[7]

Romanın bütün canavarlara, bütün sürüngenlere açılan kapıları körlere kapalı.

Kapısı kapalı da olsa, o yine de roman yazmayı, Babil Kulesi'ne düzen vermeyi dener... dener ama üstesinden gelemez; belki'ler içinde belki'lerle çırpınıp durur:

> Edebiyat, muhakememizi allak bullak etmiş. Hayatta hep roman arıyoruz. Hayat roman olsaydı, roman yaratır mıydık? Roman insanın Tanrı'dan aldığı bir intikam. Babil kulesine düzen verme cehdi. Her kitap bir belki ile başlar. Her kitap meçhule yollanan bir mektup. Bir avuç dumanın açtığı kapı, bir seste başlayan dünya. Aynaya benzer rüyaların, içine giremezsin.[8]
>
> Bir roman bazen sözle başlar, yazı ile biter. Bazen hiç başlamaz...

---

7 CM, "Quinze-Vingts Geceleri II", *Yeni İnsan*, VI/72, s. 10-11, Eylül 1968; "Fildişi Kule'den", (3 Temmuz 1968), *Hisar*, X/73, s. 11, Ocak 1970; *Jurnal I*, (15 Şubat 1963), s. 106-108

8 CM, "Fildişi Kule'den", (10 Kasım 1963), *Hisar*, VIII/60, s. 17, Aralık 1968

Bu jurnal bir belki ile başladı. Bütün kitaplar bir belki ile başlar, bir belki için başlar...

Işığa ve Tanrı'ya biraz daha yakınlaşmak. Kimse keyfi ile sürüden ayrılmaz. İnsan gorille göbek bağını ilmi bir tecrübe yapmak için kesip atmadı. Mecbur kalınca dünyanı yaralıyorsun; dünyanı, yani kabuğunu, kafatasını veya mağaranı...[9]

Bütün kitaplar bir belki ile başlar, bir belki için başlar... Başlar ama bitmez... Cemil Meriç, başladığı ve fakat bitiremediği o kadar çok kitap yazmıştır ki! Nitekim iki yıl sonra, yani 1966'nın sonlarına doğru önümüze koyacağı tabloda, o kahredici belki'lerinin hüzün ve kahırla karalanmış bir dökümüne tanık olacağız:

Elli yıl sonra belki de masallaşacağım...

1) *Hind*in bir sayfasını kaleme almak 20. asırda pek az faninin başarabileceği bir mucize. (...)

2) *Saint-Simon* dosyada bekliyor, böyle bir kitap bir millet için değil, bir devir için bir şeref.

3) *Batıyı Fetheden Hint (Hint ve Batı)* dosyada bekliyor.

4) *Fildişi Kule* dosyada bekliyor.

5) *Quinz-Vingts Geceleri* dosyada bekliyor.

Neyi? İsrafil'in sûrunu mu? Yazdıklarım okunmadı. *Hindi* sen bile okumadın, kimin için yazacağım? Ne yazacağım. Bir başka dil konuşuyorum. Deliyim ve dâhiyim.[10]

60'lı yıllarda ve böylesine ızdırab verici belki'ler arasında artık roman yazamayacağına kanaat getiren ve fakat *belki* elli yıl sonra masallaşacağına inanan bu deli ve dâhi adam, 1974'te de korkularının ve şükranlarının ördüğü o sert duvarla, 'ben' duvarıyla çarpışmayı yine göze alamayacaktır:

---

9 CM, *Jurnal I*, (18 Mart 1964), s. 317
10 CM, *Jurnal II*, (20 Kasım 1966). s. 89

> Şimdiye kadar yazılarımda 'ben' zamirini nadiren kul-landım, ifşadan hoşlansam roman yazardım. Acılarımız ve felâketlerimiz, beşerîleştiği ölçüde edebiyatın konusu olabilir.[11]

Keza aynı günlerde, bu sefer, durumuna farklı bir şekilde açıklık getirmeye çalışır:

> Balzac'ı tanımasam 'romancı' olmak isterdim. Yıllarca *İnsanlığın Komedyası*yla uğraştıktan sonra roman yazmaya kalkışmak küstahlık olurdu.[12]

Artık şiir gibi, roman da yazmaktan vazgeçmiş olan Meriç, 70'li yıllarda, bilhassa 1974'te *Bu Ülke* ile *Umrandan Uygarlığa* adlı eserlerinin sağ okur nezdinde yakaladığı başarıdan sonra, birdenbire romanın -hem de şiddetle- aleyhinde bulunmaya başlar ve meselâ 1976'da, Hristiyanlıktaki günah çıkarma âdetinin bir sonucu olduğuna inandığı romanı bir 'zehir' olarak nitelemekten çekinmez:

> Günah çıkarma an'anesi İsa'dan beri var. Roman XVII. asırda ortaya çıktı. Roman bir sınıfın müdafaa silâhıdır. Ben burada ortaya bir iddia atıyorum: Batı'dan, diğer zehirleri gibi, roman da gelecekti.[13]

1977'de aynı minvalde sözler söyleyip bu sefer romanın "hasta cemiyetin mahsulü" olduğunu iddia eder; hatta bununla da yetinmeyip, "Bizde roman niçin yoktu?" sorusuna şu cevabı verir: "Hasta değildik çünkü."

Bu durumda, "Bizde ne zamandan beri roman yazılmaya başladı?" sorusunun cevabı da artık kendiliğinden verilmiş olur: "Hasta olduğumuz devirden beri."

---

11 CM, *a.g.e.*, (29 Ekim 1974), s. 203

12 CM, "Bir Ankete Cevap", *Ortadoğu*, 7 Temmuz 1974; "Can Alıcı Yerinden (Cemil Meriç'in Anketimize Cevapları)", *Türk Edebiyatı*, III/33, s. 26, Eylül 1974; "Son Yaprak", *Nesin Vakfı Yıllığı-78*, s. 456, İstanbul, 1978; krş. *Mağaradakiler*, s. 450, İstanbul, 1978

13 HA, *a.g.e.*, (1 Aralık 1976), s. 41

Biliyorsunuz roman Batı'da itiraf müessesesinden çıkmıştır. Yatak odalarına sokar okuyucuyu, "Karımla nasıl yatıyorum, bak!" der.[14]

1978, her şeyden evvel, Meriç'in yeniden 'roman' üzerinde yoğunlaştığı bir tarihe delâlet eder:

Şimdi iki şey üzerinde çalışıyorum: Roman [ve] *Deprem* romanı.[15]

Artık 'roman' konusuna yeniden -ve sanki biraz da kerhendönen Meriç'in gözünde bu edebiyat nevi, "avâma, kadınlara, az okumuşlara hitab eden sulandırılmış düşünceler" derekesine düşmüştür:

Roman sulandırılmış ve avâmın anlayacağı bir şekle büründürülmüş düşüncedir. Daha ziyade kadınlara hitab eder. Roman hiç bir zaman ciddiye alınmamıştır. Az okumuş, düşünmeye alışmamış halka hitab eder. Hakikati güneş gibi gözüne sokmaz adamın.[16]

Meriç, bu tür menfî görüşlerini sadece özel sohbetlerde değil, verdiği çeşitli konferanslarda da tekrarlayacak ve meselâ 6 Nisan 1979 tarihli bir konferansında şöyle diyecektir:

İnsanı inceleyen ilimler geliştikçe, roman fakirleşmiştir, yaprakları dökülen bir papatya gibi. Elde yalnız sapı kaldı. Bugün okunan sadece polis romanları, yani macera romanlarıdır.[17]

Benzer fikirlerini Temmuz 1979'da Türk Edebiyatı Vakfı'nda yaptığı bir konuşmasında da -üstelik daha ağır ifadelerle- dile getirir ve tabiatıyla bu görüşleri o dönemde çeşitli tepkiler alır:

---

14 HA, *a.g.e.*, (11 Şubat 1977), s. 105-106

15 HA, *a.g.e.*, (10 Şubat 1978), s. 292

16 HA, *a.g.e.*, (25 Eylül 1978), s. 332

17 CM, *Sosyoloji Notları ve Konferansları*, (haz. Ümit Meriç), s. 342, İstanbul, 1993

> Osmanlı'nın Batı'dan alacağı herhangibir edebiyat nevi yoktu. Çünkü şiirde biz büyük bir merhale idik, şahika idik. Batı şiirinin bize vereceği bir şey yoktu. Roman ise bir eğlence unsuruydu. Geniş halk kitlelerine hitab eden, okumaya alıştıran, mâveranın cazibesinden istifade eden ikinci derecede bir nev idi...
>
> Bizde romanın doğmayışı sebepsiz değildir. Çok daha ciddi işlerle uğraşan Türk-İslâm aydınları, romanla uğraşmak ihtiyacını duymamışlardır...[18]

Roman yerine çok daha ciddi işlerle uğraşan Türk-İslâm aydınları...

Ömrü boyunca romanla meşgul olan ve fakat fiilen bu alanın dışına düşmek zorunda kalan bir fikir adamının *çok daha ciddi işlerle uğraştığına* inanıp romanı küçümsemesi, roman okurlarını ise hafife alması, sanki incinmiş yaralı bir halet-i ruhiyenin neticesi gibidir. Aksi takdirde şu yargı ifadelerine bir anlam vermek çok güç olacaktır:

> Roman sadece -sinema gibi- aylak tecessüsleri avlayan bir nevdir...
>
> Roman buhranlar içinde çırpınan bir çağa, henüz ilimlerin gelişmediği zamana mahsus bir edebî türdür...
>
> Roman bütünüyle mutlakı kucaklamak kabiliyetinde emperyalist bir edebiyat türüdür...
>
> Roman itibardadır, çünkü cahiliz, ciddi değiliz. Roman itibardadır, çünkü mesuliyetimiz yoktur, hepimiz mesuliyetten kaçarız...
>
> Roman ancak geniş kalabalıklara seslenen bir edebiyat nevidir. Elbette ki geri toplumlarda büyük yeri olan, fakat netice itibariyle ilerleyen bir toplumun itibar etmeyeceği bir edebiyat nevidir; yani roman ölmektedir ve ölecektir...

---

18 "Cemil Meriç'in Sohbetinden", *Türk Edebiyatı*, VI/70, s. 4-13, Ağustos 1979

Bu değerlendirmelerin, bilhassa ilk yargı cümlesinin Cemil Meriç'e özgü olduğunu sanmamalıyız; zira benzer ifadeler Avranches Piskoposu Huet (1630-1721) tarafından da neredeyse kelime-be-kelime dile getirilmiştir. Ancak arada bir fark var; biri Türk edebiyatçıları karşısında romanı tenkid etmek, diğeri Kilise'nin baskısı karşısında romanı müdafaa etmek amacıyla konuşur:

> Huet onyedinci asırda şöyle demiş: "Roman, okuyucu eğlensin ve bilgisini arttırsın diye sanatkârane bir tarzda kaleme alman sevda serüvenleridir, aylak efendilerin hoş vakit geçirmesine yarar."[19]

Roman: *aylak efendilerin hoş vakit geçirmesine yarayan ve/veya aylak tecessüsleri avlayan bir edebiyat türü...*

Avranches Piskoposu'nun ilhamıyla kullandığı bu "aylak tecessüsler" ifadesiyle, Meriç'in, gençleri, daha doğrusu olgunlaşmamış, tekâmül edip kemâle ermemiş kişi ve toplumları kastettiğinde şüphe yoktur. Nitekim aynı konuşmasında bu kasdını daha açık bir biçimde dile getirmekten çekinmeyecektir:

> İlimler romanı tahtından indirmektedir. Belki de yirmibirinci asırda romana hiçbir ihtiyaç kalmayacaktır.
>
> İnsanlar tekâmül ettikçe, ciddi bir olgunluk devresine geldikçe roman okumak ihtiyacı ortadan kalkacaktır...
>
> İnsanlar olgunlaştıkça romana itibar azalacaktır ve azal-maktadır...
>
> Romana gösterilen itibar bir yerde marazî bir itibardır; sıhhatli bir toplumun romana ihtiyacı yoktur...

Yani sonuç itibariyle: *roman ölmektedir ve ölecektir...*

Dilerseniz, şimdi de bu kehanete ilhamını veren otorite kimmiş, bir de ona bakalım:

---

19 CM, *Kırk Ambar*, s. 77, İstanbul, 1980

> Esasen André Gide haklı. Roman devrini tamamlamıştır. Romanın kuşatacağı meseleleri ilimler ele almıştır zaten. Balzac'tan sonra artık romancı gelmemiştir ve gelmez de.[20]

Mart 1979'da, yani Türk Edebiyatı Vakfı'nda yapacağı konuşmadan birkaç ay önce, Meriç'in bir dergide Roger Caillois'dan şu başlıklı bir çeviri yayımlamış olması herhalde bir tesadüf olmasa gerek: *Roman'ın Alın Yazısı*.[21]

İlham aldığı kaynaklar bir yana, kitapların dünyasına romanlar aracılığıyla adım atmış, düşünce dünyasını bir romancının, yani Balzac'ın yardımıyla gezmiş ve ömrü boyunca roman okumaktan hiç vazgeçmemiş, 40'lı yıllardan itibaren roman tercümeleri hakkında muhtelif eleştiri yazıları kaleme almış, hatta bu süre içinde Balzac'tan altı roman çevirmiş, 50'lerde Hugo'nun *Sefiller* romanını çevirmeye başlayıp yarım bırakmış, 60'larda roman yazmayı denemiş ama başaramamış, 70'lerde Türkçe romanlar hakkında olumlu-olumsuz değerlendirmelerde bulunmuş ve en nihayet 80'lerin başında Thornton Wilder'in *Köprüden Düşenler* adıyla neşredilen romanına mütercim sıfatıyla imza atmış olan Cemil Meriç'in romana biçtiği kıymet hükmü -görünüşe bakılırsa- bu kadar!

Ne var ki hemen bir hükme varmakta acele etmemeli; biraz da Ahmet Hamdi Tanpınar'ın etkisiyle konuşan Meriç'in romana yönelttiği bu eleştirilerin asıl hedefinin, romanın kendisi, yani bir edebiyat türü olarak roman kadar, aynı zamanda *Türk romanı* da olduğuna bilhassa dikkat edilmelidir:

- Roman ciddî değildir, vesikaları daha serbesttir. İlim adamıyla farkı romancının, tarihî metoddan farklı. Roman hürriyetlerin ülkesi. Tek ciltden yirmi cilde, tek şahıstan kemmiyete uzanır. Batı-Doğu farkı. Batı Aristo'dan beri illiyet prensiplerine bağlı düşünür. Mantık hâkim. Bizde ise kıssadan hisse. Ucunda dai-

---

20 HA, *a.g.e.*, (11 Temmuz 1977), s. 197

21 Roger Caillois, "Roman'ın Alın Yazısı", (Kısaltarak çev. Cemil Meriç), *Pınar*, VIII/87, s. 12-19, Mart 1979

ma ahlâkî, siyasî, dinî bir telkin vardır. Hikâyenin kendisi mühim değil. Batı'da hâkim olan zalim bir Aristo mantığı. Doğu: insan, hayvan, nebat... herşey.[22]

- Roman toplumun aynası. Her toplumun kendine göre bir tahassüs şekli var, Batı'da rasyonalizm hâkim olduğundan, Aristo mantığının tesiriyle romanda gerçek arar.[23]

Hâl böyleyse, Meriç, niçin eleştirilerini Türk romanıyla sınırlamamış ve doğrudan tek tek 'romanlar' veya 'dönemler' hakkında konuşmak yerine romanın özüne ilişkin genellemeler yapmayı yeğlemiş?

Bu soru, bizden, bir çırpıda çözülemeyecek denli karmaşık bir yumağın iplerine aynı anda asılmamızı talep ettiği gibi, meselenin arkasında konuşmacının psikolojisini de hesaba katmamızı gerektirecek birtakım farklı süreçler bulunduğunu îma ediyor. Oysa başarılı bir mütercim ve münekkid olarak onca emek verdiği, hatta kendisi de bizatihi sanatçı bir tabiata sahip bulunduğu' hâlde şiir ve roman dünyasında fiilen varlık gösterememiş bir aydının bu dünyaya ilişkin menfî yorumlarına eşlik eden hâlet-i ruhiyesini hakkıyla kavramak için, hiç kuşku yok ki önce fikir serencâmının tüm safhalarını gözönüne almak ve bu arada mümkün mertebe abartılı övgü ve yergilerden kaçınmak gerekir.

Kısacası, insaf göstermeli, insaflı olmalı. Çünkü *insaf*, hususiyetleri olan fikir ve sanat adamları bir yana, her insan tekinin, sıfatlarıyla değil, bilâkis mevcudiyetiyle hakettiği mukabelenin asgarî vasfıdır. Unutulmamalı ki 'nısf' (yarım) sözcüğünden türeyen *insaf*, gerçekte tam ortadan 'yarmak', yargıda bulunurken "ikiye bölmek", kısacası "âdil davranmak" anlamına gelir. Bu bakımdan biz de sadece eldeki malzemeyi biraraya getirirken dikkatli ve titiz davranmakla yetinmeyecek, bu malzemeyi yorumlarken de insaflı ve âdil olmak

---

22 HA, *a.g.e.*, (27 Nisan 1978), s. 311
23 HA, *a.g.e.*, (10 Şubat 1978), s. 297

için elimizden gelen gayreti göstermeye itina edeceğiz; yani karşı karşıya kaldığımız yumağın iplerine asılmak yerine, bu 'çile'nin (!) narin ipliklerini tek tek ve sabırla ayırmayı deneyeceğiz.

Bu mülâhazalara binaen, "bir mütercim ve münekkid olarak Cemil Meriç"in Balzac çevirilerini ele almadan evvel, kendisinin romanla, roman dünyasıyla ilgisini, bu ilginin derecesini bir bütün olarak tasvir; ve böylelikle tercüme edebiyatımız bakımından büyük bir kazanç sayılması gereken Balzac çevirilerinin bu bütünün neresinde yer aldığını lâyıkıyla tayin etmenin gerekli bir başlangıç olduğunu düşünüyoruz.

1
Kuklalarla Dolu Bir Dünya

Şimdi daha fazla gecikmeden biraz gerilere gidecek ve Cemil Meriç'in çocukluk yıllarını geçirdiği Reyhanıye'deki eve biz de misafir olacağız; romanların sadece *okunmadığı*, aynı zamanda *dinlenildiği* bir eve...

> Ailesi Dimatoka'dan göçmüş. Babası çeşitli nikbetler yüzünden hayata küsmüş eski bir yargıç. Annesi bu yabancı dünyada âşinası olmayan hasta bir kadıncağız. Çocuk, düşman bir çevrede ister istemez kitaplara kaçıyor. Yani düşünceye ve edebiyata hür bir tercih sonunda yönelmiyor. Yaşamak için kendine bir dünya inşa etmek zorunda. Böyle bir kaçışı kolaylaştıran tesadüfler de var: babası akşamları aileyi toplayıp kitap okuyor, ablası fenn-i terbiye ve ruhiyat gibi konularla uğraşmaktadır. Amcası Hamid Bey'in kitapları genç tecessüsünü alevlendiren bir hazine. Anlıyor ki zalim ve kıyıcı bir gerçekten kurtulmanın tek çaresi reel dünyadan kitaplar dünyasına sığınmak. Okumayı [Mehmed Emin Yurdakul'un] *Türk Sazını* heceleyerek öğreniyor.[24]

24 CM, *Jurnal II*, (27 Mart 1983), s. 345. "Çok garip. Altı yaşımda ablamla kitapçı dükkanına gitmiştik. *Türk Sazını* gördüm. Rica ettim. İlk okuduğum sökmeğe çalıştığım kitaptır." (HA, *a.g.e.*, (22 Ekim 1978), s. 340)

Babası Mahmut Niyazi Bey'in okuduğu romanları dinlediğinde küçük Meriç henüz 8-9 yaşlarındadır:

- En tatlı hatıralarından biri, babasının aileyi etrafına toplayıp yüksek sesle kitap okuması. *Abbâse* bu şekilde dinlediği ilk roman.[25]
- Çocukluğumda Reyhâniye'de kitap vardı. Babam bize akşamları kitap okurdu. İlk dinlediğim kitaplardan biri *Abbâse*dir.[26]

Kendisine gaz lambası ışığında roman okuyanlar arasında sadece babası değil, ablası Zehra da vardır:

> Ablam kitaplar, romanlar okurdu. *Müsâmeretnâmeyi* okumuş bana. Hatırlamıyorum.[27]

Küçük Meriç, sadece roman dinlemekle yetinmeyecek ve okumayı söktükten sonra kitapların dünyasına tek başına dalmakta da hiç gecikmeyecektir:

- Sonra kendisi okumaya başladı. Kitaplar ve tabiat... Onun yegâne çocukluk arkadaşları. Tabiat, yengeçlerle, kertenkelelerle, yılanlarla doluydu. İçini korkuyla doldurmuşlardı, sere serpe dolaşmasına izin vermiyorlardı zaten.
- Sonra W. Scoot'un *Selâhaddin Eyyûbî*sini okudum. Bu temasım 9-10 yaşlarındadır.[28]

---

25 CM, *Jurnal I*, (1955), s. 35

26 HA, *a.g.e.*, (20 Ocak 1977), s. 92

27 HA, *a.g.e.*, (22 Ekim 1978), s. 340

28 "Scott'un *Seyf-i Sarîm-i İlahî: Selâhaddin* (*Talisman*) adlı eserini okuduğunu yıllar sonra hatırlayan" Meriç (*Jurnal I*, 8 Ekim 1963, s. 253), bu İngiliz romancının hikâyelerini "yirmi yaşlarının *binbir gecelerin*den biri" olarak tanımlamayı ihmal etmez ve o yıllarda Scott'un büyülü dünyasına önce Balzac, sonra Zola, Marx ve Taine aracılığıyla daldığını söyler: "Aylarca masallar dinledim Scott'tan. Her roman merakla seyrettiğim uzun, esrarlı bir film gibiydi. Ne kaldı? Bir düzine roman ismi, üç beş kahraman, birkaç peyzaj, meçhul bir dâvâ uğruna dövüşen yiğit, serâzad, inatçı insanlar, kan ve ölüm, Aslan Yürekli Rişar'la Selâhaddin Eyyubî, Haçlıların İstanbul'a girişi ve oldukça geniş bir zaman çerçevesi içinde dalbudak salan ihtiraslar,

1928'de ilkokulu bitiren Meriç, bu süre zarfında *nice* kitaplar, *sayısız* romanlar okur. Okuduğu romanlar *sayısız* olmakla birlikte yine de kendisi bazılarının adlarını hatırlamaktadır:

> İlk mektebi bitirinceye kadar nice kitaplar okudu: Kâmil Paşa tercümesi *Telemak*tan Corci Zeydan'dan çevrilen *Abbâse*ye, *Paul ve Virginie*den *İki Çocuğun Devr-i Âlemi*ne, *Kızıl Tuğ*a kadar sayısız roman...[29]

11 yaşındaki küçük Meriç, artık ortaokula başlamış ve kitapçıların yolunu öğrenmiştir. Reyhaniye'de özel siparişler kabul eden bir kitapçıdan bazen borçla, bazen kira ile kitaplar alır ve gece gündüz demeden romanların arasında roman kahramanlarıyla yaşamayı sürdürür:

> Xavier de Montepin'den *Simon ve Mari*yi, *Tunçtan Kızları*, Alexander Dumas'dan *Saray ve Entrikaları*nı ve *Kagliostro*yu Osmanlıca çevirilerinden zevkle okur.[30]

Daha sonra bu günlerini şöyle yâd edecektir:

> Dünyam romanların dünyasıydı, *Ekmekçi Kadınları*n, *Tunçtan Kızları*n, *Simon ve Mari*lerin dünyası. Kuklalarla dolu bir dünya.

Antakya'da ortaokula devam ederken önce amcasının kızı Yaşar Hanım'ın, sonra da Yiğitbaş ailesinin gelini Nadide ablasının evinde kalan Meriç, bu sıralarda Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* adlı romanının tiyatro metni haline getirilmiş bir versiyonunu Türkçeleştirmek için de uğraşır:

Londra, saray, gelişen burjuvazi, derebeyleri ile şehirler arasındaki savaş, İsviçre'nin hürriyet kavgası, hayat ve gerçek." (CM, "15 Ağustos 1771", *Hisar*, XVIII/251, s. 3-4, Ağustos 1978; *Bu Ülke*, s. 179, İstanbul, 1979)

29 CM, "Bir Ansiklopedi'nin Sorusuna Cevap", *Yeni Şafak*, (haz. Dücane Cündioğlu), s. 15, 11 Temmuz 2006

30 Ümit Meriç, *Cemil Meriç*, s. 7, Ankara, 1993

*Suç ve Ceza*yı kim tiyatrolaştırmış hatırlamıyorum. Dosto'dan okuduğum ilk eser, o küçücük tiyatro; okuduğum ve sökmeye çalıştığım. Fransızca'nın nâmahremler için tehlikeler ve karanlıklarla dolu dünyasına ilk defa olarak, denize atlar gibi giriyordum...

Suç ve Ceza baştan sonuna kadar okuduğum, büyük bir kısmını çevirdiğim, daha doğrusu çevirdiğimi sandığım ilk yabancı kitap. Bu bir keşifti. Kristof Kolomb'un önüne Amerika'yı çıkaran kader, benim karşıma da Dosto'yu çıkarmıştı, Dosto'yu, yani sonsuzu. Bu girdaplar ve zirveler dünyasında, tek başıma dolaşacak yaşta değildim. Kıyıdan seyrettim ummanı.[31]

Sadece *Suç ve Ceza* mı? Meriç, Ortaokula başladığı yıl, Şemseddin Sami'nin tercümesi sayesinde Victor Hugo'nun *Sefilleri*yle de tanışacak; 1 mecidiye karşılığında kiraladığı bu romanı okuyabilmek için okuldan kaçmak dışında başka bir çare bulamayacaktır:

Ben orta mektepte *Sefilleri* okudum. Niçin okudum, bilmiyorum. Kulaktan herhalde. Bir mecidiye verdim, kira ile okudum on günde. Bu on günde okuldan kaçtım. Ben haddizatında Fransızca'yı *Sefilleri* okumak için öğrendim.[32]

Meriç'in Hugo'ya ilgisi o denli artacaktır ki sonunda arkadaşları kendisine *Victor Hugo* lakabını vereceklerdir:

Orta mektepten itibaren yeni bir lâkapla taltif edildi: *Victor Hugo*. Bu lâkap son sınıflara kadar devam etti.[33]

---

31 CM, "Dosto ve Biz", *Hisar*, XIV/129, s. 8, Eylül 1974; krş. *Mağaradakiler*, s. 117, İstanbul, 1978. Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* adlı romanı hakkında Meriç'in değerlendirmeleri için bkz. CM, "Mandaren'i Öldürmek", *Hisar*, XVI/145, s. 8-10, Ocak 1976

32 HA, *a.g.e.*, (1 Temmuz 1977), s. 188

33 CM, "Bir Ansiklopedinin Sorusuna Cevap", *Yeni Şafak*, (haz. Dücane Cündioğlu), s. 15, 11 Temmuz 2006; krş. CM, *Jurnal II*, s. 249-255, 344-348

Ortaokul'dayken temas kurduğu Hugo'nun "Asırların Efsanesi" (*La légende des siècles*) adlı eserini Lise I'de ders kitabı olarak da okur; ve ardından da diğer Fransız edibleri peşisıra genç Meriç'in duygu ve düşünce dünyasını doldurmaya başlarlar:

> Lise I'de Hugo'nun *La légende des siècles*ini okuduk; Lise II'de Chateaubriand'ın *Atala, René* ve *Le Dernier Abincerage*ını... Lise III'te Lanson'un *Edebiyat Tarihi* sınıf kitabımız oldu. Yalnız Lanson mu? Zaman zaman Desgranges'ın *Seçme Yazıları*. Ayrıca klasikler: Molière'den, Corneille'den, Racine'den üç-dört kitap okumuş olmak zorundaydık.[34]

Hocası Memduh Selim'in derslerinde Chateaubriand'ın *Son İbn Saraç'ın Maceraları* adlı eserini Türkçe'ye çeviren genç Meriç'in romanlardan oluşan dünyası gittikçe zenginleşir ve Dostoyevski, Hugo, Chateaubriand'ların yerini, liseden sonra Balzac'lar, Zola'lar almaya başlar:

> 40'lara kadar Zola'yı sevmemiştim. Lisede edebiyat hocamız natüralizm'den söz ederken yüzünü buruşturmuştu. Çağımızın yüz karasıydı bu mektep. Ne demekti tabiat? Tabiatta abdesthaneler de vardı. Sanatın görevi, çirkini, bayağıyı sergilemek miydi? Mektep kütüphanesinden aldığım *Assommoir* [Meyhane] sonuna kadar okuyamamıştım. Hugo'ya âşıktım o yıllarda. Sonra Balzac'a tutuldum. Ve Zola, irfan hayatıma Balzac vesilesiyle girdi.[35]

18 yaşındayken arkadaşı Kemal Sülker'e yazdığı 18 Temmuz 1935 tarihli bir mektupta zamane dergilerinin seviyesizliğinden şikâyetle söylediklerine bakacak olanların, genç adamın bu hummalı okumalarının neticesinde edindiği özgüvenin işaretlerini görmemeleri âdeta imkânsızdır:

---

34 CM, *Jurnal II*, (26 Ekim 1980), s. 252

35 CM, *Mağaradakiler*, s. 176-177; *Kırk Ambar*, s. 192

> Şayet eski Roma'nın bahtlı günlerinde değerli nazımlarını yazan "Horas"ım, "Rabindiranat Tagor"um, "Virjil"im, "Kitab-ı Mukaddes"im olmasa, eğer, "Andre Jid"i okumasaydım, eğer "Lamartin"den, "Müsse"den, "Hugo"dan anlamasaydım, şu *edebiyat* kelimesini mükâlememden, muharreratımdan çeker çıkarırdım.

Dikkat edilirse, 1935'te genç Meriç'in dağarcığındaki isimler arasında ne Balzac, ne Zola, ne Voltaire vardır; ne de Balzac sayesinde keşfedeceği Batı edebiyatının diğer devleri...

Fakat endişe etmemeli, tohumda çınarı, damlada okyanusu görmeyi denemeliyiz. Nitekim o yaştayken kendi hakkında yaptığı tahliller sayesinde, genç Meriç'in hem hâlini, hem de gelecek tasavvurunu yine kendi dilinden öğrenmek imkânı buluyoruz:

> Ben de kendimi tahlil edeyim mi:
>
> Ya Reyhaniye kahvelerinde ömür çürüten, vaktiyle Lisede okuyan ve çalışan, fakat istidadı olmadığı ve nefsinde atalete inhimak bulduğu için vazgeçen basit, âdi bir genç;
>
> Veya gözlerini, hayatını hakikat uğruna feda ederek nesl-i âti destanlarına bir zafer ve fedakârlık numûnesi olacak hakikî bir insan...
>
> *Nâmütenahi* (sonsuz) kelimesini ezip de suyunu içmek istiyorum.[36]

Daha önce Türkçü iken Marksist olan, 1936'da İstanbul'a geldiği kısa dönem içinde Nazım Hikmet, Kemal Tahir, Kerim Sadi gibi isimlerle tanışan genç Meriç, 1937 Mayısında İskenderun'a döner ve Haymaseki köyünde İlkokul öğretmenliği, beşinci dereceden memur olarak İskenderun Sancağı Tercüme Bürosu sekreterliği (Reis Muavinliği), 16 Mayıs-7 Ha-

---

36 Kemal Sülker, "Bir Suçlamanın Öyküsü", *Yazko Edebiyat*, IV/26, s. 86-87, Aralık 1982; *Türk Edebiyatı Dergisi*, XI/126, s. 9-10, Nisan 1984; *Savaş Yıllarında Bir Sürgün*, s. 96-97, İstanbul, Mart 1986

ziran 1938 tarihleri arasında Hatay Aktepe'de 22 gün süreyle Nahiye Müdürlüğü, daha sonra Reyhanlı Batıayrancı köyünde İlkokul öğretmenliği, Türk Hava Kurumu'nda sekreterlik, Belediye'de kâtiplik gibi muhtelif yerlerde vazife yapar.[37] En nihayet 1940'da yeniden İstanbul'a dönerek iki yıllık Yabancı Diller Yüksek Okulu'na kaydını yaptırır ve Haziran 1942'de bu okuldan mezun olur.

Nâmütenahi kelimesini ezip de suyunu içmek isteyen genç adamın, hiç kuşku yok ki bu susuzluğunu Yüksek Okul sıralarında dindirmesi mümkün olmayacak, o da bütün vaktini ya sahaflarda, ya da Üniversite Kütüphanesi'nde geçirecektir:

> Genç delikanlı okulda da aradığını bulamamaktadır. Anfi'ye birkaç solcu arkadaşı ile girer ve en arka sıralara oturur. Zaman zaman hocalarının bilgi eksikliklerini ders sırasında yüzlerine vurmaktan çekinmez. Birgün dersten sonra Sabri Esat Siyavuşgil kendisini çağırır ve "Evladım, senin bu derslere ihtiyacın yok. Sen okula gelme!" der. Cemil Meriç'in hayatı da zaten sahaflarda ve yeni keşfettiği Üniversite Kütüphanesi'nde geçmektedir.[38]

İşte bu öğrencilik yılları, Cemil Meriç'in, kendisini "Fransız romanıyla bir miktar meşgul olmuş bir edebiyat tarihi amatörü" olarak tanımladığı yıllardır. Ne var ki Fransız edebiyatını tedkik ederken bir rehber lâzım gelecek ve genç edebiyat tarihi amatörüne bu rehberliği bir Fransız romancı, Balzac yapacaktır. Genç Meriç 1941-1946 yılları arasında Balzac hakkında tedkikler hazırlamış, altı romanını Türkçe'ye çevirmiş, Balzac'tan yapılan tercümelere dair üç de tenkid yazısı kaleme almıştır.

Böylelikle ortaokul ve lise yıllarında Hugo'ya âşık olan Meriç, Üniversite yıllarında Balzac'a tutulmuş ve Balzac'ın

---

37 Mehmet Tekin, "Hataylı Bir Fikir Adamı: Cemil Meriç", *Cemil Meriç: Şair-Yazar-Filozof*, s. 60-61, Antakya, 1991

38 Ümit Meriç, *a.g.e.*, s. 28

izini takip ederek adım adım Batı edebiyatının sokaklarında dolaşmıştır. Öyle ki lisedeyken pek hoşlanmadığı Zola'ya bile Balzac'tan dolayı yakınlık duymaya başlamış; hatta Zola hakkında övücü bir yazı kaleme alıp bu romancıdan yapılan bir çeviriyi de şiddetle eleştirmiştir.[39]

Kısacası, Cemil Meriç'in Yabancı Diller Yüksek Okulu'ndaki öğrencilik yıllarından gözlerini kaybedeceği 1954 yılına değin yayımladığı 40 kadar yazının neredeyse tamamına yakını edebiyatla ilgilidir; ya şiirler ve romanlar çevirmiş, ya şiir ve roman çevirileri hakkında eleştiriler veya edebiyat konulu denemeler kaleme almıştır.

Gözlerini kaybettikten iki yıl sonra, 1956'da yayımladığı ilk çevirinin Hugo'nun *Hernani* adlı piyesinin olması bir tesadüf değildir. Yine Hugo'dan 1959'da *Sefiller*in çevirisine başlamış ama bazı sebeplerle bu çeviri yarım kalmıştır. 1964'te yayımlanan ilk telif eserinin adı dahî Meriç'in temel ilgilerinin sürekliliğini göstermek bakımından zikredilmeye değer: *Hind Edebiyatı.*

Kerhen de olsa Mahmut Sait Kılıçcı'nın katkılarıyla 1966'da yayımladığı bir diğer çevirisi de keza Hugo'nun *Marion de Lorme* adlı piyesinin manzum çevirisidir.

Görüldüğü gibi, gerçekte Cemil Meriç'in ilgilerinin yoğunlaştığı temel alan edebiyat, bilhassa Batı edebiyatıdır; ve bu ilgi, bilfiil 50 yaşına değin kesintisiz olarak sürmüştür. Ancak İstanbul Üniversitesi'nde verdiği Fransızca derslerinin sosyoloji derslerine dönüşmesi sebebiyle 1965-1969 yılları arasında vaktini sosyoloji okumalarına ayırmak zorunda kalmış ve sosyal ve siyasî konularda yoğunlaştıkça edebiyatla arasın-

---

39 Bkz. CM, "Émile Zola ve Assommoire", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 7-8, s. 9, Temmuz-Ağustos 1942; "Meyhane (Assommoir)", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 9-10, s. 19-22, Eylül-Ekim 1942. Meriç ileriki yıllarda da Zola hakkında yazmaya devam edecektir. Meselâ bkz. CM, "Hayaliyyun'dan Hakikiyyun'a", *Pınar*, VI/68, s. 2-4, Ağustos 1977; "Edebiyatımızda Zola", *Pınar*, VI/69, s. 2-11, Eylül 1977

daki mesafe yavaş yavaş açılmaya başlamıştır. Nitekim gerek *Saint-Simon: İlk Sosyalist, İlk Sosyolog* (1967), gerekse *Sosyalizm ve Sosyoloji Tarihinde Pierre-Joseph Proudhon* (1969) adlı çalışmaları bu yönelimlerin ilk meyveleridir.

Meriç her defasında asıl ilgi alanına dönmeye çalışmış; hatta edebiyat, bilhassa Batı edebiyatı alanındaki zengin müktesebatını yazılarına aksettirmekten kendini alamamış ise de hem o dönemde Türkiye'nin siyasî çatışmalar nedeniyle hızla iki cepheye bölünmesi, hem de bu yıllarda yazdığı *Yapraklar, Dönem, Çağrı* (1964-1966) veya *Yeni İnsan* (1967-1970) gibi siyasî çizgisi silik edebiyat dergilerinden uzaklaşıp, 1967-1980 yılları arasında *Hisar, Türk Edebiyatı, Hareket, Ortadoğu, Kubbealtı Akademi, Sebil, Pınar, Köprü, Büyük Doğu, Gerçek* gibi edebî kimliğinden ziyade siyasî ve ideolojik tutumu ağır basan yayın organlarında yazmak zorunda kalması, hatta özel sohbetlerinde "bir yazar olarak hür olmadığını" vurguladığı hâlde 1973'ten itibaren kitaplarını Ötüken Yayınevi'nden neşretmesi, bu çırpınışlarını sonuçsuz bırakmış, o da yanında yer aldığı siyasî cephenin beklentilerine ve alışkanlıklarına uygun davranmak için elinden geleni yapmıştır.

Meriç'in bu uyum çabaları karşılıksız kalmamış, 70'lerin başından itibaren yazdığı yazılarla ve bilhassa 1974'te bu yazılardan titizlikle seçilerek oluşturulmuş olan *Bu Ülke* ile *Umrandan Uygarlığa* adlı eserleri aracılığıyla hissiyatları yeterince tatmin edilmiş olan muhafazakâr okur, sol cepheden gelen bu yeni misafirlerini bağırlarına basmakta hiç tereddüt etmemiştir.

"Uyum çabaları" ifadesiyle, sadece Meriç'in bazı sansür müdahalelerini sîneye çekmiş olmasını[40] veya içine girme-

---

40 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Dücane Cündioğlu, "Bir Sansürün 32 Yıl Boyunca Gizli Kalmış Öyküsü", *Yeni Şafak*, 8 Temmuz 2006; a.y., "Turan'a Kaçışın Hikâyesi", *Tarih ve Düşünce*, sy. 67, s. 12-28, Haziran 2006; a.y., *Kronoloji: Aptalların Tarihi: Cemil Meriç'in Düşünce Yıllığı*, "Dergâh", XVII/197, s. 8-9, 15-17, Temmuz 2006

ye başladığı yeni çevrenin beklenti ve hassasiyetlerine karşı duyarlılıkla mukabele etmesini kastediyor değiliz; bilâkis kendisinin bu uyum sürecini, neredeyse "hidayet bulmuş bir mühtedî" psikolojisiyle içselleştirdiğine de dikkat çekmek istiyoruz.

19 Ağustos 1973'te kaleme aldığı ve ilk olarak Kasım 1977'de "Mea Culpa" [*İtirafnâmem*] başlığıyla yayımladığı otobiyografik itiraf yazısı, Meriç'in hem uyum çabalarının derecesini, hem de içselleştirme gayretinin kendisine maliyetini tesbit ve tayin etmek bakımından tahlile gayet elverişli bir mahiyet arzeder. Dikkatli bir okur, bu yazıda, Meriç'in kendi geçmişini gayet acımasızca ve hatta insafsızca silkelediğini farketmekle kalmaz; satır aralarından sızmakta olan, bu silkeleme işlemine eşlik eden hâlet-i ruhiyenin sahnımlarını da açıkça görebilir. Belki garip gelecek ama, sözkonusu olan, en nihayet Heine, Balzac ve Hugo'dan yaptığı şiir ve roman çevirileridir.

[1] İstanbul'da çıkan ilk yazım: *Heine*.[41]

---

41 Bu yazı, Cemil Meriç'in İstanbul'da yayımlanan ilk değil, ikinci yazısıdır. (Bkz. CM, "Heine (Heinrich)", *Yeni Yol*, sn. 1, sy. 3, s. 9-10, 15, 4 Mart 1942. İlk yayımlanan yazısı için ayrıca bkz. CM, "Honoré de Balzac", *İnsan*, sn. 2, sy. 18-19, s. 23-26, Birinciteşrin [Ekim] 1941). Meriç, 1946'da telif-tercüme suretinde neşrettiği bir yazı vesilesiyle Heine'dan başka dizeler de çevirmek imkânı bulacaktır:
"Bir kayaya yaslanıp tabiatı seyreden Heinrich Heine:
... ben orada başbaşayım rüyalarımla
rüzgâr uğulduyor, martılar haykırıyor,
ve dalgalar geçiyor köpürerek,
nice güzel çocuklar sevmiştim;
nice eyi dostlar...
şimdi neredeler? - rüzgâr uğulduyor:
köpürerek geçiyor dalgalar...
diye inlemişti. Tabiat, üzerinde, ruhumuzun hayâlleri akseden beyaz bir perde gibidir. Bir sevgilisinin kaybı ile kıvranırken, kuşların acı bir matem havası çaldığını sanır. Çiçeklerin tüveyçlerinde kan, bulutların dağılışında hicran hayâlleriz. Dış âlemin şuh renkleri ufkumuzdan silinir." (CM, "Modern Şiirciler'in Müjdecileri: Pre-Raphaelite'ler I", *Yücel*, XX/117, sn. 13, s. 188-190, Temmuz 1946)

Şimdi Cemil Meriç'in bu şairle ilgili öz-eleştirisini dikkatle okuyalım:

> Şairi çok mu seviyordum? Yoo... Tanımıyordum ki. Ne kütüphanem vardı, ne vaktim. Dergi çapında bir tanışma. Fransız solu, Hitler Almanyasının adını anmadığı yahudi yazarı göklere çıkarıyordu. Heine dikkatimi çekmişti, çünkü Marx'ın en beğendiği şairdi. Ne alâkadar ederdi Heine, Türk'ü? Silezyalı dokumacılardan bize neydi? Benim olmayan bir dâvânın müdafaasını yapıyordum. Samimi değildim, samimi olamazdım.[42]

Heinrich Heine: *Hitler Almanyasının adını anmadığı yahudi yazar* ve *Marx'ın en beğendiği şair...*

Meriç, 1973'te, sadece Heine ile ilgilenmiş olmaktan pişmanlık duyduğunu açıklasaydı, bu itiraf herhalde okurun alâkasını çekmez, yazarın istediği etkiyi uyandırması da muhtemelen mümkün olmazdı. Fakat Meriç'in, pişmanlığına gerekçe olarak zikrettiği vasıflar itirafına anlam kazandırmış; Fransız solunun göklere çıkardığı yahudi bir yazarla artık ilgilenmediğini ve Marx'ın beğendiği bir şairi önemsemediğini ilân etmesi, hatta kendi samimiyetinden bile kuşku duyacak kadar ileri gitmesi, inandırıcılığını pekâlâ artırmıştır: *Benim olmayan bir dâvânın müdafaasını yapıyordum. Samimi değildim, samimi olamazdım.*

Meriç, bu yazıyı başlığından mahrum etmek suretiyle 1978'de yayımlanan *Mağaradakiler* adlı eserine alacak; ne var ki bu sefer fazla ileri gittiğini farkedip itirafına revnakını veren cümlelerin çoğunu metinden çıkaracaktır.

> **[2]** Sonra Balzac...[43]

---

42 CM, *Mea Culpa*, "Hisar", XVII/167, s. 5, Kasım 1977; krş. *Mağaradakiler*, (19 Ağustos 1973), s. 447-449

43 Doğrusu: "Önce: *Balzac...* sonra: *Heine*" olacaktır. Nitekim bu hata, Cemil Meriç henüz hayattayken, *Bu Ülke*nin 1985 tarihli 5. baskısında (s. 36-37) düzeltilmiştir.

Ağustos 1969'da "Her Mayıs Balzac'la beraber doğarım. Balzac benim ilk aşkım! Balzac için hayatımın kalan yıllarını rahatça harcayabilirim" diye yazan, hatta bu methiyesini 1974'te *Bu Ülke*de tekrarlayan ve üstelik 1946'da Balzac'tan çevirdiği *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*nin 1973 yılında ikinci baskısını neşreden Cemil Meriç, aynı yıl acaba hangi saikle şu sözleri sarfedebilmişti:

> Türk irfanı 30'lara kadar *İnsanlığın Komedyası*ndan habersiz yaşamış. Gayet tabii! *İnsanlığın Komedyası*... Hangi insanlığın? Millî düşünceye kazandırmak istediğim Balzac, bir yabancıydı; önyargılarıyla, inançlarıyla, kahramanlarıyla yabancı.

Balzac... Meriç'in bir zamanlar *millî düşünceye kazandırmak istediği yabancı*...

Bir yabancıyı millî düşünceye (!) kazandırmak iddiasındaki tuhaflığı sonradan sezmiş olsa gerek ki Meriç metinde küçük bir değişiklik yapmış ve böylelikle *Mağaradakiler*de, Balzac'ın "millî düşünceye" değil, "kültürümüze" kazandırılmak istendiği anlaşılmıştır.

Gerçekte Meriç'in Balzac'a olan sevgi ve hayranlığının derecesinde hiçbir eksilme olmadığı muhakkaktır. Nitekim kendisi de zaten sahici duygu ve düşüncelerini 1980'de yayımlanan *Kırk Ambar*da cömertçe sergilemekten hiç çekinmemiştir.

Bu gerekçelere binaen Meriç'in Balzac konusundaki özeleştirisini hiç de inandırıcı bulmadığımızı, aksine 1973'te dikte ettirilen bu satırları, yukarıda sözünü ettiğimiz "içselleştirme sürecindeki uyum çabaları"yla ilişkilendirmekte ısrarlı olduğumuzu bilhassa belirtmek isteriz.

[3] Sonra Hugo...

Yani Meriç'in ilk aşklarından Hugo... Ortaokulda sırf *Sefiller* adlı romanını okuyabilmek için on gün okuldan kaçtığı

Hugo... Lisede adının, arkadaşları tarafından kendisine lâkab olarak verildiği Hugo...

Bakalım, yıllar sonra Meriç bu ilk aşkı hakkında nasıl bir öz-eleştiri yapacak?

> *Asırların Efsanesi, Hernani, Marion de Lorme...* Yarım kalmış bir *Kral Eğleniyor...* Ve başlanıp bırakılan bir *Sefiller* çevirisi. Tek kelimeyle düşmanın çizmelerini yalayan bir tecessüs; âdi ve ahmak. Dilini öğrenerek içinde eridiğim Fransız kültürünü Türkiye'ye taşımak istiyordum; Türkiye'ye, daha doğrusu Tanzimat'tan beri Batı ile zehirlenmiş bir zümreye. Çıkmazdaydım.

Tek kelimeyle düşmanın çizmelerini yalayan bir tecessüs; âdi ve ahmak...

Meriç'in kendini bu denli ağır ifadelerle kınayışının sebebi ne ola ki? Belki garip gelecek ama, bütün bu sözde nedametin sebebi, sadece Victor Hugo'dan yaptığı birkaç tercüme...

Acaba gerçekten de Cemil Meriç sırf Hugo'ya ilgi duyduğu ve bu ilgisi sebebiyle Fransız şairden birkaç çeviri yaptığı için, kendisinin *düşmanın çizmelerini yaladığına* inanabilir mi? Sırf bu nedenle kendisini 'âdi' ve 'ahmak' bir kimse gibi hissedebilir mi?

Hiç sanmıyoruz. Nitekim kendisi de sanmıyor olacak ki bir yıl sonra, Meriç, *Mağaradakiler* adlı eserinde bu ifadelere yer vermeyecek, bu itiraftan geriye, kala kala bir tek, "dilini öğrenerek içinde eridiği Fransız kültürünü Türkiye'ye taşımak istediğini" belirten cümle kalacaktır.

Mağaradakileri yayıma hazırlarken, bu kişisel yaprakları "Ecce Home" (İşte İnsan!) başlığı altında kitaba koyup koymamak hususunda Meriç'in ciddi tereddütler geçirdiği, dolayısıyla düzeltmelerinde bu tereddüt ve endişelerin de belirleyici bir rol oynadığı muhakkaktır. Nitekim 23 Şubat

1978 tarihli şu küçük not, Meriç'in, geçmişini, geniş kitlelerin önüne serip sermemekte hayli gelgitler yaşadığını belgelemekte:

> Ben altmış yaşma kadar kendimi yazmadım. Şimdi bir parça resmimi göstermeği düşündüm. Altmış yaşına kadar 'ben' demedim. Şimdi artık vermeliyim. Fakat çok mütereddidim, birçok telkinler "Kendini de koy!" diyor. Altmış yaşındayım. Hatıralarımı yazacak mıyım, bilmiyorum. Perdeyi bir parça aralamak, bilemiyorum. Emr-i azîm. Kolay karar veremiyorum. Şimdiye kadar daima perde arkasında kaldım.[44]

Bu mülâhazalara binaen uzun analizimizi özetleyecek olursak, Meriç'in -tam da 12 Mart'ın akabinde- yanında saf tuttuğu sağ cenahın duygu ve düşüncelerini içselleştirmeye çalıştığını, kendisiyle ilgili muhasebe ve murakabelere giriştiğini, hiç değilse bir yazar olarak okuru tarafından benimsenme arzusu duyduğunu söyleyebiliriz. Nitekim 15 Ağustos 1977 tarihli bir açıklaması bu tesbiti doğrulamaktadır:

> Yazıdan maksat bazı şeyleri telkin etmektir. Anlaşılmak için değil, sevilmek için yazıyorum. İnsan sevilir ve öyle kabul edilir. (...) Hiçbir düşünce açık değildir. Dünyanın hiçbir büyük yazarı tam anlaşılmak için yazmamıştır. Anlaşılmazlar. Sevsinler, âşık olsunlar istiyorum yazıyla.[45]

Bu gayet anlaşılabilir bir duygu... Bir yazarın, hatta bir insanın sevilmek, ilgi görmek, benimsenmek arzuları taşımasından daha tabii ne olabilir? Dolayısıyla her zaman "farkedilmeyi bekleyen bir deha" olduğuna inanan Meriç de farkedilmek, sevilmek, ilgi ve itibar görmek istemiş ve bu sevk-i tabii ile hareket etmiştir. Nitekim Attilâ İlhan'a yazdığı 18 Haziran-19 Temmuz 1974 tarihli iki mektubunda, sol cenahın kendisine sahip çıkmadığından, yani sol tarafından beklediği itibarı gö-

---

44 HA, *a.g.e.*, (23 Şubat 1978), s. 302
45 HA, *a.g.e.*, (15 Ağustos 1977), s. 255

remediği için sağa yaklaşmak, yakınlaşmak zorunda kaldığından şikâyet etmiş ve fakat yine de kendisi kalmaktan, kendisi gibi olmaktan vazgeçmediğini hassaten belirtmiştir:

- *Hisar, Türk Edebiyatı, Hareket* yazılarıma sayfalarını açmak nezaketini gösteren üç dergi. Her üçünde de Fildişi Kule'mdeyim. Aramızdaki ortak bağ tahammül ve tesamuh.
- Sağcı dergi ve yayınevleriyle çalışmama gelince; bu yolu ben seçmedim. Solun kadir nâ-şinas davranışı beni ister istemez gericilerin kucağına değil, yanına itti. Bu yakınlığın fikrî iffetim için bir tehlike teşkil etmediğini kitaplarımı okuyunca görürsün. Yalnızım ve yazdıklarım hiçbir yankı uyandırmıyor, dostlar arasında. Aldanıp aldanmadığımı nasıl anlayabilirim?[46]

Solun kadir nâ-şinas davranışı beni ister istemez gericilerin kucağına *değil,* yanına *itti...*

Cemil Meriç'in Batı edebiyatına dair zengin birikiminin, yanında yer aldığı kesime pek hitab etmediği açıktır. Ömrünü *Lucretius, Cervantes, Rabelais, d'Aubigne, Voltaire, Rousseau, Scott, Heine, Balzac, Hugo, Zola, Gide* gibi isimlerin peşinde tüketmiş olan Meriç, bu kesime nasıl hitab edebilir, kendileriyle nasıl irtibat kurabilirdi?

Pek tabii ki ortak ilgi alanları yaratarak... O da böyle yapmış ve 70'lerden itibaren yazılarında -ne kadar mümkünse o kadar- bu ortak ilgi alanı içinde hareket etmeye özen göstermiştir; lâkin her defasında da farklı zaviyeden baktığını, kendileriyle tamamen kaynaşmadığını, kaynaşamayacağını ihsas etmek koşuluyla.

Hâl böyle olunca, Cemil Meriç'in, kendisini *gericilerin* kucağına *değil,* yanına *itilmiş* biri olarak hissetmesine şaşmamak gerekir.

46 CM, *Jurnal II,* [18 Haziran 1974], s. 189-190; (19 Temmuz 1974), s. 191-192. Bu mektuplar için ayrıca bkz. *Attilâ İlhan'a Mektuplar,* (der. Belgin Sarmaşık), s. 337-339, İstanbul, 2001

Ben İstanbul'a gitmek için Kadıköy'den vapura biniyorum. Gayem belli, karşı kıyıya varmak istiyorum. Vapurda yanımda oturanlar beni hiç ilgilendirmiyor.[47]

Vapurda yanımda oturanlar beni hiç ilgilendirmiyor... Maksadını şu şekilde ifade etseydi de olurdu: *Vapurun* sağında *veya* solunda *oturuyor olmamın gerçekte hiçbir önemi yok...* Meriç'in bu tutumunu destekleyici deliller bulmak her halde pek güç olmasa gerek. Meselâ onlardan bir tanesi:

Tek başına bir adamım. Benim düşüncelerim heteredokstur. Sosyalist değilim. İslâmcı değilim. Öyleyse ben neyim? Ben kendimim.[48]

Sonuç itibariyle, Cemil Meriç'in, edebiyatla, romanla, şiirle arasındaki mesafenin 60'lardan sonra açılmaya başladığını, 70'lerden sonraysa artık iyiden iyiye sosyal ve siyasî meselelerin içine daldığını söyleyebiliriz.

Bu tarihlerde yayımlanan kitapları aracılığıyla Meriç ve müktesebatı hakkında bilgi sahibi olanların, mezkur değerlendirmelere şüphe ve tereddütle yaklaşacaklarını tahmin ediyor ve muhtemel tepkileri de anlayışla karşılıyoruz; zira vefatının üzerinden yirmi yıl geçmiş olmasına rağmen, bugün bilindiği tanındığı hâliyle Meriç, genel okurun gözünde hâlâ 70'li, 80'li yılların Meriç'idir.

---

47 "Kızının Gözüyle Cemil Meriç'in Dünyası", *Türk Edebiyatı*, (haz. Belkıs İbrahimhakkıoğlu), s. 27, Ağustos 1987

48 HA, *a.g.e.*, (29 Kasım 1976), s. 39

2
Roman mı? Ne Lüzum Var Dalavere Yapmaya?

60'lara kadar tecessüslerimin yöneldiği kutup: Avrupa. Coğrafyamda Asya yok. (...) Hind, benim için Asya'nın keşfi oldu. Avrupa'dan görünen Asya, Avrupalının gözüyle Asya. Ama nihayet Asya. Bu yeni dünyada da kılavuzlarım Avrupalıydı demek istiyorum. (...) Spinoza 44 yaşında ölmüş. Nietzsche 44 yaşında delirmiş. Ben yolumu 44 yaşından sonra buldum.

Yukarıda bazı pasajlarını tahlil ettiğimiz 19 Ağustos 1973 tarihli "Mea Culpa" yazısından alıntıladığımız bu satırlar, esasen Meriç'in 60'lı yıllarını hülâsa eder ve dolayısıyla 70'li yılları kapsamaz. Oysa bu yıllara kadar, "Dünyam romanların dünyasıydı" diyen ve âdeta romanların içinde roman kahramanlarıyla birlikte yaşayan Meriç, 70'lerden sonra da bu dünyayla temasını koparmayacak ve fakat bu sefer Türk edebiyatına dalıp Türk romanları okumaya, hatta bazıları hakkında değerlendirmeler ve eleştiriler yazmaya başlayacaktır. Nitekim şu açıklamanın 1976 yılında yapılmış olması fevkalâde mânidardır:

> Benim kendi edebiyatımızla münasebetim liseyi bitirinceye kadardır. Divan edebiyatını ve Tanzimat edebiyatını, Namık Kemal, Hâmid... hepsini okudum. Ondan sonra Batı'ya gittim. Bize yeni yeni dönüyorum.[49]

Gariptir ki Meriç'in 'roman' aleyhinde görüşler serdetmesi tam da "bize yeni yeni döndüğü yıllara" tesadüf edecektir. Önce, 1972'de Naci Çelik'in *Romanda Hesaplaşma* (1971) adlı kitabına sıkı bir eleştiri yazacak;[50] sonra, 1975'te Yaşar Kemal'in *Demirciler Çarşısı Cinayeti* (1974) adlı romanını eleştirip[51] Fürüzan'ın *47'liler* (1974) romanından hareketle bazı değerlendirmeler yapacaktır.[52]

1978-79, Cemil Meriç'in tekrar 'roman' üzerinde yoğunlaşmaya başladığı yıllardır:

> Şimdi iki şey üzerinde çalışıyorum: Roman [ve] *Deprem* romanı. Ben bu tedkikimde dostça kaldım. (...) Bu adam (Aclan Sayılgan) dürüst ve bilen biri. Meseleyi Tanzimat'tan beri getiriyor. "Kafalar bomboş" diyor. "Bu nesilleri sol ve Nur risaleleri doldurdu ve bozdu" diyor. Nur risaleleri okuyarak eline silah almış biri var mı bilmiyorum.[53]

---

49 HA, *a.g.e.*, (23 Kasım 1976), s. 30

50 CM, "Romanda Hesaplaşma", *Hareket*, VII/84, s. 4-14, Aralık 1972; *Umrandan Uygarlığa*, s. 64-78, İstanbul, 1974; s. 73-89, 3. bas., İstanbul, 1979; *Kırk Ambar*, s. 194-205

51 CM, "Demirciler Çarşısı Cinayeti", *Hisar*, XV/140, s. 7-10, Ağustos 1975; "Bir Roman daha...", *Sebil*, sy. 57, s. 6, 13; 28 Ocak 1977; *Mağaradakiler*, s. 87-97; *Kırk Ambar*, s. 205-211. Meriç, 5 Ağustos 1977'de bu romancı hakkında şöyle der: "Ben Yaşar Kemal'i sevmem. Nazarımda okur yazar bile değildir." (Bkz. HA, *a.g.e.*, s. 239)

52 CM, "47'liler yahut Bir Romanın Düşündürdükleri", *Hisar*, XV/138, s. 6-8, Haziran 1975; "Bir Romanın Düşündürdükleri", *Sebil*, sy. 56, s. 6, 21 Ocak 1977

53 HA, *a.g.e.*, (10 Şubat 1978), s. 292. Marcel Thiebaut, Denis Saurat, Roger Caillois gibi isimlerden yaptığı çevirileri 1978-79 yıllarında yayımlaması, Meriç'in bu yıllardaki hazırlıklarının kapsamını gösterir: Bkz. Marcel Thiebaut, "İsyan Romanı", *Pınar*, VII/82, s. 7-8, Ekim 1978; *Kırk Ambar*, s. 162; Denis Saurat, "Novel", *Gerçek*, I/6, s. 14-17, Aralık 1978; *Kırk Ambar*,

Bu sözleri sarfettikten bir ay sonra, Cemil Meriç Aclan Sayılgan'ın *Deprem* (1975) adlı romanı hakkında olumlu bir yazı yayımlar[54] ve romancı da kendisini arayıp teşekkürlerini sunar. Buna mukabil Meriç, bu kuru teşekkürden pek de memnun kalmamış olsa gerek ki bu sefer değerlendirmesi pek müsbet olmaz:

> Aclan Sayılgan'ın bir romanını okudum, hakkında yazdım. Sayılgan'ın MİT'ten olduğu söylenir. Fakat ben dostça yazdım hakkında. Bir mektup gönderdi, teşekkür ediyordu: "Sizin yazınız benimkinden kompozisyon itibariyle daha derli toplu" dedi. O kadar! Halbuki ben elimi uzatmıştım, dostça.[55]

Meriç son olarak 1979'da Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düğün Gecesi* (1979) adlı romanı hakkında yazmış ve eseri sitayişle karşılamıştır.[56]

Bu yazılarını *Umrandan Uygarlığa* (1974) ve *Mağaradakiler* (1978) adlı eserlerine de alan Cemil Meriç, sonradan bütün edebiyat yazılarına, çevirilerine ve bilhassa roman tedkiklerine topluca yer verdiği *Kırk Ambar* (1980) adlı eserini neşr ve mezkur yazılarını da bu esere nakl edecek; böylelikle kendisinin roman hakkındaki eski-yeni çevirileri, tasvir, tahlil ve tenkid yazıları -gelişigüzel ve dağınık bir biçimde de olsa- birkaç istisnasıyla bu kitapta toplanmış olacaktır. Böylelikle Meriç'in 1940'da Balzac'ın rehberliğinde Batı edebiyatını keşfe çıkan o durmak bilmeyen tecessüsünün 60'lı yılların ortasına kadar

---

s. 159-160; Roger Caillois, "Roman'ın Alın Yazısı", *Pınar*, VIII/87, s. 12-19, Mart 1979; *Kırk Ambar*, s. 81-85. Cemil Meriç, Gaëton Picon'dan yaptığı bir çeviriye önce *Kırk Ambar*da (s. 166-169) yervermiş, sonra bir gazetede ikinci kez yayımlamıştır: "Çağdaş Batı Romanının Temayülleri yahut Romanda Expresyonizm'e doğru", *Yeni Devir*, 21 Mart 1983.

54 CM, "Deprem", *Pınar*, VII/75, s. 17-23, Mart 1978; *Mağaradakiler*, s. 98-108; *Kırk Ambar*, s. 211-218

55 HA, *a.g.e.*, (15 Ekim 1978), s. 339

56 CM, "Yeni Bir Satyricon", *Hisar*, XIX/261, s. 8-9, Temmuz 1979; *Kırk Ambar*, s. 218-220

hızından bir şey kaybetmediğini, 1965-70 yılları arasında sosyoloji dersleriyle kesintiye uğradıktan sonra, 1970'den itibaren -işaret ettiğimiz ideolojik yönelimlerin eşliğinde- Türk edebiyatı ve bilhassa Türk romanı üzerinde yoğunlaştığını ve bu takvimin esas itibariyle 1980'de son bulduğunu söyleyebiliriz.

İmdi, Cemil Meriç'in Temmuz 1979'da Türk Edebiyatı Vakfı'nda yaptığı o şiddetli akisler uyandıran ünlü konuşmasına yeniden dönebilir ve eleştirilerini daha geniş bir zaviyeden ele alabiliriz.

Önce şu hususu belirtelim ki Meriç'in bu konuşmayı yaparken yanında Ahmet Kabaklı, karşısındaki sandalyelerde de Tahir Kutsi Makal, Necmettin Hacıeminoğlu gibi isimler oturmaktadır. Kabaklı, tartışmalara dahil olmasa da Makal ile Hacıeminoğlu hemen itiraz ederler. Bunun üzerine Meriç, sözlerini biraz yumuşatıp şöyle demek zorunda kalır:

> Ben uzak bir istikbalden [söz ettim], "Belki yarın ihtiyaç kalmayacaktır" dedim. (...) Ben romanın, meselâ 21. asırda aynı itibarı, alâkayı göreceğini tahmin etmiyorum. Bu sadece bir faraziyedir.

Bu konuşmayla eşzamanlı olarak *Meşale* dergisinde Cemil Meriç'le bir mülâkat yayımlanır. Kendisine sorulan ilk soru şudur:

> — Son günlerde edebiyat ve sanat dergilerinde roman konusu yeniden gündeme geldi. Yanlış hatırlamıyorsam, [28 Kasım 1978'de] Kubbealtı'nda verdiğiniz bir seminerde bugün edebî nevilerden geçerliliğini koruyan iki nev bulunduğunu, bunların *deneme* ve *roman* olduğunu söylemiştiniz. Daha sonraki bazı yazı ve sohbetlerinizdeyse, artık romanın değerini yitirdiğini ifade buyuruyorsunuz. Bu konuya bir açıklık getirir misiniz?[57]

---

57 Cemil Meriç, bahsi geçen konuşmasında şöyle demiştir: "Çağımız insanının zamanı yoktur, onun için edebiyat sarayı iki odalı oldu: *roman* ve *deneme*."

Cemil Meriç, Türk Edebiyatı Vakfı'nda söylediklerini yinelemekten kaçınmaz, hatta daha ileri giderek romanı "dalavere yapmak"la özdeşleştirir:

> İnsan ilimlerinin gelişmediği devirlerde roman vardı. İnsan ilimleri gelişince romanın ehemmiyeti kalmıyor. Oysa insan ilimleri geliştikçe, istatistiklere kavuştukça, insan ilimlerinin kendilerine mahsus bir terminolojisi oldukça, sahaları sarih olarak belli oldukça romana ihtiyaç kalmayacaktır. Ne lüzum var dalavere yapmaya? Her insan, istediklerini olduğu gibi söylemelidir. Fakat o devirlerde yoktu, çünkü tarih de, sosyoloji de, psikoloji de, psikiyatri de gelişmemişti henüz. Bu itibarla, bu ilimlerin hudutlarının belli olmadığı devirlerde roman itibardadır.

"Divan edebiyatında, Avrupaî anlamda romanın olmayışını insanî ilimlerin gelişmiş olmasına bağlayabilir miyiz?" sorusuna cevap olarak, "Osmanlı'da romandan çok daha ciddi, çok daha kat'î, çok daha mutlak hakikatlerin ifade edildiği dinî ilimlerin (Fıkıh, Hadis, Tefsir) bulunduğu, dolayısıyla mutlaklar dünyasında romana ihtiyaç kalmadığı; romanın şüphenin, henüz belli olmayanın, hatta suallerin, halledilmemiş meselelerin ülkesi olduğu" şeklinde açıklamalar yapan Meriç'e göre: "esasen edebiyat bütünüyle bir eğlencedir; yani bir boş vakit geçirme vesilesidir. Şiir de öyledir, hikâye de öyledir."

> — Bu durum, Türk edebiyatı için bir noksanlık kabul edilebilir mi?
>
> — Ne münasebet efendim, hayır. Roman, hasta toplumların mahsulüdür.

Hâl böyle olunca, Meriç, görüşlerini tekrar tekrar vurgulamak ihtiyacı hisseder ve daha da önemlisi *romanın öleceği* şeklindeki faraziyesini (!) daha genişçe dile getirir:

(CM, "Dünya Edebiyatı" (28 Kasım 1978), *Sosyoloji Dersleri ve Konferanslar*, s. 336). Bu konuşmanın ilgili kısmı daha sonra bir yazı haline de getirilmiştir. (Bkz. CM, "Roman ve Deneme", *Hisar*, XVIII/255, s. 3, Aralık 1978)

> İnsanlık geliştikçe, olgunlaştıkça romana yer kalmayacaktır. Yani 21. asırda roman yazılacağına kani değilim. Nitekim, 19. asırda vardığı seviyeye 20. asırda varamamıştır. Romanın altın çağı 19. asırdır. Gerek bir Rus romanı, gerek bir Fransız romanı, gerek bir İngiliz romanı, herbiri de 19. asırda zirveye yükselmiştir. Bunun sebebi de ilimdir. Çünkü 20. asırda ilimler daha çok gelişti. Sınırları daha çok belli oldu. Daha çok konuştukları belli oldu. Metotları belli oldu. Romana ihtiyaç kalmadı artık.[58]

Meriç'in işbu 'faraziyesi'ne tepkiler, konuşması, asıl *Türk Edebiyatı* dergisinde yayımlandıktan sonra gelecek, konuşma metnine ikinci kez *Gerçek* dergisinde ve "Roman Ölmekte midir?" başlığıyla yer verilmesiyle birlikte tepkilerin alanı da genişleyecektir.

> Cemil Meriç, Türk Edebiyatı Vakfı'nda düzenlenen bir sohbet toplantısına katılmış ve bu toplantıda söz yine romandan açılmış. Meriç'in toplantıda 'roman' için söylediklerinin bir bölümü, daha önce yazdıklarının bir özeti durumunda. Bir bölümü de öyle sanıyoruz ki yeni.[59]

Meriç'in konuşmalarını ve yazılarını yakından takip eden talebesi Akif Ak'ın bu sunuşunda dikkat çekici olan husus, hocasının iddialarının kısmen 'yeni', başka bir ifadeyle "daha önce yazılmamış ve/veya yayımlanmamış" olduğunu vurgulamasıdır.

Tesbit edebildiğimiz ilk tepki, Rasim Özdenören'den gelecektir. Çünkü kendisi Meriç'in görüşlerini *Gerçek* dergisinden okuyacak ve hiç vakit geçirmeden *Mavera* dergisinin Ekim 1979 tarihli sayısında "Roman Ne Zaman Ölür?" başlıklı uzun bir eleştiri yazısı kaleme alacaktır.[60]

---

58 "Sanatçılarımız Konuşuyor", *Meşale*, (haz. Dursun Gürlek), sn. 3, sy. 34-35, s. 12-16, Temmuz-Ağustos 1979

59 Osman Selçuk [Akif Ak], "Roman Ölüyor mu?", *Gerçek*, sy. 15, s. 39-47, Eylül 1979

60 Rasim Özdenören, "Roman Ne Zaman Ölür?", *Mavera*, sn. 3, sy. 35, s. 7-14, Ekim 1979; a.y., *Ruhun Malzemeleri*, s. 127-137, İstanbul, 1986

Cemil Meriç'in ifadelerini tek tek tahlil ve tenkid edip kendisini "toptancılık"la, "cakalı iddialar" öne sürmekle, "cüretli, fakat dayanıksız, gerçeksiz, geçersiz iddialar"da bulunmakla, "teyzemin sakalı olsa idi dayım olurdu türünden bir mantık" yürütmekle eleştiren Özdenören, bu iddiaların "cakalı, fiyakalı laf etme hevesinin başının altından çıktığını" söyler ve Meriç'in "Bizde roman doğmayışı sebepsiz değildir. Çok daha ciddi işlerle uğraşan Türk İslâm aydınları, romanla uğraşmak ihtiyacını duymamışlardır" şeklindeki ifadesiyle ilgili olmak üzere de şu değerlendirmeyi yapar:

> Görüyorsunuz, mesele ne kadar basite indirgenivermiş! Biz de, konuyu, farklı kültürlere ait bir mesele gibi görüp meğer bilmeden kafaları karıştırırmışız. Cemil Meriç, meseleyi, şıp diye çözüverdi. Konunun bu kadar basite indirgenmesini anladım ama gene de kafama sorular takılıyor. Haydi, diyelim, Türk İslâm aydınları başka ciddi işlerle uğraşmaktan romana fırsat kalmadı. Fakat Çinliler, Japonlar, Koreliler, Hintliler, bütün bir Arap dünyası, Afrikalılar, onlar hangi ciddi iş üzerindeydiler de, romanı doğurtmaya fırsat bulamadılar? Acaba bütün dünyada aylakça tecessüslerini gidermeye çalışan bir Avrupalılar mı vardı? Ama o zaman, Cemil Meriç'in yukarıda adlarını saymakla bitiremediği bilim dalları da bu aylak tecessüsün ürünü mü oluyor? Nedir? Velhasıl bir karışıklık var bu işin içinde.

Özdenören yazısının sonunda, "Bu iddialar, Cemil Meriç gibi bir kişiye ait olmasaydı, üzerinde bile durmaz, gülüp geçerdik" der ve "edebiyatla bilimin ayrı ayrı şeyler olduğunu, çok ayrı bağlamlar içinde değer ifade ettiğini tekrarlama fırsatını verdiği için" Cemil Meriç'e teşekkürlerini (!) sunarak yazısını sonlandırır.

Cemil Meriç'in bu yazıdan haberi olmaz; ancak anlaşılan yine de kulağına bir şeyler çalınmış olmalıdır ki 4 Ocak 1981'de şöyle der:

Kırkambarı Özdenören de okumuş. Kitap, genç üstadı bir hayli tedirgin etmiş. Affedilmez cinayetimiz, "Yirmibirinci yüzyılda roman ölecektir" dememizmiş. Nerede demişiz, niçin demişiz, meçhul. Demişiz işte! Muhsin Demirel'e şikayet etmiş beni.[61]

1993'te *Jurnal II* yayımlandığında, Özdenören bu nottan haberdar edilince, Şubat 1994 tarihli *Kayıtlar* dergisinde bir yazı neşretmek suretiyle hem eleştirisinin *Kırkambarı* değil, daha önce yayımlanan *Gerçek* dergisindeki konuşmasını esas aldığını belirtecek, hem de bu vesileyle Meriç'le "helâlleşmek" isteyecektir:[62]

> ... bu bir tür helâlleşme yerine geçecek. Çünkü ben, onun sağlığında, onun kendi ifadesiyle "iltifata susuz" olduğunu hiç düşünmemiştim. Ben, Cemil Meriç hocayı yüzyüze tanıma fırsatına ve şerefine de erebilmiş değilim, onu hayatımda hiç görmedim. Cemil Meriç'in bu kadar üzüleceğini bilseydim, kitabı hakkında yazı yazılmasını beklediğini bilseydim, itiraf edeyim ki roman hakkındaki görüşlerimi yazmaktan sarfınazar eder, fakat onun kitabı hakkında bir yazıyı da seve seve yazardım. Fakat böyle bir şey aklıma gelmedi.

Cemil Meriç'in konuşmasına bir diğer eleştiri de içeriden gelir; Ocak 1980'de Türk Edebiyatı Vakfı'nın 79 yılı faaliyetlerini özetleyen Sevinç Çokum'dan...

> Cemil Meriç'in seçtiği sohbet konusu, edebiyatla, edebî türlerle ilgiliydi. Meriç'in romandan "aylak tecessüsleri avlayan bir nev", "Buhranlar içinde çırpınan bir çağa, henüz ilimler gelişmediği zamana mahsus bir edebî tür" şeklinde bahsetmesi, romana itibar edilmesini cehaletimize, ciddi olmayışımıza bağlaması, romancı ve hikayecilerimizi hayrete düşürdü.[63]

61 CM, *Jurnal II*, (4 Ocak 1981), s. 265

62 Rasim Özdenören, "Üzüldüm... Cemil Meriç'i Kırmışım", *Kayıtlar*, sy. 40, s. 23-25, Şubat 1994; a.y., *Ruhun Malzemeleri*, s. 137-140, İstanbul, 1997

63 Sevinç Çokum, "1979 Yılında Türk Edebiyatı", *Türk Edebiyatı*, VII/75, s. 20,

Çokum bu tesbiti yaptıktan sonra, eleştirilerini ilginç bir noktadan hareketle temellendirmeye çalışır:

> Romana, "vakit öldürmeye yarayan bir parazit" gözüyle bakan Cemil Meriç, bir yandan bu fikirleri ortaya atıyor, bir yandan da Hisar dergisinde Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düğün Gecesi* adlı romanını göklere çıkarıyordu.. Sohbetteki düşüncelerine ters düşen bu yazı hayretimizin bir kat daha artmasına sebep oldu. Romanın geçmişi ve geleceği hususunda çeşitli münakaşalar yapılabilir. Ancak "romancının, eserini hiçbir ideolojiye alet etmemesi temenniye şayandır" diyen Cemil Meriç'in, *Hisar*daki yazısında, ideolojik bir romanı methetmesinin sebebi ne olabilirdi? Ona göre roman ciddiye alınamaz, "Peyami Safa hariç, okunan birçok romancıların üslûbu son derece kıytırık, üslûp sıfatına bile lâyık değildir." Ama buna karşılık millî değerlerimizi, "bilimsel düşünceye, özgür düşünceye" engel gören solcu yazarlardan Adalet Ağaoğlu'nun romanı Cemil Meriç'in ifadesiyle "Türk edebiyatının yüz aklarındandır?" (*Hisar*-1979, sy. 261)

Sağcı bir romancı, solcu bir romancının, ne sağcı ne solcu olan Meriç tarafından "göklere çıkarılmasını" affetmeyecek ve değerlendirmesi oldukça sert satırlarla sona erecektir:

> Doğrusu roman üzerine konuşmak, onu ciddiye alanların işidir. Bu konuyla ilgili değerlendirmeleri de onlar yapabilirler.

Tam da bu noktada, Meriç Ağaoğlu'nu göklere çıkarmış mı, çıkarmışsa nasıl çıkarmış, romancıyı nasıl methetmiş, bütün bu soruların cevabını bulabilmek için, kendisinin *Yeni Bir Satyricon* başlıklı yazısına biraz göz gezdirelim:

Ocak 1980. Ne gariptir ki Cemil Meriç bu değerlendirme yazısından önce, 1 Temmuz 1977'de Sevinç Çokum ile ilgili şöyle diyecektir: "Sevinç Çokum ile aynı yerlerde bulunduk ama tanışmadık. O da, ben de çekindik. Ne garip, biz Şarklılar tanışmaktan çekiniriz." (HA, *a.g.e.*, s. 185)

*Düğün Gecesi*ni okurken Satyricon'u hatırlıyorum. Adalet Ağaoğlu da Petronius, ama daha nezih, daha içli, daha usta. İnsan ilimleri ülkemizde ilim haysiyeti kazanamadı henüz. Sosyoloji kekeliyor, psikoloji güdük ve dilsiz, tarih resmî klişeleri tekrarlayan ihtiyar bir bunak. Roman, onların görevini yüklenmek zorunda. Adalet Ağaoğlu, yaptığı işin sorumluluğunu çok iyi anlamış. *Düğün Gecesi* Türk edebiyatının yüz aklarından. Dosto, "Her mukayese küçültür" der. Ben öyle düşünmüyorum. Genç romancı, bin yıl önce yaşayan bir Murazaki'yle, Bir George Sand'la, bir Madame de Staël'le boy ölçüşebilecek bir kabiliyet.

Görüldüğü gibi, Meriç, takdirlerini hiç esirgememiş, hatta "Roman öldü, ölecek" diyen biri için oldukça cömert de davranmış...

Bu yazı yüzünden Meriç'e yönelik tepkiler Sevinç Çokum'la sınırlı kalmaz, bir yandan roman aleyhinde konuşurken diğer yandan Ağaoğlu'nun romanı hakkında olumlu bir yazı yayımlaması, sağ-sol çatışmalarının zirveye çıktığı bir dönemde tepkilerin genişlemesine yol açar. Kısacası, siyasî hassasiyetler edebî hassasiyetlerin önüne geçer ve kısa sürede de homurtular alır başını yürür. Nitekim yukarıda sözkonusu ettiğimiz *Meşale* dergisindeki söyleşiden bu homurtular hakkında bazı ipuçları edinebiliyoruz:

— Efendim, *Hisar*ın Temmuz sayısında Adalet Ağaoğlu'nun iki romanından [*Ölmeye Yatmak* ve *Bir Düğün Gecesi*] söz ediyorsunuz. Bu yazının edebiyat çevrelerinde bazı yankıları oldu; dedikodular edildi. "Adalet Ağaoğlu gibi fikrî ve ideolojik yapısı, edebî mevkii iyi bilinen birisinin romanları Cemil Meriç tarafından değerinin de üstünde gösteriliyor, Balzac'la kıyaslanıyor" deniyor. Bu konuya bir açıklık getirir misiniz?

Roman hakkındaki iddialarıyla Ağaoğlu yazısı arasında irtibat kurularak üzerine gelinebileceğini, Meriç'in daha önceden tahmin etmediği anlaşılıyor; zira yazdıklarının haklılığın-

dan emin olsa da övgülerinin yol açtığı sonuçlardan fevkalâde tedirginlik duyduğu verdiği cevaplardan hemen kendini belli ediyor:

> Adalet Ağaoğlu'nun romanları Türkiye'de yazılanların içinde en efendi ve en dürüst, açıktan açığa kimseye ta'n etmeden, kimseyi övmeden, kimseyi yermeden yazılmış kitaplardır. Yani dürüst bir yazardır. Ben, muvaffak olmuş bir roman olarak gördüm. Nihayet genç bir romancıdır, istikbali vardır. Bir nevi teşvik mahiyetindeydi o yazı. Yani açıkçası romanı sevdim ve sevgilerimi de ifade ettim. Ben sevgilerimde ve öfkelerimde kısıtlama yapmaktan hoşlanmam. Olduğu gibi, ne düşünürsem onu yazarım. Adalet Hanım'ı tanımam. Hiçbir münasebetim yoktur; olacak da değildir. Sadece beğendim ve beğendiğimi ifade ettim.

Adalet Hanım'ı tanımam. Hiçbir münasebetim yoktur; olacak da değildir...

Bu cevap karşı tarafı ne kadar tatmin ve teskin etmiştir bilemeyiz ama, bu tepkiler üzerine Cemil Meriç, hem de çok sonraları (13 Nisan 1981'de) *Yeni Devir* gazetesindeki köşesinde bir açıklama yapmak ihtiyacı hissetmiş ve Türk Edebiyatı Vakfı'ndaki konuşmasından kısa bir alıntı yaptıktan sonra "muhterem romancılar"ın hepsine edebiyat cumhuriyetinde yer bulunabileceğini ilân etmek zorunda kalmıştır:

> Söylediklerim yanlış anlaşıldı. Eflâtun "İdeal Devlet"inden şairleri kovmağa kalkıştığı için sonu gelmeyen hücumlara hedef olmuştu. Ne edebiyat cumhuriyeti Yunanlı hakîmin ütopyası kadar dardı, ne muhterem romancılarımızı sınırdışı etmek aklımdan geçmişti.[64]

64 CM, "Dün ve Bugün", *Yeni Devir*, 13 Nisan 1981. Meriç bu yazısının ilgili kısmını, "Bizde Roman" adıyla neşrettiği başka bir makalesiyle telif ederek 1986'da ikinci kez yayımlamıştır. (Bkz. CM, *Kültürden İrfana*, s. 245-256, İstanbul, 1986)

Söylediklerim yanlış anlaşıldı...

Hepsi bu kadar mı?

Hayır, 2-10 Nisan 1982 tarihlerinde, yine aynı gazetede yayımlanan uzunca bir mülâkatta, bu konu, tekrar Meriç'in önüne getirilir. Meriç, gençlerin sorulanna biraz bıkkınca cevap vermekle birlikte kehanetini yineler:

> — Bir yazınızda [!] "Roman ölüyor mu?" diye soruyor ve romanın geleceği için karamsar sözler söylüyordunuz. (...) Yirminci yüzyılın başından itibaren romanda yeni arayışlar, yeni teknikler birbirini izliyor. (...) Sizce bu arayışlar, *roman* denen Batı'ya has türü bir çıkışa götürebilecek mi?
>
> — Romanın zamanla yeni fetihler yaptığı, zenginleştiği inkâr edilmez bir gerçek. Ama bütün bu araştırmalar, gelişen insan ilimleri karşısında romanın eskisi kadar cihanşümul bir itibarı olacağını isbat etmez. Bunlar bir tulüdan çok, batan bir güneşin son pırıltıları olsa gerek.[65]

Batan güneşin son pırıltıları...

Görüldüğü gibi, Mèriç, roman türünün sonuna geldiği ve sosyalbilimlerin etkisiyle işlevinin son bulacağı kanaatinde ısrarlıdır; her ne kadar sözlerinin yanlış anlaşıldığını söylemişse de...

Bu sebeple Meriç'in roman ve Türk romanı hakkındaki yorumlarını tekrarladıkça, yorumlarına yönelik tepkiler de pek bitmek bilmeyecektir. Nitekim Sevinç Çokum'un eleştirilerinin

---

65 "Cemil Meriç'e Sorular VII", *Yeni Devir*, (haz. Hüseyin Yorulmaz), 8 Nisan 1982. Bu söyleşi metnine yer veren bir derlemede Cemil Meriç'in bazı cümleleriyle lüzumsuz yere oynanmış, ifadelerine ise açıkça müdahale edilmiştir. Meselâ yukarıda söyleşinin ilk nüshasından aktardığımız Meriç'in cevabı, bu derlemede şu şekli almıştır: "Yeni romanın zaman zaman hamle yaptığı, zenginleştiği, inkâr edilmese gerek. Ama bütün bunlar romanın eski cihanşümul itibarını yeniden kazanacağını isbat etmez. Bunlar daha çok batan bir güneşin son ışıltıları olsa gerek." [*Bulutları Delen Kartal: Cemil Meriç ile Konuşmalar*, (haz. Mustafa Armağan-Sezai Coşkun), s. 50-51, İstanbul, 2004]

bir benzeri, 13 Mart 1983 tarihli *Yeni Devir* gazetesinde Durali Yılmaz tarafından yinelenecek; ne şair, ne de hikâyeci veya romancı olan birinin sırf *eleştirmenlik* kisvesiyle roman hakkında hükümler vermesi, âdeta ahkâm kesmesi (!) hiç de hoş karşılanmayacaktır. Yılmaz, sanatçılar hakkında yine sanatçıların konuşmasından yanadır; eleştirmenlerin değil...

> *Münekkitlik*, bugünkü deyimle *eleştirmenlik* diye bir meslek var mıdır, bilmiyorum. Bazıları var diyor, bazıları yok... Bildiğim şu ki: bugüne kadar dünyanın hiçbir yerinde hiçbir eleştirmen hiçbir sanatçıyı keşfetmemiştir. Sanatçıyı yine sanatçı keşfeder. Sanatçının elinden tutan da sanatçıdır. Sanat eseri üzerine konuşmak da sanatçıya düşer.

Bu değerlendirmelerin ne denli isabetli hükümler içerdiğiyle pek tabii ki meşgul olmayacağız. Ancak belirtmemiz gerekirse, Meriç'in sözlerinin, edebiyat câmiasını çileden çıkardığı muhakkaktır. Çünkü "roman üzerine konuşmanın onu ciddiye alanların işi olduğuna" inanan Çokum'un aksine Durali Yılmaz, 'roman' üzerine konuşma hakkını sadece romancılara verir ve Dostoyevski seviyesine çıkamayanların Puşkin'e dair değerlendirmelerini tebessümle karşılamayı tercih eder:

> Son günlerde *roman* meselesi gündeme tekrar geldiği için hatırladım bunları. Meselâ Fethi Naci, Cemil Meriç ve daha birçokları *roman* hakkında durmadan konuşuyorlar. Ben, bunların yazdıklarını okuduğum zaman sadece gülümserim. Ama bir romancı *roman* üzerine konuşuyorsa, dikkatle dinlemek gerekir. Bir şair, bir hikâyeci konuşuyorsa, dikkatle dinlemek gerekir. Puşkin üzerine konuşan Dostoyevski ise, kulak kesilmelidir. Aslında eleştirmenler de bunun farkındalar. Konuşmalarında söylerler de yazıya geçirmeye cesaret edemezler.[66]

---

66 Durali Yılmaz, "Roman Üzerine Konuşma Hakkı", *Yeni Devir*, 13 Mart 1983

Bütün bu alıntıların da gösterdiği üzere, -eleştirilerinin ve bu eleştirilerine aldığı tepkilerin *haklı* veya *seviyeli* olup olmaması bir yana- münekkidimiz, gerçekte muhatablarınca "yanlış anlaşılmış" değildir. Bu bakımdan "söylediklerim yanlış anlaşıldı" şeklindeki mübhem ric'at teşebbüsünü -şayet kendisi geriye lüzumundan ziyade sözlü ve yazılı belge bırakmamış, görüşlerini de defalarca tekrar ve teyid etmemiş olsaydı- belki biraz ciddiye alabilir, hatta iyi niyetimizi kullanarak ortada bir "yanlış anlaşılma" sorunu kadar bir "yanlış ifadelendirme" sorununun da olabileceği şeklinde uzlaştırıcı bir çözüme gitmeyi deneyebilirdik. Oysa gerçekte ne bir yanlış ifadelendirme sözkonusudur, ne de bir yanlış anlama...

Görüşlerini dile getirirken her fikir adamı, zaman zaman birbirlerine karşıt veya çelişik 'olan' veya 'görünen' ifadeler sarfedebilir. İfadeleri gerçekten de karşıt ve çelişik ise, karşıtlık ve çelişki o fikir adamının ya zihnindedir ya da dilinde... İlkinde, kavramlarını, ikincisindeyse ifadelerini düzeltmesi ve böylelikle görüşlerini tutarlı bir biçimde yeniden dile getirmesi gerekir. Fakat bazen zihnen de, lisanen de ortada hakikî bir karşıtlık ve çelişki bulunmaz, ama varmış gibi görünür. Bu durumda sorunun, muhatabların kavrayış seviyesiyle alâkalı bir keyfiyet arzetmesi mümkündür, ki iletişim sorununu çözmek için ya o fikir adamının biraz seviyeyi düşürmesi veya muhatablarının kendi seviyelerini biraz yukarıya çıkarmaları lâzım gelir.

Ne var ki bir fikir adamı muhatablarını ikna etmekten çok etkilemeye çalışıyorsa, başka bir deyişle, amacı, en nihayet sözlerine olumlu ya da olumsuz bir aks-i sada bulmak ise, bu takdirde retoriği kuvvetli genellemelerden yararlanmak zorunda kalacak; "ses getirici iddialar" öne sürmekten çekinmeyecektir. Maalesef Meriç'in de bu yolu denediği ve keskin genellemelere başvurmak suretiyle görüşlerinin edebiyat çevrelerinde tartışılmasını sağlamayı amaçladığı görülüyor. Sözgelimi "Roman ölmüştür" ifadesi bir yargı bildirir; zira bu ifa-

de gerçekliğe bir nisbet, bir alâka iddiasında bulunmaktadır; bu ifade ile gerçeklik arasında hakikaten bir nisbet varsa ve bu nisbet de gösterilebilirse yargı doğrudur, aksi takdirde yanlıştır. Oysa "Roman ölecektir" ifadesinin (hâl-i hazır) gerçekliğe herhangibir nisbeti bulunmadığından, bu ifade, doğrulanması veya yanlışlanması mümkün bir yargı bildirmez; sâde kehanettir. Hemen belirtelim ki *kehanet* ile *faraziye* (hipotez) arasındaysa çok büyük bir fark vardır.

Bir kâhin karşısındaki muhatabların önünde, kehanetin doğrulanacağı veya yanlışlanacağı zamanı beklemekten başka bir seçenek bulunmadığından, herhangibir kehaneti isbatlamaya çalışmak da, zıddını göstermek için didinmek de beyhudedir. Çünkü faraziyelerin aksine, kehanetlerin delili olmaz, alâmeti olur. Sayıları ne kadar çok olursa olsun karşılıklı alâmetler göstermekle de bir kehanet veya bir iddia ne isbatlanabilir, ne çürütülebilir; olsa olsa eşzamanlı olarak havanda su dövülmüş olur.

Keşke Cemil Meriç, romanın öleceğine dair âlametler öne sürmek yerine, tezini daha iyi temellendirseydi, meselâ XIX. yüzyılda altın çağını yaşayan romanın XX. yüzyılda yaşadığı düşüşün nedenlerini etraflıca ve ikna edici misalleriyle izah edebilseydi, hiç değilse Batı'da zaten mevcut olan benzer yorumları gerekçeleriyle birlikte serimleyebilseydi, belki o zaman, muhatablarına kendisini bir fiskeyle reddetme hakkını vermemiş olurdu. Fakat o, bu yolu tercih etmedi ve edebiyat camiasının tam ortasına indirdiği balyoz, ne yazık ki birer fiskeyle bütün tesirini yitiriverdi; başka bir deyişle, ayağına batırılan toplu iğneler koca devin bir çırpıda yere serilmesine yetti.

> Bilgi'nin heyecanı ve hissi kuruttuğunu iddia eden yalancı peygamberlere, Hugo'nun şu nefîs cevabını tekrarlamak faydalıdır: "Şiir ölüyor" deyip duranlar var. Bu aşağı yukarı "Gül kalmadı, bahar teslim-i ruh etti, güneş doğmuyor. Arzın bütün

kırlarını dolaşın, tek kelebek bulamayacaksınız. Ay aydınlığı eski bir hatıra. Bülbül terennüm etmiyor. Arslan kükremez oldu. Kartalın gökte süzüldüğünü görmeyeceğiz. Alpler göçtü. Pyrenées'ler kayıp. Ne güzel kızlar kaldı, ne arslan delikanlılar. Mezarları düşünen yok; anne artık çocuğunu sevmiyor; gök söndü, göller kurudu..." [demek] kadar mânâsız bir iddia![67]

Bilgi'nin heyecanı ve hissi kuruttuğunu iddia eden yalancı peygamberler...

Roman bilgi kadar, heyecan ve hissin de mahsulü olduğuna göre, niçin bilimlerin gelişmesi heyecan ve hissi öldürsün? Niçin Comte'lerın, Durkheim'ların veya Wundt'ların, Freud'ların, Adler'lerin çatık kaşlı bilimleri revaç buldu diye, artık Balzac'ların, Dosto'ların, Kafka'ların heyecan ve hissin de mahsulü olan sanatları ölsün?

Çok gariptir ki Cemil Meriç, şiir'in öldüğünü/öleceğini söyleyenleri, 1948'de, Hugo'nun yukarıdaki sözleriyle susturuyor ve onları *yalancı peygamberler* (kâhin) diye nitelemekte hiçbir beis görmüyordu.

Mânâsız bir iddia!

Meriç'in yıllar sonra bu iddiayı roman sahasına taşıması -söylemek zorundayız ki- ızdırablarından bir roman ve bir şiir yaratamayan bir kabiliyetin menfî hâlet-i ruhiyesi sebebiyledir. Hâl böyleyken, "ideal devlet"inden şairleri kovmağa kalkıştığı için, Eflâtun'un, sonu gelmeyen hücumlara hedef olması gibi, Meriç, kendisinin de hücumlara hedef olduğunu îma eder; hatta bununla da kalmaz, bir vesileyle, memlekette tıpkı roman gibi, düşünce hürriyetinin de bulunmadığını söylemeye çalışır:

---

67 CM, "İlim ve Şiir", *Yirminci Asır*, sy. 6, s. 1/3, 16 Ocak 1948. Hugo başka vesilelerle de benzer değerlendirmeler yapar: "*Şiir öldü, sanat imkânsız* diyorlar. Hem de bunu söyleyenlerin arasında çok zekiler var. Niçin? Herşey her zaman mümkündür. Dün de mümkündü, bugün de. Hele yaşadığımız devirde: imkânsız şey yok." (Victor Hugo, 'Önsöz', *Marion de Lorme*, s. V, İstanbul, 1966)

Roman Batı'da doğdu. Şimdi Batı, kendi eseri olan bu yılışık edebiyat türünün edebiyatın bütünü olmak istemesinden şikâyetçi. Batı ile aramızda korkunç bir fark var. Biz, fikir tarihimizde en küçük bir yeri olmayan romana dil uzatamayız. Onlar şaheserlerini sunmuş oldukları bu edebiyat türünü diledikleri gibi kötüleyebilirler. "Batı cephesinde yeni bir şey yok" dedik, doğru. Ama bizde olmayan bir şey var: düşünce hürriyeti.[68]

Sözün özü, bir tek bu pasajın bile, Meriç'in, muhatabları tarafından yanlış anlaşılmadığını göstermeye yettiğini düşünüyor; ve bir fikir adamının iddiaları bizatihi tutarlılıktan yoksun olduğunda, kendisi dışında hiç kimsenin bu iddialara bir tutarlılık kazandıramayacağına inanıyoruz.

---

68 CM, "Garp Cephesi", *Yeni Devir*, 7 Eylül 1981

3
Redde Hayır, Tenkide Evet!

Bizde Roman... Tanpınar'ın 1936'da yayımladığı bir makalenin başlığını kullanarak yazdığı bu yazı,[69] hem Tanpınar'ın Cemil Meriç üzerindeki etkisini göstermesi, hem de Meriç'in Türk Romanı hakkındaki görüşlerinin esaslı bir özetini ihtiva etmesi bakımından fevkalâde önemlidir.

> Güzin Dino'nun *Türk Romanının Doğuşu* (1978) adlı kitabını okurken Tanpınar'ın ne büyük bir zirve olduğunu bir kere daha anladım.

Niçin? Çünkü Meriç'e göre, Güzin Dino, "Türkçe'yi iyi bilmeyen kabiliyetli bir talebe", eseriyse "dürüst, iyi niyetli, fakat sığ bir çalışma"dır. Tanpınar'ın 1936'da yazmış olduğu *Bizde Roman* başlıklı makalesine gelince, bu, "nefis bir tahlil yazısı"dır.

Tanpmar, bir sualle başlar yazıya: "Bir Türk romanı niçin yoktur?"

> Sık sık tekrarlanan bir sual bu. Daha doğrusu, insafsız bir hüküm. Tanpmar'a göre, bir Türk romanı vardır. "Hem de kendi

69 CM, "Bizde Roman", *Hisar*, XX/276, s. 6-9, Kasım 1980; *Yeni Devir*, 7 Aralık 1981; *Doğuş Edebiyat*, sn. 3, sy. 5, s. 5, Ağustos 1982; *Kültürden İrfana*, s. 245-256

cemiyetimiz içinde kalmakla beraber, oldukça geniş bir okuyucu kalabalığıyla bu romanın yazıcıları arasında karşılıklı bir tesir bile" mevcut. "Bununla beraber, Garb dillerinden birini bilen, yabancı ülkelerde bu sanatın verdiği iyi örnekleri okuyan ve hayat üzerinde az çok fikir sahibi olan okur-yazarlarımızın büyük bir zevkle tattığı bir Türk romanı henüz yoktur."

"İyi ama, Batı dili bilenlerin zevkle okudukları bir deneme, bir tenkid, bir edebiyat tarihi var mı ki?" diye soran Meriç, Tanpınar'ın görüşleri üzerine bazı açıklamalar yapar:

> Roman, gelişen içtimaî bir sınıfın emellerini dile getirir. Bizde ne böyle bir sınıf var, ne ortak bir dünya görüşü. Beylik yalanlar bir yana, telkin veya tebliğ edeceğimiz ortak bir düşünce, ortak bir inanç veya ideal var mı? 1928'de alfabeye başlayan bir millet 1936'da nasıl kendini ifade edecek edebiyat şaheserleri yaratabilir? Tabii yok Türk Romanı! Çünkü okuyucu yok, birikim yok, hürriyet yok.

"Romanın fikir tarihimizde en küçük bir yeri bile olmadığına" inansa da Meriç'in "Tabii yok Türk Romanı!" demesine bakıp kesin bir hükme varmakta acele etmemelidir. Çünkü kendisi 28 Temmuz 1977'de bu sefer şöyle diyecektir:

> "Bir Türk romanı yoktur!" hükmü biraz insafsız.[70]

2 Şubat 1978'de ise daha açık konuşur ve Türk romanının geriliğinden söz edenlere âdeta ateş püskürür:

> Romanda geriymişiz. Bir Halid Ziya, bir Halide Edib, Yakub Kadri, Peyami Safa, Kemal Tahir... bunlar romancı değil mi? Bir Samiha (Ayverdi) Hanımefendi, edebiyat tarihimize niçin girmez? Türkiye bir garip memleket. Okuduktan sonra bütün olarak yazmak isterim.[71]

---

70 HA, *a.g.e.*, (28 Temmuz 1977), s. 213
71 HA, *a.g.e.*, (2 Şubat 1978), s. 290

Bir söyleşisinde ise, ülkenin yetiştirdiği değerleri desteklemek amacıyla nefîs bir savunma yapar ve bütün tezadlarına karşın en nihayet itidalle hareket edebileceğini de açıkça ve bütün içtenliğiyle isbat eder:

> Çağımızın fikrî sefaletinden şikâyet edenler, kendi tecessüs ve idrak sefaletlerini biricik kıstas telâkki eden cüce kabiliyetlerdir; bir Peyami Safa'yı, bir Tanpınar'ı, bir Kemal Tahir'i, bir Attila İlhan'ı tanımayanlardır. Bu ülkenin edebiyatı kutuplarıyla bir bütündür. Düşüncenin filizlenmesini engelleyen en büyük düşman yobazlıktır. Her değeri dostça karşılamak, bizim olan her düşünceye eğilmek, samimiyetten başka değer ölçüsü aramamak. Redde hayır, tenkide evet.[72]

Redde hayır, tenkide evet...

Tenkidi kabul, reddi reddeden Meriç, düşüncenin filizlenmesini engelleyen yobazlık ve taassuba şiddetle karşı çıkmak suretiyle genç nesillere insaf ve tesamuhla hareket etmenin değerini anlatmaya çalışmış, böylelikle zaman zaman hiddetli ve bir o kadar da aşırı yorumlar yapmış olsa bile, insanların hislerine mağlub olabildiği gibi, hiç değilse bazen itidali de bulabileceklerinin güzel bir örneğini vermiştir.

Bizde bütün hükümler hissî sebeplerden doğar... Pek tabiidir ki bu söz, Meriç için de geçerlidir. Nitekim her insan gibi kendisi de bazen hissî davranmış, bazen de hissî davranmaktan vazgeçip daha mutedil yorumlar yapabilmiştir:

> Birer içtimaî vesika hüviyetindedir romanlar. Ben okumadım. Bizde bütün hükümler hissî sebeplerden doğar. 1908-1915 arasında Halide Edib'den başka romancı görülmüyor. Bir Peyami, Yakup Kadri kendiliklerinden doğmadı.[73]

---

72 "Cemil Meriç'le Bir Konuşma", *Pınar*, VII/79-80, (haz. Alp Eren), s. 30, Temmuz-Ağustos 1978

73 HA, *a.g.e.*, (28 Temmuz 1977), s. 213

Peyami Safa ve Yakup Kadri, Cemil Meriç'in önem verdiği isimlerin başında gelir:

> Düşünce tarihi, edebiyat tarihi bakımından Türkiye'de iki isim var romancı olarak: Peyami [Safa] ve Yakup [Kadri].[74]

Çeşitli vesilelerle hakkında olumsuz yorumlar yapmış olmakla birlikte, Meriç'in gözünde Peyami Safa'nın müstesna bir yeri olduğunda hiç kuşku yoktur:

- Peyami, hasta bir adamdır, bir ıstıraptır, bir çiledir, bir çırpınıştır. (...) Ben, Peyami'yi çok severim ve acırım Peyami'ye. O devirde yaşayanlar arasında en zekisi idi.[75]
- Peyami rejime kur yapar fakat rejimle bağdaşmaz. Peyami'nin kalan tarafları romanlarıdır. Peyami'yi ve diğer başka insanları bütün tezatlarıyla, zaaflarıyla, insanlığıyla, küçüklükleri ve büyüklükleriyle ele almak lâzım.[76]

Yakup Kadri için de genellikle müsbet kanaatler serdeder:

> Esat Mahmutlar falan halk romancısıdırlar. Bunlar bir devrede çok okunurlardı. Bunların hepsinden daha iyi romancı Yakup Kadri'dir. (...) O da Batılıdır, fakat gene de Reşad Nuri'den falan üstün tarafları vardır. Romanları daha seviyelidir.[77]

Peyami Safa ile Yakup Kadri'den sonra Cemil Meriç özellikle iki romancı hakkında olumlu ifadeler kullanmıştır: *Kemal Tahir* ve *Attilâ İlhan*.

Peyami Safa ile Kemal Tahir'i karşılaştırdığı şu satırlar kayda değer niteliktedir:

> — Tahlil sahası, tedkik sahası çok geniştir Kemal Tahir'in. Kemal Tahir'de Anadolu vardır, Peyami Safa'da yalnız İstanbul vardır, İstanbul'un belli bir muhiti vardır. Bu itibarla romanla-

---

74 HA, *a.g.e.*, (5 Aralık 1976), s. 45
75 "Cemil Meriç'le Söyleşi", *Cogito*, sy. 32, s. 307-308, Yaz 2002
76 HA, *a.g.e.*, (22 Aralık 1976), s. 63
77 HA, *a.g.e.*, (20 Ocak 1977), s. 92

rı psikolojiktir. Daha doğrusu ferdin içine, iç dünyasına, iç istidatlarına, iç bunalımlarına çevrilmiştir. Kemal Tahir'de sosyal vardır. Türk insanının istidatları vardır.

Sonra Kemal Tahir'de üçüncü buud vardır. Tarih buudu vardır. Osmanlı vardır. Peyami'de yoktur. Peyami'de yalnız bir kesiti vardır. Kendi hayatını anlatır.

— Peyami'nin üstünlüğü nereden geliyor?

— Peyami'nin üstünlüğü sadece üslûbudur. Peyami usta bir yazardır teknik olarak. (...) Peyami'nin romanları bir odada, bir mahallede geçer; Kemal Tahir'in romanları bütün Türkiye'de geçer. Mukayese edilirse Peyami belli bir yerin adamıdır; çok dardır Kemal Tahir'e göre. Kemal Tahir, bütün kepazelikleri, bütün rezillikleri görmüştür. Hapishaneyi, yapılan rezilliği, Batılılaşmayı çıplaklığıyla, acılarıyla etinde yaşamış ve aşağı yukarı ilk defa olarak Türkiye'de nasıl bir oyuna geldiğimizi, nasıl bir açmaza girdiğimizi söylemiştir.[78]

Bir defasında kendisine Kemâl Tahir hakkında objektif fikirleri sorulduğunda açıkça şöyle diyecektir:

Kemal Tahir hakkında tarafsız olamam. Arkadaşımdı çünkü. Severim kendisini. Kemal için yazdığım yazı da bir dost sesidir. Kemal'in üslûbu yoktur. Belki en büyük zaafı üslûpsuzluk.[79]

Zaman zaman "Büyük romancı da ne demek evlâdım!" türünden tepkiler göstermek suretiyle bu ifadenin kullanılmasına şiddetle karşı çıkmış bile olsa, Meriç'e göre, Kemal Tahir'den sonra "en büyük romancı" Attilâ İlhan'dır:

---

78 "Cemil Meriç'le Söyleşi", *Cogito*, sy. 32, s. 307, Yaz 2002

79 HA, *a.g.e.*, (5 Ağustos 1977), s. 239. Kemal Tahir'in vefatı üzerine Cemil Meriç'in yazdığı yazı için bkz. "Kemal Tahir", *Ortadoğu*, 21 Nisan 1974. "Kemal Tahir'i 1936'larda tanıdım. Ondan sonra pek görüşmedik. 1958'de, Paris'ten dönüşümde tekrar karşılaştık. (...) Tanışırdık ama kitaplarını okumamıştım henüz. Bir gün *Devlet Ana*yı aldım elime. Baştan çok sıkıcı geldi. Bıraktım. Sonra *Yorgun Savaşçı*, *Yedi Çınar Yaylası*, *Kurt Kanunu*nu bir çırpıda okudum. Sonra *Yol Ayrımı*nı yazdı." [Bkz. HA, *a.g.e.*, (22 Şubat 1977), s. 107]

- Attilâ yaşayan en büyük romancıdır, Kemal Tahir'den sonra. Dediğim gibi üslûbu çarpık çurpuktur ama yaşar insan. Söylediklerinde bir şeyler vardır: düşünce. İyi de görür meseleyi...
- Attilâ İlhan bir vali çocuğu, artist kardeşidir. Bizdeki Batıcılıktan nefret eder. Bir Peyami değildir ama romancıdır. Şairdir de....
- Kemal [Tahir] romancıdır, çok da zekîdir. Attilâ İlhan da romanda iyidir. Şairdir bir parça...[80]

Eh, bu kadar müsbet değerlendirmeden sonra, nefsini ihmal etmesi şânına yakışmayacağından, şairler ve romancılar silsilesine dahil olamasa bile, bir "fikir adamı" olarak üstadın kendine yer açmaması (hadi şöyle diyelim: vaziyetini tayin etmemesi) olacak şey midir?

Aslâ!

Hâl böyle olunca, aşağıda nakledeceğimiz türden 'tefahur' ifadelerini kullanmaya hak kesbettiğine inandığımız nadir isimlerden biri olması itibariyle, şayet Meriç'in şu sevimli gururlanışım, kurumlanışını görmezlikten gelseydi, doğrusu bu hasislik, işbu monografi denemesinin de şânına yakışmayacaktı:

> Türkiye'de iki entellektüel var: Attilâ İlhan ve ben. Başka yok.[81]

Yıl 2006... Ne yazık ki artık aramızda bu iki 'entelektüel' de yok!

---

80 HA, *a.g.e.*, (21 Nisan 1977), s. 154; (9 Aralık 1976), s. 51; (22 Şubat 1977), s. 107
81 HA, *a.g.e.*, (15 Nisan 1977), s. 151

4
Dörtbin Kahramanda Dörtbin Kere Yaşamak

Sanatı "tefekkürün emrinde bir vasıta", hatta "tahassüsle kaynaşan bir tefekkür" olarak tanımlayan Cemil Meriç'in, kendisini en nihayet bir "düşünce adamı", bir "mütefekkir" olarak nitelendirmek ihtiyacı hissetmesi, genel olarak edebiyata ve edebiyat türlerine, bilhassa romana yönelik eleştirilerinin zamanla şiddet kazanıp tezatlı yorumlar hâlini alması, hiç kuşku yok ki kendi hayatından, kişisel dramından ve bu dramın yol açtığı şiddetli duygulardan ayrı tutularak yorumlanamaz.

Bir münekkid ve mütercim olarak atılmıştır yazı hayatına... Yıllarca bir hoca olarak ders vermiş, kitaplar içinde geçirmiştir ömrünü... Çokluk yaşamaya imkân bulamamış, küçücük yaşlarından itibaren kıyıcı bulduğu insanların arasından masum zannettiği dostların, yani kitapların, bilhassa romanların, roman kahramanlarının dünyasına kaçmakta bulmuştur çareyi.

Yetenekleriyle, arzularıyla, hayâlleriyle bizzat sahip olduğu imkânlar arasındaki derin uçurumun farkında olmasına karşın Olemp'e tırmanmak tutkusuyla yanıp tutuşan bu adam, her defasında yazgısının önüne çıkardığı engelleri aşmak, ayaklarından ne zaman ümit kesse daha yukarı, hep daha yu-

karı yükselebilmek uğruna kanatlarını açmak zorunda kalmış, bu süre içerisinde "acı tespitler", "bir mahkûmiyet kararına benzeyen müşahedeler" öne sürmekten kaçınamadığı gibi, zaman zaman "isyanlar ve aldanışlar" arasında tökezlemekten de kurtulamamıştır. Yolun yazgısıdır bu... Kimbilir belki de yolcunun azığı...

> Monografi tenkid, edebiyat tarihi... imzamı taşıyan her yazıda ben yaşıyorum. Bütün bu neviler kendimi anlatmak için bir vesile. Bir Balzac'ın, bir İbn Haldun'un, bir Makyavel'in arkasına gizleniyorum, kendimi yaşıyorum onlarda... kendi öfkelerimi, kendi ümitlerimi, kendi ümitsizliklerimi. İşlediğim türe insanı getirdim; yaralı bir çağın insanını...
>
> Bir insanın acı tespitleri, bir mahkûmiyet kararına benzeyen müşahedeleri, isyanları, aldanışları var. Sanat tefekkürün emrinde bir vasıtadır; tahassüsle kaynaşan bir tefekkür...[82]

Gençtir, heyecanlıdır, iddialıdır; sadece fiilen değil, zihnen de gurbettedir. Balzac'ın taşradan Paris'i fethetmeye gelen tutkulu kahramanları gibi... bazen *Louis Lambert, Felix, Rastignac, Lucien de Rubempré,* bazen de *Vautrin* veya *Henri de Marsay* gibi o da İstanbul'u, yani yaşamın kendisini fethetmek arzusuyla kıvranmaktadır; hırçındır, ukalâdır ve bu yüzden olsa gerek ki taşradaki gibi yine tek başınadır, yalnızdır.

> Ayrı bir dil konuşuyordum çağdaşlarımla. Gurbetteydim. Benim vatanım Don Kişot'un İspanyasıydı. Don Kişot'un İspanyası veya Emma Bovary'nin yaşadığı şehir, kasaba. Sonra Balzac çıktı karşıma. Balzac'da bütün bir asrı yaşadım. Zaman zaman Vautrin oldum, Rastignac oldum. 4000 kahramanda 4000 kere yaşamak.[83]

---

82 CM, "Bir Ankete Cevap", *Ortadoğu*, 7 Temmuz 1974; "Cemil Meriç'in Anketimize Cevapları", *Türk Edebiyatı*, III/33, (haz. Turgut Güler), s. 26, Eylül 1974. Meriç, son paragrafta yer alan itirafını dört yıl sonra metinden çıkarmıştır. (Bkz. "Son Yaprak", *Nesin Vakfı Yıllığı-78*, s. 457; *Mağaradakiler*, s. 450-451)

83 CM, *Jurnal II*, (14 Ekim 1966), s. 54

Ne var ki bu genç adam yalnızlık duygusundan hiç sıyrılamayacak, kendisini hep ayrı, aykırı hissedecek; lânet olası Nemesis alüftesi parmaklarını gözlerine uzattıktan sonra da bu yalnızlık duygusu bir daha silinmemecesine o genç yüreğine çöküverecektir. Öyle ki gıptayla izlediği o roman kahramanlarıyla arasındaki mesafe bazen açılacak, en nihayet, hadi acıları bir yana, en büyük gıdası olan hayâl ve tahayyülün kendisi dahî bir "zilletler zinciri" hâline dönüşecektir:

> Hiçliğini bütün merareti ile hissetmek, dayanılmaz çile. Ama o bu çileyi ömür boyu çekti. Herkesten farklı olmak, ıstırapların en güç tahammül edileni. Hayâl onun için bir zilletler zinciri idi. Kendini okuduğu romanlardan hiçbirinin kahramanına benzetmiyor. Acıları edebiyata girmeyecek kadar bayağı da ondan mı?[84]

Gerçek... Meriç, hep bir türlü ısınamadığı, yaklaşmak/yakınlaşmaktan kaçındığı korkutucu bir 'in' gibi, karanlık bir 'mağara' gibi algılayacaktır gerçeği... Ve çaresiz, Alfred Adler'in *Gemeinschaftsgefühl* diye adlandırdığı "toplumsallık hissi"nin uzağında yaşamaktan, daha da kötüsü 'yaratmak' ile 'yaşamak' arasında bocalamaktan kurtulamayacak, hiç değilse bir zarla, bir düşeşle tüm yazgısını değiştiremeyeceğini farkettiği anlarda, tasalarını bir kenara bırakmak için tüm iradesini seferber edecektir:

> Tanrı kendini seyretmek için yaratmış dünyayı. Ama bu yetmemiş, Şeytan'ı yaratmış. İnsanı yaratmış. Ben, *creation*un kendi kendine yeteceğine inanamıyorum. Sanat, başkası için yaratmak. Bir nevi cihangirlik. Yeni bir ülke fethedeceksin, ama yalnız kendin için değil. (...) Kendisi için yazmak, aynada suratını seyretmek gibi aptalca bir davranış. Kaldı ki ben kendimi aynada seyredemiyorum. Belki karanlık bir odada yalnızlığını unutmak için şarkı söyleyen adamın psikolojisi. Belki yangından mal kaçırmak arzusu, yok olmamak. Çev-

---

84 CM, *Jurnal I*, (2 Şubat 1963), s. 87

remdekilerin her yanlış adımı göğsümü çiğniyor. Madem ki bir düşeş kaderi değiştirmiyor, hayatı müselsel işkence haline getirmek, tasalanmak niye?[85]

Gerçek ile hayâl arasındaki ince çizginin üzerinde yürümeye çalışan, yüzünü bazen gerçeklerin, bazen hayâllerin dünyasına çeviren Meriç için 'gerçek', ister istemez hep 'silik' kalır:

> [Bu kadınların] hepsi de bir rüyadaki şekillere benziyor. Kötü çekilmiş resimler gibi, içimize dolmuyor. Belki gerçeği aksettirdikleri için... Ama gerçek silik. Romanda hep Rastignac'lar, Julien Sorel'ler, Raskolnikof'lar görmeye alıştığımız için yadırgıyoruz bu tipleri.[86]

Hem de öylesine silik ki gerçeğin kendisi, roman kahramanları kadar bile iz bırakmaz Meriç'in hafızasında...

> Hayatına giren ikinci kadın Emine. Onu okuduğu romanlardan herhangi birinin kahramanı kadar bile hatırlamıyor.[87]

Meriç'in tasavvurunda gerçek'le hayâl, yaşamak'la yaratmak arasındaki ince çizgi bazen o denli belirsizleşir, o denli silinir ki gerçeğe her temas edişinde hemen hayâllerin dünyasına sıçrar, böylelikle nezdinde, gerçeğin *yaşanması* ile *yazılması* arasındaki fark bir çırpıda yok oluverir. Gerçek ile hayâl arasındaki sınırların, bazen nasıl da kolaylıkla muhayyilesinden siliniverdiğini görmek için, Meriç'in Rebia Hanım'a yazdığı mektupları gözden geçirmekte fayda var:

> Harikulâde bir romanı beraber yazabiliriz. *Yazabilmek* ne kelime! Yaşayabiliriz. Roman başladı mı? Bir dakika kendin ol. Bir dakika cemiyetten sıyrıl, ezberlediklerini unut. Bırak varlığını. Bir rüyaya bırakır gibi bırak.[88]

---

85 CM, *a.g.e.*, (9 Eylül 1963), s. 240-241
86 CM, *a.g.e.*, (6 Şubat 1963), s. 93
87 CM, *a.g.e.*, (7 Şubat 1963), s. 94
88 CM, *a.g.e.*, (11 Nisan 1964), s. 331

Yazılması kolay, yaşanması daha zordur bu romanın... Lâkin bir pürüz mü çıktı, bir şeyler ters mi gitmeye başladı, Cemil Meriç için bu, gerçeğin *roman* hâline gelememesi demektir. Dikkat edilmeli: burada romanın *gerçek* olmasından, gerçekleşmesinden değil, gerçeğin *roman* olmasından, *roman* hâline gelmesinden söz edilmekte...

> Beni bu ıstıraplı rüyadan çabuk uyandırdığın için teşekkür ederim. Her ameliyat yaralar. Bilmem seni de yaraladım mı? Hiç olmazsa kırılan gururun birlikte yaşadığımızı hatırlatır sana. Birlikte yaşadığımız saatler mi? Biz birlikte yaşadık mı? Ne zaman yanımdaydın? Bu bir roman olabilirdi my darling. Beceremedik.[89]

Bu bir roman olabilirdi; yani gerçek, bir romana, bir hayâle dönüşebilirdi, ama dönüşemedi.

Hayâllerini gerçekleştirmekte güçlükler yaşayan, hatta başarısız olan herkes gibi Meriç de yaşadığı gerçekliği, bu sefer Lâmia Hanım'la bir hayâl hâline dönüştürmek, hiç değilse bu yeni aşkını bir roman gibi yaşamak ister; "roman gibi" de söz mü, bizatihi *romanlaştırmak* ister:

> Zaman sevgimizi hergün daha çok arttırıyor. Yangın gibi gittikçe büyüyen bir his bu. Bütün hayatımızın mânâsı. Seven, endişe eder. Ama bu kötü düşünceleri kafandan at ve kelimeleştirme. Romanımızı itinayla, aşkla, sabırla işleyelim.[90]

Artık Lâmia Hanım sayesinde nisbeten yaşamın/yaşamanın tadını almaya başlamış olan Meriç, sevdiği kadına yaptığı şu açıklamalarda sanki kendinden bahseder gibi değil midir?

> Balzac yaşarken fethetti ebediyeti. Ama ne pahasına?.. Bin yıl yaşamak için yaratılmış bir Titan uzviyeti, 50 kitapta 4000

89 CM, *a.g.e.*, (23 Mayıs 1964), s. 349
90 CM, *Jurnal II*, (7 Mart 1967), s. 150

kahraman oldu. Ve Balzac yaşamadan öldü. Başkalarını yaşatmak için öldü. Başkalarında yaşamak için öldü.[91]

Yaşayamadığı için yaratan, yaratmak zorunda kalan ve başkalarında yaşamak, başkalarını yaşatmak için ölen Balzac, hem hayâl, hem fikir dünyasının rakipsiz, emsalsiz, biricik sultanı olmuş; üniversite yıllarından itibaren genç adam âdeta Balzac'la, Balzac'ın kahramanlarıyla nefes alıp vermiştir. Bu bakımdan dörtbin kahramanda dörtbin kere yaşadığını söylerken mübalağa ettiği sanılmamalıdır.

> Genç yaşımda talebe iken Balzac'a bağlandım. Bütün Batı düşüncesini, edebiyat dünyasını Balzac'la tanımıştım. Balzac üzerinde tesir eden adamlar kimlerdir? Balzac kimleri okudu? Balzac'ın tesir ettiği dünya hangi dünyadır? Balzac'ın ifade ettiği dünya nasıl bir dünyadır? Şimdi bu adama duyduğum muhabbet, bütün hadiseleri âdeta Balzac'ın ince ruhunu görmeye beni sürükledi ve aşkla tedkik ettim ve gayet iyi sınıflandırdım. Yani son derecede muhkemdir malumatım. Meselâ bütün Batı tenkitçilerini tanırken, Balzac hakkındaki davranışlarına bakarak tanıdım. Edebiyat tarihçilerini de öyle. Balzac hakkında ne söylediler, neler yazdılar, ne düşündüler, Balzac'ı nasıl anladılar, kabul edebildiler mi, vs.[92]

Kısacası: *Balzac'ı anlamak için bütün Fransız tarihini bilmek lâzım...*[93]

Ortaokul ve Lise yıllarında Hugo'ya âşık olan, Üniversite'deyse Balzac'a tutulan genç Meriç'in bu Fransız romancı hakkında giriştiği yayım faaliyetinden haberdar olmadıkça, yukarıdaki açıklamaların işaret ettiği ilgi ve yoğunluğu lâyıkıyla takdir etmek her halde pek güç olacaktır. Daha son-

---

91 CM, *a.g.e.*, (14 Ekim 1966), s. 55
92 CM, *Sosyoloji Notları ve Konferansları*, s. 388-389
93 HA, *a.g.e.*, (10 Şubat 1978), s. 297

ra tafsilâtıyla ele alacak olmamıza rağmen, bir fikir vermesi amacıyla, şimdiden, 1941-1946 yıllarına ilişkin kısa bir liste sunmakta fayda mülâhaza ediyoruz:

Ekim 1941: Balzac hakkında bir inceleme yazısı: *Honoré de Balzac*.

Haziran 1942: Balzac'tan çevrilen *Vadideki Zambak* hakkında eleştiri yazısı.

Ekim-Kasım 1942: Balzac'tan çevrilen *Köy Hekimi* hakkında eleştiri yazısı.

Aralık 1942: Balzac hakkında bir tedkik ile Balzac'tan ilk tercüme: *Altın Gözlü Kız*.

Temmuz 1945: Balzac'tan yayımlanan ikinci çeviri: *Onüçlerin Romanı: Ferragus*.

Ekim 1945: Balzac'tan yayımlanan üçüncü çeviri: *Otuzundaki Kadın*.

Nisan 1946: Balzac'tan çevrilen *César Birotteau* hakkında eleştiri yazısı.

Temmuz-Ağustos 1946: Balzac'tan yayımlanan dördüncü çeviri: *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*.

Şayet yayınevlerinde kaybolmamış olsaydı, bugün bu yayım listesinde Balzac'tan iki romanın çevirisi daha yer alacaktı:

1945: *Düşes de Langeais*

1946: *Balıkçı Kız/Bekâr Evi*

Bu liste sonraki yıllarda değinilerle zenginleşecek, çevirilerin veya tedkiklerin yerini bu sefer muhtelif denemeler alacaktır. Fakat genç adamın gönlündeki Balzac ateşi hiç sönmeyecek ve bir yandan *Beşerî Komedya*yı tavaf ederken, diğer yandan da dosyaları kabardıkça kabaracaktır:

Her Mayıs Balzac'la beraber doğarım. Balzac benim ilk aşkım. Düşünce dünyasına onunla girdim. Dante için Vergilius ne idi bilmiyorum. Yarı yolda bırakan bir kılavuz. Balzac'la başladım yazı hayatına, Zweig gibi...

Balzac'ın altı romanını çevirdim. Balzac için hayatımın kalan yıllarını rahatça harcayabilirim. Zweig ömür boyu yaşadı Balzac'ı ve eserini tamamlayamadan öldü...

Yıllardır yazmak istediğim bir Balzac var; belki de hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir rüya bu. Kitap üç bölümü kuşatacak: 1. Balzac'ı Yaratan Dünya, 2. Balzac'ın Yarattığı Dünya 3. Dünyada Balzac.

*İnsanlığın Komedyası*nı 30 yıldan beri tavaf etmekteyim. Dosyam, dosyalarım kabardıkça kabarmış.[94]

Balzac için hayatımın kalan yıllarını rahatça harcayabilirim...

Cemil Meriç'in Ağustos 1969'da, yani 52 yaşındayken sarfettiği bu sözün anlamını kavrayabilmek için, yukarıdaki listenin oluşmasını mümkün kılan çabalarını hesaba katmak ve kendisinin 'roman' hakkındaki eleştirilerinin dışarıda bıraktığı yegâne ismin 'Balzac' olduğunu hatırda tutmak gerekir.

Kemâlden sonra zevalin gelmemesi mümkün mü?

Aslâ!

Bu nedenle ve ısrarla "roman ölmektedir ve ölecektir" der Meriç. Çünkü ona göre romanın zirvesi, hatta kemâli Balzac'tır.

Bu yargısını ömür boyu değiştirmeyecek olan münekkidimiz, hayranı olduğu Balzac'a aslan payını ayırmasının sebeplerini şöyle açıklar:

Peki Balzac'a aslan payı ayırmak niye? Şunun için: *İnsanlık Komedyası* çeşitli çağlarda, çeşitli ülkelerde yüzlerce yazarın

94 CM, "Fildişi Kule'den", *Hisar*, IX/68, s. 4-6, Ağustos 1969; krş. *Bu Ülke*, s. 138-140, İstanbul 1974

parça parça incelediği insan ve toplumu bütün ihtişam ve sefaletiyle edebiyat dünyasına aktaran ilk eserdir. Yani Balzac'ın romanı bir terkiptir. Marx nasıl Fransız sosyalizmini, İngiliz iktisadını ve Alman felsefesini yoğurarak insanlığa sunmuşsa, Balzac da dünya romanının bütün araştırmalarından, bütün başarı ve başarısızlıklarından yararlanarak bir edebiyat türüne son biçimini vermiştir. Balzac'ın şu veya bu romanını, Stendhal veya Dosto'nun şu veya bu hikâyesiyle karşılaştırmak haksızlık olur. Çünkü onun bütün roman ve hikâyeleri tek büyük kitabın bölümleridir. Bu heybetli âbide karşısında kırk yıl önce duyduğumuz büyük hayranlığı bugün de duyuyoruz. Bize göre XX. yüzyıl onun sınırlarını çizmiş olduğu roman dünyasına büyük bir şey eklememiştir.[95]

Meriç'in roman'ın yazgısıyla ilgili olumsuz değerlendirmelerinin arkasında, dikkat edilecek olursa, hep Balzac'ın bir daha aşılamayacağı inancı gizlidir:

Esasen André Gide haklı. Roman devrini tamamlamıştır. Romanın kuşatacağı meseleleri ilimler ele almıştır zaten. Balzac'tan sonra artık romancı gelmemiştir ve gelmez de.[96]

Bazen bu kadar sade açıklamalar yapmakla kalmayacak, yargılarını bilimsel (!) delillerle desteklemeye de çalışacaktır:

Sanatta zirve aşılamaz. Nev'i değiştirirsen olur. Romanda zirve Balzac, Dostoyevski, Tolstoy. Klâsik edebiyatımızda Fuzûlî, Bâkî, Şeyh Galib var; mimaride Süleymaniye. O tarzda daha ileri gitmek mümkün değil. Her sanatın çıraklık devri şart. Mâzide böyle olmuş. Örneği yoksa, en son örneğine damgayı basacaksınız. En büyük canlı balinadır, o da 21 metre. En küçük canlı virüstür, milimetrenin milyonda biri. Canlı büyüse

---

95 CM, *Romanın Romanı*, "Kırk Ambar", s. 74. "Dünyada iki dev romancı var: Biri Balzac, öteki Dostoyevski. Bir Rus romanı var Dostoyevski sayesinde. Bütün dünyâya tesir etmiştir. Tolstoy da büyüktür, inkâr edilemez o da." (HA, *a.g.e.*, s. 107)

96 HA, *a.g.e.*, (11 Temmuz 1977), s. 197

büyüse 21 metreyi aşamaz, milimetrenin milyonda birinden daha küçük olamaz. Sanatta son kemâl noktası vardır. Sanat bu kemâlle son bulacaktır.[97]

Fransız edebiyat tarihçisi Brunetière'in dediği gibi: "Molière'den önce Fransız komedisi, Shakespeare'den önce İngiliz dramı ne ise, Balzac'tan önce dünya romanı da o. Balzac, romancıların yalnız en büyüğü, en verimlisi, en çeşitlisi değil, romanın ta kendisidir."

Meriç, hiç tereddüt etmeden bu satırların altına imzasını atar ve geçen yıllar içerisinde rehberine olan hayranlık ve sadakati azalmak şöyle dursun, arttıkça artar.

Realizmin hakikatte en büyük temsilcisi Balzac'tır. Balzac'ta tipler var, umumî yok. Balzac'ın tipleri hep üst seviyede. Balzac'ta üslûb endişesi yoktur. Hem hayâl, hem gerçek aynı romanda yer alır. Kahramanlarının hepsi insanüstüdür. Ben 1942'de yazdım. Balzac XIX. asrı, cemiyetin bütününü, bütün olarak vermeğe çalışır. Romanları bir millet meclisidir. Doktorlardan, fahişelerden, kürek mahkûmlarından birer ikişer temsilci. Onun için kahramanları yoğunlaştırılmıştır ve temsil kabiliyetleri de buradan gelir. Onun için olağanüstü hürriyetler kazanır, kahramanlaşır âdeta.[98]

1936'da tanıştığı yakın dostu Kerim Sadi, yıllar sonra yazdığı bir kasîdede Cemil Meriç'in Balzac tutkusunu şu mısralarla tasvir edecektir:

Ne güzel de çalıyor, dinletiyor her telden
Polemikte yakalar hasmını, derhal belden
Deprem olsa yine Balzac'ı bırakmaz elden
Elhak allâmedir Hazret, okutur ordineri.[99]

---

97 HA, *a.g.e.*, (10 Kasım 1976), s. 19
98 HA, *a.g.e.*, (27 Temmuz 1977), s. 209
99 Kerim Sadi, "Kasîde-i Cemil", *Cemil Meriç*, (haz. Murat Yılmaz), s. 205, Ankara, 2006; krş. HA, *a.g.e.*, (31 Mart 1977), s. 147

Deprem olsa yine Balzac'ı bırakmaz elden...

Hakikaten, deprem olsa da Meriç,Balzac'ı elinden hiç bırakmamış ve her fırsatta, her vesileyle bu Fransız romancıya atıfta bulunmaktan, sözü ne yapıp edip ona getirmekten vazgeçmemiştir. Meselâ konuşulan mevzü Batı düşüncesi mi, panteizm gibi çetrefilli felsefî bir mesele mi, Meriç'in atıf yapacağı ilk isim Balzac olacaktır:

> CM: Batı düşünce tarzında çokluğun sebebi: bağlayıcı hükümler yok, vahiy yok. Avrupa'nın son varabildiği panteizmdir.
>
> HA: Bir mânâda İslâm'da da panteizm var. Batılıların da vardıkları son merhale bu. Her iki medeniyetin tesir ettiği insanlar ise farklı olmuşlar. Bu neden?
>
> CM: Balzac'a göre canlı tektir. Her iklimde ve her ülkede farklı şekiller alır sadece. Vahdette kesret bu. Düşünce, iklimine göre şekil alır. Milletleri yapan bir parça da coğrafyadır; maddî ve manevî iklim.[100]

Sevdiği kadına mektup yazdığında ayrılıktan veya kendisinden uzakta ölmekten mi korkuyor, aklına gelen ilk isim yine Balzac olacaktır:

> İki gün önce korkunç bir sinir buhranı geçirdim. Şimdi iyiyim. Ölmekten değil, senden uzakta ölmekten korkuyorum. Balzac'la Molière aşağı yukarı bu yaşta öldüler. Yeni yılın ikimiz için de uğurlu olmasını dilerim.[101]

Sarhoş olup olmamaktan mı bahsedecek, aklında yine Balzac vardır:

> Mathieu sarhoş olmazdı. Balzac da sarhoş olmazmış. Marifet mi? Fren fren fren.. Ağaç kadar hür olamamak. Düşünen

---

100 HA, a.g.e., (19 Ocak 1978), s. 281

101 CM, Jurnal II, (12 Aralık 1966), s. 122

için cemiyet bir cangıl. Düşünen, bir ip cambazı; uçurumun üstünde perende atan bir cambaz. Düşünen, motosikletiyle bir ölüm turuna çıkan maceracı. Kendini kaybetmeye gelmez. Yıllar ve yıllar var ki şuurum frenden ibaret. Ne zaman yaşadım? Ne zaman yaşayacağım?[102]

Okunmadığından mı, kadr u kıymetinin bilinmediğinden mi şikâyet edecek, toplumun fikir ve sanat adamlarına ilgisizliğinden mi yakınacak, vereceği ilk örnek yine Balzac veya Balzac'ın eserleri olacaktır:

Asırları kutulara doldurmak; tanrıları, peygamberleri işportada satışa çıkarmak. Dehanın tuğla kadar değeri yok. Fazileti bakkal terazisinde ölçen bir cemiyetin ikibuçuk liraya satılan bir Balzac'a göstereceği itibar, ikibuçuk liralık herhangi bir metâa göstereceği itibardan farksızdır.[103]

Peki ticaret hayatı, dünyevî meşgaleler? Öyle ya, acaba Balzac bu durumlarda nasıl bir tavır almış, ne yapmış, başına neler gelmiş? Hatırlanacak isimlerden ilki yine Balzac'tır.

Balzac ticaret hayatında en sarsak bakkal çırağı kadar başarı gösteremedi. Benim dünyam minnacık bir dünya. Minnacık veya sonsuz. Kavgadan kaçtım; kavgadan, yani kör dövüşünden. (...) Camoens isteyerek gitti Hint'e. Cervantes isteyerek dövüştü. Balzac'ı kimse zorlamıyordu tüccarlığa. Ama üçü de yenildiler. Yenmek pek umurlarında değildi. Oynuyorlardı.[104]

Meriç, "mutlak peşinde koşan" şâir bir arkadaşını ve onun güzel mısralarını düşünecek de hatırına Balzac'ın bir hikâyesi gelmeyecek! Bakınız, işte bu mümkün değildir:

---

102 CM, *Jurnal I*, (27 Mart 1963), s. 150
103 CM, *a.g.e.*, (8 Eylül 1963), s. 229
104 CM, *a.g.e.*, (3 Kasım 1965), s. 398-399; krş. "Fildişi Kule'den", *Hisar*, VIII/60, s. 16, Aralık 1968

> Celâl'i [Sılay] düşündükçe, Balzac'm bir hikâyesini hatırlarım: *Bilinmeyen Şaheser. Bilinmeyen Şaheser* bir ressamın trajedisidir, mutlak peşinde koşan bir ressamın. Bir portre üzerinde aylarca çalışan sanatkâr eserini boyuna düzeltir. Bu titiz, bu hummalı çalışmaların sonunda bir boya yığını kalır tuvalde. Yalnız bu tashihlerden nasılsa kurtulan bir el, ressamın bütün ustalığım, bütün sanatını, bütün dehasını ifşa eder seyircilere. Celâl'in son şiirlerinde de bu 'el'i hatırlatan güzel mısralar var; ciltlere sığmayacak düşünceleri üç beş kelimeye hapseden kristal mısralar.[105]

Sadece Balzac mı?

Hayır! Cemil Meriç için Balzac demek, aynı zamanda Balzac'm romanlarındaki kahramanlar demektir. Bu nedenle kendisini Balzac'la özdeşleştiremediğinde, hemen Balzac'm kahramanlarını hatırlar ve çokluk pek yardımsız da kalmaz. Romancı "suya eğilen adam" değil midir zaten? Orada kendi gölgesiyle karşılaşmasından daha tabii ne olabilir? *Beşerî Komedya*nın bütün şahısları Balzac'tır; çoğalan, değişen, başka şartlar içinde konuşan Balzac... *Goriot Baba* da odur, *Rastignac* da, *Vautrin* de...[106]

O halde Meriç de bazen Lucien veya Rastignac olur, bazen Vautrin...

> Kahramanlar, rüyalarımızı yaşadıkları ölçüde enteresandırlar. İç ve dış dünyamıza ışık serpmeyen kitaptan bize ne? O ay-nada görmek istediğimiz kendimiziz. İmkân olarak, ümit olarak, korku olarak kendimiz. Yani virtüel benliğimiz. Saçlı sakallı Flaubert Mme Bovary'de tecelli edebiliyor. Vautrin Balzac'm, Julien Sorel Stendhal'm enkarnasyonlarından biri. O halde birbirine benzemez görünen birçok kahraman-

---

105 CM, "Dostum Celal Sılay", *Ortadoğu*, 22 Eylül 1974; *Bu Ülke*, s. 69, İstanbul, 1976 (3. bas.)

106 CM, Jurnal I, (8 Kasım 1963), s. 267

da neden kendimizi görmeyelim? Başka bir coğrafyada, başka bir zaman parçasında nasıl bir hüviyete bürünecektik?..[107]

*Beşerî Komedya*nın akla gelebilecek bütün kahramanları, yani Louis Lambert, Felix, Rastignac, Henri de Marsay, Lucien de Rubempré, Vautrin... Cemil Meriç'in Paris'e ilgisi, sevdası, aşkı da bu kahramanların aşkından farksızdır:

> Ben göremedim Paris'i. Senelerce aynı odada yaşadık. Biliyor ki şeydâ bir âşıkıyım, *Comédie humaine*in kahramanları gibi.[108]

Hâl böyle olunca, Cemil Meriç, Lord Dudley'in züppe oğlu Henri de Marsay'in Paquita'sına kavuşmak için Paris'te gözleri bağlı dolaştırılmış olmasını düşünmeden edemez:

- *Altın Gözlü Kız*da [Henri de] Marsay'in gözlerini bağlarlar, araba birtakım yollardan geçer, nihayet gözleri çözülür. Paris'te hep o ümit içinde yaşadım, gözlerimi örten bağ çözülecek ve ben...[109]
- Uyanıkken rüya görüyorsunuz. Kâh eski bir hatıra, meçhul bir köşeden kanatlanan esrarengiz bir kuş gibi uçuveriyor şuurunuzda; kâh çiğ ve ıstırap verici bir ihsas dikkatinizi bir isme, bir kitaba, bir olaya çevriliyor; kâh ölüler arasındasınız. *Altın Gözlü Kız*daki [Henri] de Marsay gibi uçsuz bucaksız bir şehirde gözleriniz kapalı dolaştırılıyorsunuz. Topoğrafya yabancınız değil. Bu sokaklardan geçmiştiniz. Ne zaman?[110]

Her şeye rağmen yine de *Rastignac*...

> Orası sahiden Paris miydi? Yağmur çiseliyordu, okşayan bir yağmur; Rastignac'ın alnını serinleten damlacıklar.

---

107 CM, *a.g.e.*, (7 Şubat 1963), s. 98-99. "Montaigne elinde bir kitapla resim çektiren adam. *İnsanlık Komedya*sının tek kahramanı: Balzac. Mme Bovary, Flaubert'in kendisi." (CM, "Fildişi Kule'den", *Hisar*, VIII/58, s. 12, Ekim 1968)

108 CM, *a.g.e.*, (8 Ekim 1963), s. 256

109 CM, *a.g.e.*, (8 Ekim 1963), s. 256

110 CM, *Jurnal II*, (12 Temmuz 1981), s. 297

Ve sonra: *Düşes de Langeais*...

1945'te Türkçe'ye çevirdiği hâlde yayınevinde kaybolduğu için neşredilemeyen romana adını veren ünlü kadın kahraman -kaderin cilvesine bakınız ki- on yıl sonra Paris'te Quinze-Vingts Hastahanesi'nde karşısına çıkacak ve Cemil Meriç, sevdalısı olduğu bu kadına şöyle seslenmekten kendini alamayacaktır: "Zavallı Düşes de Langeais! Balzac seni benim kadar sevebilmiş midir?"

> Ve bir gece org sesleriyle uyandı. Düşes de Langeais'yi hatırladı. Sahillerini dalgaların dövdüğü bir İspanyol manastırında hicranlarını çiçek çiçek, yıldız yıldız, yıldızlara, çiçeklere ve insanlara yollayan Düşes de Langeais... Quinze-Vingts Hastahanesi'nde körler konser veriyorlardı... Ve o yatağına çiviliydi... Yaşayan bir iskelet, acılarıyla yaşayan. Beste, yani ses üniversaldir. Sen kanatsızsın, sesin yok! Ne orgu konuşturabilirsin, ne kemanı. Körler org çalıyorlardı. Kapılar açılıyordu önünde ve şehirler beyaz katedralleriyle yelkenliler gibi süzülüyordu. Ve rahibeler kimi beyaz giyinmişti, kimi siyah, ağlıyorlardı. Zavallı *Düşes de Langeais*, Balzac seni benim kadar sevebilmiş midir?[111]

Bir ilim ve fikir adamı hakikatin peşinde koşarken birtakım ailevî sorunlar yaşıyorsa, örnek hazırdır; zira muhakkak Balzac, romanlarından birinde bu konuyu ele almıştır:

> *[La] Recherche de l'Absolu*de hayatını kocasına vakfeden kadın nihayet isyan eder, "sen evlenmemeliydin" der: "Siz gönüllerini bir ideale verenler ne koca olabilirsiniz, ne baba."[112]

Cimrilik, hasislik, cömertlik mi sözkonusu, Balzac'ın ünlü kahramanlarından *Tefeci Gobseck* (Jean-Esther Van Gobseck) ne güne duruyor, Meriç, bu tipi hatırlamakta hiç ama hiç zorlanmaz:

---

111 CM, "Quinze-Vingts Geceleri I", *Yeni İnsan*, VI/69, s. 14-15, Eylül 1968

112 CM, *Jurnal I*, (23 Mayıs 963), s. 176

- Cömertliğinin arkasında bir Gobseck hesabîliği sırıtıyor, yatırım yapıyorsun kendine göre, küçük zavallı bir tefeci hastalığı.[113]
- Gobseck'i düşünün, hudutsuz bir kudretin verdiği erişilmez istiğna. İstese bütün vicdanları satın alabilir, Paris'in bütün kadınlarına öptürebilir buruşuk ellerini, gazetecileri emr-i yevmîlerini neşre memur edebilir. Yapmıyor.[114]

İşte böylece Balzac'da bütün bir asrı yaşar Meriç ve her yıl, her Mayıs Balzac'la beraber doğar; hem de dörtbin kahramanda dörtbin kere...

113 CM, *a.g.e.*, (29 Temmuz 1963), s. 203-204
114 CM, *a.g.e.*, (8 Eylül 1963), s. 229

5
Yolumuzu Aydınlatan Hırsız Feneri

Cemil Meriç'in Balzac'a olan ilgi ve düşkünlüğünün *şahsî* ve *edebî* nedenleri bulunduğu kadar, hiç kuşkusuz ki *fikrî* (ideolojik) nedenleri de vardır. Nitekim kendisi de bir vesileyle bu hususa dikkat çekmiştir:

> Düşünce cangılında yolumuzu aydınlatan hırsız feneri: sempatilerimiz. Her çağda zekânın, karşısında yüzgeri ettiği Herkül sütunları var. Bu, kâh dinî bir inanç, kâh felsefi bir akide, kâh bütün bir dünya görüşü. Marx, Hind veya İbn Haldun.[115]

Meriç kendisine karşı hep dürüst davranmış, farkedebildiği ölçüde, -doğru veya yanlış- yürüyüşünü etkileyen nedenleri açıklıkla ve içtenlikle serimlemekten hiç kaçınmamıştır. Bu bakımdan bazı ipuçlarını ihmal etmeden Meriç'in Balzac'a aşkının fikrî kaynaklarına dair bir iki noktaya dikkat çekmeye çalışacağız.

1943'te Meriç'in *Altın Gözlü Kız* tercümesi hakkında ilk değerlendirme yazısını yazmış olan Mansur Tękin -mütercimin Balzac'a olan büyük sevgisini açıklamak amacıyla- gayet ilginç bir yorum yapar:

---

115 CM, *a.g.e.*, (20 Haziran 1963), s. 187

Umumiyetle sosyal meselelerle alâkadar olan mütefekkirler Balzac'ı tetebbuya şayan bulurlar. (...) 19'uncu asrın başından ortasına kadar Fransız içtimaî hayatını tanımak için, Balzac, sosyologlara zengin materyal vermektedir. Mütercimin de Balzac'a olan büyük sevgisi ***bundan*** doğmuş olsa gerektir.[116]

25 yaşındaki genç Meriç'in Balzac'a olan büyük sevgisinin, ***bundan***, yani "bu Fransız romancının sosyologlara zengin materyal vermiş olmasından" kaynaklanabileceği ihtimali ilk bakışta biraz garip ve tuhaf görünmüyor mu?

Öyle ya, Meriç, bu yorumun yapıldığı günlerde, en nihayet, iki yıllık Yabancı Diller Yüksek Okulu'ndan mezun olmuş ve Elazığ'da öğretmen olarak vazifeye başlamış bir "Fransız edebiyatı tarihi amatörü"dür. Dolayısıyla "sosyal meselelerle alâkadar olan mütefekkirlerin tetebbuya şayan buldukları Balzac" ile genç Meriç arasında Mansur Tekin acaba ne gibi bir alâkâ bulmuş olmalı ki bilhassa böyle bir ihtimalin altını çiziyor?

Bu sorunun cevabını alabilmek için biraz hızlı ilerleyecek ve Cemil Meriç'in 12 Mart 1969 tarihli sosyoloji dersinde sarfettiği şu ifadelere atf-ı nazar eyleyeceğiz:

Balzac sınıflar sosyolojisinin, sosyal-psikolojinin yaratıcısıdır. Buna rağmen kralcıdır ve Katolik kilisesinin hayranıdır. Engels "Geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki Zola'ların hepsinden büyük olan Balzac" der. Marx'ın da sevdiği tek romancı Balzac'tır.[117]

Engels gibi Marx'ın da sevdiği tek romancı Balzac...

Tam da burada Cemil Meriç'in Alman şair Heinrich Heine'ya olan ilgisinin de aynı sebepten kaynaklandığını hatırlayalım:

---

116 Mansur Tekin, "Balzac (Honoré de): Altın Gözlü Kız", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 2, sy. 14, s. 5-6, Şubat 1943

117 CM, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 231

Şairi çok mu seviyordum? Yoo... Tanımıyordum ki. (...) Heine dikkatimi çekmişti, çünkü Marx'ın en beğendiği şairdi.

Marx'ın en beğendiği şairdi...

25 yaşındaki genç Meriç için, Marx ve Engels'in önemsediklerini önemsemekten, beğendiklerini beğenmekten daha tabii ne olabilirdi? Nitekim aynı derste sosyoloji hocası Cemil Meriç, öğrencilerine şu açıklamaları yapmaktan kaçınmaz:

> [Balzac] anarşiye düşmandır, sosyalizm veya komünizme değil, (Dante, Machiavelli, Hobbes gibi). İstikbalin komünizme gebe olduğunu gören adamdır. Proletarya'yı görür.

14 Kasım 1963'te ise şöyle diyecektir:

> Engels'in Balzac'tan bahsederken "gelmiş geçmiş ve gelecek Zola'lardan daha büyük bir realist olan Balzac" dediğini hatırlıyorum. Bir vakitler bu hükmü yadırgamıştım. Şimdi benimsiyorum.[118]

1 Nisan 1979'da Marx'ın yanısıra iki farklı isim zikreder: *Balzac* ve *İbn Haldun*... Biri "Fransa'da yetişen tek büyük sosyolog" (!), diğeriyse İslâm dünyasında...

> Nordau da birçok meslekdaşları gibi mistisizmi akıl hastalığı sayıyordu. Nordau kim? Adını bilen bin kişi ya var ya yok. (...) Mukaddeslerin abes olduğunu nasıl iddia edebilirsin? Teklif edebileceğin hiçbir değer yok. İbn Haldun, Balzac, Marx... tezatlar içinde çırpınan birer divane.[119]

Sosyoloji: toplumun bilgisi, toplumbilim; yani ben'in değil, biz'in bilgisi... Ben'i, ben'in bilgisini o yıllarda elinin tersiyle iten genç Meriç'in Balzac'a, Zola'ya, Heine'ya ilgisi, tabiatıyla ideolojik bir ilgidir; topluma, toplumsal sınıflara alâkası, ka-

---

118 CM, *Jurnal I*, (14 Kasım 1963), s. 269
119 CM, *a.g.e.*, (1 Nisan 1979), s. 239

çınılmaz olarak bu alâkayı güçlendiren yazarları da kucaklar; buna mukabil bu alâkayı zayıflatacak her isimden ise şiddetle kaçınır. Nitekim 1973'te Balzac'ı İbn Haldun'la eşleştirmesi de aynı sebeptendir:

> İnsan düşüncesinin iki büyük zirvesi var: biri *tarihi* yarattı, öteki *romanı*. Mağlûbdular. Bütünü kucaklamak istiyorlardı; bütünü yani sonsuzu. İbn Haldun, çağları aydınlatan bir fecir; girdapları, mağaraları, şahikalarıyla. Balzac, Avrupa insanının bir asırlık macerasını idrak perdesine aksettiren bir büyücü. İbn Haldun insanlığın hâilesini yazar, Balzac komedisini. Cücelerin muzaffer olduğu bu küçük kavgada onların yeri yoktu. Rakipsiz tacidarı oldukları ülke: *ebediyet*. Ve dudaklarında bozgunların buruk tadı, devirleri fethederler, devirleri ve kıtaları.[120]

Sosyolojik temalara ilgisi nisbetinde psikolojik olandan uzaklaşmak zorunda kalan Meriç'in, o yıllar itibariyle Dostoyevski'yle arasının iyi olması ve insan ruhunun cerrahı bu Rus romancıyla irtibatlarını derinleştirmesi mümkün müdür?

Meriç, bu soruya olumlu bir cevap veremeyecektir:

> *Karamazofları* sevemedim. Zira Balzac'ı keşfetmiştim arada. Ve O'na âşıktım. Dosto'nun Hıristiyan tarafı beni rahatsız ediyordu. Büchner, Nordau ve Marx beni mistisizmden öylesine soğutmuşlardı ki vaaza benzeyen her düşünceye kulaklarımı tıkıyordum. Zola'yı seviyordum, çünkü dinsizdi. (İlimciydim, Beşir Fuadvâri bir ilimcilik.) Her mistisizm bir 'mystification'du benim için. 1939'da Eminönü Halkevi'nde Dosto'nun *Jurnal*ini karıştırmış ve büsbütün hayal kırıklığına uğramıştım. Karşımda lâbis-i libas-ı katranî bir keşiş vardı. (1936'lardan sonra) bir daha aramadım Dosto'yu. Çağımızın fikir anarşisinden bir parça o sorumluydu. Delilerle uğraşan

---

120 CM, "Politikacıların En Ehliyetsizi: Aydın", *Hisar*, XIII/120, s. 17, Aralık 1973; *Yeni Devir*, 6 Nisan 1981

bir deli. Belki derin, ama karanlık ve 'miasme'larla dolu bir derinlik, bir kuyu derinliği. Dosto'ya düşkünlük hasta bir sempatinin ifadesiydi bana göre.[121]

Burada Meriç'in açıklamalarında saklı bir iki tezada bilhassa dikkat çekmek isteriz:

Birincisi, mistisizm ve hıristiyanlık, Balzac'ın hem zihin dünyasında, hem de romanlarında Dostoyevski'den hiç de daha az etkin değildir. Fransız romancı -kelimenin tam anlamıyla- mistiktir. Romanlarını "Monarşi'nin ve Kilise'nin ışığında" yazdığını bizzat ilân etmiş olan Balzac'ın hıristiyanlığı (daha doğrusu katolikliği) neredeyse misyonercedir. Yıllar sonra Meriç de Balzac'ın mistik tarafını görmüştür:

- Balzac çağının büyük filozofudur. Romanı toplumun yalnız maddesi değil, mânâsıdır da. Bir tarafıyla mistiktir, irade üzerinde durur, 19. asır toplumunu gerçeği ve rüyalarıyla anlatır.
- Bir toplumu çamurdan ve kandan rüyalarıyla, mistik tarafları ve çirkin taraflarıyla, maddesiyle, hayatıyla romana sokan Balzac'tır.

İkincisi, genç Meriç'in -Büchner, Nordau ve Marx'ın kendisini mistisizmden soğuttukları için- "vaaza benzeyen her düşünceye kulaklarını tıkadığı" şeklindeki iddiasına da temkinle yaklaşmak gerekir; zira o yıllarda Meriç'i vaazların konusu kadar, vâizlerin kimliğinin de etkilediği kesindir. Yani sadece

121 CM, *Jurnal I*, (10 Ağustos 1963), s. 212; krş. *Mağaradakiler*, s. 118. Cemil Meriç 20 Ekim 1965'te ise şöyle diyecektir: "18 yaş, tecessüsün yıldızlara yelken açtığı çağdır, fetih ve macera çağı. Kagliostro, Nostradamus ve Sir William Crookes, benim için de hazinenin bekçileriydiler. Onları ararken Nordau çıktı karşıma. Nordau, Haeckel, Büchner bütün mistisizmlerin birer şarlatanlık, birer tereddî olduğunu haykırdılar. 'Occultisme' üç kâğıtçılıktı. Tecessüsümü yaramaz bir çocuk gibi susturdum, hafî ilimlere kapadım kapılarımı. Sonra Marx ve şakirtleri ve... çöken bir sınıfın mistifikasyonu olarak mahkûm edilen okültizm. Yani okültizm, ruh haritamdaki "insansız bölgeler"den biri. Maddecilikle gerdeğe girmeden çok kısa bir flört." (CM, *Jurnal I*, s. 397)

'bazı' vaazlara ve vâizlere tahammül edemediğini söylemek daha makuldür. Nitekim kendisi de o yıllarda yere göğe koyamadığı Zola hakkında sonradan şu değerlendirmeyi yapmaktan kaçınmayacaktır:

> *Véritéyi* sıkılarak karıştırıyorum. Vâiz her an sahnede. Söylüyor söylüyor. Zola susmasını, îma etmesini, sezdirmesini bilmeyen adam. 750 sayfa vaaz. (...) Bu vâiz edası Hugo'da da var. Zola Balzac'tan çok Hugo'nun çocuğu.[122]

Bu mülâhazalara binaen, Mansur Tekin'in 1943'te öne sürdüğü varsayımı sadece doğru olarak kabul etmekle kalmıyor, kendisinin, Meriç'in Balzac'a olan büyük sevgisinin ardında pekâlâ ideolojik tercihlerinin etkili olduğunu *tahmin*den ziyade *îma* ettiğini sanıyoruz.

> Umumiyetle sosyal meselelerle alâkadar olan mütefekkirler Balzac'ı tetebbuya şayan bulurlar.

Cemil Meriç de zaten sonraki yıllarda Fransız romancının bu hususiyetine dikkat çekerek çağının büyük filozofu addettiği Balzac'ın sosyolojinin kurucularından sayıldığını belirtecek ve bir defasında da Balzac'ın "Fransa'da yetişen tek büyük sosyolog" olduğunu söylemekten kendini alamayacaktır:

- Dünyada romanın kaderini çizen Balzac'tır. Balzac'ın romanı bir nevi sosyolojidir. Sosyoloji henüz kundaktadır. Romancı bütün yönleriyle Fransız toplumunu romanlaştırmıştır. Onun 97 [adet] romanı, tek bir romandır. 2000 kahramanla bütün Fransız toplumunu canlandırmıştır. Ondan evvel ve sonra hiç kimsenin yapmadığı bir işi yapmıştır. Çağını bütünü ile insanoğlunun gözlerinin önüne sermiştir. Balzac'tan sonra romanın yapabileceği bir şey kalmamıştı. Toplumu harekete geçiren kuvvetleri de kaleme almıştır. Cemiyeti yöneten kanunları, ferdî ve ma'şerî şuuru anlatmıştır. Balzac çağının

122 CM, *a.g.e.*, (14 Kasım 1963), s. 269

büyük filozofudur. Romanı toplumun yalnız maddesi değil, mânâsıdır da. Bir tarafıyla mistiktir, irade üzerinde durur, 19. asır toplumunu gerçeği ve rüyalarıyla anlatır. Balzac'ı sosyolojinin kurucularından sayarlar.[123]

- Balzac bütün cemiyeti romanın konusu yaptı. Haddizatında Fransa'da yetişen tek büyük sosyolog bence Balzac'tır; yani Balzac'la sosyoloji müşahhas olarak ilim hüviyetini kazanır. İnsanın hareketlerini tayin eden saikler, ihtiraslar, heyecanlar, bütünüyle psiko-sosyoloji romana girer.[124]

Bu Fransız romancıya bu denli hayran olan, onu "Fransa'nın yetiştirdiği tek büyük sosyolog" olarak gören, hatta çağının büyük filozoflarından sayan Meriç, belki garip gelecek ama, dosyalarında biriken Balzac hakkındaki yazıların, bazen kendisine ait olup olmadığını dahî kestiremeyecek, Balzac sözkonusu olunca, *tercüme* ile *telif* arasındaki o kalın duvarlar bir anda ortadan kalkacaktır:

> *İnsanlığın Komedyasını* 30 yıldan beri tavaf etmekteyim. Dosyam, dosyalarım kabardıkça kabarmış. Ben mi yazmışım, birinden mi çevirmişim bilmiyorum: Şöyle bir kağıt...

Balzac hakkındaki değimilerinin bile bu denli perestişkârâne olduğu düşünülürse, acaba Meriç'in Balzac tercümelerine harcadığı emek, gösterdiği özen ve titizlik nicedir?

Bu sorunun cevabını verebilmek için, hiç kuşkusuz ki önce Meriç'in Balzac tercümelerinin tek tek elden geçirilmesi ve bu Balzac âşığının harcadığı gayretlere hak ettiği ilginin gösterilmesi gerekir.

Biz de bu yolu tercih edecek ve elimizde âsa, ayağımızda çarık, Meriç'in hayâl dünyasının arasokaklarında dolaşmak için heyecanla yola düşeceğiz.

---

123 CM, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 338

124 "Cemil Meriç'in Sohbetinden", *Türk Edebiyatı*, VI/70, s. 9, Ağustos 1979

6
Bir Karmaşanın Öyküsü

Cemil Meriç'in hayatı ve eserleri hakkında henüz ciddi ve kapsamlı bir monografinin, hiç değilse kuşatıcı bir bibliyografyanın bulunmayışı nedeniyle, öncelikle yazarın telif ve tercümelerini tesbit etmek, hatta bu kitapların yayın tarihlerini kesinleştirmek gibi, belki sıkıcı ve fakat çok önemli bir görev bekliyor araştırmacıları.

Mecburen biz de böyle yapacağız ve işaret etmeye çalıştığımız bu sorunun ne denli karmaşık bir mahiyet arzettiğini gösterebilmek için, önce, yazarın gözetimi altında, oğlu Mahmut Ali Meriç tarafından hazırlanmış olan "Cemil Meriç Kronolojisi"ne müracaat edeceğiz:

> **1943:** (...) Aynı yıl, ilk kitabı yayımlanır, Balzac'tan bir çeviridir bu: *Altın Gözlü Kız* (Üniversite Kitabevi), 189 sayfalık kitabın 74 sayfası Balzac'la ilgili bir incelemenin yer aldığı önsözdür.[125]

Oysa aynı kitabın (dolayısıyla İletişim Yayınları tarafından neşredilen Cemil Meriç külliyatına ait bütün kitapların) jenerik sayfasında şöyle bir açıklamayla karşılaşıyoruz:

125 Mahmut Ali Meriç, "Cemil Meriç Kronolojisi", *Bu Ülke*, s. 61, İstanbul, 1985

İlk telif eseri, Balzac üzerine küçük bir incelemeydi. (...) Balzac'tan yaptığı çevirilerin ilki 1943'te yayımlandı.

Altın Gözlü Kızın "önsöz"ü, bu sefer Meriç'in "ilk telif eseri" olarak gösteriliyor; üstelik bu telif eserin adı da, yayım tarihi de belirtilmiyor. Buna rağmen bu bilgilerden hareketle biz yine de -biri telif, diğeri tercüme- iki eserin 1943'te birarada neşredilmiş olduğu neticesine ulaşmakta güçlük çekmiyoruz. Ne var ki elimizdeki dosyaları biraz karıştırıp Cemil Meriç'in *Hisar* dergisine gönderdiği 1970 tarihli bir biyografiye müracaat ettiğimizde, bu sefer çok farklı bir durumla karşılaşıyoruz:

Eserleri: *Balzac* (Altın Gözlü Kız'ın başında), 1942...

Tercümeleri: *Altın Gözlü Kız* (Balzac), 1942...[126]

Dikkat edilirse, *Balzac* adlı telif eser ile *Altın Gözlü Kız* adlı tercüme eser iki ayrı kategoride zikredilmekte ve fakat her ikisinin de baskı tarihi '1943' değil, bilâkis '1942' olarak gösterilmektedir. Cemil Meriç, Temmuz 1974'te bir anket, Nisan 1979'da bir mülâkat vesilesiyle aynı bilgileri yinelemeyi sürdürür:

- İlk kitabım 1942'de doğdu, 75 sayfalık bir araştırma: *Balzac*, ve 100 sayfalık bir tercüme: *Altın Gözlü Kız*.[127]
- Yazar olarak: İlk eserim: *Balzac*.[128]

Selim İleri'ye 20 Aralık 1978'de, Ferid Edgü'ye ise 16 Mart 1982'de yazdığı mektuplarda, bu bilgileri bir kez daha ve açıkça teyid eder:

---

126 "Hisar'dan Biyografiler: Cemil Meriç", *Hisar*, X/82, sy. 21, Ekim 1970

127 CM, "Bir Ankete Cevap", Ortadoğu, 7 Temmuz 1974; "Cemil Meriç'in Anketimize Cevapları", Türk Edebiyatı, III/33, (haz. Turgut Güler), s. 26, Eylül 1974; "Son Yaprak", Nesin Vakfı Yıllığı-78, s. 456; krş. Mağaradakiler, s. 450

128 "Cemil Meriç'le Sohbet", *Son Havadis*, (haz. Şeref Oğuz), s. 4, 13 Mart 1979; krş. "Cemil Meriç Hocayla Mülâkat", *Pınar*, VIII/88, (haz. K.Ç.), s. 9, Nisan 1979; *Kırk Ambar*, s. 451

- Yılların tozlanmış albümünde yarı silik bir hatıra. Galiba Kemal Tahir'de karşılaşmıştık. Romandan söz edilmişti. Size 42'de yayımlanmış bir araştırmamı takdim etmiştim.[129]
- Bir zamanlar Balzac'ı dilimize kazandırmak istemiştim. *Altın Gözlü Kız* Üniversite Kitabevi tarafından bastırıldı, tarih 1942 sonu.[130]

Bu geç tarihli açıklamalara, bir de erken tarihli ve farklı bir bilgi-notu ilâve edelim. Bilhassa 'farklı' diyoruz; zira 1945'te Balzac'tan tercüme edip yayımladığı *Onüçlerin Romanı: Ferragus*teki tedkikinin sonuna genişçe bir Balzac bibliyografyası ekleyen Cemil Meriç, bu bibliyografyanın 'Etütler' kısmında kendi çalışmasının künyesini şöyle vermektedir:

> *Balzac ve Eseri*. Cemil Meriç. *Altın Gözlü Kız* mukaddemesi, 1-75.

Sorun şurada: Cemil Meriç kendi tercümesine yazdığı "önsöz"ü veya "mukaddeme"yi niçin daha sonraki yıllarda müstakil bir telif olarak göstermekte ve üstelik kitabın üzerinde baskı tarihi resmen '1943' olarak geçtiği hâlde neden ısrarla bize '1942' tarihini vermektedir?

Kitabın üzerindeki tarihe itibar veya Cemil Meriç külliyatını yayıma hazırlayan Mahmut Ali Meriç'in yazdıklarına itimad etmek yerine, tahkikatı derinleştirmek, bizler için biraz uzun ve fakat hiç kuşkusuz ki daha emin bir yol olacaktır; zira üşenmeyip bir adım daha attığımız takdirde, kitabın yayım tarihiyle ilgili bu sorunu ortadan kaldıracak en önemli açıklamaya, Cemil Meriç'in Lâmia Hanım'a yazdığı 10 Aralık 1966 tarihli mektupta tesadüf edeceğiz:

> Kitap matbaaya 1 Kasım 1942'de teslim edilmişti, Aralık'ta basıldı.[131]

---

129 CM, *Jurnal II*, (20 Aralık 1978), s. 226

130 CM, *a.g.e.*, (16 Mart 1982), s. 323-324

131 CM, *a.g.e.*, (10 Aralık 1966), s. 120

Bu açıklamaya göre, Aralık 1942'de neşrolunduğu hâlde, yayınevinin -güncelliğini korumak amacıyla- kitabın üzerine 1943 tarihini koyduğu kesinlik kazanmaktadır. *Altın Gözlü Kızın* "önsöz"ünün *Balzac* adıyla kaleme alınmış müstakil bir telif olarak gösterilmesinin sebebini de Lâmia Hanım'a yazılan aynı mektuptan öğreniyoruz:

> Söylemiştim: Baştaki etüd 250 sayfalıktı, basmadılar, onun için yaralı bir eser.

Meriç, hem Selim İleri'ye yazdığı Aralık 1978 tarihli mektupta, hem de Nisan 1979 tarihli mülâkatında bu konuya tekrar değinir:

- Balzac hakkındaki etüd, parçalanmış, sakatlanmış, kişiliğini kaybetmişti. Esasen bu etüd genç bir tecessüsün ilk araştırmasıydı.
- Yazar olarak: ilk eserim: *Balzac*. Bu 250 sayfalık araştırma 80 sayfaya indirilerek bastırılabildi. Genç bir tecessüsün yabancı bir dünyada ilk kanat çırpışları; tabiatiyle dağınık ve derbeder, çıraklık yıllarına ait bir esercik.

Bu incelemenin başlığı sadece *Balzac* ya da *Balzac ve Eseri* miydi?

Bu suale cevap vermekte acele etmeyip biraz daha sabreder ve tedkiklerimizi sürdürürsek, Meriç'in Ağustos 1969'da kulağımıza bu eserin tam adını da fısıldayacağından emin olabiliriz:

> Balzac'la başladım yazı hayatına, Zweig gibi. Kitabımın adı: *Bir Adam ve Bir Çağ* idi. Editörün kaprisi Prokrust'ün yatağıdır. 250 sayfalık heyecan, bilgi, terkib, üslûb bir hamlede 80 sayfaya indirildi.[132]

---

132 CM, "Fildişi Kule'den", *Hisar*, IX/68, s. 5-6, Ağustos 1969

Eldeki bilgileri biraraya getirmek suretiyle Meriç'in çıraklık yıllarına ait bu eserinin adını da artık kâmilen tahmin ve tesbit edebiliriz sanıyorum: *Balzac: Bir Adam ve Bir Çağ*.

Tek başına yayımlanma imkânı bulamaması ve bir de yayıncının müdahalelerine maruz kalarak hacminin 250 sayfadan 72 sayfaya inmesi, bu eserin, *Altın Gözlü Kızın* girişinde yer alan bir "önsöz"e dönüşmesine ve dolayısıyla *Balzac: Bir Adam ve Bir Çağ* adlı tedkikin müstakil bir eser hüviyetini kaybetmesine yol açmış; her ne kadar Cemil Meriç sonradan eserleriyle ilgili bilgi verirken ısrarla bu durumun önüne geçmeye çalışmışsa da görünen o ki bu çabalarında başarılı olamamıştır.[133]

Prokrust yüzünden... Hani şu eski çağların yol kesen soyguncusu... yolcuları soyduktan sonra onları demir yatağa yatıran, yolcunun ayakları demir yatağa büyük gelirse ayakların fazla kısmını kesen, boyu kısa geldiğindeyse yolcunun ayağına ip bağlayıp boyunu yatağın boyuna kadar zorla uzatmaya çalışan Prokrust yüzünden... Yazı hayatı boyunca Meriç'in yolunu bir defa değil, defalarca kesen Prokrust yüzünden... hem de bir tane değil, birkaç tane Prokrust yüzünden...

a) Balzac: *Bir Adam ve Bir Çağ* (1942)

13 Ocak 1942'de Fevziye Menteşoğlu'yla nişanlanıp 19 Mart 1942'de Kadıköy Kaymakamlığı'nda evlenen, Haziran 1942'de Yabancı Diller Yüksek Okulu'ndan mezun olup 29 Ekim 1942'de stajyer öğretmen olarak Elazığ'a giden 25 yaşındaki genç Meriç'in ilk telif ve tercümesi en nihayet 1 Kasım 1942'de matbaaya teslim edilir; Aralık 1942'de ise neşrolunur.

Cemil Meriç'in bu yoğun meşguliyetler arasında *Balzac: Bir Adam ve Bir Çağ* başlıklı 250 sayfalık çalışmayı ne zaman hazırladığı, 100 sayfalık *Altın Gözlü Kız* adlı romanı ne zaman

---

133 1980'e gelindiğinde, artık Meriç de bu tedkikini 'Önsöz' olarak niteleyecektir: "Bkz. Cemil Meriç'in *Altın Gözlü Kıza* yazdığı "Önsöz", 1943, Üniversite Kitabevi." (CM, *Kırk Ambar*, s. 144)

ve nasıl tercüme ettiği meselesi, ister istemez merakımızı mucib oluyor ve biz de merakımızı gidermek için, 25 yaşındaki Meriç'in, kısaltılmış versiyonu Haziran 1942'de, tamamı ise Haziran 1944'te yayımlanan bir tenkid yazısında yer alan şu sözlerine müracaat ediyoruz:

> Sahifelerine ömrümüzün birkaç yılını gömdüğümüz "Beşerî Komedya"dan *Vadideki Zambakın* tercüme ettirildiğini büyük bir hazla haber aldık...[134]

Meriç, şu satırları da muhtemelen aynı günlerde kaleme almış olmalı:

> *Altın Gözlü Kız* tercümemize başlangıç diye kaleme aldığımız bu etüdde, hayatımızın birkaç yılını eserlerine gömdüğümüz dâhi romancıya karşı duyduğumuz takdiri ifade edebildik mi? Ummuyoruz.[135]

Cemil Meriç'in, bu telifine daha önceleri başlamış olduğunu sadece kendisinin mezkur beyanlarından hareketle tahmin ediyor değiliz; zira kendisi bu tedkikin kısa bir bölümünü, Yabancı Diller Yüksek Okulu'nda talebeyken, Ekim 1941'de şu başlık altında da neşretmiştir: *Honoré de Balzac.*

> Balzak'ın eserleri sürekli tefsirlere yol açmış ve şahsiyeti yüzlerce biyografa münakaşalı bir mesai mevzûu teşkil etmiştir. Her cereyana bağlı münekkid onu başka bir adeseden görmüş, muayyen bir dâvânın nebîsi olarak göstermeğe çalışmıştır. Öyle ki Balzak hakkında yazılan bütün kitap ve makaleleri gözden geçirmek, belki bir ömre sığmayacak uzun bir mesaiye mütevakkıftır. Biz fırsat düştükçe Garp fikriyatında dümen tutan muhtelif müdekkiklerin bu hu-sustaki fikirlerini münakaşa edeceğiz. Etüdümüzün ga-yesi Balzak'ın hayatını belli başlı inkişaf merhaleleriyle tesbit etmek, bu inkişaf

---

134 CM, "Vadideki Zambak", *Yücel*, XVII/98, sn. 10, s. 69, Haziran 1944; krş. CM, "Vadideki Zambak", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 6, s. 14-15, Haziran 1942

135 CM, "Balzac", *Altın Gözlü Kız*, s. 72, İstanbul, 1943

üzerinde müessir olan sosyal şartları araştırmak; eserlerini "iki ezelî hakikatin: katolik kilisesiyle monarşinin" ışığında yazan muharririn nasıl olup da zamanının cemiyetini bütün tezatlarıyla canlandırabildiğini izah etmektir.[136]

1940'da burslu olarak Yabancı Diller Yüksek Okulu'na giren ve bu okuldan Haziran 1942'de mezun olan Cemil Meriç, talebeyken "ömrünün birkaç yılını" *Comédie humaine*in sayfalarına nasıl ve ne surette gömdüğünü şöyle anlatır:

> Fransız edebiyatını tedkik ederken bir rehber lâzım geldi, her şeyde olduğu gibi. Bu rehber Balzac oldu. *Genç yaşımda talebe iken Balzac'a bağlandım.* Bütün Batı düşüncesini, edebiyat dünyasını Balzac'la tanımıştım.[137]

Meriç'in Balzac'a harcadığı bu yoğun mesainin tafsilâtını da kızı Ümit Hanım'ın verdiği bilgilerden hareketle tamamlamak imkânı buluyoruz:

> Cemil Meriç'in hayatı zaten sahaflarda ve yeni keşfettiği Üniversite Kütüphanesi'nde geçmektedir. Kütüphanenin geniş mermer merdivenlerini hergün ikişer ikişer tırmanır ve bilgi okyanusuna, kalın camlı gözlüklerini düzelterek, dalıp gider. Bu kütüphanede yaptığı en büyük keşif Pierre Larousse'un çıkardığı *XIX. Asrın Büyük Lugatı*dır (*Grand Dictionnaire [Universel] du XIX*ème *siècle*).

---

136 CM, "Honoré de Balzac", *İnsan*, sn. 2, sy. 18-19, s. 23, Birinci Teşrin 1941; krş. CM, "Balzac", *Altın Gözlü Kız*, s. 20, İstanbul, 1943. Yazının sonunda, devamının geleceğine işaret edilmişse de derginin bu taahhüdü gerçekleşmemiştir.

137 CM, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 388; krş. Mehmet Tekin, "Nurcu Bir Gençle Konuşma", *Cemil Meriç ile Söyleşiler*, s. 223, İstanbul, 2003. Bu sohbetin kayıtlarının, Ümit Meriç tarafından ilk kez ve fakat eksik bir biçimde nakledildiği Türk Edebiyatı Vakfı'ndaki 20 Ocak 1993 tarihli anma konuşmasının yeni bir çözümlemesini görmek için ayrıca bkz. "Ümit Meriç Vefatından Sonra Babası Cemil Meriç'i Anlatıyor", *Cemil Meriç'le Konuşmalar*, s. 252.

(...)

Grand Dictionnairein 'Balzac' maddesini ve onun "Paris Hayatından Sahneler" adlı eserinin özetini olduğu gibi defterine çeker. Bu arada kâğıtları, *Dictionnairein* üzerine koyup not aldığı için bir de azar işitir. "Siz kitaba meraklı birisiniz, kaleminizin kitabın sayfalarında izler bırakmasına gönlünüz nasıl razı oluyor?" ihtarı Cemil Meriç'in ömrü boyunca öğrendiği bir ders olacak ve daha sonraki yıllarda talebelerinin de, çocuklarının da kitaplara karşı nazik ve dikkatli olmalarını hep bu hikâyeyi naklederek isteyecektir.[138]

Paris Hayatından Sahneler (Scènes de la vie parisienne)... Bu, Balzac'ın bir eserinin değil, bilâkis *Beşerî Komedya* (Comédie humaine) adlı külliyatına ait bölümlerden birinin, hatta en önemlilerinden birinin başlığı.[139] Şimdi bu bölüme ait bazı kitapları sırasıyla görelim:

- *Histoire des Treize: Ferragus* (I); *La Duchesse de Langeais* (II); *La Fille aux yeux d'or* (III)
- *Splendeurs et misères des courtisanes.*

Cemil Meriç "Paris Hayatından Sahneler" bölümünden, nedense, önce üçüncü sıradaki romanı "Altın Gözlü Kız" adıyla Türkçe'ye çevirip neşretmiş, ardından ikinci sıradaki romanı *Düşes de Langeais* adıyla tercüme etmeye başlamış ve fakat müsveddeleri yayınevinde (veya matbaada) kaybolduğundan kitap neşredilme imkânı bulamamış, sonra birinci sıradaki eseri "Onüçlerin Romanı: Ferragus" adıyla 1945'te ve en niha-

---

138 Ümit Meriç, *Cemil Meriç*, s. 28-29, İstanbul, 1993

139 Bu bölümleri yine Meriç'in kaleminden okuyalım: "Balzac 1845'te *İnsanlığın Komedyası*nın ikinci tab'ına girecek eserlerin kataloğunu yapmıştı. 148 roman ihtiva eden bu katalogda şu bölümleri görüyoruz: 1. Hususî Hayattan Sahneler, 2. Eyalet Hayatından Sahneler, 3. Paris Hayatından Sahneler, 4. Siyasî Hayattan Sahneler, 5. Askerlik Hayatından Sahneler, 6. Köy Hayatından Sahneler, 7. Felsefî Tedkikler, 8. Tahlilî Tedkikler." (Bkz. CM, "Ön Söz", *Onüçlerin Romanı: Ferragus*, s. 20, İstanbul, 1945). Bu "Ön Söz", 1994'te Mahmut Ali Meriç'in müdahaleleriyle birlikte ikinci kez yayımlamıştır. (Bkz. Mehmet Rifat, *Balzac Kitabı*, s. 99-121, İstanbul, Ekim 1994)

yet bu bölümden *Splendeurs et misères des courtisanesı* "Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti" adıyla 1946'da yayımlamıştır.

1 Kasım 1942'de *Altın Gözlü Kız* matbaaya teslim edildiğinde, yani tam da ilk gözağrısına kavuşmayı beklediği sırada, genç mütercim, öğretmenlik nedeniyle tayininin çıktığı Elazığ'a -gerekli hazırlıkları ikmâl etmek maksadıyla- gitmek zorunda kalmıştır.

> 29 Ekim 1942. Elazığ'dayım. Arkamda kirli, korkulu, karanlık yirmibeş sene. Attilâ'nın atlılarından daha zâlim yıllar rüyalarımın hepsini çiğnemiş. Dost bî-perva, felek bî-rahm.[140]

Genç adamın şekvâsına tercüman olan Fuzulî'nin beytini eksik bırakmayıp -içinde bulunduğu hâlet-i ruhiyeye ortak olabilmek için- biz de kendisiyle birlikte şu dizeleri tekrarlayalım: *Dost bî-pervâ, felek bî-rahm, devran bî-sükun/Derd çok, hem-derd yok, düşmen kavî, tâli zebun...*

Şubat 1943... Genç mütercim henüz dertleriyle meşgulken, bir derginin tanıtım sayfasına sıkışmış, 'Mansur Tekin' imzalı, ciddi ve fakat gösterişsiz iki sayfalık bir yazı yayımlanır. 24-25 yaşlarında, adı tenkidleriyle birlikte yeni yeni duyulmaya başlanan genç bir münekkidin, yayımlanan ilk kitabını konu edinen bir değerlendirme yazısıdır bu.

> 184 sahifelik eserin 76 sahifesi *Balzac* hakkındaki malûmata tahsis edilmiştir. Şimdiye kadar Balzac'a dair en fazla tafsilât bu eserde verilmiştir. Mütercim bu malûmatı muhtelif mehazlardan toplamışsa da heyet-i umumiyesi, iyi bir terkip vücuda gelmesi için kâfi zaman bulunamadığı intibaını veriyor. Daha ziyade başvurduğu eserlerin planına uyarak verilen bu malûmatın eklenti yerleri kendini belli etmektedir. Cemil Meriç'in dimağında ve kaleminde bütün bu bilgiler birbirine kaynaşmış bir yekpârelik kazansaydı çok zevkli olurdu.[141]

---

140 CM, *Jurnal I*, (11 Eylül 1963), s. 230

141 Mansur Tekin, "Balzac (Honoré de): Altın Gözlü Kız", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 2, sy. 14, s. 5-6, Şubat 1943

Bu eleştiri, arkadaki gelişmeler dikkate alınmadığı takdirde, haklı bir eleştiridir; zira yayımlandığı şekliyle Meriç'in metni, gerçekten de tercüme-telif karışımı bir derleme mahiyetindedir. Nitekim, dikkat edilecek olursa, münekkid, "muhtelif mehazlardan toplanan" ve "daha ziyade başvurduğu eserlerin planına uyarak verilen" işbu *malûmat* ile genç araştırmacının *hülâsa* suretiyle tercüme-telif karışımı bir etüd meydana getirmiş olduğuna îmada bulunmaktadır.

Meriç'in incelemesinin bu îmaya malzeme temin eden taraflarından birini görmek için, en önemli kaynaklarından Ferdinand Brunetière'in (1849-1906) *Honoré de Balzac* adlı eseriyle ilgili olarak girişte okurlarına bilgi verirken zikrettiği şu dipnota bakılabilir:

> Brunetière, "Balzac romancılarımızın yalnız en büyüğü, en verimlisi, en çeşitlisi olmakla kalmaz, romanın ta kendisidir" diyor. Bu etüdün gayesi de romanın inkişaf seyrine bir göz atarak münekkidin bu hükmünü aydınlatmaktır. Şurasını da belirtelim ki bu sahifelerde birçok kıymetli teferruatı ihmal ederek Brunetière'in plan ve görüşlerine sadık kalmağa çalıştık. (s. 3)

Bu tedkiki yazarken, *Grand Dictionnaire Universel du XIXème siècle* ile *Grande Encyclopédie Française* gibi ansiklopedi ve kamusların yanısıra başka kitaplardan da istifade eden genç araştırmacının *hülâsaları* hiç de az yer tutmaz:

- Thibaudet, *Histoire de la littérature française*, 105-107'inci sahifelerinden hülâsa. (s. 10)
- Bu pasajı Thibaudet'den hülâsa ve naklediyoruz. *Histoire de la littérature française*, (Stock, 1936), sahife 219-220. (s. 30)
- Bu fasılda bilhassa Curtius'un *Honoré de Balzac*ından istifade ettik. (s. 45)

Şimdi de bu incelemenin planını, başlıklarından hareketle görelim:

— Balzac'tan Önce Modern Roman: 1. Şahsî Roman (*Le roman personnel*), 2. Tarihî Roman; 3. Kâbus Mektebi (s. 3-11)

— Hayatı ve Eserleri: Ailesi ve Çocukluğu; İlk Aşk ve Çıraklık Yılları; Balzac ve Paris; Balzac ve Napoléon; İlk Şaheser; Balzac ve Salonlar; Yeni Bir Aşk, Yeni Bir İnkisar; Şaheserler Devam Ediyor; Balzac ve Kadınlar Dünyası; "İnsanlığın Komedyası"na Doğru; Son Aşk ve İzdivaç; İnsanlığın Komedyası (s. 12-35)

— İnsanlığın Komedyası: Balzac'ın Eserlerinde Coğrafya. (s. 36-42)

— Tarih Karşısında Balzac; Ölümünden Evvel; Balzac ve Sainte-Beuve; Balzac ve Diğer Münekkitler (s. 43-51)

— Fransa'nın Dışında Balzac: Rusya'da Balzac, İngiltere'de Balzac (s. 52-53)

— Ölümünden sonra Balzac; Balzac ve Taine; Zola ve Balzac; Büyük Balzasyenler; Münekkitler ve Balzac; Brunetière Eski Söylediklerinden Vazgeçiyor; Balzac Hakkında Son Neşriyat (s. 54-64)

— Fransa'nın Dışında Balzac: Almanya'da Balzac; Türkçe'de Balzac (s. 65-72)

— "Altın Gözlü Kız" Hakkında (s. 73-74)

Hâsılı, bütün bu bilgilerden sonra, Mansur Tekin'in, niçin, "iyi bir terkip vücuda gelmesi için kâfi zaman bulunamadığı" intibaı edindiğini anlayabilir ve "Cemil Meriç'in dimağında ve kaleminde bütün bu bilgiler birbirine kaynaşmış bir yekpârelik kazansaydı çok zevkli olurdu" demiş olmasına, sanırım şimdi daha sarih bir mânâ verebiliriz. Nitekim yıllar sonra Meriç de bu tedkikini, "genç bir tecessüsün yabancı bir dünyada ilk kanat çırpışları; tabiatiyle dağınık ve derbeder, çıraklık yıllarına ait bir esercik" olarak nitelemekten çekinmeyecektir.

Yine de unutmamak gerekir ki neşredilen bu metin, Meriç'in çalışmasının tamamı değildi; zira -yazarının da ifade ettiği gibi- Balzac hakkındaki bu tedkik, "parçalanmış, sakat-

lanmış, kişiliğini kaybetmişti." Binaenaleyh hangi çalışmanın üçte ikisi böylesine acımasızca kesilip atılsa, bu sonucun ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Varsın olsun, eksik de basılsa, kırpılıp kuşa da çevrilse, en nihayet kitap Aralık ayının sonunda neşredildiğine ve hatta karşılığında 100 lira ücret de aldığına göre, genç öğretmenin biraz olsun keyfinin yerine geldiğini tahmin edebiliriz. Nitekim 26 Nisan 1943'te, kitabım, Elazığ'da tanıştığı talebesi Mehmet Ergin'e mesruren imzalayıp hediye eder:

> Mehmet Ergin 1925'te Elazığ'da doğdu. Cemil Meriç'le 1943'te öğretmen olarak Elazığ'a geldiğinde tanıştı. (...) Onun Elazığ'a gelişini hatırlarken, "Kapı komşumuzdu. Hoca geldi dendiğinde hemen hoşgeldine gittik" diyor ve Meriç'in o yıl yayımlanan Balzac'tan çevirdiği *Altın Gözlü Kızı* imzalayarak kendisine hediye ettiğini ekliyor.[142]

Bu arada mütercimin keyfine keyif katacak bir hâdise daha gerçekleşir ve birkaç hafta sonra, 19 Mayıs 1943'te, Refik Halid Karay kitap hakkında olumlu bir yazı neşreder. İlginç olan husus, yazarın, romandan ziyade Meriç'in Balzac hakkında yazdığı incelemeyi "dikkate değer" bulmasıdır:

> Ben hikâyeden ziyade kitabın baştarafına konan ve yetmiş şu kadar sayfa tutan etüdü dikkate değer buldum. (...) Onun içindir ki bundan sonra da Cemil Meriç'ten aynı vukufla yapılmış etüdler bekleriz.[143]

---

142 Mehmet Can Doğan, "Mehmet Ergin'e Mektuplar", *Kitap-lık*, sy. 55, s. 100, Eylül-Ekim 2002. Bu bilgiler 2006'da biraz genişletilmiş ve Cemil Meriç'in *Altın Gözlü Kızı* "Talebem Mehmet Ergin'e sevgilerimle" ithafıyla şu tarihte imzaladığı belirtilmiştir: "26.IV.942". (Bkz. a.y., "Bir Dostluktan Kalanlar: Cemil Meriç'in Mehmet Ergin'e Yazdıkları", *Cemil Meriç*, s. 251, Ankara, 2006). Bu tarihin hatalı olduğu çok açıktır. Nitekim biz de sayın Doğan'a, metni, aslından bir kez daha kontrol etmesi ricasında bulunduğumuzda (12 Temmuz 2006), lütfedip metni tahkik ve bu tarihin "26.IV.943" şeklinde düzeltilmesi hususundaki kanaatimizi teyid ettiler. (13 Temmuz 2006)

143 Refik Halid Karay, "Fikir Başakları Arasında", *Tan*, 19 Mayıs 1943; krş. CM, *Jurnal II*, (6 Eylül 1981), s. 302

Refik Halid'in bu yazısı, Mansur Tekin'in yazısından üç ay sonra neşredilmiş olmakla birlikte, ileriki yıllarda Cemil Meriç ilk kitabından söz ederken -kendisi de aynı derginin yazar âilesine mensup olduğu hâlde- bu zatın makalesini hiç hatırlamayacaktır:

- Balzac çıktı: *Altın Gözlü Kız*. Hakkında tek yazıyı da o [Refik Halid] yazdı.[144]
- Gariptir ki ilk yayımlanan kitabım hakkında ilk yazıyı Refik Halid yazdı.[145]

Meriç'in Balzac hakkında ilk makalesinin ve ilk tedkikinin serencâmına böylece değindikten sonra, şimdi de kitabın ikinci kısmına, *Altın Gözlü Kız* tercümesine geçebiliriz.

b) *Altın Gözlü Kız* (1942)

> Honoré de Balzac'ın hiçbir romanı bu eser kadar sürükleyici değildir. Hiçbir yabancı roman, dilimize bu kadar güzel bir şekilde çevrilmemiştir. Esere, ayrıca mütercim Cemil Meriç'in Balzac hakkında çok enteresan bir etüdü eklenmiştir.

Kasım-Aralık 1943 tarihli bu satırlar, tercüme hakkında yazılmış bir değerlendirme makalesinden değil; sadece yayınevi tarafından verilen bir reklâm metninden muktebes. Sonunda da şöyle bir not var:

> Fiatı: 100 Kr. — Üniversite Kitabevi.[146]

Daha önce Meriç'in Balzac hakkındaki etüdüyle ilgili olarak değerlendirmelerine yer verdiğimiz Mansur Tekin'in, Meriç'in tercümesiyle ilgili ifadeleri bu sefer daha olumludur:

---

144 HA, *a.g.e.*, (25 Eylül 1978), s. 330
145 CM, *Jurnal II*, (6 Eylül 1981), s. 302
146 "Altın Gözlü Kız", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 2, sy. 23-24, II. Teşrin-I. Kânun 1943

> Yeni bir Balzac tercümesi karşısındayız. Vak'anın sadeliği, şahısların azlığı ve hâdiselerin yalnız bir mihver etrafında dönmesi itibariyle bu esere 'roman' değil, "büyük bir hikâye" denebilir. *Bibliyografya* mecmuasında tercüme tenkidlerini okuduğumuz Cemil Meriç, kendisi de bir tercüme vermek suretiyle tenkidin kolay, bizzat başarmanın güç olduğu iddiasına cevap vermiş oluyor.[147]

Balzac'ın *Le Lys dans la vallée* ve *Le Médecin de campagne* adlı romanlarını Türkçe'ye tercüme eden Nahid Sırrı Örik (*Vadideki Zambak,* 1941) ile Nasuhi Baydar'a (*Köy Hekimi,* 1942) ve Émile Zola'nın *L'Assommoir* adlı romanını tercüme eden Hamdi Varoğlu'na (*Meyhane,* 1942), kitabının neşredildiği yıl içerisinde şiddetli tenkidler yazmış olan Cemil Meriç, Mansur Tekin'in de ifade ettiği gibi, böylelikle tenkidin kolay, bizzat başarmanın güç olduğu iddiasına -hem de daha yolun başındayken- cevap vermiş oluyordu.

Genç adamın bu kitabı neşretmekle sadece yazdığı tenkidlerle değil, yaptığı tercümelerle de diğer Balzac mütercimlerinin yetersizliklerini ortaya çıkarmaya çalıştığını görebilmek için, bilhassa etüdünün sayfaları arasına serpiştirdiği şu mülâhazalara dikkat etmek gerekir:

> Neden fikir dünyasının en zıt kutuplarını temsil eden büyük dimağlar, Balzac'ın eseri karşısında müşterek bir takdir duyuyorlar?
>
> Türkçe'ye Balzac'tan üç-beş eser çevrildi; fakat bu sual -nedense- cevapsız bırakıldı. Halbuki okuyucu, *İnsanlığın Komedyası*nın mânâ ve şümulünü, ehemmiyet ve azametini kavramadan bir *Vadideki Zambak*tan, bir *Köy Hekimi*nden ne zevk alabilir? (s. 36)

---

147 Mansur Tekin, "Balzac (Honoré de): Altın Gözlü Kız", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 2, sy. 14, s. 5, Şubat 1943

Tabii bu arada mütercimin 'dil' ve 'üslûb' sahasındaki hassasiyetleri de gözardı edilmemelidir:

> *Altın Gözlü Kız* 1942'de çevrildi. Uydurcanın bir habis ur gibi Türkçe'ye musallat edildiği tarih. Resmî makamlar ehliyetsizliği, gafleti, zevksizliği temsil ediyorlardı. Namuslu bir adamın vazifesi devlet zoruyla mekteplere ve beyinlere sokulan o şenî kelimelere kapısını kapamaktı.[148]

İlginçtir ki Mansur Tekin de Meriç'in dil anlayışına dikkat çekecek ve eskimiş (!) kelimeler kullanmasını bir 'zaaf' olarak nitelese de mütercimin üslûbunu takdir etmekten kendisini alamayacaktır:

> Cemil Meriç'in hususî ve süslüce bir üslûbu var. Bunu bilhassa tercüme tenkidlerinde gördük. Bazen eskimiş kelimelere iltifat ediyor. Meselâ bugün artık terkettiğimiz *muavveç* kelimesini kullanıyor. Bu zaafa mukabil Fransızca eksprésyonlara [deyimlere] Türkçe ekspresyonlar bulmakta muvaffakiyeti var. Bunlar da üslûba bir canlılık veriyor ve tercüme havasını ortadan kaldırıyor.

Meriç'in *Balzac* tedkikine yönelik hafif yollu eleştirisi bir kenara bırakılırsa, Tekin'in 'tercüme' konusundaki değerlendirmelerinin oldukça müsbet ve teşvik edici olduğu muhakkaktır. Nitekim 25 yaşında genç bir mütercim için -her ne kadar sonradan hatırlamıyor görünse bile- şu yüreklendirici satırların o yıllarda azımsanmayacak bir değeri, bir kıymeti olmuştur herhalde:

> Mütercimin *Balzac* hakkındaki etüd kısmında tesbit ettiğine göre, bu kitap şimdiye kadar çıkan Balzac tercümelerinin 7'ncisidir.[149] Muharrire duyduğu hususî sempati ile belki

148 CM, *Jurnal II*, (25 Aralık 1966), s. 130

149 Reşat Nuri'nin 1927'de yayımladığı seçmeleri nazar-ı itibara almadığımız takdirde, *Altın Gözlü Kız*, Balzac'tan yayımlanan Türkçe tercümelerin 7'incisi değil, 8'incisidir: **1934:** *Goryo Baba* (Haydar Rifat); **1937:** *Eugénie*

Cemil Meriç bu seriye yeni rakamlar da ilâve edecektir. Ve bunu beklemek de hakkımızdır.

Tekin'in yazısından birkaç ay sonra Refik Halid Karay da yeni yayınlar arasından sivrilen *Altın Gözlü Kız*ın genç mütercimini aynı şekilde övücü satırlarla selâmlar:

> Balzac'ın *Altın Gözlü Kız* adında uzunca bir hikâyesi varmış, ben bilmiyordum. Avusturyalı bir şairin [Hugo von Hoffmannsthal] fikrince, bu eserde "esrarın kucağından şehvetin doğduğu" görülürmüş. Fakat ben hikâyeden ziyade kitabın baş tarafına konan ve yetmiş şu kadar sayfa tutan 'etüd'ü dikkate değer buldum. Balzac'ı bu derece tanıyarak seven bir fikir adamı, elbette tercümeyi de tam yapmış, yapmak için candan çalışmıştır. Onun içindir ki bundan sonra da Cemil Meriç'ten aynı vukufla yapılmış etüdler ve tercümeler bekleriz.
>
> Biz, asıl muharriri tanımadan, hayranı olmadan sırf kitapçının arzusuna uyularak yapılan ısmarlama ve üstünkörü tercümelere değil, işte böyle şuurlu tercümelere muhtacız.

Refik Halid, bu satırların ardından genel bir değerlendirmede bulunmak suretiyle övgülerini genişletecektir:

> Demek ki bu son ayda çıkan şu üç tercümede *-İki Esir, Altın Gözlü Kız* ve *Eyub-* işporta malı, eksik tartılı, kamyot eserler sayılamaz; aksine irfan, emek ve sevgi mahsulüdürler. Yani dilediğimiz, çoğaldığını görmek istediğimiz tercümelerdir; hatta tercüme sahasında ileri ve düzenli adımlardır. Ancak böyle adımlarla bir tercüme edebiyatı vücut bulabilir ve 'anarşi' önlenir. (...) Kısacası: Bu ay irfan ambarlarımıza -adlarını saydığım kitaplarla- dolgun fikir başaklarından özlü, besleyici, iyi ayıklanmış, seçme bir mahsul taşınmıştır.

Grandet (Nasuhi Baydar); **1938:** *Kolonel Şaber* (Yaşar Nabi Nayır); **1939:** *İki Yeni Gelinin Hatıraları* (Nurullah Ataç); **1940:** *Tılsımlı Deri* (Hamdi Varoğlu); **1941:** *Vadideki Zambak* (Nahid Sırrı Örik); **1942:** *Köy Hekimi* (Nasuhi Baydar).

Bu teşviklerin genç mütercimi yüreklendireceği çok açıktır; zira üç yıl sonra ikinci tercümesini okura sunarken bu teşvikleri hatırlamadan edemez:

> Okuyucu *Altın Gözlü Kızı* bütün kusurlarına rağmen teveccühle karşılamış, münekkid cesaretimizi desteklemişti. *Ferragus* tercümesine teşebbüsümüz, bu müsamahanın mahsulüdür.[150]

Şayet belirtmemiz gerekirse, tercüme hakkındaki olumlu ifadeler, kesinlikle hısımlarından gelen beylik iltifatlar olarak telâkki edilmemelidir; zira Meriç'in tercümesinin ihtişamı, hasımlarınca da aynı derecede teslim olunmuştur. Nitekim Balzac'tan yaptığı *Köy Hekimi* (Ankara, 1942) adlı tercümesini şiddetle eleştirdiği ve hatta kendisinden de aynı şiddette mukabele gördüğü Nasuhi Baydar dahî *Altın Gözlü Kız* tercümesinin mükemmeliyetini itiraf etmek zorunda kalmıştır:

> [Nasuhi Baydar'ı şahsen] tanımadım. Tahmin ederim ki bir kibarlığı, bir efendiliği, bir çelebiliği vardı. Halk Partisi *Altın Gözlü Kızın* tedkikini ona vermiş. Bir iki ay beklettikten sonra telefonu açmış, "Tercüme mükemmel" demiş Cemal Hakkı'ya, "maalesef mükemmel."[151]

Bu yüz sayfalık romanın her paragrafı, her satırı, her cümlesi, her kelimesi, hatta her vurgusu bile dikkat ve özenle Türkçe'ye aktarılmış; romanda geçen olaylar, kullanılan deyimler, deyişler, temsiller, mecaz, istiare ve kinayeler, metnin aslı âdeta Türkçeymişçesine yeniden ifade ve inşâ edilmiştir. Mütercimin başarısı o kadar barizdir ki metinden seçilecek herhangibir pasaj, okura, bu başarıyı bütün ihtişamıyla seyretmek imkânını verecektir.

---

150 CM, "Ön Söz", *Onüçlerin Romanı: Ferragus*, s. 23, İstanbul, 1945
151 CM, *Jurnal I*, (18 Aralık 1963), s. 283

İmdi, mütercimin hiç bölmeden sadece iki cümleyle ifade etmeye muvaffak olduğu şu uzun pasajı soluk almadan okumayı deneyelim:

> Burada da karşımıza çıkan aynı netice: Toptancı tüccarlar ve çırakları, memurlar, sarraflıkla uğraşan namuslu insanlar, madrabazlar, şeytan gibi herifler, başkâtip ve kâtip yamakları, icra memurunun, dâvâ vekilinin, mukavelât muharririnin yazıcıları, hülâsa küçük burjuvazinin hareket eden, düşünen, kılı kırk yaran, murabahacılık yapan uzuvları. Paris'in bütün kârlı işlerini idare eden, hububatına el atan, zahiresini toplayıp biriktiren, proleterlerin imal ettiği eşyayı anbara koyan, cenubun meyvalarını, denizin balıklarını, güneşli sahillerin şaraplarını istif eden, elini Şark'a uzatıp oradan Türklerin ve Rusların beğenmediği şalları alan, tâ Hindistan'a kadar yetişip mahsul toplayan, satışı beklemek için tilki uykusuna yatan, ancak kazançtan sonra derin nefes alan, senetleri kıran, her türlü eshamı toplayıp sandığa kapayan, bütün Paris'i parça parça arabasına doldurup götüren, çocukluğa has fantezileri, yaşlıların heves ve zaaflarını gözeten, hastalıklarından istifade eden hep onlardır. (s. 86)

İşte bu kadar! Türkçe zevk-i selimi olan her insaf sahibi okurun teslim etmek zorunda kalacağı hakikat, her hakikat gibi tek kelimeye sığdırılabilecek denli basit ve sade olacaktır: *mükemmel.*

Tercüme mükemmel, peki ya konusu?

Bu sorunun cevabını da genç mütercimden alalım; zira böylelikle kendisinin, Balzac'ın niçin başka bir romanını değil de özellikle *Altın Gözlü Kızı* seçtiğini öğrenmiş olacağız:

> Herbiri başlıbaşına bir sanat şaheseri olan "Paris Hayatından Sahneler" içinde *Altın Gözlü Kızı* seçmemiz, bu hacim bakımından küçük, muhteva bakımından çok zengin kitapta bir şehrin nasıl otopsisi yapıldığını öğrendiğimizdendir. (s. 73)

Bu romanda bir şehrin, yani Paris'in otopsisinin nasıl yapıldığı gösterilmiş olduğuna göre, şimdi de bu romanın konusunun mütercim tarafından nasıl tasvir edildiğine bakalım:

> *Altın Gözlü Kız*, dehanın ebediyete armağan ettiği bu tılsımlı âbidenin mütevazı fakat karakteristik bir cephesidir; macerının romantik bir edâ arzetmesi, aşk, esrar, ölüm korkusu dolu sahneler, Şark şiirinin bütün ihtişamıyla ışıldayan bir dekor, eserin nezaheti ve sanatın kutsal ışığı içinde güzelleşen memnû ve çirkin bir sevgi, muharririn tezatlarla nasıl oynayabildiğini, hayatı bütün cepheleriyle nasıl tasvir edebildiğini göstermesi bakımından çok enteresandır. (s. 73-74)

Eserin nezaheti ve sanatın kutsal ışığı içinde güzelleşen memnû ve çirkin bir sevgi...

İşte genç mütercimin o yıllarda *Altın Gözlü Kız*da görebildiği, bulabildiği noktalar bu kadar! Ne var ki aradan 40 yıl geçecek ve Cemil Meriç, bir zamanlar "eserin nezaheti ve sanatın kutsal ışığı içinde güzelleştiğini" zannettiği bu "memnû ve çirkin bir sevgi"nin gerçekte *sevicilik*ten ibaret olduğunu farkedecektir:

> *Altın Gözlü Kızı*, seviciliği anlatan bir roman olduğunu aşağı yukarı anlamadan çevirmiştim Türkçe'ye. Büyük bir yazarın şaşırtıcı inceliği.[152]

Acaba tercüme hakkında yazan diğerleri, romanın konusunu farketmiş miydiler?

Refik Halid'in, "esrarın kucağından şehvetin doğduğu görülen" bu romanın konusunu pek dikkate değer bulmadığını daha önce okumuştuk. Mansur Tekin ise bu konuda gayet temkinli konuşmak zorunda hisseder kendisini:

---

152 CM, *Jurnal II*, (7 Ağustos 1983), s. 349

Altın Gözlü Kız ve *Balzac* hakkında, böyle bir mecmuanın dar hudutları içinde fazla bir şey söylemeye imkân yoktur. Bir İngiliz zenginin sefahet âleminde yaşarken muhtelif memleketlerde edindiği iki çocuğun, birbirinin kardeşi olduğunun farkında olmayan bir erkekle bir kızın, bir genç kıza karşı duydukları alâka dolayısıyla hikâyenin sonunda birbirleriyle karşılaşmaları, mevzûun esasını teşkil ediyor.

Bir erkekle bir kızın, bir genç kıza karşı duydukları alâka... Oysa Balzac'ın ifadeleri çok daha açıktır: "Yeryüzünde iki kadını birbirine bağlayan aşktan güçlüsü yoktur."

Çok ilginçtir ki "Bizim kuşak Cemil Meriç'i önemsemiş, çevirilerini ve incelemelerini önemle izlemiştir" diyen Attilâ İlhan, *Altın Gözlü Kız*la Ağustos 1944'te Cemil Meriç'in çevirisi sayesinde tanışacak ve 19 yaşındayken içini karıştıran "iki kadın arasında yaşanmış böylesine tutkusal, böylesine yoğun bir aşk" konulu bu tercümeden hareketle 1971'de "Amor Lesbicus" başlıklı bir makale dahî kaleme alacaktır:

> Daha o zaman Paquita, Marie Laforet'nin çizgilerine bürünüp beyaz perdedeki yerini almamıştı, Balzac'ın *Paris Hayatından Sahneler* başlığı altında topladığı romanlar dizisinde, demek 1843'te yaratıldığı yerde duruyordu. Ben onu Cemil Meriç'in çevirisinden *Altın Gözlü Kız* diye tanıdım. Kitap, yazarının güçlü soluğuyla, eser olarak da beni yaman bir hayranlığa yamyassı yapıştırmıştı ya, ayrıca Paquita'nın Madam de San Réal'le ilişkisi aklımı başımdan alıyor, iki kadın arasında yaşanmış böylesine tutkusal, böylesine yoğun bir aşkın olabilmesi içimi karıştırıyordu.

Attilâ İlhan, yazısının sonuna koyduğu bir notta da şu açıklamaları yapar:

> Kitabın özelliği, başında, Cemil Meriç'in yazdığı 75 sayfalık *Balzac* incelemesinin bulunuşu. Bizim kuşak Cemil Meriç'i önemsemiş, çevirilerini ve incelemelerini önemle izlemiştir. Ben bu kitabı 1944 yazında, Adana'da Horozoğlu

Kitabevi'nden aldırmışım. *Aldırmışım* deyişim boşuna değil, zira o zaman Adana'da değil, Adana'nın sapa bir ilçesi olan Bahçe'de oturuyorduk.[153]

Yıllar sonra Cemil Meriç, İlhan'ın bu ifadelerini biraz abartarak yorumlamaktan kendisini alamayacak, hatta Balzac'ı ve Fransız edebiyatını o nesle kendisinin öğrettiğini bile varsayacaktır:

- Attilâ *Varlık* dergisinde hakkımda yazmış: "Balzac'ı ve Fransız edebiyatını biz Cemil Meriç'ten öğrendik" diyor.[154]
- *Varlık*ta Attilâ, hakkımda sanki ölmüşüm gibi yazı yazdı. "Balzac'ı ondan tanıdık" diyordu.[155]

Attilâ İlhan'ın kendi ifadeleri bir yana, 1940'da Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Tercüme Bürosu'nun, ilk üç yılda -38'i Fransızca'dan olmak üzere- 109 eser yayımladığı, 1946'nın sonunda da bu sayının 496'yı bulduğu hatırlanır ve *Altın Gözlü Kızın* neşrinden sonra (1943-1953 yılları arasında) sadece Bakanlığın, Balzac'tan, 15 mütercimin kaleminden 22 romanla birlikte André Billy'nin iki ciltlik *Balzac'ın Hayatı* (çev. Fehmi Baldaş, Ankara, 1949) adlı biyografisini neşrettiği

---

153 Attilâ İlhan, "Amor Lesbicus", *Varlık*, sy. 762, s. 8-9, Mart 1971; "Amor Lesbicus", *Hangi Seks*, s. 16-22, İstanbul, Mayıs 1997 (1. bas. 1976). Attilâ İlhan 1974'te yazmış olduğu bir mektupta, benzer sözleri bu sefer Cemil Meriç'e hitaben tekrarlayacaktır: "Bizim kuşağın toplumcuları arasında Cemil Meriç adının özel bir yeri vardır ki, ben ıslah kabul etmez bir santimantal, ya da içi dışı bir adam olduğumdan, yıllar geçse de seni hep o yerde muhafaza ettim." (CM, *Jurnal II*, (19 Temmuz 1974), s. 191; krş. *Attilâ İlhan'a Mektuplar*, (der. Belgin Sarmaşık), s. 338, İstanbul, 2001)

154 HA, *a.g.e.*, (9 Aralık 1976), s. 51

155 HA, *a.g.e.*, (15 Ekim 1978), s. 339. Atillâ İlhan gibi Vedat Türkali de Meriç'i Balzac tercümeleri aracılığıyla tanıyanlardandır: "Vedat Türkali ile konuşuyoruz. Nazik ve sevimli. Beni Balzac tercümelerimden tanımış. Sonra okuyamamış. (...) Balzac tercümelerimden sonra beni okumadığını söyleyen Vedat Türkali ile okuyucularına ondan söz etmeyen Cemil Meriç büsbütün suçsuz muydular?" (CM, *Jurnal II*, s. 315)

nazar-ı itibara alınırsa,[156] Attilâ İlhan'ın ve neslinin, "Balzac'ı ve Fransız edebiyatını Cemil Meriç'ten öğrendiklerini" varsaymak, her halde mümkün ve ma'kul olmasa gerek.

Sonuç itibariyle, genç mütercimin kaleminden çıkan *Altın Gözlü Kız* tercümesi ne denli mükemmel olursa olsun -önsözüyle birlikte- tarihe karışacak ve bir daha kimse ondan bahsetmeyecektir.[157]

---

156 Bakanlığın yayımladığı Balzac tercümeleri sırasıyla şunlardır: **1943:** *Goriot Baba* (Nahid Sırrı Örik); **1944:** *Albay Chabert* (Yaşar Nabi Nayır); **1945:** *Bilinmeyen Şaheser* (Yaşar Nabi Nayır); *César Birotteau* (Fehmi Baldaş); *Eugénie Grandet* (Nasuhi Baydar); *Mutlak Peşinde* (Oktay Rifat-Sabiha Rifat); **1946:** *Kırmızı Han* (Nermin Sankur); *Otuz Yaşındaki Kadın* (Mina Urgan); *Louis Lambert* (Oktay Rifat); **1947:** *Madam Mignon* (Oktay Rifat); *Tefeci Gobseck* (Vedat Günyol); *Cousine Bette I* (Vahdi Hatay); **1948:** *Cousine Bette II* (Vahdi Hatay); *Top Oynayan Kedi Mağazası* (Necdet Bingöl); **1949:** *Cousin Pons I-II* (Vahdi Hatay); *Tours Papazı* (Mebrure Alevok); *Ursula Mirouet* (Sabiha Rifat); *Üç Hikâye* (Mücahit Topalak); *Esrarlı Bir Vaka* (Yaşar Nabi Nayır); *Sönmüş Hayaller I* (Yaşar Nabi Nayır); **1950:** *Nucingen Bankası* (Vahdi Hatay); **1951:** *Sönmüş Hayaller II* (Yaşar Nabi Nayır); **1952:** *Köy Papazı* (Kâzım Nami Duru); **1953:** *İki Gelinin Hatıraları* (Nurullah Ataç). Geniş bir liste için ayrıca bkz. Mehmet Rifat, *Balzac Kitabı*, s. 347-361, İstanbul, 1994

157 Bu romanın, biri İhsan Boran'a (1955), diğeri Vahdet Gültekin'e (1971) ait olmak üzere Türkçe'de iki çevirisi daha yayımlanmıştır.

7
Duvarından Yıldızlar Görünen Odalarda

Haziran 1942'de Yabancı Diller Yüksek Okulu'ndan mezun olan Cemil Meriç, 29 Ekim 1942'de -gerekli hazırlıkları önceden ikmâl etmek için- Elazığ'a gider ve sonra İstanbul'a dönüp eşi Fevziye Hanım'ı da yanına alarak 28 Ekim 1942-29 Ocak 1945 tarihleri arasında 27 ay boyunca öğretmenlik yapacağı bu şehre yerleşir.

Elazığ'da geçen günler bir hayli sıkıntılıdır; aksilikler bu genç ve tecrübesiz adamın yakasını bir türlü bırakmaz. Kendisi o meş'um günlerini şöyle anlatır:

> Tesadüfün yoluma çıkardığı çakıl taşlarıyla bir kulübe, bir liman inşa etmek istiyorum. Yeni bir dünya burası. Belki, belkileri olan bir dünya. (...) Az sonra kader tırnaklarını göstermeye başlıyor, çok az sonra. Yağmurlu bir kış akşamı. Karım sancılanıyor. Kimseyi tanımıyorum henüz. Param yok. At hırsızına benzeyen sarhoş bir doktor karıma kürtaj yapıyor. Kan revan içinde sedire bırakılan kadınla aynı yatağa uzanıyorum. Sonra ikinci bir çocuk daha kaybediyoruz. Haksızlıklar birbirini kovalıyor. Solculuğumuza dair rivayetler dolaşıyor. İçimde iki büyük korku: polis korkusu, frengi korkusu. (...) İki yıl böyle geçti.[158]

---

158 CM, *Jurnal I*, (11 Eylül 1963), s. 231

Bu iki yıl içinde iki çocuğunu kaybeden Fevziye Hanım üçüncü çocuğuna hâmile kalır ve fakat doktor bu defa hayatî tehlike olduğunu söyleyince, çaresiz İstanbul'a gelirler. Tıp Fakültesi'nden aldığı raporu okul idaresi kabul etmediğinden ötürü, Cemil Meriç, mecburen Elazığ'a geri döner. Hayatı artık iyice çekilmez bir hâl almıştır.

> Karım İstanbul'daydı, yalnızdım ve 50 lira geçiyordu elime. Otele 60 lira veriyordum. İki sene cansiperâne hocalık yaptıktan sonra, yardımcı öğretmenlik! Soğuk bir kış. Ve gurbet. Anadolu'da bekârlık bir kâbustur. Kitap yok, arkadaş yok. Mek-tep, meyhane, otel. Donmamak için içmek. Düşünmemek için içmek. Delirmemek için içmek. Galiba bir ay dayanabildim. Pek sayın Vekâlet'ten haber çıkmadı. Hayatımı devam et-tirmek için tek yol kalmıştı; dolandırıcılık. İstifa ettim; daha doğrusu çok acı bir mektupla durumu Vekâlet'e arzedip İstanbul'a döndüm.[159]

---

159 Cemil Meriç, 29 Ocak 1945'te istifa etmiş, istifası ise 30 Ocak 1945'te işleme konulmuştur (Emekli Sandığı Hizmet Belgesi).

Cemil Meriç'in istifasının resmen işleme konulduğunu kendisine tebliğ eden 4 Haziran 1945 tarihli belge ise aşağıdadır:

No: 30/I
5866

SURET

Elâzığ Lisesi Müdürlüğüne

Liseniz Fransızca stajyeri Cemil Meriç'in 29/I/1945 tarihinde görevini terkederek ayrıldığı anlaşıldığından işine son verilmesi Bakanlık Yüksek Makamınca uygun görülmüştür. Gereğinin yapılmasını saygılarımla rica ederim.

Zatişleri Müdürü

T.C
MAARİF VEKİLLİĞİ
Elâzığ Lisesi Müdürlüğü
Sayı: 986

Bakanlık Zatişleri Müdürlüğünün 2/IV/1945 tarih ve 30/I/5866 sayılı yazı örneği yukarıya çıkarılarak tebliğ olunur. Saygılarımla. 4/VI/1945

Elâzığ Lisesi Müdürü
Esat İnetaş

İstanbul'da kayınbiraderinin yanında kalan Meriç, Mart 1945'te eşini Zeynep-Kâmil Hastahanesi'ne yatırır. İşsizdir; üstelik parası da, kimsesi de yoktur. Bu arada ufak tefek eşyalarını satmak zorunda kalır. Tam da bu günlerde Elazığ'daki talebesi Mehmet Ergin'e yazdığı 16 Şubat 1945 tarihli mektupta şöyle der:

> İngilizce'ye yeniden başladım. *Düşes de Langeais* tercümesine de devam ediyorum. Fevziye dokuz aylık. Bekliyoruz.[160]

En nihayet sıkıntılı bekleyiş sona erer ve 1 Nisan 1945'te oğlu Mahmut Ali dünyaya gelir. Artık sayıları üçe çıkmış olan Meriç âilesi, Haziran 1945'te kayınbirader evinden ayrılırlar; Meriç'in ifadesiyle 'kaçarlar.' Daha doğrusu: kaçabilme imkânı bulurlar; zira Balzac'tan tercümelere başlamış olan Cemil Meriç, en nihayet yayınevinden 50 lira avans almıştır:

> Elli lira avans almıştım. Duvarından yıldızlar görünen soğuk bir odada yatıyorduk. Gece yarılarına kadar çalışıyordum, ama bahtiyardım, bahtiyardık. Haftada bir et yiyemiyorduk. Aylarca evden çıkmıyordum. Çocuğum büyüyordu. Gümüşarayıcı'ya taşındık. Karım tekrar gebe kaldı. (...) Daha çok çalışmak zorundaydım. Kitap bitmeden para vermiyorlardı. Kitap bitmiyordu. İki küçük odaya sıkışmıştık. Karım mut-fakta çalışıyordu. Mahmut Ali arabasında oynuyor veya ağ-lıyor, ben çalışıyordum, otomat gibi çalışıyordum. Karım da, ben de çok zayıfladık. Veremden şüphelendim. Bedava git-tiğim bir doktor arkadaş "yorgunluk ve gıdasızlık" dedi.

---

160 Mehmet Can Doğan, "Mehmet Ergin'e Mektuplar", *Kitap-lık*, sy. 55, s. 100, Eylül-Ekim 2002; "Bir Dostluktan Kalanlar: Cemil Meriç'in Mehmet Ergin'e Yazdıkları", *Cemil Meriç*, (haz. Murat Yılmaz), s. 252, Ankara, 2006. Her iki neşirde de mektubun tarihi "16.2.944" şeklinde kaydedilmiş ve metnin aslında da aynen böyle yazılmış olduğu sayın Mehmet Can Doğan tarafından tekrar teyid edilmiş ise de bizce bu tarih, "16.2.945" şeklinde düzeltilmelidir.

10 Aralık 1966'da Lâmia Hanım'a yazdığı mektupta bu sıkıntılı günlerine şöyle temas eder:

> Yıllarca yaşamak ve yaşatmak için Balzac çevirdim. (...) Balzac tercümeleri, Balzac etüdleri. 16 sayfalık bir forma karşılığında 25, bazen 20 lira. Haftada en çok 1 forma çevirebilirdim, günde 10-12 saat çalıştığım çok olurdu ve tâbi [yayıncı], etüdlere para vermezdi.[161]

1945-46 yıllarını kapsayan iki yıllık bu yoğun mesai neticesinde, genç mütercim Balzac'tan beş tane roman tercüme eder:

1. *Onüçler'in Romanı: Ferragus*
2. *Düşes de Langeais*
3. *Otuzundaki Kadın*
4. *Bekârlar/Bekâr Evi/Balıkçı Kız*
5. *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*

Meriç, bu romanlardan ilk ikisini -kendisiyle 1 Eylül 1944 tarihli bir antlaşma imzaladığı- Yüksel Yayınevi'ne, diğer ikisini -kendisiyle 16 Nisan 1945 ve 9 Ekim 1945 tarihli iki antlaşma imzaladığı- Arif Bolat Kitabevi'ne, sonuncusunu ise -kendisiyle 8 Ocak 1945 tarihli bir antlaşma imzaladığı- İnkılâp Kitabevi'ne teslim etmiş ve sırasıyla *Onüçler'in Romanı: Ferragus* Temmuz 1945'te, *Otuzundaki Kadın* Ekim 1945'te, *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti* ise 1946'da mezkur yayınevleri tarafından neşredilmiştir. Ne var ki Şubat 1945'te tercümesine devam edildiğini, hatta Temmuz ayında neşredilen *Ferragus*un hemen ardından basılmakta olduğunu bildiğimiz *Düşes de Langeais* ile 9 Ekim 1945'te Arif Bolat Kitabevi'yle antlaşması yapıldığı hâlde, ne zaman teslim edildiği meçhulümüz olan *Bekârlar* adlı iki roman -mezkur yayınevlerinde kaybolduğu için- neşrolunmamıştır:

161 CM, *Jurnal II*, (10 Aralık 1966), s. 116-117

- *Düşes de Langeais, Bekâr Evi* (*Balıkçı Kız* da denilir. Nâşiri kaybetmiştir.)[162]
- *Duchesse de Langeais* (kitapçıda kayboldu)... *Balıkçı Kız* (kitapçıda kayboldu)...[163]
- İki eserim de kitapçılar tarafından kaybedildi: *La Duchesse de Langeais* ile *La Rabouilleuse.*[164]

Bu iki Balzac çevirisinin yanısıra, mütercimin, daha sonraları Pierre Ducasse'ın *Histoire des Techniques* adlı eserinin çevirisi (*Bir Teknikerin Tarihi*) Üniversite Kitabevi'nde,[165] Jean Rostand'ın *Peut-on modifier l'homme?* adlı eserinin çevirisi (*İnsan Değiştirilebilir mi?*) ise, İş Bankası Kültür Yayınları'nda[166] kaybolacaktır:

---

162 "Cemil Meriç'le Konuşma", *Millî Gençlik*, sy. 4, s. 17, Mart 1975

163 CM, "Son Yaprak", *Nesin Vakfı Yıllığı-78*, s. 456; *Mağaradakiler*, s. 450

164 CM, *Jurnal II*, (16 Mart 1982), s. 324. *La Duchesse de Langeais*, 1946 yılında Nevin Yürür tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve 1947'de *Rahibenin Aşkı* adıyla neşredilmiştir.

165 Cemil Meriç ile Üniversite Kitabevi'ni temsilen Cemal Hakkı Selek arasında yapılan sözleşmede, bu çevirinin 25 Ocak 1945'te Üniversite Kitabevi'ne teslim edilmesini şarta bağlayan bir madde yer almaktadır. (Sözleşme metni için bkz. 'Ekler' bölümü.)

166 Cemil Meriç'in 21-22 Kasım 1966 tarihli iki mektubunda Lâmia Hanım'a verdiği bilgilerden, Jean Rostand'dan yaptığı çevirinin tarihini kesinleştirmek imkânı buluyoruz: "Sabahtan beri çalışıyorum. *İnsan Değiştirilebilir mi?* diye bir kitap. Ocak başında çıkacak. (...) *İnsan Değiştirilebilir mi?*yi bazı notlarla hafta sonunda teslim edeceğim. Eser Jean Rostand'ın. Seni eğlendirebileceğini umduğum için zevkle çalışıyorum."; "Sabahtan beri çalıştım. Saat üç buçuk. *İnsan Değiştirilebilir mi?*nin notlarını yazıyorum. Kitaba seni eğlendirsin diye yeni bir bölüm ekledim: *Eski ve Yeni Robotlar*. Hafta içinde teslim edeceğim." (CM, *Jurnal II*, s. 91-93). Meriç'in bu çalışması tamamen zayi olmamıştır. Sonradan neşretmiş olduğu bazı parçalar için bkz. Jean Rostand, *Bilim ve İnsan I-III*, "Yeni İnsan", VI/63, 71-72 (3, 11-12), s. 18-26, 18-23, 18-21, Mart, Kasım-Aralık 1968; CM, *İlk Robotlar*, "Yeni İnsan", VI/1, s. 6-7, Ocak 1968 ('Hüseyin Şaman' müsteanyla). Ayrıca İş Bankası Kültür Yayınları'nın yöneticisi Hasan Âli Yücel tarafından sipariş edilen bu çevirinin -hiç değilse- ücretinin ödendiğini biliyoruz: "Ümit Meriç ömrünün ilk 500 lirasını, bir çevirisinin ücreti olarak babasına getiren Hasan Âli Yücel'in elinde görecektir." (Ümit Meriç, *a.g.e.*, s. 63)

Balzac ne *Altın Gözlü Kızdır*, ne *Ferragus*. Üstadın en güzel romanları çevirmediklerim. Çevirdiklerimden ikisi kayboldu, tâbi [yayıncı] kaybetti. Tam dört kitabım tâbi'nin kayıtsızlığına kurban gitmiştir. Dört kitabım, yani iki senem.[167]

3 Kasım 1945'te *Düşes de Langeais*nin yayımlanmadığı kesindir; zira bu tarihte çıkan bir gazete haberinde Cemil Meriç'in "son zamanlarda *Otuzundaki Kadını* ve *Onüçlerin Romanını* da dilimize -muvaffakiyetle- çevirdiğinden" söz edildiği hâlde, bu tercümeden bahis yoktur.[168]

Ayrıca basılan her üç romanında da Cemil Meriç tarafından *Düşes de Langeais* adlı tercümesine atıf yapıldığına göre, 1945-1946 yıllarında kitap henüz kaybedilmemiş veya kaybedilmişse bile bu durum en azından kesinlik kazanmamış olmalıdır:

- *Saint Germains foburgu*: Paris'te aristokratlar mahallesi. Kibar sosyetenin merkezi olan bu mahalle hakkında fazla malûmat almak isteyen okuyucular, Yüksel Yayınevi tarafından ta-bedilmekte olan *Düşes dö Lanje* tercümemize müracaat edebilirler. (*Ferragus*, s. 45)
- Madam de Sérisy: *İnsanlık Komedyası*nın birçok sahnelerinde boy gösteren şahane koket. Onüçler'den olan Marki de Ronquerollesin hemşiresidir. Türkçe'ye tarafımızdan çevrilen *Ferragus* ve *Düşes de Langeais* romanlarında da adı geçer. (*Otuzundaki Kadın*, s. 46)
- De Marsay'la de Ronquerolles, Balzak'ın belli başlı kahramanlarındandır. İkisi de 'Onüçler' cemiyetine mensuptur. Tarafımızdan çevrilen *Altın Gözlü Kız, Ferragus ve Düşes de Langeais* isimli romanlarda bu iki zat hakkında bir hayli malûmat vardır. (*Otuzundaki Kadın*, s. 103)

---

167 CM, *a.g.e.*, (10 Aralık 1966), s. 120; "Bir Ankete Cevap", *Ortadoğu*, 7 Temmuz 1974; "Cemil Meriç'in Anketimize Cevapları", *Türk Edebiyatı*, III/33, (haz. Turgut Güler), s. 26, Eylül 1974

168 "Balzac'tan Tercümeler", *Gün*, 3 Kasım 1945

- Eski Soria Dükü, Baron de Macumer: Bu zat hakkında bilgi edinmek isteyen okuyucular, *Onüçlerin Romanı* ve *Düşes de Langeais* isimli tercümelerimize müracaat edebilirler. (*Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*, s. 95)[169]

Garip olan, en son tercümede Madam de Sérisy'nin adı geçtiğinde, bu sefer *Düşes de Langeais* adlı tercümeye atıf yapılmayıp sadece matbu olanların zikriyle yetinilmesidir:

> Madam da Sérisy: *Otuzundaki Kadın* ve *Onüçlerin Romanı* [: *Ferragus*] tercümelerimize bakın. (s. 305)

Buna mukabil, aynı romanda bir vesileyle *Balıkçı Kız*da da geçen bir isim hakkında okuyucuya bilgi verirken, Meriç'in kendi tercümesine atıfta bulunmaması, hatta âdeti olduğu vechile romanın Türkçe adını zikretmemesi gayet câlib-i dikkattir:

> Philippe Bridau, Balzac'ın yarattığı en hayasız ve taş yürekli ikbalperestlerdendir. *La Rabouilleuse*de onun korkunç marifetlerine şahit oluruz. Taine, Balzac hakkındaki etüdünde bu canavar sima üzerinde ısrarla durur. (s. 194)

Kendi tercümelerine atıf yapmak için hiçbir fırsatı kaçırmayan genç mütercimin *Balıkçı Kızı* ihmal etmesi düşünülemeyeceğinden, kendisi bu romanı, 1946'da yayımlanan *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*nden sonra tercüme etmiş olmalıdır.

Hâsılı, 1945-1946 yılları boyunca harcanan onca mesainin ilk mahsulü *Düşes de Langeais* ile son mahsulü *Balıkçı Kız* romanları, nasıl olmuşsa, yayıncıların gaflet ve ihmali neticesinde kaybolmuş ve bir daha aslâ bulunamamıştır.[170]

---

169 Bu açıklama-notu, mezkur tercümenin 1973 tarihli ikinci baskısından (*İhtişam ve Sefalet*, s. 94) çıkarılmıştır.

170 1949'da yayımlanan *Tours Papazı* adlı çevirisinin girişinde, Türkçe tercümelerine de işaret etmek suretiyle Balzac'ın eserlerinin bir listesini

"En nihayet bir roman" deyip geçmemeli. Çünkü "Zavallı *Düşes de Langeais*, Balzac seni benim kadar sevebilmiş midir?" diye inleyen bir adamın çevirisidir kaybolan... Bu nedenle *Düşes de Langeais* sadece bir romanın değil, geceleyin karanlıklar arasından org sesleriyle uyanıp hatırladığı bir kadının adıdır; hem de sahillerini dalgaların dövdüğü bir İspanyol manastırında hicranlarını çiçek çiçek, yıldız yıldız, yıldızlara, çiçeklere ve insanlara yollayan bir kadının...

Cemil Meriç'in, 16 Mart 1982 tarihli mektubunda Ada Yayınları'nın yöneticisi Ferid Edgü'ye yaptığı şu öneri, hiç kuşkusuz, bir mütercimin hicran ve inkisarından çok, muhayyilesinde ısrarla ve inatla yaşatmaya çalıştığı maşukasını yitireceğinden korkan bir âşığın direncini göstermektedir:

> *Altın Gözlü Kız, Ferragus, La Duchesse de Langeais*yi "Paris Hayatından Sahneler" adıyla basar mısınız? *La Duchesse de Langeais*yi yeniden çevireceğim.[171]

Lâkin ne önerisi kabul edilir Meriç'in, ne de arzusu gerçekleşir. Bu bakımdan, çaresiz, biz de yolumuza basılma şansı bulan diğer tercümelerle devam edeceğiz.

c) *Onüçlerin Romanı: Ferragus* (1945)

> Solgun benizli romantizmin modaya ferman dinlettiği devirdeyiz.
>
> Bir oturuşta on kişinin yiyeceğini gövdeye göçüren ve elmas kabzalı bastonunu, Zaloğlu Rüstem'in gürzü gibi sallayarak dolaşan bu obur, bu "koca karınlı", bu "manda boyunlu" ve "kaba saba" herifin içli bir sanatkâra benzeyen neresi var?
>
> Bazı çağdaşlarının şehadeti, bazı resimlerinin hiyanetiyle sabit:

---

veren Mebrure Alevok, *Histoire des Treize* adlı romanın üç kitabını da Cemil Meriç tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olarak göstermekte ve fakat hiçbirinin baskı kayıtlarını vermemektedir. (s. XI, İstanbul, 1949)

171 CM, *Jurnal II*, (16 Mart 1982), s. 324

Sayın romancımız, "at yelesi gibi saçları", "filinkilere benzeyen gözleri", "kat kat ensesi"yle "tıpkı güçlü kuvvetli bir domuz tüccarı."

"Başının arkasından topuklarına kadar dümdüz bir hat, yalnız baldırlarında bir çıkıntı. Ön tarafına gelince tam bir karamaça beyi profili."

Ama çağdaşlarının gözü kinin adesesinden seyredebilir ve bir avuç gölgeyle birkaç çizgi bir çehrenin bütün canlılığını aksettiremez. Düşmanlarının uydurduğu masala inansaydık, modern çağların en büyük müjdecisi Rabelais'yi meyhane köşelerinde hır çıkaran izbandut bir külhanbeyi olarak hayâlleyecektik ve Fransız şiirini en ince mısralarla süsleyen kibar La Fontaine, hafızamızda pasaklı ve dalgın bir herif olarak yer alacaktı.

Lacraix'nin "seyyar bir sarraf yamağı"na benzettiği Balzac, dün-yanın en harikulâde gözlerine malikti. Rilke'nin tâbiriyle, bu gözlerin bakışları, bomboş bir dünyayı canlılarla dolduracak kadar füsunluydular. (...)

Flaubert, Michel Ange'ı ancak uzaktan ve arkadan tahayyül edermiş; "gece, meşalelerin aydınlığında heykeller yontan bir dev olarak." Balzac da *İnsanlığın Komedyasını* okuyan nesillerin gözünde bir et ve kemik halitasından çok, bu kadar azametli ve böyle destanî bir hayâl olarak canlanacaktır. (s. 4-5)

16 Şubat 1945'te "*Düşes de Langeais* tercümesine devam eden" ve aynı yılın yazında da tercümesini bitiren Cemil Meriç, bu eserin hemen ardından *Onüçlerin Romanı: Ferragus*'ü de tercüme edip Temmuz 1945'te işte böylesine muhteşem, böylesine etkileyici bir sunuşla yayımlayacaktır.[172]

---

172 Tercümenin Temmuz 1945'te yayımlanmış olduğunu elimizdeki *Ferragus* nüshasının üzerinde kayıtlı şu ithaf notundan hareketle kesinleştirebiliyoruz: "Kocaharzem ailesine, saygı ve saadet dilekleriyle, 21-VII-945, C.Meriç". Fahrettin Kocaharzem'in (öl. 1957) eşi Naciye Hanım (1905-1992), Cemil Meriç'in eşi Fevziye Hanım'ın (1905-1983) ikiz kızkardeşidir.

Solgun benizli romantizmin modaya ferman dinlettiği devirdeyiz... Aç kalarak, yorgunluk ve gıdasızlıktan zayıflayarak, hatta parmaklarını sigara dumanıyla ısıtarak dört duvar arasında çeviri yapmaya çalışan mütercimse, koskoca bir cihan harbinin son bulup yeryüzünün iştahalı kurtlarca yeniden paylaşıldığı bir devirde talihini değiştirmek için didinip durmaktadır:

> *Ferragus*ü okuyor musun? O sayfalar huzur içinde yazılmadı. Soğuk bir oda, hayatını kalemiyle kazanmak zo-runda bir genç adam. Sigara dumanıyla ısıtılan parmaklar. Gözlerimi kapadığım gün mezar taşıma yazılacak hakikat, birkaç kelimenin içinde: "Bu adam aç kaldı, ama insanlık haysiyetinden bir zerresini feda etmedi." Yıllarca yaşamak ve yaşatmak için Balzac çevirdim. Kütüphanem yoktu, dostum yoktu ve sevgili zevcem milyonluk bir plajın yarısına sahipti. Zavallı Cemil Meriç! Etrafındakileri yalnız beyniyle değil, gözleriyle de besledi.[173]

*Ferragus*ten bahsettiği bu satırlarda, Meriç'in, etüdlerine atıf yapması hiç de boşuna değildir:

> ... Tâbi [yayıncı] etüdlere para vermezdi.

---

173 CM, *Jurnal II*, (10 Aralık 1966), s. 116. Şubat 1945'te -Elazığ'dan dönüp hâmile eşiyle birlikte kayınbiraderinin Caddebostan'daki evinde geçici olarak kaldığı sırada- *Düşes de Langeais*nin tercümesine devam ettiğini bildiğimiz Meriç, oğlu üç aylıkken (Haziran 1945'te) kendi evine taşınmış ve dolayısıyla, *Ferragus* tercümesiyle eş zamanlı olarak meşgul olmuştur. *Ferragus*un Temmuz 1945'te, *Otuzundaki Kadının* ise aynı yılın Ekim ayında neşredildiği, *Düşes de Langeais*nin ise Temmuz ayında çoktan neşir aşamasına geldiği hususunda herhangibir kuşku bulunmadığından, en azından bu üç çevirinin, "soğuk bir odada sigara dumanıyla ısıtılan parmaklar"dan sâdır olması ihtimali, bizce vâkıaya mutabık görünmüyor. Kaynaklara yanlış geçmemesi için belirtelim ki: Meriç, tercüme dönemi 45-46 kışına tesadüf eden *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti* ile *Ferragus*ün tercüme dönemini -20 yıl sonra- birbirine karıştırmış olmalıdır.

Boşuna değildir; zira *Otuzundaki Kadın* istisna edilecek olursa, matbu tercümelerinin girişinde, Meriç'in, Balzac ve romanlarına dair üç etüd yer alır:

1942: Yayıncı marifetiyle 250 sayfadan 72 sayfaya inen en kapsamlı etüd, -daha önce değerlendirmiş olduğumuz- *Altın Gözlü Kız*ın girişindedir.

1945: 26 sayfalık kısa ve fakat sıkı sayılabilecek ikinci etüd, *Onüçlerin Romanı: Ferragus*ün "Ön Söz"ünü teşkil eder.

1946: Tercüme ettiği romanın kahramanlarıyla sınırlı 15 sayfalık son etüd de *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*nin baş tarafında yer almaktadır.

Daha önce *Altın Gözlü Kız*ın girişindeki incelemenin başlıklarını görmüştük; şimdi de *Ferragus*ün girişindeki 'Balzac' adını taşıyan 11 bölümlük incelemenin başlıklarına bir göz gezdirelim:

> **I.** Görünüş, **II.** Hayatı, **III.** Mirası, **IV.** Balzac ve Cemiyet, **V.** Balzac ve Paris, **VI.** Balzac'ın Paris'i, Dickens'ın Londra'sı, **VII.** Balzac ve Kadınlar, **VIII.** Paris Hayatından Sahneler, **IX.** Onüçlerin Hikâyesi, **X.** Tercüme Hakkında Birkaç Söz, **XI.** Bibliyografya. (s. 3-28)

"Fransız romanıyla bir miktar meşgul olmuş bir edebiyat tarihi amatörü" sıfatıyla *Beşerî Komedya*nın bir an önce Türkçe'ye kazandırılması gerektiğine inanan genç mütercime göre, "Balzac bütün eserleriyle millî kütüphanemize mâledilmedikçe, dört gözle beklenen realist roman, büyük Türk romanı uzak bir hayâl olarak kalmağa mahkûm" olacağından, o da kendi üzerine düşeni yapmaya çalışmış ve *Altın Gözlü Kız*ı bütün kusurlarına rağmen teveccühle karşılayan okurun, ve dahî cesaretini destekleyen münekkidin müsamaha ve teşvikleriyle *Ferragus* tercümesine başlamıştır.

Acaba niçin?

Evet, genç mütercim, niçin Balzac'ın başka bir romanını değil de özellikle *Ferragus*ü tercüme etmeye lâyık bulmuştur?

"Bu sayfaları imzalayan *İnsanlığın Komedyasını* yıllardan beri tavaf ediyor. *Ferragus*ü tercüme etmesi bir tesadüf işi değildir" diyen Meriç, tercüme sebebini şöyle açıklıyor:

> Okuyucular bu romanda muhteşem bir aşk hikâyesi ve meraklı mâceralar bulacaklar. Fakat eserin kıymeti, ne sergüzeştin cazibeli esrarengizliğinde, ne de tasvir ettiği aşkın ihtişamındadır. Balzac'ın da itiraf ettiği gibi "asıl ehemmiyet arasözlerde"dir. Romancı Saint-Germains Foburgu'ndan Marais'ye, konaklardan kulübelere, fahişeden ilahî kadına, hayatın hareketinden ölümün sükûnetine kadar Paris'in muhtelif cephelerini göstermiştir. Bu hikâyede Paris sokakları, insanları gibi mânidardır; evler konuşur... ve Balzac ihtiraslar beldesinin tasvirini Pére-Lachaise mezarlığıyla tamamlar. (s. 22-23)

Paris'te -bilhassa Balzac'ın Paris'inde- sokaklar da, evler de konuşuyorsa, niçin hemen burada araya girip "dünyanın en harikulâde gözlerine malik" Balzac'ın nazarından, bu gözlerin iflah olmaz sevdalısı Cemil Meriç'in muhteşem ve füsunkâr dilinden Paris'in o konuşkan ve cilveli sokaklarına kısaca da olsa bir göz atmayalım:

> Paris'te öyle sokaklar var ki şerefsizlikle damgalanan bir insan kadar haysiyetleri kırıktır. Sonra, kibar sokaklar, sadece namuslu sokaklar, ahlâkî durumu hakkında halkın henüz fikir sahibi olmadığı genç sokaklar, en kart dullardan daha geçkin sokaklar, itibarı yerinde sokaklar, daima temiz sokaklar, daima kirli sokaklar, işçi, hamarat, bezirgân sokaklar...

Şimdi tek tek Paris'in sokaklarını dolaşmaya başlayabiliriz:

> Sokak var ki bayağıdır, orada uzun boylu kalmak istemezsiniz, öylesi de var ki içinizden hemen yerleşip oturmak arzusu geçer. Bazıları *Montmartre sokağı* gibi, başlarken güzeldir, fakat balık kuyruğu şeklinde biter. Meselâ *Paix sokağı* da ge-

niştir, büyüktür, ama *Royale sokağı*nın hassas bir ruhta uyandırdığı zarif bir asaletle hâlelenen duygulardan hiç-birini ilham etmez ve tabiriyle *Vendôme meydanı*nda hü-küm süren ihtişamdan da mahrumdur. *Saint Louis adası sokakları*nda dolaşırsanız, ruhunuzu saran asabî hüznün sebeplerini oraların ıssızlığında, evlerin, bomboş ve koca-man konakların kasvetli havasında arayın. Umumî vergi mültezimlerinin iskeletleriyle kurulan bu ada, Paris'in Ve-nedik'i mesabesindedir. *Borsa sokağı* geveze, hamarat ve orospudur. Burası yalnız ay ışığında ve sabahın ikisinde güzeldir, gündüzleri Paris'in küçük bir nümunesi, geceleri bir Yunanistan rüyası kadar şaşaalıdır...

Tasvirler böyle sürer gider ve Paris'in konuşkan sokakları Balzac'ın nazarından, Meriç'in lisanından bütün şiiriyetini gözler önüne serer:

> Yavaş yavaş mafsallar çatırdar, hareket her tarafa yayılır ve sokak konuşur. Öğle vakti herşey canlıdır, şömineler tüter, canavar karnını doyurur, sonra çığlıklar atar, sonra binbir ayağı harekete geçer. Güzel manzara! Fakat ey Paris, loş geçitlerini, karanlıklardan sızan ışık huzmelerini, derin ve sessiz çıkmazlarını hayran hayran seyretmeyen, gece yarısıyla sabahın ikisi arasında mırıltılarını dinlemeyen, ne senin hakikî şiiriyetinden anlar, ne de heybetli ve garip tezatlarından haberdardır. (s. 37-38)

Hâl böyle olunca, Cemil Meriç'in *Beşerî Komedya*nın muhtelif bölümleri arasından bilhassa "Paris Hayatından Sahneler"i tercih etmesinin, hatta bu bölüme ait dört romanı Türkçe'ye çevirmesinin keyfî bir seçim olmadığı yeterince açıklık kazanmıştır sanırız.

Hatırlanırsa, kendisi, *Altın Gözlü Kızı* da aynı gerekçeyle tercüme ettiğini söylemişti. Yani, yine Paris için... rüyalarının şehri, zihninin vatanı Paris için... şeydâ bir âşığı olduğu Paris için...

Herbiri başlıbaşına bir sanat şaheseri olan "Paris Hayatından Sahneler" içinde *Altın Gözlü Kızı* seçmemiz, bu hacim bakımından küçük, muhteva bakımından çok zengin kitapta bir şehrin nasıl otopsisi yapıldığını öğrendiğimizdendir. (s. 73)

Acaba *Altın Gözlü Kızın* tercümesiyle birlikte Yabancı Diller Yüksek Okulu'ndaki talebeliği de sona eren ve tam da iki yıllığına staj için gönderilecekken II. Dünya Savaşı sebebiyle Paris'e gidemeyen genç adamın gönlünde bu şehir bir özlem, bir tutku haline dönüştüğünden mi öncelikle ve hep *Paris hayatından sahneler*?

Kızı Ümit Hanım'ın ifadesiyle, "bir defa çinilerini görmek için olsun Sultanahmet'e girmemiş olan, ama Jean Valjean'ın Paris'in hangi sokaklarında dolaştığını bilen"[174] Cemil Meriç'in, "sokakları da, evleri de konuşan" Paris'e ilgisi, öyle sıradan bir alâka olmaktan çok, gerçekte özlem dolu bir 'tutku' hâlinde, hatta 'aşk' sözcüğüyle adlandırılacak derecededir:

Paris benim de rüyalarımın şehri. Ben de yıllarca orada yaşadım. Marius'la, Rastignac'la, Julien Sorel'le... Paris'in büyüsü nerden geliyor?.. Evvela sevdiklerimin çoğu orada yaşamış. Ve yaşıyor. Kulaklarımızda dost isimlerin musikisi: Chénier, Diderot, Comte... Bu Flaubert'in, Lamartine'in veya Loti'nin Doğu hayranlığından farklı. Onlar 'müphem'in nostaljisi içinde, ben 'bilinen'in. Belki bu bir kopuş, yahut belki de parçanın bütüne hasreti. Londra, New-York veya Moskova... Bütün uzak beldeler gurbet benim için. Yalnız Paris vatan, kafamın vatanı.[175]

Hakikaten Paris, Meriç için hiçbir zaman müphem'i temsil etmeyecektir; bilâkis Paris onun için hep bilinen'dir, tanıdığı, yıllarca aynı odada birlikte yaşadığı bir sevgili, havasını soluyup tek tek sokaklarını adımladığı bir şehir:

---

174 "[Ümit Meriç'le] Röportaj", *Kitap-Haber*, (haz. A.G. Sümer), sy. 21, s. 78-81, Haziran-Temmuz 2004; krş. *Cemil Meriç*, (haz. Murat Yılmaz), s. 47-54

175 CM, *Jurnal I*, (13 Şubat 1963), s. 105

Eflatun'un idealar dünyasına inanasım geliyor. Ben o dünyadan geliyorum. O dünya Paris. Paris benim doğduğum diyar. Doğduğum ve büyüdüğüm. Orası milyonlarca Parisliden çok benim. Ama yalnız ben gidemiyorum oraya. *Altın Gözlü Kız*da [Henri] de Marsay'in gözlerini bağlarlar, araba birtakım yollardan geçer, nihayet gözleri çözülür. Paris'te hep o ümit içinde yaşadım, gözlerimi örten bağ çözülecek ve ben...

1955'te gözlerini örten o kahrolası bağ çözülmeyecek ve Paris'in bu şeydâ âşığı ne yazık ki hasretinden kanatlarını yaktığı, hayâllerine revnakını veren o nazlı mâşukasını bir daha göremeyecektir:

Ben göremedim Paris'i, senelerce aynı odada yaşadık. Biliyor ki şeydâ bir âşıkıyım. *Comédie humaine*in kahramanları gibi. Elimde demir âsa, ayaklarımda demir çarık ona koştum. Paris'te yoktu Paris. Paris kapılarını kapadı yüzüme. Sadece kokusunu duyabildim. Kalidasa'nın dediği gibi: "çiçek kokusu, kadın kokusu". Paris evde yoktu. Ben rüyada gördüm Paris'i. Gülümsedi ve kayboldu.

Oysa Paris ölüleriyle de Paris'tir. Ölüleriyle, yani ölmezleriyle. "Balzac'ı ziyaret edebiliyor musun arada?" diye öfkelenen Meriç'in odasına sığabilen bir şehirdir Paris.

Paris'e giderken kozandan kurtulmalısın dostum. O zaman Paris sana gelir. Gökler kelebeğindir. Paris, Londra, Moskova, Pekin, bunların hepsi istediğin anda odana koşar.[176]

Bu tutku pek öyle kolay azalmayacak, Paris sızısı kalbinden pek çıkmayacak, 1966'ya değin Paris, "rüyalarının şehri" olmaya devam edecektir:

- Seni tanıyıncaya kadar rüyalarımın tek vatanı Paris'ti. Ruhumun haritasında tek şehir vardı: Paris. Paris, yani Paris kadını. Bugün Paris benim için sular altında bir kıta.[177]

---

176 CM, *a.g.e.*, (8 Ekim 1963), s. 255; "Fildişi Kule'den", *Hisar*, VIII/56, s. 12, Ağustos 1968

177 CM, *Jurnal II*, (10 Aralık 1966), s. 120

- Paris sen yokken rüyalarımın şehriydi, şimdi Paris'im sensin, bütün ışıkları, bütün cazibesi, bütün büyüsüyle Paris. Yalnız Paris mi? Teninde çöllerin alevi, teninde çöl akşamlarının serinliği. Paris bir kartpostal kadar cansız, soluk, soğuk.[178]

Sözün özü, *Paris Hayatından Sahnelerin* tutkulu mütercimi nezdinde Balzac, onun sadece edebiyat dünyasındaki rehberi değildir; o, Paris'in sokaklarım da Balzac'la dolaşır, mâşukasmı bu büyük romancının gözleriyle görmeye çalışır. Ne var ki "bir tek cümle yazmak için ciltlerce eser okuduğunu iddia eden Balzac", kendi deyişiyle: "tanıdığı muharrirler arasında mütercimi en fazla inkisara uğratanıdır."

Neden mi?

Bu inkisarın sebepleri saymakla bitmez gibidir:

> *İnsanlığın Komedyasından* herhangi bir cilt seçip karıştırınız, her sahifede yüzlerce müşkül karşınıza çıkacak. Büyük harfle başlayan şu kelime Hint mitolojisine aittir; berikini yalnız külhanbeyleri kullanır; öteki, kibarlar arasında do-ğup ölmüştür; şu, mutfak ıstılahlarındandır; bu cümleyi sö-kebilmeniz için nebatat bilgini olmanız lâzım. (s. 23)

Cemil Meriç bu şikâyetlerinde yalnız değildir. Devrin belli başlı Balzac mütercimleri de benzer ifadeler kullanarak Balzac'ı Türkçeleştirmenin zorluklarından söz etmişlerdir Meselâ Yaşar Nabi Nayır şöyle der:

> Balzac, tercümesi en güç muharrirlerden biridir. Eserinin pek büyük olan önemine rağmen bu yakın zamanlar gelinceye kadar mütercimlerin ona pek az rağbet göstermiş olması belki de bu yüzdendir. Balzac bir asır öncenin Fransızcası ile yazar; bütün şahıslarını, kendilerine has hususiyetlerle ve çok renkli bir muhavere diliyle konuşturur. Tasvir ettiği iş ve cemiyet muhitlerine ait ıstılahları sıralamaktan çekinmez, uzun ve ağdalı cümleler yapar.[179]

---

178 CM, *a.g.e.*, (13 Aralık 1966), s. 124

179 Yaşar Nabi Nayır, "Balzac ve Eseri", (H. de Balzac), *Albay Chabert*, İstanbul, 1944

Bir başka mütercim, Vahdi Hatay ise, okurlarım "eseri okurken, Balzac'ın zayıf tarafları ile meşgul olmamanın, kitapta üstün bir üslûp veya inşa aramamanın bir kazanç olacağından" söz ederken,[180] Oktay Rıfat da "Balzac'ın fena yazdığını söyleyenler bulunduğuna, hatta Flaubert'in ve Flaubert'le beraber başlayan sanatlı yazı yazmak isteğinin Balzac'a bir tepki olduğuna" işaret edip Fransız münekkid Thibaudet'un aynen şöyle dediğini aktarır:

> Balzac'ın üslubundaki gelişme, Massiklon'un yanında daha az kıvrak, Rousseau'nun yanında daha kusurlu, Chateaubriand'nın yanında daha az ustalıklı, Lamartine'nin yanında daha az akıcı kalır. Balzac yürüyen atların, insanların adımıyla ilerler. Kudretli ama ahenksizdir. Kulak gecikmeden anlar ki bu geçen büyük Napoléon ordusudur.[181]

Bir örnek daha görmek istenirse, Balzac'ı biraz da kerhen Türkçe'ye çevirenlerden Mebrure Alevok'un şu açıklamalarına bakılabilir:

> Klâsikler serisi için kararlaşmış eserlerden birini tercüme etmek dileğiyle Millî Eğitim Bakanlığı'na müracaatta bulunduğum zaman, George Sand'dan, Daudet'den çevrilecek romanlara talib olmuştum. *Tours Papazı*nın tercümesiyle vazifelendirilince de, doğrusu, bu karara önce pek sevin-memiştim. Balzac'a has olan üslûp hokkabazlıklarını, o uzun, -neredeyse bir sahife kadar uzun- cümleleri Türkçe'ye aynen aksettirebilmek zorluğundan başka bu eserde üstelik karşılıkları bulunmaz papaz ve kilise terimleri vardı. *Tours Papazı*nın kuvveti bilhassa cümle kuruluşlarındaki dolaşık yüzlü hünere, marifete dayandığı için, bunları bölmeden, uzunluklarını aynen muhafaza ederek dilimize nakletmek zorluğu

180 Vahdi Hatay, "Önsöz", (H. de Balzac), *Cousine Bette I*, Ankara, 1947
181 Oktay Rıfat, "Balzac Üzerine Birkaç Söz", (H. de Balzac), *Modeste Mignon*, Ankara, 1947

başta geliyor; sonra da, Türkçe'de yer etmemiş bir sürü kilise tabirlerine, papaz rütbelerine vazıh, kısa karşılıklar bulmak gerekiyordu...[182]

Peki Balzac'ın sevdalısı genç Meriç, kendisini de inkisara uğratan bu güçlükler karşısında ne yapmış, hiç değilse önündeki engellerin üstesinden nasıl gelmiştir?

Çektiği tüm sıkıntılara rağmen, işini fevkalâde ciddiye alan bu genç mütercimin, çok az kimseye nasip olacak hürmetkârane bir tevazu ile cehaletini itiraf etmekten dahî çekinmediğini görüyoruz. Öyle ki elinden geleni yapmış olduğu hâlde, metinde karşılaşılabilecek kusurlardan Balzac'ı tenzih edip suçu üzerine almakta bir an bile kararsızlık göstermemiştir:

> Balzac'ın oynak, azametli ve hayat dolu üslûbunu taklid edebilmekten çok uzağız. Onun canlı, konuşan, ahenkli kelimeleri elimizde donuklaşmış, sönmüş, kadavralaşmıştır. Okuyucunun yadırgayacağı hatalar mütercime aittir, muharrire değil. (s. 23-24)

Bu tür ifadeleri, birçok tercümenin girişinde rastladığınız o sahte tevazu gösterileriyle karıştırmayınız lütfen. Genç adam bu sözlerinde gayet samimi, gayet içtendir, üstelik bu tutumu metne koyduğu dipnotlarda da değişmez:

> "Zevci Mösyö Jules Desmarets, Baron de Nucingen'in borsa komiseriydi."
>
> *Borsa komiseri:* Esham, tahvilât, evrak-ı ticariyenin kontrolüne salâhiyettar, devlet tarafından tayin edilen bir memur Fakat Balzac'ın kahramanı olan *borsa komiseri* bir memurdan çok tüccardır; banka muamelâtı üzerinde ticaret yapan mevki ve nüfuz sahibi bir adam. (Bu mevzuda cehaletimizi itiraf edelim.) (s. 50)

---

182 Mebrure Alevok, "Tours Papazı Tercümesi Hakkında Bir İki Söz", (H. de Balzac), *Tours Papazı*, İstanbul 1949

... *l'Agent de change.* Cemil Meriç'in Türkçe'ye çevirmekte güçlük çektiği bu ifadenin ne yazık ki bugün de Türkçemizde karşılığı yoktur; zira metni bugün çevirseydik, biz de muhtemelen şöyle demek zorunda kalacaktık: Baron de Nucingen'in *brokeri...*

Balzac'ın 28 yaşındaki genç mütercime yaşattığı inkisarın sebeplerinin saymakla bitmeyeceğini söylemiştik:

> Evet, hele cümleler? Bazen bir sahife bir tek cümleden ibarettir. Parçalamağa kalkarsanız cam gibi kırılır, ay-nen alsanız berraklığını kaybeder. Her pasajda binbir pu-suyla karşılaşırsınız, çok defa Littré'nin azametli ciltleri müşküllerinizi halledemez. Hele Şemseddin Sami, Balzac tercümesinde boşuna zahmet ettirmekten başka bir işe yaramaz.[183] Muhtelif ansiklopedilere sarılmak, argo lugatlarına başvurmak lâzım.
>
> Bütün bu mesai tercümelere hazırlıktır. Ya tercüme?

Hakikaten genç mütercim, bu yüzden, Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Fransevî*sinden istifade ettiği ölçüde, onu bazen bile bile ihmal etmekten de çekinmeyecektir:

> "Hanım arabadan indi, dükkâna geçti, İspir parasını gönderdi ve marabular seçtikten sonra oradan çıktı. Siyah saçlarına marabular..."
>
> *Marabout:* Hindistan'da ve Afrika'da yaşayan bir nevi kuş: *Ciconia marabou.* Kanatlarının altındaki tüyler gerek şapka, gerekse süse müteallık eşya îmalinde pek kıymetlidir. Şemseddin Sami "Hind'in Turna kuşu tüyü" diyor. Biz *marabu* olarak almağı tercih ettik. (s. 43)[184]

---

183 Yıllar sonra Cemil Meriç Şemseddin Sami'nin *Kamus*unu müsbet yönleriyle hatırlayacaktır: "Fransızcanın nâmahremler için tehlikeler ve karanlıklarla dolu dünyasına, ilk defa olarak, denize atlar gibi giriyordum. O karanlık dehlizde, ışığına güvendiğim tek fener, Şemsettin Sami'nin *Kamus*u idi" diyecektir. (Bkz. CM, "Dosto ve Biz", *Hisar*, XIV/129, s. 8, Eylül 1974; krş. *Mağaradakiler*, s. 117)

184 Bu sözcüğü "marabut tüyleri" şeklinde çeviren Balzac mütercimleri de vardır: "Evet, dedi Raoul kayıtsızlıkla, *marabut tüyleri* şahane yakışmış

Peki bu yoğun çabaların sonucu ne olmuş, *Altın Gözlü Kızı* bütün kusurlarına rağmen teveccühle karşılayan okur, cesaretini destekleyen münekkid, Meriç'in bu tercümesine lâyık olduğu değeri vermiş midir?

Görebildiğimiz, bilebildiğimiz kadarına istinaden bizim bu soruya verdiğimiz cevap olumsuzdur; tıpkı "*Ferragus*ü okuyor musun?" sorusunun sahibi gibi...

> Harcadığım emekleri ne okuyucu farketti, ne münekkid. Hangi münekkid?

Yıl 2006... Bu nedenledir ki sözü daha fazla uzatmaya gerek görmüyor ve 60 yıl sonra, sırf bu sonucu kabullenmekte güçlük çekenleri ikna etmek için, yıkıcı bir imtihan sorusuyla hikâyemize son veriyoruz:

Siz *Ferragus*ü okudunuz mu?

d) *Otuzundaki Kadın* (1945)

Türkçe'nin zevk-i selimine ermenin nasıl bir şey olduğunu mu merak ediyorsunuz, o halde şu tamlamalar arasındaki farkı/farkları hissetmeye çalışınız:

1. *Otuzundaki Kadın*
2. *Otuz Yaşındaki Kadın*
3. *Otuzunda Kadın*

Bu tamlamaların üçü de *Beşerî Komedya*nın "Hususî Hayattan Sahneler" bölümüne ait *La femme de trente ans* romanının Türkçe başlıkları; ilki Cemil Meriç'in (1945), ikincisi Mina Urgan (1946) ile Samih Tiryakioğlu'nun (1970), üçüncüsüyse Vahdet Gültekin'in (1974)...

Bu listeyi geriye doğru genişletmek de mümkün. Meselâ 1942'de bir Balzac mütercimi bu romanın adını şöyle Türkçeleştirmiştir:

---

ona." [Bkz. Balzac, *Bir Havva Kızı*, (çev. Babür Kuzucu-İhsan Köksal), s. 105, İstanbul, 1969]

4. *Otuzluk Kadın*[185]

Şimdi biraz olsun düşünelim, bir romanın başlığı olmak itibariyle bu tamlamalardan hangisi daha Türkçe, hangisi daha beliğ, hangisi daha sâdık?

Bizim tercih ve temayülümüz âşikâr olduğundan, ayrıca kendi kanaatimizi ilan etmeye lüzum görmüyoruz. Ancak aradan 60 yıl geçtiği hâlde, Meriç'in bu tercümesi ikinci baskısını yapamadığından ötürü, Balzac'ın bu romanının *Otuz Yaşındaki Kadın* veya *Otuzunda Kadın* gibi adlarla tanınmasının Türkçe adına esef verici bir netice olduğunu bilhassa belirtmek istiyoruz.

Ne yazık ki diğer tercümelerinde olduğu gibi, genç mütercimin bu gayreti de karşılıksız kalmış; bir sada da, aks-i sada da bulamamıştır edebiyat çevrelerinde. Kendisinin de yıllarca sonra hüzünle ifade edeceği üzere, harcadığı emekleri ne okuyucu farketmiştir, ne de münekkid... Oysa 1943-1944 yıllarında Elazığ'da öğretmenlik yaptıktan sonra olumsuz şartlar gereği istifa edip İstanbul'a gelmiş, Haziran ayında tuttuğu iki odalı evine kapanıp 1945 yazını geceli gündüzlü tercüme uğraşısıyla geçirmiş ve en nihayet bu çabalarının sonucunda ortaya çıkan iki tercümesini de peşpeşe yayımlamayı başarmıştır.

> Kendini Balzac'a veren ve *Altın Gözlü Kız* tercümesinin başında, araştırmalarını mükemmel şekilde tertibe muvaffak olan Cemil Meriç, son zamanlarda *Otuzundaki Kadını* ve *Onüçlerin Romanını* da dilimize -muvaffakiyetle- çevirdi. Diğer taraftan Cevdet Perin, Balzac'ın belli başlı eserlerinden biri olan *César Birotteau*yu dilimize kazandırdı.

3 Kasım 1945 tarihli bu tanıtım yazısındaki Balzac ve eserleri hakkındaki ilgi çekici açıklamalardan bugünün okurunun da haberdar olma hakkının bulunduğuna inanıyoruz:

---

185 H. de Balzac, *Köy Hekimi*, (çev. Nasuhi Baydar), s. 13, Ankara, 1942

> Dâhi bir mürtecî olan Balzac, realism'e habercilik etmesi bakımından bugünkü realist sanatın dedesi sayılabilir. O, ihtilâlin yıktığı aristokrasinin hasretiyle dolu bir kralcı, dinci ve aristokrattır. Eseri, "aristokrasiye hücum" olmakla beraber, bu hücum, "tilkinin yetişemediği üzüme kötü demesi" kabilindendir. Balzac, dünyanın en büyük romancısı, realismin başlangıcı olduğu için bu devrin de malıdır.[186]

Balzac'a ilişkin hayranlığının ne derece yüksek olduğunu bildiğimiz genç mütercimin pek öyle gözü kapalı safdiller gibi davranmadığını özellikle belirtmek isteriz. Kendisi, tercüme ettiği eserin zaaflarını belirtirken itidali elden bırakmadığı gibi, edeb sınırlarını aşmamaya da özen gösterir. Nitekim daha sonra "*İnsanlığın Komedyası*nda kerpiç sütunlar ve samandan kulübeler de var" diyecek olan Meriç, bu tercümesinde de romancıya karşı beslediği ve duyurmağa çalıştığı derin saygıya rağmen hakikati dile getirmekten çekinmez:

> Mütercimin münekkid kisvesine bürünüşü mazur görülsün. Balzak'a karşı beslediği ve duyurmağa çalıştığı derin saygıya rağmen bu faslın mükemmel bir şişirme örneği olduğunu itiraf zorunludur. *İnsanlığın Komedyası*nda para sıkıntısını defetmek zaruretiyle karalanan böyle yüzlerce sahifeler var. Asırlara meydan okuyan azametli bir bina silsilesinde mermerden sütunlar, tunç kubbeler ve somakiden saraylar yanında birkaç parça kerpiç. Romancının üslubuna saldıranların mal bulmuş mağribi gibi üzerine çullandıkları bu yavan sahifeleri emziren, hayatî zaruret ve sıkıntılar olmuştur. (s. 84)

Cemil Meriç'in -hem de o genç yaşlarında- çeviri sırasında ne denli titiz ve dikkatli olduğunu ve özgüveninin tüm yüksekliğine karşın o göz kamaştırıcı tevazûunu görebilmek için, kendisinin yer yer romana düştüğü bazı dipnotları elden geçirmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

---

186 "Balzac'tan Tercümeler", *Gün*, 3 Kasım 1945

A) 28 yaşındaki genç mütercimin gayret ve dikkatini lâyıkıyla yorumlayabilmek amacıyla önce *La femme de trente ans*nın, isimleri yukarıda zikredilmiş bulunan diğer üç çevirisinden ilgili cümleleri aktaracak ve böylelikle okura bir karşılaştırma yapma imkânı da vermiş olacağız:

Les innombrables facettes de quelques roulées, produites par une brise matinale un peu froide, réfléchissaient les scintillements du soleil sur les vastes nappes que déploie cette majestueuse rivière.

- *Serin sabah rüzgârının meydana getirdiği kırışık yüzeylerin sayısız parıltıları*, bu şahane nehrin engin sularında güneşi yansıtır. (1946, s. 23)
- *Biraz soğukça bir sabah rüzgârının meydana getirdiği birkaç sağnağın sayısız küçük yüzeyi*, bu heybetli nehrin geniş sularının yüzünde güneş ışınlarını yansıtıyordu. (1970, s. 23)
- *Serince bir sabah yelinin yarattığı birkaç dalgacık*, bu ulu ırmağın serdiği geniş dümdüz çarşaflar üzerinde güneşin vurmasıyla pırıl-pırıl yanıyordu. (1974, s. 19)

Cemil Meriç ise 1945'te, yani yukarıdaki tercümelere tekaddüm eden bir tarihte aynı cümleyi şu şekilde Türkçeleştirmiştir:

Serin sabah melteminin meydana çıkardığı hasırdan balık ağlarının sayısız safhacıkları, bu heybetli nehrin çarşaf gibi geniş ve durgun göğsüne güneşin keskin pırıltılarını aksettiriyordu. (s. 20)

Hangi çevirinin daha başarılı, daha beliğ, daha sâdık olduğu meselesini bir kenara bırakıp şimdi hep birlikte Meriç tarafından bu cümleye düşülen dipnotu okuyoruz:

İtiraf edelim ki bu cümlenin tercümesinden hiç de memnun değiliz. Metinde italik harflerle yazılan *roulée* kelimesi Rhasis'in, Şemseddin Sami'nin, Khandejeri'nin lûgatlerinde

hiç yok. Académie, Littré ve Larousse pour tous: "Loire nehrinde balık avlamağa mahsus hasırdan ağ" olarak tarif ediyorlar. Burada *dalgacık, girdabcık* mânâsına gelmesi lâzım. Mehazlara sadakat endişesiyle böyle çevirdik. Yanılmış olmamız pek mümkündür. (s. 20)

Yanılmış olmamız pek mümkündür... Önceki çevirisinde "Bu mevzuda cehaletimizi itiraf edelim" demekten kaçınmayan genç mütercim, burada da açık yüreklilikle -göstermiş olduğu o bütün özene rağmen- yanılmış olabileceğine dikkatimizi çekmeyi bir vazife biliyor.

B) Meriç tercümesini yaparken, Balzac'ın sadece ibarelerini veya ifadelerini değil, kasdını ve niyetini de dikkate alır. Nitekim romanda Mösyö d'Aiglemont'un Lord Grenville (Arthur Osmond) hakkındaki düşüncelerini aktarırken seçtiği sözcükler işbu dikkat ve titizliğin mahsulüdür. O hâlde, önce diğer mütercimlerce ilgili cümlenin Türkçe'ye nasıl çevrildiğini görelim:

> ... et depuis quelque temps il laissait sa femme libre, *en se confiant à la foi punique* du lord-docteur.

- ... ve Marki bir süreden beri bu hekim-Lord'un *gerçek olmayan doğruluğuna güvenerek* karısını serbest bırakıyordu. (1946, s. 89)
- ... ve birkaç zamandır lord-doktorun *iyi niyetlerine güvenerek* karısını serbest bırakıyordu. (1970, s. 81)
- Bir süredir lord-hekimin *temiz yürekliliğine güvenerek* karısını kendi havasına bırakıyordu. (1974, s. 71)

Cemil Meriç ise aynı cümleyi şöyle tercüme etmiştir:

> Birkaç zamandır lord-doktorun *Kartacalılarınkine benzeyen doğruluğuna güvenerek* karısını serbest bırakıyordu. (s. 57-58)

"Durup dururken Kartacalılar da nereden çıktı?" diye sormayınız; aşağıdaki açıklamayı, genç mütercimin, hassasiye-

tin zirvelerinde dolaştığının en kesin belgelerinden biri olarak okuyunuz:

> Balzak burada *foi punique* tabirini kullanıyor ki "hiyanet, sözde durmayış" manâsını ifade eder. (Bak. Şemseddin Sami) Romalılar Kartacalıları çok defa muahedeleri ayak altına almakla itham ediyorlardı. Onun için Latince'de *Punica fides* (Kartacalı sadakati), "sadakatsizlik, kahpelik" ifade eder. Littré'nin, Académie'nin, Larousse'un izahları hep bu mahiyettedir. Biz burada kelimeyi 'bilerek' değiştirdik. Daha doğrusu aynen aldık; Lord'a kahpelik ve hiyanet isnad etmedik. Sanıyoruz ki Balzac'ın da böyle bir niyeti yoktur. (s. 58)

C) Bir mütercim olarak genç Meriç'in çabaları, metni Türkçe'ye çevirmek kadar, çevirdiği metni tüm ayrıntılarıyla anlamaya ve kavramaya da yöneliktir. Hâl böyle olunca, bu inceliklerden okurunu da haberdar etmeyi istemesi gayet tabiidir.

> une *calèche* roulait sur la route d'Amboise à Tours.

- Amboise ile Tours yolu arasında bir *araba* geçiyordu. (1946: 22)
- Amboise'dan Tours'a giden yolda bir *araba* ilerliyordu. (1970, s. 23)
- Tours'da Amboise Yolu üzerinde, *dört at koşulu körüklü bir araba* gidiyordu. (1974, s. 18)

Görüldüğü gibi, ilk iki tercümede, en nihayet bir araba bir yerden başka bir yere gitmektedir. Üçüncü tercümeden ise, giden bu *araba*nın "herhangi bir araba" değil, "dört at koşulu körüklü bir araba" olduğunu öğreniyoruz; ancak bir tek farkla ki bu 'araba' Amboise ile Tours yolu arasında veya Amboise'dan Tours'a giden yolda değil, nedense *Tours'da Amboise Yolu üzerinde* gitmektedir.

Bu çevirilere mukabil, mütercimimiz aynı cümleyi 1945'te şu şekilde Türkçeleştirmiş:

> Önü açık bir araba (kalska), Amboise'dan Tours'a giden yolda süratle yürüyordu. (s. 19)

Meriç bu kadarıyla yetinmeyecek, okuruna ayrıca bilgi vermeyi de gerekli görecektir:

> Şemseddin Sami 'calèche'i *kalska* ile karşılıyor. Lehçe-i Osmanî'de *kalska* "önü açık bir nevi fayton" olarak tarif edilmektedir. Rhasis'in lügatinde ise *hintov* var. Kullanıldığını pek duymadığımız halde *kalska*'yı tercih ettik.

Meriç'in çevirisinde Türkçe ve hatta Fransızca (*roulait*) açısından sorunlu olan tek nokta, bu 'araba'nın *süratle yürüyor* olmasıdır. Oysa arabalar *gider*, *ilerler* ve fakat *yürümez*.

D) Bir metnin ruhuna nüfuz etmek, sanıldığı kadar kolay değildir; gayret ve kabiliyet yetmez; kavrama isteği taşıyan kişinin metne aynı zamanda tutkuyla, aşkla, sevdayla da yaklaşması gerekir.

> Montcontour est un ancien *manoir* situé sur un de ces blonds rochers au bas desquels passe la Loire...

Bu Fransızca cümlede geçen bir ayrıntının mütercimimizi nasıl meşgul ettiğini görmek için önce çevirisini okuyalım.

> Montcontour, altından Loire nehrinin aktığı sarımtırak kayalıkların üzerine kurulmuş eski bir şatodur.

Diğer mütercimlerin *şato, mâlikâne* ve *derebeyi konağı* şeklinde Türkçeleştirdikleri *manoir*, görüldüğü gibi Meriç tarafından da 'şato'yla çevrilmiştir. Ancak mütercimimiz bu kadarıyla yetinmez ve metne genişçe bir dipnot düşerek bu şato'nun alelâde bir şato olmadığını ayrıca izah etmeye de çalışır:

Muharrir burada *manoir* kelimesini kullanıyor. Şemseddin Sami bu terimi "eski vakitte arâzi-i vâsia ile muhat konak" diye tarif eder ki pek doğru değildir. Larousse pour tous: "eski devirlerde, kuleli şatolar kurdurmak hakkından mahrum bulunan bir timar sahibinin mâlikânesi" diyor. *Manoir*lar da çok defa surlar ve hendeklerle çevrilidir. Bazen sadece yazlık bir köşk mahiyetindedir. (Valoisler devrinde Fontainebleau ve Blois gibi.) Anglo-Normandların *manor hause*leri. XVI. yüzyıldan itibaren Fransa'da *manoir*lar daha zarif birer sayfiye karakteri almağa başlar. (s. 51)

E) Cemil Meriç'in daha önce, "Şemseddin Sami, Balzac tercümesinde boşuna zahmet ettirmekten başka bir işe yaramaz" dediğini biliyoruz. Bu nedenle, âdeta *Kamus-ı Fransevî*nin kendisine verdiği zahmetlerin bedelini ödetmek istercesine, Şemseddin Sami'nin zikrettiği anlamları, fırsat düştükçe hesaba çekip tenkid etmeyi ihmal etmez.

> Ici donc s'arrête cette leçon ou plutöt cette étude faite *sur l'écorché*, s'il est permis d'emprunter à la peinture une de ses expressions les plus pittoresques.

Meriç bu cümleyi çevirse de *sur l'écorché* tâbirini Türkçeleştirmeyi başaramaz:

> Resme ait en pitoresk tâbirlerden birini kullanmamız caizse, *ekorşe* üzerinde yapılan bu ders, daha doğrusu bu tedkik, burada sona eriyor. (s. 99)

Hâl böyle olunca, hemen aşağıda şu açıklamayı yapar:

> *Sur l'écorché:* Şemseddin Sami *ekorşe*'yi "resm-i musahhaç" olarak karşılıyor. *Ekorşe* uzuvları, damarları, mafsalları göstermek için derisiz, iskelet halinde resmolunan hayvan veya insan demektir. Türkçe'de karşılığını bilmiyoruz. *Musahhaç* demektense *ekorşe* demeyi tercih ettik.

Türkçe'de karşılığını bilmiyoruz... Bu sevimli ve saygı uyandırıcı itirafı da mütercimin titizliğinin ciddi bir göster-

gesi olarak kaydediyoruz. Nitekim Mina Urgan ile Vahdet Gültekin de bu sözcüğü çevirmezler ve onlar da birer dipnot düşmek suretiyle okurlarına kısaca bilgi vermeyi tercih ederler (1946: s. 165; 1974: s. 136). Samih Tiryakioğlu ise daha dolambaçlı bir yol tutup açıklamayı metnin içinde eritmeyi dener:

> Hani yeni yetişen ressamlara, heykelciklere kasların biçimlerini, işleyişlerini göstermek için hazırlanan *derisi yüzülmüş insan* resimleri vardır. İşte, resim sanatının en ifadeli deyimlerinden birini almaya izin varsa onu kullanarak diyebiliriz ki derisi yüzülmüş insan üzerinde yapılan bu ders, yahut daha doğrusu bu inceleme burada durur. (1970, s. 144)

Bu denli uzun bir açıklamanın metne dahil edilmesi yerine dipnotta verilmesinin daha doğru bir tercih olduğuna inandığımızı belirtmeliyiz.

F) Meriç metnin akışını gözetmek uğruna zaman zaman şahsî tercihler yapıp lafzı değil, mânâyı esas almış ve bu tercihlerini metnin içine dahil etmiş olsa bile, yine de metnin lafzî karşılığını dipnotta belirtmekten kaçınmamıştır:

> Les toits de Montcontour pétillent sous les rayons du soleil, tout y est ardent. *Mille vestiges de l'Espagne poétisent cette ravissante habitation:*

- Montcontour'un damları güneşin altında pırıl pırıl parlar. Orada her şey ateşlidir. *İspanya'dan kalma binbir anı, bu nefîs eve şairane bir güzellik verir.* (1946, s. 78)
- Montcontour'un damları güneşin ışınları altında pırıl pırıl yanar, her şey ateşlidir orada. *İspanya'nın bin kalıntısı, bu çok hoş konuta şairane bir hal verir: ...* (1970, s. 71)
- Montcontour'un damları güneşte parıldar. Herşey ateşlidir orada. *İspanya'dan gelme binbir iz, bu cana yakın konuta bir şiir havası verir.* (1974, s. 62)

Mütercimimiz, önce, anlamını nazar-ı itibara alarak metni çevirir; hemen dipnotta da metnin lafzî tercümesini verir:

- Montcontour'un damları güneşin şuaları altında kıvılcımlar saçar. Orada her şey ateşlidir. İspanya'nın şairâne manzaralarını hatırlatır. (s. 51)
- Bu cümlenin tam tercümesi şöyledir: "İspanyadan arta kalan binbir eser (yahut: İspanya'yı hatırlatan binlerce iz), bu şirin şatoyu şairâneleştirir."

Genç mütercimin titizliğini göstermek için karşılaştırmalı olarak verdiğimiz bu çeviri örneklerini yeterli bulmakla birlikte doğrudan metnin çevirisiyle ilgili olmadığı hâlde, sadece okuru metnin arkaplanından haberdar etmek amacıyla düşülen bazı dipnotlara misal teşkil etmesi bakımından şu açıklama-notunu aktarmakta fayda mülâhaza ediyoruz:

> *Tuileries:* Fransız tacdarlarının şöhret ve haşmetine sahne olan meşhur saray. Temeli, muhteris fantazisi Louvre'e sığmayan Catherine de Medicis'nin emriyle atıldı. Fakat uzun zaman bir krallar otağından çok, krallara lâyık bir saray olarak kaldı. Ondördüncü Louis tantanalı şölenlerinden bir çoğunu burada verdi. İhtiyar Voltaire'in taç giyme me-rasimi bu entrikalar yuvasında yapıldı. İhtilâl Tuileries ve Louvre'u "kralın ikametine tahsis edilen", "ilme ve sanata dair bütün mebaniyi" kucaklayan bir *millî saray* ilan etti. 1791'de, kurtuluşu firarda bulan bedbaht Onaltıncı Louis bu-rada "ikamete memur" edildi. Millî Kurtuluş Komitesi'nin devleri içtimalarını bu salonlarda yaptılar. 9 Termidor'da Robespierre ve Saint Just bu sarayın bahçesinde idam hük-münü dinlediler. 1800 tarihlerinde Josephine'le beraber buraya giren Bonaparte, 1814'te Marie Louise'le birlikte buradan ayrıldı. Onsekizinci Louis, Onuncu Charles nam tacdarlar burada tünediler. III'üncü Napolyon sergerdesi de inini burada kurdu. (s. 6)

Bu teknik açıklamaların sırf mütercimin üslûbu sayesinde kazandığı kıymetin gözden kaçmadığını umarak bu kitapçığın hikâyesini artık noktalamak niyetindeyiz. Ne var ki bu çeviriyle ilgili olmak üzere matbuatta olumlu veya olumsuz bir tek değerlendirme yazısının bile yayımlanmamış olması, üstelik ilk basımından bu yana 60 küsur yıl geçmiş olmasına rağmen, bu çevirinin ikinci kez olsun neşredilme imkânına kavuşamaması,[187] romanın konusuna âşina olmayan okuru, metne ulaşamamak, metinle tanışamamak gibi sıkıntı verici bir eksikliği göğüslemek zorunda bırakmaktadır.

Takdir edilecek olursa, biz bu çalışmamızda mezkur romanı tanıtmak ve değerlendirmekle meşgul olmuyoruz. Bu, hiç kuşku yok ki edebiyat tarihçileriyle münekkidlerine ait bir görev. Ancak yine de biz, hem bu eksikliği bir nebze olsun telâfi etmek, hem de okurun metnin içeriğiyle kısmen de olsa tanışmasını sağlamak amacıyla romandan kısa bir pasajı buraya almak istiyoruz:

> Otuzundaki kadın, bir genç için dayanılmaz cazibeler arzeder. (...) Hakikaten genç bir kızın bir hayli kuruntuları vardır, pek tecrübesizdir, aşkında cinsiyetin çok büyük bir tesiri vardır. Böyle bir sevgi bir gencin gururunu okşayamaz. Halbuki kadın, yapacağı fedakârlıkların azametini bilir; biri tecessüsüyle sürüklenir, aşkla ilgisi olmayan cazibelere kapılır, öteki şuurlu bir hisse boyun eğer. Biri teslim olur, öteki tercih yapar. Yalnız bu seçiş bile koltuklarımızı kabartmağa kâfidir. Hemen daima ıstıraplar bahasına elde ettiği bilgilerle mücehhez bulunan tecrübeli kadın, sanki size kendi varlığından daha fazla bir şey verir. Halbuki genç kız cahildir, her şeye kanar, ölçüp biçemez, kıymet bilemez, aşkı kabul ve tahsil eder, o kadar.

---

187 Mina Urgan çevirisi toplam üç kez (1946, 1963, 1986), Samih Tiryakioğlu'nun çevirisi üç kez (1970, 1985, 1990), Vahdet Gültekin'in çevirisi ise iki kez (1974, 1981) neşredilmiş, bu çevirilerin üçüne de tekaddüm eden Cemil Meriç çevirisi ise, ne yazık ki 1945'ten sonra bir daha günyüzü görmek imkânı bulamamıştır.

Biri, bize yol göstermek inden hoşlandığımız ve itaatten haz duyduğumuz çağlarda elimizden tutar, bize öğüt verir; öteki her şeyi öğrenmek ister. Kadının şefkat ve sevgi kesildiği dakikalarda genç kız saflık gösterir.

Birisinde nihayet bir zafer kazanacaksınız, öteki sizi sürekli mücadelelere mecbur bırakır. Birincisinin tek bildiği ağlamak ve sevinç göstermektir. İkincisi hem şehvete âşinadır, hem nedamete. Genç kızın metres olabilmesi için pek yırtık bulunması şart. Amma o zaman da tiksinti ile terkedilir. Oysa ki kadın hem üzerinizdeki nüfuzunu, hem de vakarını korur, binbir çare vardır elinde. Biri aşırı derecede uysaldır, size huzurun bezdirici rahatlığını sunar, öteki çok şey feda ettiği için, aşkın binbir şekle girmesini, binbir renge bürünmesini ister.

(...)

Sözün kısası, mevkiinin avantajlarından başka, otuzundaki kadın bir genç kız olmak, bütün rolleri oynamak, masum-laşmak ve mustaripken güzelleşmek kudretine de maliktir. İkisinin arasında ölçüye sığmayan bir fark vardır; önceden tahmin edilen bir hazla hiç ummadığımız saadet arasındaki, zaafla kudret arasındaki fark.

Otuzundaki dilber her arzuyu tatmin eder. Genç kız hiçbir şeyi tatmin edemez, yoksa genç kız olmaktan çıkar. (s. 91-92)

Balzac'ın bu romanından sonra, yani XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren otuzundaki kadınların Fransa'da artık 'yaşlı' kabul edilmedikleri söylenir. Peki ya Türkiye'de?

Biz bu sorunun cevabını verebilecek durumda değiliz. Bildiğimiz o ki Meriç'in bu çevirisi ülkemizde hakettiği ilgiyi görememiş ve bir daha neşredilme imkânı bulamamıştır.

Sözün özü, bu çabalarının okurlar ve münekkidler tarafından farkedilmemiş olmasının, Cemil Meriç'i etkilemediği söylenemez; yıllar sonra "Balzac için hayatımın kalan yıllarını rahatça harcayabilirim" diyecek olsa bile söylenemez.

e) *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti* (1946)

KİBAR FAHİŞELERİN İHTİŞAM VE SEFALETİ

H. de Balzac'dan

Çeviren: Cemil MERİÇ *Satışa çıktı*[188]

Yukarıdaki ilânla çıktığı duyurulan *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti,* Cemil Meriç'in hem Balzac'tan yayımlanan 'son' romanıdır (1946); hem de ikinci kez yayımlanma imkânına kavuşan 'tek' romanı (1973).[189]

1971'de mütercimin kendisi bu romanın konusunu şöyle tanıtır:

> *Fahişelerde* yeni bir ülke fetheder roman. Romancının Lesage'dan [öl. 1774] beri dolaştığı bir ülke bu, misafir olarak dolaştığı bir ülke: orospuların, hırsızların, katillerin dünyası.[190]

Genç bir mütercim için oldukça geniş ve bir o kadar da ihatası güç bir metin... Daha önce hacim itibariyle nisbeten kısa sayılabilecek dört romanını Türkçe'ye aktardığı hâlde, Balzac, bu eserinde de "mütercimi en fazla inkisara uğratan romancı" vasfını taşımaya devam edecektir. Çünkü *Ferragus*te, yeri geldiğinde cehaletini itiraf eden; *Otuzundaki Kadın*da, mehazlara sadakat göstermekle birlikte pekâlâ yanılmış olma ihtimalinin de bulunduğunu açıkça belirten, hatta çevirisinde zorlandığı bir kelimenin Türkçe'de karşılığını bilmediğini söylemekten çekinmeyen genç mütercim, *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*nde de okurunu şaşırtmayı sürdürecek ve

188 Bu kitap ilânı için bkz. *Amaç,* s. 14, sy. 25, 10 Ekim 1946

189 "Paris Hayatından Sahneler" dizisine ait bu romanın Türkçe'de biri Nesrin Altınova tarafından *Kibar Fahişeler* (1972, 1990) adıyla, diğeriyse Vahdet Gültekin tarafından, önce *Süslü Hayatlar: Kötü Kadınların Parlayışı, Düşüşü* (1981, 1983); sonra *Kibar Yosmalar: Parlak Günleri, Düşkün Günleri* (1986) adlarıyla iki çevirisi daha yayımlanmıştır.

190 CM, "Fahişeler'i Okurken", *Hisar,* XI/92, s. 14, Ağustos 1971

dokuz ay gibi bir sürede, üstelik göz kamaştırıcı bir başarıyla tercüme etmiş olmasına rağmen, yeri geldikçe okuru karşısında kendi zaaf ve yetersizliklerini dile getirmeyi bir vazife telakkî edecektir:

> Türk argosuyla karşılamamıza imkân olmayan bazı misalleri atlamak zorunda kalıyoruz. Bu mecburî makaslamada cehlimizin de büyük payı olduğu muhakkaktır. Şurasını da kaydedelim ki romanın bu dördüncü kitabı, meraklı ma-ceralar, alâka verici bilgilerle örülü olmakla beraber realist sanat ve edebî kıymet bakımından Balzac'tan çok Eugéne Sue'ye lâyıktır. *İnsanlığın Komedyası*nda kerpiç sütunlar ve samandan kulübeler de var. (s. 378)

Bir mütercimin kendi zaaf ve yetersizliklerinden söz etmesi, içtenliğinin olduğu kadar, kolay kolay sarsılmayacak derecedeki yüksek özgüveninin de eseridir. Yıllarını çeviri sorunlarına hasretmiş biri olarak, aşağıdaki satırların çeviri tarihi açısından *nadir* değil, *ender* olarak vasıflandırılması gerektiğini hatırlatmak isteriz:

> Mütercim, senet, sepet, tahvilat, poliçe meselelerinde tam mânâsıyla cahil olduğunu utanarak itiraf eder. Roman'ın kanavasında mühim bir yer tutmayan bu bahiste bir hayli hatalara düşmüş olması kuvvetle muhtemeldir. (s. 144)

Mütercimin sadece ticarî terimlerde değil, hukukî terimlerde de ciddi tercüme sıkıntıları yaşadığı anlaşılıyor.

> *Prévenu*nun karşılığı *mevkuf* değildir. Şemseddin Sami *inculpéy*i de *prévenu*yu da *maznun*la tercüme ediyor. 1790'da kabul edilen Fransız Ceza Mahkemeleri Usulü'yle bizimki arasında büyük farklar var. Fransa için dahî ancak hukuk tarihi bakımından mânâ ve ehemmiyet arzeden bu incelikleri Türkçe'de tamamiyle ifade edemediğim için okuyucudan özür dilerim. (s. 269)

Bu ifadeleri, genç bir mütercimin sahte bir tevazu gösterisi veya tercüme zaaflarının aleyhinde kullanılmaması amacıyla önceden aldığı bir tedbir şeklinde yorumlayacak olanların, hiç değilse bu özür kaydının (!) romanın 1973 basımında da aynen tekrarlandığını dikkate almaları gerekir:

> Fransa için bile ancak hukuk tarihi bakımından değeri olan bu incelikleri, Türkçe'ye aktaramadığımız için özür dileriz. (s. 308)

Cemil Meriç, teknik terimleri, bilhassa hukukî terimleri Türkçeleştirmekteki yetersizliğini çeşitli vesilelerle itiraf etmekle kalmaz, bu konuda elinden gelen çabayı ortaya koyduktan sonra yine de hata yapma ihtimali karşısında okurunu uyarmayı sürdürür:

- "Arabadaki *sorgu hâkimini* gönderdi."

  Officier de Paix "sorgu hâkimi" değildir. Belediye zâbıtasına bağlı bir hâkimdir: "Asayiş zabiti" bu memuriyeti ifade edemiyor. Lisanımızda böyle kelime ve Belediye teşkilâtımızda böyle bir makam bulunduğunu sanmıyorum. Şemseddin Sami "Polis çavuşu" diyor. (1946: s. 204; 1973: 226)

Bu terimi çevirirken genç mütercimin aklma niçin "sulh hâkimi" demek gelmemiş bilemiyoruz. Şahsî kanaatini belirtip 'sanmıyoruz' demesine rağmen yine de bu tür terimlerin Türkçe'de doğru karşılığını bulmak amacıyla zaman zaman "hukukçu arkadaşlarına" danıştığı kesindir.

- "... güvenebileceği bir *muhzırın* yanına gitti."

  Hussier: kapıcı, perdedar, hacib, mübaşir, muhzır. "Hükümleri tebliğ, kararları infaz eden devlet memuru. Bir *huissier* en az yirmibeş yaşını bitirmiş, iki sene bir noterin, bir dâvâ vekilinin veya bir huissier'in yanında çalışmış olacaktır. Kefalet göstermesi şarttır. Memuriyetini satan selefinin takdimi, müddeiumumi veya mahkeme reislerinin teklifi üzerine Vekâlet kararıyla tayin olunurlar. (*Larousse*)

Hukukçu arkadaşlar, "bizde böyle bir memur olmadığını" söylediler. Belki "icra memuru" denebilirdi. İnfaz mübaşirin salâhiyeti dışındadır. (s. 145)

Terimlerin lugavî karşılıklarını vermek yerine iki farklı hukuk sistemi arasında tekabüliyet aramak ve bulmak pek kolay olmadığı gibi, bazen mümkün de değildir. Bu nedenle mütercimin sık sık kararsızlık göstermesi tabii karşılanmalıdır.

"Hele mahkûm da ettirebilirsen İstinaf Mahkemesi'ne âza oldun gitti."

Cour royale: Mahkeme-i kralî'dir. *İstinaf* diye çevirdik. (s. 285)

Mütercim, kitabın 1973'te yapılan ikinci baskısında bu sefer tercihini değiştirecek, emin olmadığı durumlarda ister istemez lugavî karşılıklarla yetinecektir:

"Hele mahkûm da ettirirsen Krallık Mahkemesi'ne âza oldun gitti." (s. 325)

Teknik terimlerin yanısıra birtakım deyimler hakkında da aynı hassasiyetini sürdüren mütercim, anlam kaybını asgariye indirmek için Türkçe'nin sınırlarını mümkün olduğunca zorladığı gibi, bazen de kelime-be-kelime çeviri yapmayı daha uygun bulur:

- "İstiyordu ki ocağa çengeli asarken, asil peder de cübbesini çiviye takıp..."

  Pendre la crémaillerè (ocak çengelini asma), yeni taşınılan bir evde eşe dosta ziyafet vermek mânâsınadır. Kelime oyununu kaybetmemek için aynen aldık. (s. 175)

- "Buraya *Kaybolan adımlar salonu* adını verenler isabet etmiştir."

  La salle des pas perdus: Bir mahkemenin bütün odalarından önde bulunan büyük bir salon, dîvanhane. Kelime tercümesi: *Kaybolan adımlar salonu.* (s. 298)

Aşağıda zikredeceğimiz örnek, Meriç'in Türkçe karşılıklar bulmak için sadece sözlüklerle yetinmediğini göstermektedir:

> "*Genç şık* bu telâşlı araştırmaya o kadar dalmıştı ki..."
>
> Romantik neslin İngilizce'den aldığı *dandy* kelimesi, tercümesi pek güç tabirlerdendir. *Zarif, züppe, çıtkırıldım* sıfatları muayyen bir devrin modası olan *dandy*yi ifade edemiyor. Hüseyin Rahmi'yi hatırlayarak *şık* dedik. Mehmet Celâl nesli, tatlısu frenklerini taklide özenen zamâne bobstillerine *şık* diyordu. (s. 18)[191]

Keza şu açıklama-notu da genç mütercimin uygun karşılıklar bulmak amacıyla nerelerde gezindiğine hoş bir misal teşkil etmektedir:

> *Tartuffe* adı mürailiğe, içi dışı ayrı, mübarek tavırlı münafık kalpli adamlara -Rıza Tevfik'in tabiriyle "Ali görünen Yezidlere"- alem olmuştur. (s. 90)

Cemil Meriç sıklıkla düştüğü dipnotlarda sadece teknik terimleri, deyimleri açıklamakla, özel isimler hakkında bilgi vermekle yetinmez, münasebet düşürdükçe 'münekkid' kimliğiyle de ortaya çıkarak bazı önemli isimleri de eleştirir. Nitekim Ahmed Şuayb da bunlardan biridir ve yaptığı hata genç adamın gözünden kaçmamıştır:

> "Lucien'in şahsında sadık bir *Cinq Mars* mı bulmuştu? Bu suallere kimse cevap veremezdi."
>
> *Cinq Mars:* Richelieu aleyhinde suikast tertib ettiği için arkadaşı "de Thou" ile birlikte darağacını boylayan kibar beyzâde. Alfred de Vigny, bu ismi taşıyan romanında *Cinq Mars*ı idealize eder. Ne gariptir ki Ahmed Şuayyip Bey *Hayat ve Kitaplar* adlı eserinde Vigny'nin *Beş Mart* adlı bir kitabı olduğunu söyler. Münekkid ve mütenebbî geçinen bir zatın meşhur bir ism-i

---

191 Mütercim ikinci baskıda *genç şık* yerine *genç züppe* tabirini kullanmayı uygun bulacaktır. (1973: s. 12)

hassı tercemeye kalkması hem Vigny'den (ve binnetice Fransız edebiyatından) habersiz olduğunu, hem de Fransa tarihini bilmediğini göstermez mi? "Büyük Adamlar"ın gafleti de büyük oluyor. (s. 61)

Meriç, metni sâdık olarak tercüme etmek ve bilhassa terimlere karşılık bulmakta epey zahmet çekmiş, elindeki sözlükleri didik didik etmiş ve fakat başarılı olamadığını düşündüğünde okurunu bilgilendirmeyi kesinlikle ihmal etmemiştir:

- Boule'un kim olduğunu maalesef bulamadık. (s. 33)
- Balzac *bochettine* kelimesini kullanıyor ki ne Akademi'nin, ne Littré'nin lûgatlerinde, ne de Larousse pour tous'da bulabildik. *Marpuç* olduğu, karine ile anlaşılıyor. (s. 64)

Çok önemli gibi görünmeyen bazı nesne adlarının Türkçesini bulamadığı takdirde açıklama yapmak yoluyla bu eksikliği gidermeye çalışmış, yıllar sonra tam karşılığını bulur bulmaz kelimenin bu sefer Türkçesini vermiştir:

> "Orada tek çivi, tek sandalye, hatta tek *eskabo* aramayın."
> *Eskabo*: Üç ayaklı ve arkalıksız iskemle. (1946: 348)

Çevirinin ikinci baskısında, mütercim, kelimenin tam karşılığını bulduğuna inandığından artık bu açıklamaya ihtiyaç da kalmayacaktır:

> "Orada tek çivi, tek sandalye, hatta tek *tabure* yoktur" (1973: 401)

Mütercim bazı yerlerde şahsî tasarruflarda bulunarak kimi cümleleri metinden çıkarmış, ancak her defasında bu tasarrufları hakkında bilgi vermiştir.

- Grandlieu'ların armasını tasvir eden bir iki cümleyi çıkardık. (s. 91)

- Fransız arkeoloji tarihini ilgilendiren bu sahifelerde, okuyucuyu teferruata boğmamak için bir iki cümleyi feda ettik. *Conciergerie*nin daha sonraki halini merak edenler, Victor Hugo'nun *Choses Vues* adlı eserine müracaat edebilirler: *Visite à la Conciergerie*, s. 106-134. (s. 274)

Verdiğimiz bu örneklerden anlaşılacağı üzere, Cemil Meriç'in *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti* adıyla 1946'da yayımlanan bu çevirisinde -eserin geniş hacmine rağmen- gösterdiği dikkat ve özen gerçekten de takdire şayandır.

f) *İhtişam ve Sefalet* (1973)

1946 tarihli ilk baskısını takdire şayan bulduğumuz bu çevirinin, (Mart-Nisan) 1973 tarihli ikinci baskısı için aynı doğrultuda değerlendirmeler yapmak pek mümkün değildir; zira mütercim, çevirisinin ikinci kez yayımlanması uğruna, kendisinden beklenilmeyecek tasarruflarda bulunarak eserin sadece dilini ve üslûbunu değiştirmekle/sadeleştirmekle kalmamış, dipnotların önemli bir kısmını da bu baskıdan çıkarmıştır. Ayrıca, -muhtemelen yayıncının telkinleriyle- yeni okur kitlesini dikkate alarak çevirinin adını değiştirdiği gibi, romanın konusunu bile okurun beklentileriyle çatışmayacak şekilde tasvir etmekten kaçınmamıştır.

> 1940'larda *İhtişam ve Sefaleti* tercüme etmek için dokuz ay çalıştım. Düşün ki bu eseri Balzac iki haftada yazmış. Yeni baskısı için bir dokuz ay daha çalıştım.[192]

---

192 HA, *a.g.e.*, (8 Aralık 1976), s. 49. Cemil Meriç, bu tercümenin ilk bölümlerini kızı Ümit Meriç'le birlikte hazırlamıştır. (Ümit Hanım'ın evinde gerçekleşen 26 Eylül 2006 tarihli görüşmenin notlarından.) Tashihler ise Halil Açıkgöz ile Oğuz Başaran tarafından yapılmış: "Cemil Hoca'nın daha önce *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti* adıyla Balzac'dan tercüme ettiği kitabını Ötüken Yayınevi yeniden basıyor. Tashihlerini de Bekir Oğuzbaşaran -Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 3. sınıf talebesi- ile birlikte yapıyoruz." (Bkz. HA, *a.g.e.*, (10 Kasım 1976), s. 14)

Aralık 1976'da yapılan bu açıklamayı ciddiye aldığımız takdirde, dokuz ay boyunca tercümenin ilk baskısına verilen emeklerin, en nihayet bir dokuz ay daha harcanarak ikinci baskıda heba edildiğini söylemek zorunda kalacağız. Çünkü ikinci dokuz ay, ilkinin aksine tercümeyi budamak ve şayet bir meziyet telâkki edilirse, özel isimleri Türkçe okunuşlarıyla yazıp binbir emekle kaydedilen dipnotları çıkarmaktan ibarettir.

> Ötüken Yayınevi'nde çalışırken Cemil Hoca hakkında yapılan sohbetlere kulak misafiri olurdum. Balzac hakkında ondan naklettikleri cümleler hâlâ kulaklarımdadır: "Batı'da bir tek romancı vardır, o da Balzac'tır. Onun da tek romanı: *İhtişam ve Sefalet*."[193]

Cemil Meriç'in kitaplarını basmaya talip olan ve diğer yayınevlerine nisbetle yüksek ücret de ödeyen Ötüken yetkilileri -hiç değilse bu kayıttan anlaşıldığı kadarıyla- Balzac'ın sadece bu romanının önemi ve değeri hususunda ikna olmuş görünüyorlar; ve fakat sadece bu romanının; *romanlarının* değil. Çünkü Meriç'ten ilk kitap olarak bir çevirisini neşretmiş olmasına rağmen yayınevi, nedense mütercimin diğer Balzac çevirilerine iltifat etmemiştir.

Acaba bu neşir, yayınevleri arasındaki malum rekabet koşullarının zorladığı bir tercih miydi? Belki de Meriç'in kendisi, denemelerinin yayımlanması karşılığında böyle bir şart koşmuştu?

Bilemiyoruz. Ancak son dönemde yayımlanan bir hatıra kaydı, bu konuda sağ yayınevleri arasında ticarî bir rekabetin mevcudiyetini kesin olarak isbatlamaktadır:

> Dergâh Yayınları'nda fiilen çalışmaya başladığım zaman (Nisan 1977) Cemil Bey'le Dergâh'ın arası soğuktu. Sebebi, örnekleri çok olan bir kitap, bir telif ve yayınevi hikâyesi. Yayınlandığında hayli ses getiren *Bu Ülke* (Nisan 1974) kitabının

193 HA, *a.g.e.*, (10 Kasım 1976), s. 14

basılması için müellifi ile Dergâh anlaşmışlar. Telif 5 bin lira. Dergâh'tan habersiz araya Ötüken yayınevi girmiş ve 7 bin 500 lira teklif etmiş. Cemil Meriç'in Dergâh'a teklifi: "7 bin 500 lirayı siz verin, kitabı siz basın." Kabul edilemeyecek tatsız bir durum. Fikir mücadelesi, fikir ahlâkı çerçevesinde başlamış bir münasebet nasıl hiç de ahlâkî olmayan bir para pazarlığına ve ticarete intikal edebilirdi?! Etmiyor ve ipler kopuyor.[194]

Bu açıklamaya göre, Ötüken Yayınevi *İhtişam ve Sefaleti* neşrettiği günlerde henüz Cemil Meriç'in tek yayıncısı sıfatını kazanmamış olmalı. Oysa 1974'ten 1980'e kadar yazarın kitaplarını sadece Ötüken Yayınevi neşredecek, hatta Meriç de bu süre içerisinde -diğer yayınevlerden gelen teklifleri reddederken- "Ben Ötüken'e nikâhlıyım, bir anlaşmazlığımız da yok!" diyecektir.[195]

Hâl böyle olunca, Meriç'in diğer Balzac çevirilerinin Ötüken Yayınevi tarafından niçin neşredilmediği sorusuyla ilgilenmek yerine, *İhtişam ve Sefaletin* neden bu şekliyle neşredildiği sorusuna bir cevap bulmak gerekiyor.

Cemil Meriç acaba niçin böyle bir işleme ihtiyaç duydu? Sözgelimi kitabın sayfa sayısını düşürmek, okura daha sade bir metin sunmak gibi teknik zaruretler, kendisini bu budama işlemine sevketmiş olamaz mı?

İlk baskı 471 sayfa (büyük boy) iken, ikinci baskı 547 sayfa (küçük ve dar boy) olmasına rağmen, biz yine de bu ihtimalleri tamamen gözardı etmiyor; fakat her iki baskıyı da

---

194 İsmail Kara, *Sözü Dilde Hayali Gözde*, s. 83, İstanbul, 2005

195 HA, *a.g.e.*, (11 Mayıs 1978), s. 327. Cemil Meriç'in kitaplarının neşredildiği yayınevleri sırasıyla şunlardır: Üniversite Kitabevi (1943), Yüksel Yayınevi (1945), Arif Bolat Kitabevi (1945), İnkılâp Kitabevi (1946), MEB Yayınları (1956), Dönem Yayınları (1964), Çan Yayınları (1967), Türkiye Harsî Araştırmalar Derneği Yayınları (1969), Ötüken Yayınları (1973), Sebil Yayınları (1980), Umran Yayınları (1981), Tur Yayınları (1981), Pınar Yayınları (1983), İletişim Yayınları (1985), İnsan Yayınları (1986). Meriç'in 70'li yıllarda sağcı yaynevleriyle ilişkileri için bkz. Dücane Cündioğlu, "Kitapların da Bir Hikâyesi Vardır", *Yeni Şafak*, 7 Mayıs 2006.

karşılaştırınca, bu tasarruflara yol açan başka sebeplerin de bulunabileceği neticesine varmakta güçlük çekmiyoruz. Nitekim kitabın sağcı bir yayınevi tarafından neşredilmesi ve çevirinin, bu yayınevinin muhafazakâr okur kitlesinin hassasiyetlerini zedelemeyecek şekilde sunulması, kuşkularımızı güçlendiriyor. Çünkü daha ilk adımda çevirinin adı değiştirilmiş ve Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti, bir çırpıda İhtişam ve Sefalet/Vautrine dönüştürülmüştür.[196]

Ayrıca ilk baskıda yer alan dipnotların bir kısmı (bilhassa I. Bölüm'ün dipnotları) ikinci baskıdan –üstelik metnin anlamını olumsuz yönde etkileyecek şekilde– çıkarılmıştır. Öyle ki romanda adı geçen ünlü fahişeler hakkında bilgi içeren açıklamaların hiçbiriyle ikinci baskıda karşılaşmıyoruz. Meselâ Aspasie, Du Barry, Ninon de Lenclos, Marion de Lorme, Impéria, Flora, Lydie, Horace, Tibulle, Lesbie, Cyntie Laïs, Rhodope, Taglioni adlı ünlü fahişeler hakkında ilk baskıda yer alan uzun açıklamaların tamamı atılmıştır.[197] Üstelik ilk baskıda "Eserin Kahramanları" başlıklı 14 sayfalık etüd, 3 sayfaya indirilmiş ve girişten çıkarılarak kitabın sonuna yerleştirilmiştir.

1. Vautrin, **2.** Lucien de Rubempré, **3.** Gazeteciler: Blondet, Finot..., **4.** Markiz d'Espard, **5.** Florine ve sahne artistleri, **6.** Güzel Hollandalı, **7.** (sehven atlanmış), **8.** Rastignac, **9.** Henry

---

196 Cemil Meriç 1942'de bir vesileyle Balzac'ın bu romanından söz ederken kitabın adını Alüftelerin İhtişam ve Sefaleti şeklinde Türkçeleştirmiştir: (Bkz. CM, "Köy Hekimi", Ayın Bibliyoğrafyası, sn. 1, sy. 11-12, s. 23, Ekim-Kasım 1942)

197 Muhafaza edilen dipnotları her iki baskıdan da takip edebilmek için bkz. 175:191, 177:194, 188:207, 194:214, 204:226, 208:232, 225:253, 236:265, 236:266, 245:276, 262:297; 269:308, 290:332, 303:346, 304:348, 305:349, 308:353, 329:379, 347:400; 356:412, 365:423. Bazı kelimeleri değiştiren, bazı açıklama-notlarını atıp bazılarını kısaltan veya metin içine alan mütercim, bazen bu notları genişletmeyi tercih etmiş, hatta metne bazı kısa notlar da eklemekten geri kalmamıştır: 18:11, 24:27, 23:18, 20:14, 26:20, 27:22, 105:105, 197, 267, 292, 383. İkinci baskıda Fransızca isimlerin yazılışı değil, okunuşu (msl. Lucien:Lüsyen) esas alınmıştır.

de Marsay, **10.** Madam de Sérisy, **11.** Desplein ve Bianchon, **12.** David Séchard (De Marsaç), **13.** Du Tillet, **14.** Derville (1946: s. 3-17; krş. 1973: 544-547)

Daha önce Ağustos 1971'de yayımlanan *"Fahişeler"i Okurken* başlıklı yazı,[198] uygunsuz görülen kısımları çıkarılmak suretiyle ve *Okuyacağınız Kitap* başlığıyla, yukarıda adı geçen kahramanların tek tek tanıtıldığı etüdün yerini almıştır.

Cemil Meriç, 1971'de, romanın kahramanlarından "robu görülmemiş ihtişamlar gizleyen, dudakları en uygun anda tebessümler saçan emsalsiz zevk kızı" Torpille hakkındaki coşkulu tasvirlerinin bir kısmından 1973'te hayli fedakârlıklar yaptıktan sonra şöyle der:

> Ne var ki bu zevk kızı, romanda fuhşu değil, aşkı temsil eder; sonsuzluğu, fazileti, fedakârlığı ile aşkı... *İhtişam ve Sefalet*te fahişe olmayan tek kadın.
>
> Eserin belki de en tenkid edilecek tarafı: *İsmi*. Birinci bölümde (*Yosmalar Sevince*) Torpil'den başka fahişe yok. İkinci bölümde (*İhtiyarlıkta Aşk*) görünüp kaybolan bir iki sahne artisti fuhşun yegâne temsilcileri. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise ne Torpil var, ne ötekiler. (1973: s. 6)

Yani?

Yani muhafazakâr okurun rahatsız olmasına gerek yoktur; zira 1971'de *"Fahişeler"i Okurken* başlıklı yazısında bu açıklamayı yapan mütercim, 1973'te kitap basılırken okurun tedirgin olmaması için gerekli tedbirleri almıştır. Önce, Meriç'in açıklamasını her iki hâliyle de okuyalım:

- *Fahişeler*de yeni bir ülke fetheder roman. Romancının Lesage'dan beri dolaştığı bir ülke bu, misafir olarak dolaştığı bir ülke: orospuların, hırsızların, katillerin dünyası. (1971)
- *İhtişam ve Sefalet* ile yeni bir ülke fetheder roman: orospuların, hırsızların, katillerin dünyası. Romancının Lö Sajo'dan beri dolaştığı bir ülke bu. (1973)

---

198 CM, "Fahişeler'i Okurken", *Hisar*, XI/92, s. 14, Ağustos 1971

Yazısının girişinde bu açıklamaları yapan mütercim, "Okuyacağınız Kitap" başlıklı tanıtımına yine de şu izahatı eklemekten kendini alamaz:

> Vâkıa eserin orijinal -Fransızca- adı, *Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*... Fakat yukarıda da belirtildiği gibi fahişeler eserin sadece iki bölümünde mevcut... Ancak bu iki bölümde de 'fahişelik'ten ziyade aşk bahis mevzûudur. Eserde işlenen esas fikir fahişelerin, kanun dışı kimselerin, polisin ve adliye'nin ihtişam ve sefaleti... Bir numaralı kahraman da bir kanun-dışı olan Votren (Vautrin). Bu sebeple eserin geniş ölçüde gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş bu ikinci baskısı için *İhtişam ve Sefalet* ismini uygun gördüm. Ve ikinci bir isim olarak da bir numaralı kahramana izafeten Votren'i (Vautrin) seçtim. (1973: s. 7-8)

Artık *fahişeleri* okumayacağımızdan emin olabilir ve mütercimin kaleminden bir numaralı kahramanımız kanun-dışı Vautrin'in kim olduğunu öğrenebiliriz:

> Romanın belkemiği: Votren. O da birçok yönleriyle romantik bir kahraman. Romantik, ama reel. Bu kürekler Makyavel'i, Rousseau'nun çocuğu; bütün ondokuzuncu asır gibi. Bir isyan çığlığı, bir direniş... Alçaklığa, budalalığa ve sözde-faziletlere dayanan bir cemiyete düşman. Tek tanıdığı kanun, tabiatınkiler. Ona göre: "Kanun, büyük sineklerin yırtıp geçtiği, küçüklerin takılıp kaldığı bir örümcek ağı."
>
> Byron'ın ve Scott'un korsanlarıyla akrabadır; aynı gurur, aynı gözüpeklik. Ama kucağında yaşadığı dünya gerçek. Sefaletin karanlık ve kanlı dünyası: kürek, hapishane, polis... (1973: s. 6)

Ne ilginç değil mi Vautrin de pek o kadar kötü biri değildir; bilâkis "birçok yönleriyle romantik bir kahraman"mış; nasıl oluyorsa, "romantik ama reel" bir kahraman...

Fahişeleri konu edinmediğine dair mütercimin verdiği güvenceyle bu romanda 'fuhş'un değil, 'aşk'ın anlatıldığına; hırsızların, katillerin reisi Vautrin'in de alçaklığa, budalalığa

ve sözde-faziletlere dayanan bir cemiyete düşman olduğuna ve bir isyan çığlığını, bir direnişi, en nihayet romantik bir kahramanı temsil ettiğine inanabiliriz.

Ne var ki 1946'ya geri dönüp Cemil Meriç'in 30 yaşındayken okurlarına tanıttığı Vautrin'in nasıl biri olduğuna baktığımızda, bu sefer farklı bir roman kahramanıyla karşılaşıyoruz:

> Vautrin, âdetleri ile sefaletleri sonsuz olan kalabalıkların mücrim ve karanlık dehasıdır. Nietzsche'nin sayıkladığı tunç bakışlı, mermer yürekli ve çelik pazulu insan azmanı, İblis'le, Promethée ile, romantizmin bütün büyük maceraperestleriyle akrabadır. Çok okumuş, çok görmüş, uzun uzadıya düşünmüştür. Bağrında yaşadığı *cemiyet*in "sefil iştahalarla zincirli miskin ve şuursuz bir sürü" olduğuna inanır; *kanun* "sineklerin yırtıp geçtiği, küçüklerin takılıp kaldığı bir örümcek ağı"; *mesuliyet, fazilet, vicdan azabı...* "budalaları ürküten birer korkuluk"tur. (1946: s. 4)

1970'lerde Kabil'e benzettiği Vautrin'i, 1946'da Şeytan'a benzeten Meriç, "*Kaybolan Cennet*in Lucifer'i ne ise, *İnsanlığın Komedyası*nda Vautrin odur" demeyi ihmal etmez. Çevirinin ikinci baskısında o denli öne çıkarıldığı hâlde kendisini tanımak imkânından mahrum bırakıldığımız Vautrin portresini, biraz tahammülümüzü zorlayıp 1946 tarihli ilk baskısından seyretmeye çalışalım:

> Balzac bize Vautrin'in ailesi, muhiti, ilk terbiyesi hakkında esaslı malumat vermiyor. Vaktiyle sahtekârlıktan beş sene hüküm giymiş, mükerrer firar teşebbüsleri yüzünden mahkûmiyet müddeti uzadıkça uzamış, zindandan kurtulunca forsaların sarrafı ve kasadarı, geniş bir hırsız şebekesinin akıl hocası olmuş... Ona, ilk defa *Goriot Baba*nın sığındığı Vauquer pansiyonunda rastlıyoruz. Kırk yaşlarında şen ve babacan bir zat. Orada geniş ve muhteris Rastignac'ı bulanık ve kanlı maceralara sürüklemeye çalışırken hakikî hüviye-

tini tanımaya başlıyoruz, ve anlıyoruz ki bu mermer kadar hareketsiz çehre, korkunç bir mantık, fırtınalı bir hayat ve isyankâr bir ruh maskeliyor. Nihayet bu eski forsa, yakayı adaletin pençesine verince rahat nefes alıyoruz. Bu kısım dramın ilk perdesidir. Yeniden kaçan ve hüviyet değiştiren Vautrin *Kaybolan Hayâller*de tekrar sahneye çıkıyor. Fakat onun şahsiyet ve faaliyetini, bütün şaşırtıcı cepheleriyle *Fahişelerin İhtişam ve Sefalet*inde tanıyacağız.

Cemil Meriç'in gerek çevirinin adını değiştirmesi, gerekse muhtevasıyla ilgili tanıtımlarında yeni okurunu dikkate alan tasarruflarda bulunması mazur görülebilirse de ilk baskıda sorun teşkil etmeyen birçok ifadenin anlamına zarar verecek şekilde ikinci baskıdan bazı açıklamaları çıkarıp atmasına bir mânâ vermek hakikaten çok güçtür. Meselâ aşağıda aktarılan cümlelerin hemen altında yer alan açıklama-notları ikinci baskıdan atılmıştır:

- "Coquart küçük bir *sirke* şişesini getirmeğe kalktı."

  Vinaigre des quatre voleurs 'sirke' değildir. İçinde birçok nebat hülâsaları, kâfur falan vardır. (s. 310)
- "hilekâr *beslemelerin*...."

  Muharrir burada *soubrette* kelimesini kullanıyor ki "komedilerde hizmetçi rolüne çıkan kadın" demektir. (s. 71)
- "Peyrade'la Corentin, Oreste ile Pylade kadar dosttular."

  Oreste ile Pylade vefakâr ve ebedî bir dostluğun sembolleridir. (s. 116)

İlk baskının okurları "Oreste ile Pylade kadar dost olmak" ifadesinin ne anlama geldiğini bu dipnot sayesinde öğrenmiş iken, ikinci baskının okurları bu açıklamadan niçin mahrum bırakılmışlardır? Bu sorunun cevabını bilmiyoruz.

- "Bir *şassörünüz* de olacak çünkü." (s. 72)
- "... maiyetinde iriyarı bir şassör vardı." (s. 76)

Bu cümlelerde geçen şassör'ün ne anlama geldiğini bilmeyenler, Şemseddin Sami'den aktarılan şu açıklamayla iyi-kötü bir tasavvura sahip olmuşlardı:

> *Şassör:* Arabanın arkasına binen avcı kıyafetinde ispir.

Ne var ki çevirinin ikinci baskısını okuyanlar, bu açıklama notları kitaptan çıkarılıp atıldığı için kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalacaklardır. Oysa 1942'de Hamdi Varoğlu'nun *Meyhane* çevirisini kıyasıya eleştiren ve "Chevalet *chevalet* diye tercüme edilmiş, *sehpa* denebilirdi" diyen münekkid, Cemil Meriç'ten başkası değildi.[199]

Şimdi de şu örneği inceleyelim:

> "Dün Pouraille'i gördüm, bir aileyi *gırtlaklamış*. Ellibin altın *frank*a konmuş..."
>
> Burada 'frank' değil, 'thune' kelimesi kullanılıyor. Fransız argosunda "5 franklık sikke" mânâsına gelen *thune*un menşei *Tunus* şehridir. Eskiden *Tunes* telâffuz ediliyordu. Serseriler kralına alay olsun diye *Tunes Kralı* denirdi. Sonra 'sadaka' mânâsı ifade etti. (Bak. A. Daugat, *La langue française d'aujourdhui*, s. 33-34).
>
> *Refroidir* (soğutmak, dondurmak, öldürmek) kelimesini de 'gırtlaklamak' diye çevirdik. (s. 127)

Kısa da olsa bazı yeni açıklamalar eklemese, hatta bazı notlarını genişletmese, mütercimin, pekâlâ ikinci baskıda metnin sayfa sayısını düşürmek maksadıyla hareket ettiğini düşünebilirdik ki bu ihtimali herşeye rağmen yine de gözardı etmiyo-

---

199 CM, "Émile Zola ve Assommoir", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 7-8, Temmuz-Ağustos 1942; "Meyhane (Assommoir)", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 9-10, Birinciteşrin 1942. Mütercim Varoğlu ise çevirisini şöyle savunmuştur: "*Chevalet*ye 'sehpa' dememişim de aynen 'şövale' tâbirini kullanmışım. Ressamlar 'şövale'ye 'şövale' derler. 'Sehpa' ender olarak kullanılır. Çünkü 'şövale', sehpalar içinde muayyen bir tip ifade eder. Bu itirazda da bir isabet göremiyorum." (Bkz. Hamdi Varoğlu, "L'Assommoir Tercümesi Üzerine Bir Tenkide Cevap", *Tercüme*, III/16, s. 290-293, 19 İkinciteşrin 1942)

ruz. Ancak açıklamaların tasfiyesi, hiç kuşku yok ki çevirinin kalitesi aleyhinde sonuçlar doğurmuştur:

"Elleri binbir mahsul devşirmişti, bu kadın ya bir Alman *sabasından* dönüyordu, ya bir dilenciler tevkifhanesinden çıkıyordu."

Bir kadının "Alman sabasından dönmesi" ne anlama geliyor?

Bu sorunun cevabını 1946 tarihli ilk baskının okurları kolayca öğrenirken, 1973 tarihli ikinci baskının okurları yukarıdaki cümleyi şu açıklamadan mahrum olarak okumak zorunda kalacaklardır:

Sabbat: Ortaçağ inançlarına göre, sihirbazlar gece şeytanın emrinde toplanır, hem yapacakları melanetleri kararlaştırır, hem de en iğrenç hareketlerde bûlunurlardı. Sabbat'a gittiklerinden şüphe edilenleri bekleyen ceza: Korkunç işkencelerden sonra eziyetli bir ölümdü. Walter Scott'un romanlarında bu caniyane itikadın tüyler ürpertici neticelerine rastlarız. (s. 273)

Mütercimin harcadığı emekleri kendi elleriyle ve bir çırpıda yok etmesinin nelere mâlolduğunu görmek bakımından, budanan açıklama-notlarının muhtevasına da dikkat etmek gerekiyor. Önce ilgili cümleyi okuyalım:

"Bu İspanyol rahibi cübbesi, *kürek* âleminin belli başlı şöhretlerinden Jacques Collin'i saklıyordu." (s. 88)

Kürek âlemi... Aşağıdaki pasaj, metnin seviye kaybının derecesini tayin etmek isteyenler için, sanırım ikna edici bir örnek niteliği taşımakta:

Kürek: bagne: (İtalyanca *bagno/banyo* kelimesinden), bir limanda korsanların mahpus bulunduğu yer. XVII'nci yüzyılda ve XVIII'nci asrın ilk yarısında canilere tatbik edilen cezalardan biri de Galére idi. Mahkûmlar devletin kadırgalarında kürek

> çekerlerdi. Fakat yelken gemilerindeki tekâmül, kürekli sefinelerin terkine sebep oldu, ve kürek mahkûmları bazı limanlara (vaktiyle deniz banyosu alınan) mahallere taşındılar. Toulon'da, Rochefort'da, Brest'de, Lorient'de kürek zindanları vardı. Korsanın omuzları kızıl demirle damgalanırdı. Kendilerine mahsus elbiseleri vardı: Kırmızı kazak, koyu sarı pantolon, kırmızı veya yeşil külâh (mahkûmiyeti muvakkatse kırmızı, kayd-ı hayat şartı ileyse yeşil). Bağna teşkilâtı bahriye'ye ağır geldiğinden kaldırılmış (1830'da Lorien, 1867'de Toulon) ve mahkûmlar müstemlekelere gönderilmişlerdir. (Larousse pour tous'dan)
>
> *Bagne*ı Türkçe'ye çevirmek hayli güç. Cervantes, kelimenin Arapça'dan geldiğini söyler. Güya İstanbul'da mahkûmları eski bir hammama hapsederlermiş, *bagne* kelimesi oradan gelmiş. Littré bu menşei muhtemel görüyor. (Bak. Littré'nin *Dictionnaire de la L.F.*)

Açıklamaları atmak yerine kısaltmalara gidilmesi de çözüm değildir; zira bu tür kısaltmalarda da gerekli özen gösterilmemiş, metni muayyen bir sayfaya düşürmek için olsa gerek, açıklamalar gelişigüzel bir biçimde budanmıştır:

> La Fontaine'in *Maymunla Kedi* isimli zarif manzumesinin kahramanları. *Raton* (kedi) kestaneleri maharetle ateşten çıkarır. Halbuki *Bertrand* sadece yemek zahmetini ihtiyar eder. Bu iki isim aldanan'la aldatan'a alem olmuştur. Bertrand, elini ateşe sokmadan bütün parsayı toplayan kurnaz heriftir. (1946: s. 23)

Şimdi de bu açıklama-notunun kısaltılmış hâlini okuyalım:

> *Raton* (kedi) kestaneleri ateşten çıkarır. *Bertrand* (maymun) afiyetle yer onları. Bu iki isim aldanan'la aldatan'a sembol olmuştur. (1973: s. 18)

Şimdi örneklerimize ara verip biraz düşünelim: Çevirisinin ilk baskısında yer alan nice açıklama-notunu -hem de çok kıymetli olmalarına rağmen- bir çırpıda çıkarıp atan Cemil Me-

riç, acaba niçin ikinci baskıya birtakım sıradan notlar ekleme gereği duymuştur?

Bu soruya cevap vermeden önce, ikinci baskıya eklenen bazı yeni açıklamaları görelim:

- *Ramponneau*: Adı Voltaire'in eserinde geçen bir meyhaneci. (s. 197)
- *Hôtel Dieu*: Başlıca şehirlerde büyük hastahane. (s. 292)
- *Eve* (Ev), *Havva* isminin Fransızlar tarafından kullanılış şeklidir. (s. 267)

Cemil Meriç'in çeviri sırasında bazı tasarruflarda bulunduğunu ve okurlarına bu konuda bilgi verdiğini, hatta çeşitli vesilelerle okura yetersizliğini itiraf etmekten kaçınmadığını daha önce misalleriyle birlikte görmüştük. Bu açıklamaların önemli bir kısmı nedense ikinci baskıdan çıkarılmış ve mütercimin lehine kaydettiğimiz dikkat ve titizliği, bu sefer ciddi bir zaafa dönüşmüştür. Aşağıdaki pasajı -diğerlerinin yanısıra- keyfî budama işlemlerinin tipik bir misâli olarak kaydediyoruz:

> Jacques Collin'le birlikte, tekrar Lucien'in mektubunu okursak, son dakikada yazılan satırların, bu adam için neden bir bardak zehir tesiri yaptığını anlarız:
> Rahib Carlos Herrera'ya,
> Aziz rahibim,
> (...)
> Sabahın saat birine doğru, nâşı kaldırmağa gelenler... (1946: 372)

Daha önce romanın 346-348. sayfaları arasında tam metni yayımlanmış bu mektubu, aslında zikrediliyor olmasına rağmen ikinci kez nakletmekten kaçınan mütercim, görevini ihmal etmez ve okuruna şu açıklamada bulunur:

> Muharrir, bu mektubu iki defa tekrarlamış. Biz hacimden tasarruf gayesiyle okuyucuyu beş-on sahife geri yollayacağız.

İkinci baskıda bu açıklama-notu çıkarılıp atıldığı gibi koca pasaj da budanarak tanınmayacak hâle getirilmiştir:

> Bu mektup mektup değil, bir bardak zehirdi. Sabahın saat birine doğru, nâşı kaldırmağa gelenler... (1973: 431)

Yıllar sonra "Fransızcanın nâmahremler için tehlikeler ve karanlıklarla dolu dünyasına, ilk defa olarak, denize atlar gibi giriyordum. O karanlık dehlizde, ışığına güvendiğim tek fener: Şemsettin Sami'nin kamusu idi" diyen Meriç[200] bu kaynaktan *torpille* (s. 36), *karyatit* (s. 44), *cortèz* (s. 59), *recor* (s. 67), *şassör* (s. 72, 76) gibi sözcüklerin anlamlarını açıklamakta istifade ettiği kadar, kendisiyle hesaplaşmaktan da kaçınmamıştır. Nitekim aşağıdaki açıklamalar, dil-siyaset ilişkilerinin önemini göstermesi bakımından fevkalâde önemlidir:

> *Machine infernale*: "Cehennemî makine, Şeytan makinesi". Devirlerin tarihini lügat kitaplarından bile deşifre etmek mümkün. Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Fransevî*sinde 'cumhuriyet', 'suikast', "tahttan indirmek" gibi kelimeleri bulamazsınız. Tabii *machine infernale* de yok. Bu kelime önceleri muhasaralarda kullanılan, içi infilak maddeleriyle dolu muhtelif âletlerin ismiydi. 1800'de Nepoléon'u öldürmek için hazırlanan barut ve misket dolu bir süprüntü arabası infilak etmiş, fakat biraz geç kaldığından Korsikalı General yakayı kurtarmıştır. (dursaydı bir dakkacağız dehr-i bî-sükûn...) 1836'da Louis-Philippe aynı şekilde bir suikasttan sağlam çıkmıştı. Abdülhamid için hazırlanan mahut araba da böyle bir *machine infernale*di. (s. 110.)

Söylemeye gerek bile yok, bu câmm satırlar da ikinci baskıdan çıkarılıp atılmıştır.

Hülâsa, böylelikle ikinci baskıdaki kayıpların ne raddeye vardığını yeterli sayıdaki örnekle göstermiş bulunduğumuza inanıyoruz.

---

200 "Dosto ve Biz", *Hisar*, XIV/129, s. 8, Eylül 1974; krş. *Mağaradakiler*, s. 117

1946 tarihli ilk baskısının okur ve münekkidler tarafından suskunlukla karşılanmasına mukabil, 27 yıl sonra, 1973'te ikinci baskısını yapan bu roman, acaba okuruna ne nisbette ulaşabildi, herhangibir aks-i sada buldu mu, bulabildi mi?

Yazarlarından olduğu *Türk Edebiyatı* dergisinde yayımlanan iki yazı dışında Meriç'in çevirisiyle ilgili yetkin kalemlerden çıkmış herhangibir değerlendirmeye tesadüf edemediğimizi belirtmek isteriz.

İlki, derginin "Kitap Köşesi"nde yayımlanmış kısa bir reklam yazısı:

> Tercüme eserlerde, yazarın büyüklüğü kadar, tercüme edenin üzerimizde sağlayacağı emniyet de mühimdir. Çünkü, aslından okumak imkânımız yoksa, yazıldığı dilden anlamıyorsak, okuyacağımız eserde bütün iyi niyetimizi tercüme edene teslim ediyoruz demektir. Balzac, sadece Fransa'nın değil, bütün dünyanın hayran olduğu bir sanatkâr. Onu dilimize çeviren de Cemil Meriç gibi yüksek bir kalem olunca, ilk sayfalardan itibaren içimiz güvenle doluyor.[201]

İkincisi de romanı özetleyen sıradan bir tanıtım yazısı:

> Eserleri arasında Balzac'ın şahsiyetini eksiksiz olarak veren romanı, *İhtişâm ve Sefâlet*tir diyebiliriz. Ötüken Yayınevi, üstad Cemil Meriç'in güzel kalemiyle bu değerli romanı bize kazandırmış bulunuyor.[202]

1973'te yayımlanan bu iki yazı dışında, elimizde, Meriç'in yine yazarlarından olduğu *Hisar* dergisinin yöneticisi Mehmet Çınarlı'ya ait 1976 tarihli bir hatıra da bulunmakta:

> Balzac'ın daha önce Cemil Meriç tarafından çevrilmiş olan bir eserini, bir yayınevi [1972'de] yeniden çevirtip *Kibar Fa-*

---

201 Turgut Güler, "Kitap Köşesi", *Türk Edebiyatı*, II/16, s. 38-39, Nisan 1973

202 Vahap Kaba, "Cemil Meriç'in Balzac'tan Çevirdiği İhtişâm ve Sefâlet", *Türk Edebiyatı*, II/18, Haziran 1973

hişeler adı altında yayınlamış.[203] Bir genç dostum, yazarın ismine aldanarak aldığı bu eseri hiç sevmediğini, doğru dürüst anlamadığını ve okurken çok sıkılıp yarıda bıraktığını söyledi. Kendisine *İhtişam ve Sefalet* adı altında [1973'te] ikinci baskısı yapılan Meriç'in çevirisini verdim. Balzac kurtulmuş, eser merak ve zevkle okunmuş oldu.[204]

Son olarak, 1979'da, Cemil Meriç'in talebelerinden M. Akif Ak, *İnsanlığın Komedyası'ndan İlâhî Adalet Sahneleri* başlıklı genişçe bir makale kaleme alır ve "Dayandığım iki gerçek var: biri din, diğeri krallık" diyen Balzac'ın *din*den Katolik Kilisesi'ni, *krallık*tan da Fransa Kral Hanedanı'nı kastetmediğini iddia ederek manevî ve içtimaî hayatın ezelden konulmuş ilâhî kurallarının bulunduğunu söyleyip makalenin konusunu şu şekilde belirler:

> Bu yazımızda biz, Yaratıcının manevî-ruhî hayatımız için koyduğu bu kuralların kendini nasıl belli ettiğini gösteren birkaç örnek üzerinde duracağız. Ve asıl olarak romancılığın zirvesindeki yerini hâlâ koruyan ve bundan sonra da kimseye kaptırmayacak görünen Balzac'ın bu konudaki tavrını ve düşüncesini belirlemeye çalışacağız.[205]

Yazar, örneklerini Balzac'ın beş romanından derler: *Ursule Mirouet* (çev. Sabiha Rifat), *Eugénie Grandet* (çev. Tahsin Yücel), *César Birotteau* (çev. Cevdet Perin), *Kuzin Bette* [çev. Şerif Hulûsi Kurbanoğlu], *İhtişam ve Sefalet* (çev. Cemil Meriç)... Ve yazının bu ilk bölümü de şu satırlarla sona erer:

> Balzac, bütün bunları Tanrı'nın örnek ve ibret olsun diye gösterdiği inancındadır. Zaten Yüce Allah da "Biz sana örnekler

203 Balzac, *Kibar Fahişeler*, (Çev. Nesrin Altınova), İstanbul 1972 (Cem Yay.)

204 Mehmet Çınarlı, "Cemil Meriç (Sanatçı Dostlarım: 12)", *Töre*, sy. 62, s. 27-28, Temmuz 1976; krş. a.y., *Sanatçı Dostlarım*, s. 177, İstanbul, 1979

205 M. Akif Ak, "İnsanlığın Komedyası'ndan İlâhî Adalet Sahneleri", *Gerçek*, sy. 17, s. 2-11, Kasım 1979

gösteriyoruz" buyurmuyor mu? Bütün doğru yollar en doğru yola çıkar, yani İslâm'a... O bütün doğrulukları, iyilikleri, hayrı ve fazileti câmidir. Biz de sözü ona getiriyoruz: Yüce Yaratıcı'ya ve sevgili Resûlüne.

Yeni okur kitlesinin hassasiyetlerine uygun olarak terbiye ve ıslah edilmiş olsa da hem Balzac'ın, hem Cemil Meriç'in yüzüsuyu hürmetine *İhtişam ve Sefalet*in kazandığı bütün başarı işte bu kadar!

Hasılı, üzerinden 30 küsur yıl geçmiş olmasına rağmen, bu çeviri de diğerleri gibi bir kez daha yayımlanma şansına kavuşamayacak ve 1974'ten itibaren Cemil Meriç'in artan şöhreti de, vefatından sonra eserlerine gösterilen yoğun ilgi de Balzac ve Hugo tercümelerinin yeni okurlar kazanmasını bir türlü sağlayamayacaktır. Öyle ki Meriç, *İhtişam ve Sefalet*ten vazgeçip çevirisini 1982'de sol tandanslı bir yayınevine yeniden *Fahişeler* adıyla teklif edecek ve fakat yine de bu teşebbüsünden olumlu bir sonuç elde etmeyi başaramayacaktır:

> *Fahişeleri* (ikinci baskısı 1973) veya *Otuzundaki Kadını* yayımlamak istemez misiniz? Maalesef Fransızca okuyan bir sekreterim yok, temine çalışacağım.[206]

Ne garip değil mi? Onca gayretine rağmen, sağ da, sol da Meriç'in çevirilerinden gerekli ve yeterli ilgiyi esirgemiş, deneme yazılarına olan rağbet, hâlâ kendisinin en yetkin olduğu sahaya yönelmeyi becerememiştir.

---

206 CM, *Jurnal II*, (16 Mart 1982), s. 324

Ekler

Altın Gözlü Kız

Mansur Tekin

Yeni bir Balzac tercümesi karşısındayız. Vak'anın sadeliği, şahısların azlığı ve hadiselerin yalnız bir mihver etrafında dönmesi itibariyle bu esere 'roman' değil, "büyük bir hikâye" denebilir. *Bibliyografya* mecmuasında tercüme tenkidlerini okuduğumuz Cemil Meriç, kendisi de bir tercüme vermek suretiyle tenkidin kolay, bizzat başarmanın güç olduğu iddiasına cevap vermiş oluyor.

184 sahifelik eserin 76 sahifesi *Balzac* hakkındaki malûmata tahsis edilmiştir. Şimdiye kadar Balzac'a dair en fazla tafsilât bu eserde verilmiştir. Mütercim bu malûmatı muhtelif mehazlardan toplamışsa da heyet-i umumiyesi, iyi bir terkip vücuda gelmesi için kâfi zaman bulunamadığı intibaını veriyor. Daha ziyade başvurduğu eserlerin planına uyarak verilen bu malûmatın eklenti yerleri kendini belli etmektedir. Cemil Meriç'in dimağında ve kaleminde bütün bu bilgiler birbirine kaynaşmış bir yekpârelik kazansaydı çok zevkli olurdu.

Umumiyetle sosyal meselelerle alâkadar olan mütefekkirler Balzac'ı tetebbuya şayan bulurlar. Filvâki Balzac'ta devrinin bütün hâkim ihtiraslarını bulmak mümkündür: Şöhret ve para hırsı yüzünden insanların katlandıkları mihnetler, hayatta kadınların oynadıkları rol, hasislikler, tamâlar, aile hayatı içinde bu haricî âmillerin tesirleri uzun uzadıya tahlil ediliyor. 19'uncu asrın başından ortasına kadar Fransız içtimaî hayatını tanımak için, Balzac, sosyologlara zengin materyal vermektedir. Mütercimin de

Balzac'a olan büyük sevgisi bundan doğmuş olsa gerektir. Fakat işte Balzac'ın kıymeti, fikrimizce bu kadardır; yani zengin bir malzeme deposu olmasındadır. Zira Balzac, bu hâkim ihtirasların yaptığı tahribatı tasvir etmekle beraber bunlardan bir netice çıkarmaz. Âdeta insanlığın ezelî ve ebedî mukadderatını bu yolda görür. "Ne yapalım, böyle yaratılmışız, çaresiz bunlara katlanacağız" demek ister gibi bir tavrı vardır. İnsanlık için bu ihtiraslardan, bu bayağılıklardan kurtulmayı temin edecek bir devri, Balzac ne düşünmüş, ne de telkine çalışmıştır. Bu itibarla Balzac'ı okuyan ve dünya meseleleri hakkında muayyen bir görüşü olmayan bir adamın dimağında, içinde çırpındığımız bayağılıkların insan fıtratı için âdeta tabiî bir nizam olduğu akidesi perçinleşir. Balzac'ın başka türlü düşündüğü isbat edilemez. Çünkü tedkik edilirse, kendi hayatındaki başlıca saikin de zenginlik hırsı olduğu meydana çıkıyor.

Cemil Meriç'in hususî ve süslüce bir üslûbu var. Bunu bilhassa tercüme tenkidlerinde gördük. Bazen eskimiş kelimelere iltifat ediyor. Meselâ bugün artık terkettiğimiz *muavveç* kelimesini kullanıyor. Bu zaafa mukabil Fransızca ekspresyonlara Türkçe ekspresyonlar bulmakta muvaffakiyeti var. Bunlar da üslûba bir canlılık veriyor ve tercüme havasını ortadan kaldırıyor.

Altın Gözlü Kız ve *Balzac* hakkında, böyle bir mecmuanın dar hududları içinde fazla bir şey söylemeye imkân yoktur. Bir İngiliz zenginin sefahet âleminde yaşarken muhtelif memleketlerde edindiği iki çocuğun, birbirinin kardeşi olduğunun farkında olmayan bir erkekle bir kızın, bir genç kıza karşı duydukları alâka dolayısıyla hikâyenin sonunda birbirleriyle karşılaşmaları, mevzûun esasını teşkil ediyor.

Realist bir roman olmaktan ziyade bir masal çeşnisi taşıyan bu hikâye içinde bile muharrir yer yer muhite, cemiyete ait döküman mahiyetinde tafsilât vermek fırsatını bulmuştur.

Mütercimin *Balzac* hakkındaki etüd kısmında tesbit ettiğine göre, bu kitap şimdiye kadar çıkan Balzac tercümelerinin 7'incisidir. Muharrire duyduğu hususî sempati ile belki Cemil Meriç bu seriye yeni rakamlar da ilâve edecektir.

Ve bunu beklemek de hakkımızdır.

Kaynak: Mansur Tekin, *Balzac (Honoré de): Altın Gözlü Kız*, "Ayın Bibliyoğrafyası", sn. 2, sy. 14, s. 5-6, Şubat 1943

Fikir Başakları Arasında

Refik Halid Karay

Tercüme... Tercüme... Tercüme... Kasım yağmurları gibi ardı arası kesilmeden sağnak halinde tepemizden boşanıyor. Kasım yağmurlarına benzetişimin bir sebebi de bunlardan çoğunun hüzün verici eserler olmasındandır. Halbuki Garp edebiyatında mizahın da seçkin bir yeri yok mudur? Eskiden, ilk tercüme avcılığına çıkıldığı sırada devrin tercüme atıcıları cinayet ve his romanlarıyla beraber insanları güldürücü taraflarından yakalayan fikir mahsullerini de dilimize çevirmekten, kısılmış dudaklara bir gülümseyiş ferahlığı, rahatlığı vermekten de geri kalmamışlardır.

Paul de Kock'un *Tuhaf Bir Hane, Çapkın Güstave, Komşum Raymond*ları az mı okunmuştu? Hatta üstat Hüseyin Rahmi *Mr. Dupontu Biçare Bakkal* başlığıyla tercüme etmemiş miydi? Hele *Çalgıcının Seyahati* adındaki kitap halkı kırıp geçirmemiş, satış rekoru kırmamış mıydı?

Bugün de ecnebi lisanlarda yepyeni mizah romanları yok değildir. Yalnız Fransızcalarını sayarsak büyük bir yekûn tutar. Meselâ Clement Vautel, bize, yüksek bir edebiyat kıymetini taşımamakla beraber acayip tipleriyle, marifetli buluşlarıyla eğlendirici bir kaynak olabilir. Asıl şaşılacak cihet Courtline, Jules Renard, Allais, Tristan Bernard, Halevy gibi uzak yakın klasik mizah üstatlarının eserlerinden henüz faydalanmadığımızdır. Birincisinin *Kalem Efendileri* ve sonuncusunun *Kardinal Ailesi* birer şaheserdir. Hoş, milletlerarası bir şöhret olan Amerikalı Marc

Twain'i halka tanıttık mı? Daha böyle, eski ve yeni neler var... Hatta başka çığırda olmakla beraber Voltaire'in *Candide*i bile! *Gil Blas*ı tercüme etmemiş bir millet kalmış mıdır?

Hele yaz mevsimi kırlarda, plajlarda, Ankara-İstanbul geliş gidişlerinde hafif, eğlendirici, yormadan oyalayıcı şen eserler okumak bir ihtiyaçtır; okutmak da kitapçıların vazifesidir. Böyle bir seriyi bakalım hangi kitabevi yaymaya başlayacak?

Fikrimce ağır veya hafif bütün tercüme serileri için büyük ölçüde iş yapan kitapçılarımız, yanlarında bir "edebî müşavir" bulundurmalı ve çıkacak serileri -kendi keyiflerine veya mütercimlerin heveslerine değil- o edibin intihabına, kontrolüne, mesuliyetine bırakmalıdırlar. Bu usule, Garp memleketlerinde uyarlar; hem de tâbilerin hepsi de yüksek tahsil görmüş, irfan, zevk ve kültür sahibi oldukları halde! Eğer bizde şimdiye kadar dilimize çevrilen değerli eserler, bir miktar masrafa katlanılıp böyle bir ihtisas süzgecinden geçirilerek ilim kalburuyla elenseydi, tercüme sağnağı -edebiyata karşı işlenmiş suikastlar, hatta katliamlar- bir âfet değil, bir rahmet olurdu. Kitapçı camekânlarına sıralanan tercümelerimizin çoğunu, kiminin ayakları, kiminin kolları, kiminin kafatasları uçmuş, kiminin şuuru kaybolmuş, eksik âzalı harp sakatlarına benzetmek yerindedir.

• Ankara'daki Akba Kitabevi tercüme ve telif, iki cins eseri çıkarmak kararını almış. Tercüme serisinden zarif bir şekilde basılmış olan birincisini gördüm: *İki Esir*. Muharriri Lajob Zilahy adında bir Macar edibidir; tercümeyi de F Zahir Törümküney yapmış. Henüz okuyamadım. Fakat okumadığım halde bahsetmemin bir sebebi vardır, hem de bu bu sebep çok mühimdir: Kitabın üzerinde "Macarca aslından kısaltılmadan tercüme edilmiştir" diye bir not, daha doğrusu "aslına mutabıktır" mührü var. İşte çoktandır dilediğimiz, beklediğimiz bu 'sah' [sahih] işaretini -her şeyden önce, hiç değilse kısaltılma huyundan vazgeçildiğine alâmet olduğu için- memnunlukla karşılamalıyız ve başka kitabevlerinin de aynı dürüstlüğü göstermelerini istemeliyiz. Şimdi biliyoruz ki *İki Esir*in tartısında bakkalın eli müşteri aleyhine oynamamıştır.

• Balzac'ın Altın Gözlü Kız adında uzunca bir hikâyesi varmış, ben bilmiyordum. Avusturyalı bir şairin [Hugo von Hoffmannsthal] fikrince, bu eserde "esrarın kucağından şehvetin doğduğu" görülürmüş. Fakat ben hikâyeden ziyade kitabın baş tarafına konan ve yetmiş şu kadar sayfa tutan "etüd"ü dikkate değer buldum. Balzac'ı bu derece tanıyarak seven

bir fikir adamı, elbette tercümeyi de tam yapmış, yapmak için candan çalışmıştır. Onun içindir ki bundan sonra da Cemil Meriç'ten aynı vukufla yapılmış etüdler ve tercümeler bekleriz.

Biz, asıl muharriri tanımadan, hayranı olmadan sırf kitapçının arzusuna uyularak yapılan ısmarlama ve üstünkörü tercümelere değil, işte böyle şuurlu tercümelere muhtacız.

• Önümde bir de Burhan Arpad tarafından dilimize nakledilmiş bir *Eyub* duruyor. Eserin muharriri [Joseph Roth] Avusturyalıdır, yahudi ırkındandır, Almanlar o ülkeye girmeden önce Fransa'ya kaçabilmiş ve İkinci Cihan Harbi patlayacağı sırada Paris'te ölmüştür. Avrupaca tanınmış şöhretlerden biridir. Okuyucularıma şu kadarını söyleyeyim ki *Eyub*, Maarif Vekilliği'nin tavsiye ettiği kitaplar arasında bulunduğu gibi, Türkçe metni de Tercüme Bürosu'nca incelenip değerli bulunmuştur.

Demek ki bu son ayda çıkan şu üç tercümede -*İki Esir, Altın Gözlü Kız* ve *Eyub*- işporta malı, eksik tartılı, kamyot eserler sayılamaz; aksine irfan, emek ve sevgi mahsulüdürler. Yani dilediğimiz, çoğaldığını görmek istediğimiz tercümelerdir; hatta tercüme sahasında ileri ve düzenli adımlardır. Ancak böyle adımlarla bir tercüme edebiyatı vücut bulabilir ve 'anarşi' önlenir. (...)

Kısacası: Bu ay irfan ambarlarımıza -adlarını saydığım kitaplarla- dolgun fikir başaklarından özlü, besleyici, iyi ayıklanmış, seçme bir mahsul taşınmıştır.

Kaynak: Refik Halid Karay, "Fikir Başakları Arasında", *Tan*, 19 Mayıs 1943

III

ŞİİRİ UÇAN ÇOCUK

-Şiir ve Hugo-

Rıza Tevfik'e bir şiir vermiştim, beğenmemiş. Masasının üstüne koymuş, pencereden gelen cereyanla şiir uçmuş. Ali İlmî Fâni Bey'e "Çocuğun şiirini de uçurduk, ne diyeceğiz?" demiş.

Cemil Meriç, 25 Kasım 1976

Yıl 1936... Tarık Mümtaz Yazganalp, henüz 19-20 yaşlarında olan talebesi Cemil Meriç hakkında şu tesbit ve temennîlerde bulunur:

> *Hüseyin Cemil Yılmaz...* Fıtratın üç yüzü de keskin bir zekâ ve kabiliyet silâhı. Nazım, nesir ve ilimde hangi tarafa dönerse, birgün, o tarafta bir ehram gibi yükselip salâbetli kaidelerine yerleşecek gümrah bir istidad; alabildiğine taşkın zekâsıyla vefası [ise], atbaşı beraber giden iki asil cündîdir. Candan dileğim şudur ki: Bu kahraman şövalyeler, birbirlerinden bir tek adım geri kalmadan kemâlin son hedefine kadar yanyana yürüsünler.[1]

Nazım, nesir ve ilimde hangi tarafa dönerse...

---

1 Tarık Mümtaz Yazganalp, *Çizgiler ve Bilgiler*, s. 212, Halep, 1936. (Bu pasajı, mezkur kitapçığın orijinalinden kelime-be-kelime okuyup bendenize telefonla tâ Ankara'lardan dikte ettiren pîrimiz Ali Birinci'ye teşekkürü bir borç bilirim.) Otobiyografisinde, Cemil Meriç'in kendisi, kitabın hem yayım tarihini yanlış verir, hem de metni -ezberinden- eksik ve hatalı olarak aktarır: "[Tarık Mümtaz'ın] 35'te yayımlanan *Çizgiler ve Bilgiler* kitabında bana ayırdığı sayfa çok göğüs kabartıcıdır. Şöyle başlar: "İlim, şiir, nesir... kudretin her üç yüzü de keskin bir zekâ ve kabiliyet silâhı. Hangi sahaya teveccüh ederse etsin bir ehram azametiyle yükselecek ve..." (CM, *Jurnal II*, 26 Ekim 1980, s. 254, İstanbul, 1998)

29-30 yaşlarındayken kendisini "Fransız romanıyla bir miktar meşgul olmuş bir edebiyat tarihi amatörü" olarak tavsif eden genç Meriç, yüzünü (b)ilim istikametine çevirmediği gibi, esasen şair olmak için de çabalamayacağından, kendisi için *nazım* da, *ilim* de daha yolun başındayken birer 'seçenek' olmaktan çıkarlar.[2]

Nesre gelince, *Balzac, André Gide, Voltaire, Max Nordau, d'Aubigné, Cervantes, Juvénal, Lucretius* gibi edibler ve kitapları hakkında zaman zaman yazdığı bazı 'tanıtım' ve 'inceleme' yazıları bir yana bırakılacak olursa, evvelemirde Cemil Meriç'in, matbuat hayatına 'tenkid' yazılarıyla adım attığı, sonra da manzum ve mensur 'tercümeler' yapmak suretiyle yoluna devam ettiği söylenebilir.

> Ben edebiyata tenkidle başladım. 1940'larda geniş tercüme faaliyetine girişilmişti. Neşriyatın temelini tercümeler teşkil ediyordu. 12 tane tercüme tenkidi yaptım. Bu tenkidler bana sadece düşman kazandırdı. Milli Eğitim Bakanlığı'nda lise hocası idim. Mükafat olarak tekdirnâme aldım. Türk düşünce tarihinde benim kadar tercüme tenkidi yazan adam yoktur.[3]

Cemil Meriç'in yazdığı 'denemeler'le tanınmaya başlaması ise, gerçekte, 60'lı yılların sonuna, 70'li yıllarınsa başına tesadüf eder; bilhassa müteferrik deneme ve inceleme yazılarından derlediği *Bu Ülke* ile *Umrandan Uygarlığa* adlı iki kitabının yayımlandığı tarih olan 1974 yılına...

Kısacası, şiirle başlayan, romanla devam eden bir serüvendi Cemil Meriç'inki. Önce *şiir*. Sonra *roman*. Şiirler ve romanlar tercüme etti, *mütercim*di çünkü. Hatta şiirler ve romanlar hakkında tenkidler de yazdı; zira *münekkid*di. Fakat o *şair* de değildi, *romancı* da.

---

2 Cemil Meriç'in lise dönemi için bkz. Mehmet Tekin, "Cemil Meriç'in Yetiştiği Ortam ve İlk Yazısı", *Cemil Meriç: Şair-Yazar-Filozof*, s. 11-24, Antakya, 1991

3 Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, (10 Kasım 1976), s. 16, İstanbul, 1993

1
Ben'den Biz'e Kaçış

Cemil Meriç'in 'roman' yazmadığını, daha doğrusu bitmiş/tamamlanmış bir romanının olmadığını biliyoruz. Bunun nedenini 1974'te kendisi şöyle açıklıyor:

- Şimdiye kadar yazılarımda 'ben' zamirini nadiren kullandım, ifşadan hoşlansam roman yazardım.[4]
- Balzac'ı tanımasam 'romancı' olmak isterdim. Yıllarca *İnsanlığın Komedyası*yla uğraştıktan sonra roman yazmaya kalkışmak küstahlık olurdu.[5]

Cemil Meriç şiir yazmasına, hatta yazdığı şiirlerle defterler doldurmasına rağmen *şair* değildi; hem de "şiir gibi" denemeler yazdığı hâlde değildi. Oysa edebiyat mabedine girerken tıklattığı ilk kapının üzerinde 'şiir' yazıyordu: "Şiirle başladım edebiyata. İnsanlar kıyıcıydılar, kitaplara kaçtım."

---

4 CM, *Jurnal II*, (29 Ekim 1974), s. 203

5 CM, "Bir Ankete Cevap", *Ortadoğu*, 7 Temmuz 1974; "Can Alıcı Yerinden (Cemil Meriç'in Anketimize Cevapları)", *Türk Edebiyatı*, III/33, s. 26, Eylül 1974; "Son Yaprak", *Nesin Vakfı Yıllığı-78*, s. 456, İstanbul, 1978; krş. *Mağaradakiler*, s. 450, İstanbul, 1978

> Çocuktum. Benim için edebiyat şiir demekti. Nâbî'ye, Fuzûlî'ye, Nedim'e âşıktım. Müpheme, kavranılmayana karşı duyulan garip bir sevgi. Daha doğrusu hayranlık.[6]

Gençliğinde çok şiir yazarsa da neşretmez onları; bazılarını yakar, bazılarını ise dostlarına verir:

> "Şiirin devri geçmiştir" dedim. Ama ben de şiir söyledim, 1500 kadar. Defterler hâlinde dostlarımda var. Bunlardan biri, razı olmadığım halde yayınlandı.[7]

İsteği dışında yayımlanan bu şiir hariç[8] umumiyetle şiirlerini eşe dosta göndermiş ve dolayısıyla şiirleri başkalarında kalmıştır. Nitekim 50 yaşındayken çoktan unutmuş olduğu bu gençlik şiirlerinden bazılarıyla yeniden karşılaştığında, onları geri almak için eski arkadaşı Kemal Sülker'e para bile teklif edecek ve fakat yine de şiirlerini geri almayı başaramayacaktır:

> Geçen akşam bir başkasıyla beraberdik. Otelde hesabıma kalır, kütüphanemden kaldırdığı kitapları satardı. Sonunda polise ihbar etti beni, aleyhimde makaleler yazdı, yazdığı her kelimenin yalan olduğunu biliyordu. Ona da yıllarımı verdim. Bana *mektuplarımı* gösterdi, 18 yaşımın bütün altını vardı o sayfalarda, bütün dehası vardı, bütün çiçeği vardı. Kendi kendimi kıskandım. Bana *şiirlerimi* gösterdi, birer suretleri için 1000 lira teklif ettim, güldü ve sakladı.[9]

---

6 CM, "Süleyman Nazif'in Mezarı", *Yeni Devir*, s. 3, 9 Şubat 1981

7 HA, *a.g.e.*, (14 Mart 1977), s. 142. Meriç defterler dolusu şiir yazdığına ve sonradan imha ettiğine çeşitli vesilelerle temas etmiştir: "Birgün birkaç şiirimi okuduğumda, bana, "Bin sayfa şiir yazdım. Hepsini yırttım attım. Şiirde büyük rakiplerim var" dememiş miydi?" [Bkz. "Cemil Meriç'le Bir Konuşma", *Doğuş Edebiyat*, (haz. Coşkun Çokyiğit), sn. 3, sy. 27, s. 9, Haziran 1982]

8 Cemil Meriç'in Ekim 1941 gibi erken bir tarihte -kendi isteği dışında yayımlanan- mezkur şiiri için bkz. "Düşen Bir Kadına Dair", *Yeni Edebiyat*, sn. 1, sy. 23, s. 3, Birinci Teşrin [Ekim] 1941. Meriç'in yayımlanan şiirleri için ayrıca bkz. "Şiiriyle Cemil Meriç", *Cemil Meriç*, (haz. Murat Yılmaz), s. 211-231, Ankara, 2006.

9 CM, *Jurnal II*, (12 Ocak 1967), s. 137

Meriç bir vesileyle kızına 26 Ekim 1974'te şu itirafı yapar: "Şiirden kaçtım ben. Yoğun mesaide buldum kendimi unutmayı."

Defterler dolusu şiir yazan, edebiyata şiirle adım attığını söyleyen Meriç'in kaçışı, pek tabii ki "şiirle ilgilenmemek, şiir okumamak" anlamına gelmez, bilâkis bir okur olarak şiire ilgisi hiç eksilmez; hatta şiirler tercüme eder: "şiir gibi" tercümeler. Fakat yine de şiirden kaçar; şiir yazmaktan, şiire bir şair gibi emek vermekten.

> Dosyam, dosyalarım kabardıkça kabarmış. Ben mi yazmışım, birinden mi çevirmişim bilmiyorum, şöyle bir kâğıt: Şair yarattıktan sonra şairdir, Hegel'e göre. Şairin yazmayanı olmaz...[10]

Şiirden niçin kaçar, şiir yazmaktan niçin kaçınır Meriç? Belki çok garip bir izah olacak ama: *utandığı için*. Biz sadece aktarıyoruz; izah kendisinin:

> Yıllarca şiir yazmaktan utandım. Okuyucuyu cinsî buhranları ile oyalamaya kimsenin hakkı yoktu. Aşka zamanı yoktu harcayacak, aydının. Âdeta bir 'günah' sayıyorduk şiiri. Bir 'vice' [kötülük] sayıyorduk.[11]

27 Ocak 1964 tarihli bu açıklamaya inanacaklar çıkabilir; hatta yazarın kendisi bile bu söylediklerine inanmış görünebilir. Ancak Meriç'in sadece şiir bilgisinin değil, şiir kavrayışının da 'günah' gibi, 'kötülük' gibi, hatta 'aşk' ve 'cinsellik' gibi sözde yasak alanlara ve/veya sınırlamalara itibar etmeyeceği çok açıktır.

---

10 CM, "Fildişi Kule'den", *Hisar*, IX/68, s. 5-6, Ağustos 1969; *Bu Ülke*, s. 138, İstanbul 1974

11 CM, *Jurnal I*, (27 Ocak 1964), s. 298-299, İstanbul, 1998. Meriç'in şiir dünyası hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Mehmet Can Doğan, "Düzyazıya Kaçış: Şiir Öldü, Yaşasın Cemil Meriç!", *Cemil Meriç*, s. 193-208

Yıl 1974... Beklenmedik bir soru ve fakat beklenen bir cevap:

— Şairsiniz ve şiir hakkında da ne düşündüğünüzü sormak isterim.
— Şiir, milletlerin çocukluk dilidir. Olgunlaşan medeniyetlerin ifadesi ise nesirdir. En güç ve en kâmil ifade vasıtası nesir. Şiir, imkânların el yordamıyla arayan düşüncedir.[12]

Dikkat edilirse, Meriç muhatabının "Şairsiniz" şeklindeki iltifatına ses çıkarmıyor. Ne var ki düzyazılarıyla okurlarının teveccühüne mazhar olduğundan *şiiri* de "çocukluk dili" olarak tanımlamaktan kendini alamıyor. Oysa 1975'te "ne olmadığını" söylerken sıraladığı edebî meslekler gayet dikkat çekicidir: *romancı*, *şair* ve *tarihçi*.

Ne romancıyım, ne şair, ne tarihçi. Sadece dürüstüm, çok okudum, çok düşündüm, Beşerî ihtiraslardan uzağım. Bütün bu vasıflar bir düşünce adamının hamurunu yapar. Romancı, alışılmış ve bütün zevklere seslenen bir silâhla mücehhezdir. Yüzyıldan beri herkes hikâye okur. Şair, ezelden beri âşinası olduğumuz bir dost. Düşünce adamı, mâzinin tanımadığı bir mahlûk.[13]

Cemil Meriç, edebiyatın *roman, hikâye* ve *şiir* alanlarında eser vermemiş olsa bile, yazı hayatı boyunca bir *münekkid ve mütercim* olarak edebiyat dairesinin içinde kalmış ve hatta bir "cihan edebiyat tarihi" yazmak için yıllarca hazırlık yapmaktan da geri durmamıştır; dolayısıyla, "tarihçi de olmadığını" ifade etmekten maksadı, "edebiyat tarihçisi olmadığını" belirtmektir.

Bu durumda hangi seçeneğe yönelmeliydi? Elbette "fikir" seçeneğine. Yukarıdaki pasajın son cümlesine dikkat buyurunuz:

---

12 Ergun Göze, "Bir Osmanlı Konuşuyor", *Tercüman*, s. 5, 10 Kasım 1974; a.y., *İçimizden 30 Kişi*, s. 12, İstanbul, 1975
13 CM, *Jurnal II*, (9 Ağustos 1975), s. 209

Düşünce adamı: mâzinin tanımadığı bir mahlûk.

Nedense, şairin vatanının *şiir*, bilgenin vatanınınsa *düşünce* olduğuna inanan Meriç, her iki meslekin sâliklerinin de -sadece fikir adamlarının değil, sanat adamlarının da- halk adına savaşmak için ateş hattına inmeleri, yani yüzlerini topluma çevirmeleri gerektiğini söyleyecektir:

> Şair'le resul'ün akrabalığına inananlardanız. Fikir ve sanat adamının yeri fikir ve sanat kavgasının ateş hattıdır. Büyük sanatkâr saraylardan yükselen kahkahalara değil, kulübelerde boğulan eninlere kulak veren, milyonlarca muztaribe iman ve teselli şarkıları besteleyendir.[14]

Şairlerin dostu olmasına, hatta *resullerin* dahî bu dostluğa dahil olduklarına inanmasına rağmen Cemil Meriç, önceleri şiirden *kitaplara* kaçtığını söylerken, sonraları da şiirden *düşünce*ye kaçtığını itiraf edecektir; yani gönülden *akl*a, duygulardan *zekâ*ya, kendisinden *taşra*ya, içinden *dışarı*ya, 'ben'den *biz*e, yani fertten *cemiyet*e...

Roman-şiir-fikir üçlemesi içerisinde kendisine lâyık gördüğü mertebeyi, 1977'de artık ilan etmekten çekinmeyecektir:

> Son devri şöyle tasnif edebiliriz:
> Nazım Hikmet: *Şiir*
> Kemal Tahir: *Roman*
> Cemil Meriç: *Fikir*[15]

1979'da kendisinin yine kendisi hakkında verdiği topyekûn hükümse şu:

> Şiirden kaçmaya çalışan, fakat bir türlü kurtulamayan bir düşünce adamı: Cemil Meriç.[16]

---

14 CM, "Fildişi Kule Efsanesi", *Yirminci Asır*, sy. 1, s. 1, 1 Kasım 1947

15 HA, *a.g.e.*, (4 Mayıs 1977), s. 165

16 "Cemil Meriç'le Sohbet", *Son Havadis*, (haz. Şeref Oğuz), s. 4, 13 Mart 1979; krş. "Cemil Meriç Hocayla Mülâkat", *Pınar*, (haz. K.Ç), sy. 88, s. 10, Nisan 1979; *Kırk Ambar*, s. 451, İstanbul, 1980

Bu açıklamayı hakkıyla anlayabilmek için, Meriç'in *nazım* ile *nesir*, *nâzım* ile *nâsir* arasında ne tür ayrımlar yaptığına dikkat etmek gerekir:

> Şiir ne ispatlamadır, ne bir muhakeme. Telkindir, davettir, büyüdür. Vezinle kafiye şairin emrindeki sayısız ahenk vasıtalarından biridir sadece. Toplumlar da kişiler gibi çocukluklarında şairdirler. Nesir, olgun medeniyetlerin meyvesi. Müşahedelerin, kıyas ve istidlâllerin, ilmin ve tekniğin dili. Çıplak, kuru ve berrak bir dil. Zekânın son fethi. Şiir müphemin ülkesi, müphemin ve hürriyetin. *Nesir* demek, aydınlık ve inzibat demek. İnsanlık uzun arayışlarından sonra dilleri ehlileştirebildi. Kelimeler curuflarından sıyrılıp bir elmas pırıltısı kazanabildiler. Ve nesir, şuurun ifadesi olabildi; sadık ve kesin bir ifade.[17]

Nazımdan nesre geçiş, başka bir deyişle şiirden düşünceye geçiştir Meriç'e göre. Dolayısıyla şiirin sonu, aynı zamanda düşüncenin de başlangıcıdır ve ne gariptir ki Türkiye'de işbu geçiş sınırını belirleyen biricik isim Nazım Hikmet'tir.

> Nazım Hikmet şiirin kapısını düşünceye açan adamdır. Heyecanı ile, dili ile yerli, muhtevası ile beşerî. Hiçbir şair düşünce dünyasına Nazım kadar cesaret ve susuzluk ile atılmamıştır. (...) Nazım, şiirimizde de, düşüncemizde de ilk müceddittir. (...) Bir kelimeyle bir fetihtir Nazım. (...) Bence Türk şiiri Nazım'la bitti, Avrupaî düşünce Nazım'la başlar.

Meriç'in yazılarına âşina olanların, kendisinin böylesine vurgulu, süslü, parlak ve bir o kadar da tezadlarla dolu iddialarını yadırgamayacaklarını sanıyoruz. Çünkü vecizeler/aforizmalar kısa ve beliğ olmaları itibariyle, yani özleri gereği *karşıt* (mütezad) ve *çelişik* (mütenakız) yargıları dışlamazlar; aksine karşıtlık ve çelişki oranı arttıkça etkileyicilikleri de artar. Oysa düşünmenin adımları uzadıkça, ifadeler de -ister is-

---

17 CM, "Şiirden Düşünceye", *Pınar*, VI/67, s. 8, Temmuz 1977

temez- aynı adımları takip etmek, yani uzamak zorunda kalır ve bu süreçte karşıtlıklar da, çelişkiler de göze batmaya başlar.

Etkileyici sözlere, parlak iddialara, şairâne tasvirlere muhatap olanların yapacakları tek işlem beklemektir; evet, sadece beklemek, sözün uzamasını beklemek... Çünkü söz uzadıkça, karşıtlıklar/çelişkiler yavaş yavaş su yüzüne çıkmaya başlayacak; bu sefer iddialardaki parlaklık ve etkileyicilik azalacak, en nihayet inandırıcılık da muhtemelen yok olmaya yüz tutacaktır. Tüm süslü sözlerin, mesnedsiz aforizmaların ve dahî parlak iddiaların kaçınılmaz yazgısıdır bu.

Şimdi bakalım, söz uzayınca, uzamak zorunda kalınca, yukarıdaki iddialar ne hâle dönüşmüş?

> Bence Türk şiiri Nazım'la bitti, Avrupaî düşünce Nazım'la başlar. Paytak, acemî, çok defa el yordamı ile ilerleyen bir düşünce. Nazım sosyalizmin havarîsidir. Şiire lüzumundan fazla fikir yükledi. Yabancılaşması mukadderdi. Biraz *Heine*, biraz *Nietzsche*, biraz *Mayakovski*, biraz *dîvan*, biraz *Mevlâna*, biraz *Fikret*, biraz *Akif*. Bütün bunları kişiliğinin potasında eritmiş ve fikir-şiiri son hudutlarına kadar götürmüştü.

Temmuz 1977'de *Pınar* dergisinde yayımlanan bu yazı, sadece Meriç'in şiir'le alâkasını kavramak bakımından değil, aynı zamanda düşünce ve duygularındaki salmımları gözden kaçırmamak bakımından da önemlidir. Bu itibarla -daha sonradan *Şiir ve Alkol* başlıklı bir makalesiyle[18] harmanlamak ve bazı değişiklikler yapmak suretiyle *Mağaradakiler* adlı kitabına da alacağı- bu yazının hikâyesini,[19] Meriç'in muhtelif tarihlerdeki beyanlarından hareketle takip etmeyi, monografik bir çalışmanın vazgeçilmez zorunluluklarından biri olarak telâkki ediyoruz:

---

18 CM, "Şiir ve Alkol", *Sebil*, sy. 50, 16 Aralık 1976

19 CM, *Mağaradakiler*, s. 63-70; İstanbul, 1978; 2. bas., s. 278-285, İstanbul, 1980

1 Temmuz 1977: Pınar'a *Şiirden Düşünceyeyi* verdim. Düşün, Komünizmle Mücadele Derneği bunlar. Nazım'ı yazıyorum burada. Bu yazı birçok itirazları davet etmeli. Fakat kimse okumuyor.

14 Temmuz 1977: *Şiirden Düşünceyeyi* kimse anlayamaz. İlk defa yazılıyor böyle bir yazı, dünyada ve bizde ilk defa.

15 Temmuz 1977: Bu memleket çok garip memleket. Tasavvur et, Komünizmle Mücadele Derneği'nin dergisinde ben Nazım'ı methediyorum.

12 Nisan 1978: *Şiirden Düşünceyeyi* çıkaramam kitaptan, ona göre. Kitap [*Mağadakiler*] onunla bütün. Son onu yazıyoruz.

16 Nisan 1978: Bundan sonraki kitabımın ismi, belki *Şiirden Düşünceye* olacak.[20]

Şiirden düşünceye... yani şiirin cerbezeli ve füsunkâr üslubunu muhafaza etmek koşuluyla ancak nesir vâdisinde kendisine yer bulan denemelerin dünyasına.

Ne yazık ki böyle bir kitabı hiç yazamadı Cemil Meriç. 1980 (*Kırk Ambar*), 1981 (*Bir Facianın Hikâyesi*), 1984 (*Işık Doğudan Gelir*) ve 1986 (*Kültürden İrfana*) tarihlerinde deneme yazılarından oluşan tam dört derleme daha yayımladıysa da hiçbirine bu adı koymadı, koyamadı. Bu yıllarda yüzlerce yazı yazdı ve yayımladı, fakat bir türlü bu adı hakedecek metinlerin altına imza atmadı, atamadı.

Hem şiiri, hem düşünceyi kucaklayacak bir pozisyonda durmayı mı beceremedi, yoksa içinde bulunduğu maddî-manevî imkânlar böylesi bir duruşu mümkün mü kılmadı? Bilmiyoruz. Bildiğimiz, bu terkibin sadece bir kitabının bölümlerinden birini taçlandırdığı: *Şiir'den Düşünce'ye...*

---

20 HA, *a.g.e.*, s. 185, 198-199, 306-307. *Pınar* dergisi o yıllarda "Millî Mücadeleciler" olarak bilinen bir grup tarafından neşrediliyordu. Cemil Meriç bu grubu "Komünizmle Mücadele Derneği" ile karıştırıyor olmalı.

Bu mülâhazalara binaen, şimdi, 1974'te kızı Ümit Hanım'a, üniversite'den emekliye ayrılıp peşisıra kitaplarını neşretmeye başladığı günlerde yaptığı açıklamalara ikinci kez ve fakat bu sefer biraz daha geniş zaviyeden bakabilecek durumdayız:

> *Hypersensibilité* (aşırı-duygusallık) yaşla geçiyor. Şiirden kaçtım ben. Yoğun mesaide buldum kendimi unutmayı. Hassasiyet beslendikçe artar. (...) Bir yerde kendinden uzaklaşmak lâzım. Kendine döndükçe 'ben' azar. Bütün kavgalar insanın bir ihtiyacına cevap veriyor: kendinden uzaklaşmak, kendisine olan ilgisini azaltmak. Kezzap gibi oyuyor içine çevrildikçe bakış. (...) İnsan kendini yalnız hissedince felâkete düşer.[21]

Kişinin kendini yalnız hissetmemesi için kendinden uzaklaşmasını, kendine olan ilgisini azaltmasını bir 'zaruret', hatta bir 'vecibe' olarak gören Meriç, şiirden kitaplara, duygulardan düşüncelere kaçar. Acaba bu kaçış; zayıf, hasarlı, hırpalanmış bir kişiliğin kendisini güçlü hissedebilmek uğruna toplumun içine karışmaya çalışması anlamına da gelmez mi? Gelir herhalde. Çünkü -Meriç'in ifadeleriyle- "kendinden kaçmak ve olmayan bir cemiyete iltihak etmek" demek, gerçekte, kitaplar aracılığıyla varlık kazanan muhayyel bir dünya içinde ısınmaya çalışmak demektir; yani başkalarının dünyasının içinde; yani düşünce dünyasının içinde...

1982'de bir mülâkat sırasında gençler kendisine şu soruyu yöneltirler:

> — Kendinizi "Şiirden kaçmaya çalışan, bir türlü kurtulamayan düşünce adamı" olarak tanıtıyorsunuz. Şiirden kaçışınızın sebebi nedir?

Cemil Meriç'in bu soruya verdiği cevap gayet ilginçtir:

---

21 CM, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, (haz. Ümit Meriç), s. 401, İstanbul, 1993

— Şiirin orta derecesi yoktur. Bir Yahya Kemal'den, bir Haşim'den sonra şairliğe özenmek için ya çok büyük bir kabiliyet olmak, yahut da ikinciliğe, yani hiçliğe razı olmak lâzım.[22]

İkinciliğe, yani hiçliğe razı olamadığı için şiirden kaçtığını söyleyen Meriç'e, birkaç yıl sonra, 1986'da bu sefer şiiri niçin bıraktığı (!) sorulur:

— Üstadım, şiiri neden bıraktınız?

— Sevdiğim şairler vardı, pınarbaşları tutulmuştu. Onlardan daha büyük olamayacağımı hissettim: Nazım [Hikmet], Yahya Kemal, Necip Fazıl...[23]

Meriç'in bu açıklaması -en azından bizim- ikna olamayacağımız kadar geç tarihlidir: *1986*. Bu bir. İkincisi, soru tamamen yanlış ifade edilmiştir; zira Meriç gerçekte şiiri bıraktığını, şiirle ilgisini kestiğini hiç söylememiştir. O sadece şiir yazmayı terketmiş, duygu ve düşüncelerini şiir aracılığıyla dile getirmekten vazgeçmiştir. Üçüncüsü, yanlış bir soruya ister istemez yanlış bir cevap vermek zorunda kalmıştır. Nitekim Meriç'in bu cevabı, mülâkatı yapan gencin aynı hatayı tekrarlamasına neden olacak, o da sanki karşısında "şiir yazmayı terketmiş küskün bir şair" varmışçasına kendisine şu soruyu soracaktır:

— Şiiri bırakışınızın tarihini hatırlıyor musunuz?

Meriç'in bu soru karşısında takınabileceği tutumu daha şimdiden kestirebiliyoruz; zira "şiirden kaçmaya çalışan, fakat bir türlü kurtulamayan bir düşünce adamı"nın, benzeri diğer sorular gibi bu soruya da yalın ve net bir cevap vermesi/verebilmesi mümkün değildi. Kuşku duyanlar, şu cevabı okumalılar:

22 "Cemil Meriç'e Sorular VII", *Yeni Devir*, (haz. Hüseyin Yorulmaz), 8 Nisan 1982

23 "Nesillerin Mirası", *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı*, (haz. Hüsamettin Arslan), s. 586-594, Ankara 1986; krş. "Cemil Meriç ile Mülâkat", *Türk Edebiyatı*, sy. 166, s. 12-17, Ağustos 1987

— Acaba bıraktım mı? Söyleyemem ki bunu. Nesri şiir haline getirmeye çalıştım.

Bir tür *nazm-ı mensur* ve/veya *nesr-i manzum... mısra* gibi cümleler, *cümle* gibi mısralar... âdeta *şiir gibi* yazılar... hiçbiri *şiir* değil ve fakat çoğu *şiir gibi*... üstelik "ben de bir parça şairim" diyen bir nâsir'in şiiri gibi...

> Telkin etmek ve renkli olarak birkaç cümleyle gözönünde canlandırmak. Tek üslûb gayretim bu. Yazmaktaki çektiğim sıkıntı. Ben de bir parça şairim ve Tanzimat aydınlarına benziyorum.[24]

Cemil Meriç, ne sırf nazma, ne de sırf nesre gömülür; *mısra* ile *cümle*den yeni bir terkib vücûda getirmeye, yani nazmı da, nesri de *kelâm*da meczetmeye, kelâm'ın bütünlüğünde eritmeye çalışır.

> İlâhîler manzum, büyüler manzum, destanlar manzum. Nâzımlar yoğurmuş dili, düşünceyi nâzımlar uysallaştırmış. Beşiğinde tanrıların dilini konuşmuş insan. Nazım en olgun meyvelerini verdikten sonra nesir doğmuş; hantal, ürkek, acemî bir nesir...
>
> Nazım, imkânlarını araştıran düşünce; hatalarını bağışlatmak için mûsikînin yardımına muhtaç; mûsikînin, yani veznin, kafiyenin. Nazım, ifadenin çocukluğu, sevimli ve serkeş. Nesir daha grift, daha kâmil bir nazım; bütün nazımları kucaklayan bir orkestra...
>
> Bazı sanatçılarımız bütün dikkatlerini, bütün hünerlerini nazımda tüketiyorlar; mısra, haysiyetleri oluyor, cümle haysiyetsizlikleri. Oysa kelâm bütünüyle haysiyettir.[25]

---

24 HA, *a.g.e.*, (15 Temmuz 1977), s. 200

25 CM, "Çınarlıya Mektup", *Hisar*, X/82, s. 8-9, Ekim 1970; "Nazımdan Nesre", *Doğuş Edebiyat*, sn. 3, sy. 9, sh. 7, Aralık 1982; krş. *Bu Ülke*, s. 15-16. Meriç'in bu yazısı hakkında kaleme alınmış bir eleştiri için bkz. Mehmet Nazım [Tarık Buğra], "Odun Neler Yapar?", *Tercüman/İnci*, 6 Ekim 1970; a.y., *Düşman Kazanmak Sanatı*, s. 44-46; İstanbul, 1979

Cemil Meriç'in, eserlerini okuduktan sonra roman yazmayı küstahlık addettiği Balzac'tan 1942-1946 yılları arasında tam altı roman çevirdiğini ve -yayınevlerinde kaybolan ikisi dışında- dördünü neşrettiğini biliyoruz. Gençliğinden itibaren romanda üstadı, edebiyat dünyasında rehberi Balzac'tır (1799-1850); şiirdeyse Victor Hugo (1802-1885). Nitekim 30 yaşındayken yayımladığı ikinci şiir tercümesi de Fransız şairin *La Légende des siècles* (Asırların Efsanesi) adlı eserinin *La vision d'où est sorti ce livre* (Bu Kitap Şu Rüyadan Doğdu) başlıklı kısmıdır.[26]

Romantizm'i "dünya edebiyatında tanıdığım tek büyük inkılâp" olarak niteleyen ve bu akımın Fransa'da ve dünyada en büyük temsilcisinin de Hugo olduğuna inanan Meriç, "14 yaşından beri meselenin içinde olduğunu" söyler ve ilâve eder:

> Realizmi romantizmden ayıramayız. Örnek Hugo. *Notre Dame de Paris* baştan başa ortaçağı aksettirir. *Sefiller*de sefalet ve realite var. Elbette bazı yerlerde mübalâğa olacak, yeni bir cereyan. Sel ilk defa boşanınca çamurlu ve bulanıktır. Hugo *Hernani*nin, *Cromwell*in, *Shakespeare*in önsözlerinde tarif eder romantizmi. Bunları okumak gerek.[27]

Bunları okumak gerek. Meriç nasıl bizzat *hepsini* de okumuşsa, aynı şekilde başkalarına da *hepsini* okutmak istiyordu; zira gerçekte, Meriç'in memlekete taşımayı istediği 'bir' değil, 'birkaç' dünya idi; yani Hugo'nun tüm eserleri. Ne yazık ki bu, tahakkuk etmemiş bir hayâl, gerçekleşmemiş bir arzu olarak kalacaktır. Nitekim hasta yatağına uzanmış bir haldeyken, bir üniversite öğrencisi, kendisine sorar:

> — Hocam, bazı tercümeler yaptınız, bunlar yayınlandı. Şu anda tercümesini yapmayı çok istediğiniz bir eser var mı?

---

26 Meriç birkaç ay önce, Nisan 1946'da da Verhaeren'dan bir şiir çevirisi yayımlamıştır. (Bkz. Émile Verhaeren, "Emek", *Gün*, sy. 14, s. 2, 24 Nisan 1946)

27 HA, *a.g.e.*, (4 Mart 1977), s. 115

Yaşlı ve hasta mütercimin cevabı, bir dua cümlesi kadar açık ve kesindir:

> — Evlâdım, bir eserle, yüz eserle bitmez ki iş. Vallâ efendim, bir kere Hugo'nun bütün eserlerini tercüme etmek isterdim. Efendim, bu birkaç dünyayı memlekete taşımak demektir; bu kolay bir iş değildir. Evvelâ ciddiyet, samimiyet ve irade gücü...[28]

Hugo'nun bütün eserlerini tercüme etmek...

Cemil Meriç bu isteğini tam mânâsıyla gerçekleştirememekle birlikte, Hugo'nun birkaç eserini olsun marazî bir titizlikle Türkçe'ye çevirmekten de geri kalmaz. Böylelikle sonraki nesillere, bir mütercimin sahip olması gereken şu asgarî iki şartı, bizatihi tatbik ederek göstermiş olur: *ciddiyet* ve *samimiyet*.

> Şiir tercüme edilemez. Bir şairi ancak şair tercüme eder. Ama hiçbir şair başkasını tercüme edecek kadar mütevazi değildir. Ne Hugo, ne başkası. Batı'da büyük şairler büyük şairleri tercüme etmemişlerdir. Esasen ben de şair olsam şiir tercüme etmezdim. Hugo'yu tercüme ettim, ama orada da Hugo'dan ziyade ben varım. Ayrıca nesir de yazdığım için şiir tercüme ettim.[29]

Kızı Ümit Hanım'ın ifadesiyle, "bir defa çinilerini görmek için olsun Sultanahmet'e girmemiş olan, ama Jean Valjean'ın Paris'in hangi sokaklarında dolaştığını bilen"[30] Cemil Meriç'in Hugo'ya hayranlığının mahsulleri, ne birkaç parça şiirle sınırlıdır, ne de *Les Misérables* (Sefiller) veya *Le Roi s'amuse* (Kral

---

28 "Cemil Meriç (Sohbet)", *Türk Edebiyatı*, (haz. Mustafa Karabay), sy. 236, s. 32, Haziran 1993 (Söyleşi tarihi: 1983-1984).

29 HA, *a.g.e.*, (17 Ağustos 1978), s. 200

30 "[Ümit Meriç'le] Röportaj", *Kitap-Haber*, (haz. A.G. Sümer), sy. 21, s. 78-81, Haziran-Temmuz 2004; krş. *Cemil Meriç*, (haz. Murat Yılmaz), s. 47-54, Ankara, 2006

Eğleniyor) gibi bir iki kitabın yarım kalmış çevirileriyle. Kendisi, 1955'te Paris'ten döndükten sonra, ruhundaki fırtınaları *Hernani*nin sayfalarında dindirmeye çalışacak ve Türkçe'ye 'manzum' olarak kazandırdığı bu çeviriyi 1956'da yayımlayacaktır. Bir arkadaşının ısrarlarıyla başlamış da olsa, 10 yıl sonra Hugo'nun *Marion de Lorme* adlı piyesi, Türk okuruna yine Cemil Meriç'in dilinden ulaşacaktır.

[1] *Asırların Efsanesi*
[2] *Hernani*
[3] *Marion de Lorme*
[4] Yarım kalmış bir *Kral Eğleniyor.*
[5] Ve başlanıp bırakılan bir *Sefiller* çevirisi.

19 Ağustos 1973 tarihli "Mea Culpa"nın bu ilk yayımında, yani Kasım 1977'de, bu vâdideki mesaisi hakkında, kendi açısından pek 'olumlu' değerlendirmeler yapmaz Cemil Meriç:

> Tek kelimeyle düşmanın çizmelerini yalayan bir tecessüs; âdi ve ahmak. Dilini öğrenerek içinde eridiğim Fransız kültürünü Türkiye'ye taşımak istiyordum; Türkiye'ye, daha doğrusu Tanzimat'tan beri Batı ile zehirlenmiş bir zümreye. Çıkmazdaydım.

Çıkmazda ve yalnız; üstelik ümitsiz...

> Müstağribler beni okuyacaklarına kaynaklarla temasa geçerlerdi. Yabancı dil bilmeyenler ise, benden daha yalın kat, daha az sanatçı, daha dramsız, yani kendine daha çok benzeyen yazarları okurdu. Yalnızdım.[31]

"Mea Culpa" [*İtirafnâmem*] yazısı bir yıl sonra, 1978'de *Mağaradakiler*in son sayfasında yeniden boy gösterdiğinde o denli kısalmış olarak okurun karşısına çıkacaktır ki bu koca pasajdan geriye bir tek cümle kalacaktır:

---

31 CM, "Mea Culpa", *Hisar*, XVII/167, s. 5, Kasım 1977

Dilini öğrenerek içinde eridiğim Fransız kültürünü Türkiye'ye taşımak istiyordum.[32]

1974'te yayımlanan *Bu Ülke* ve *Umrandan Uygarlığa* adlı kitaplarının okur nezdinde mâkes bulması sâyesinde özgüvenini yeniden kazanmış olan Meriç'in artık kendi çeviri teşebbüslerini: "düşmanın çizmelerini yalayan bir tecessüs: âdi ve ahmak" şeklinde vasıflandırmasına gerek kalmayacaktır. Nitekim 1979'da yaptığı bir başka değerlendirmede, o birkaç yıl önceki bedbinliğinden ve karamsarlığından eser yoktur:

> Victor Hugo'dan iki manzum piyes ve *Asırların Efsanesi*nden üç-beş şiir. Değer hükmü: marazî bir titizlik, yazara ve okuyucuya saygı, Türkçe'ye perestiş derecesinde bağlılık. Daima zirvede dolaştım.[33]

Hugo, Meriç'in gözünde -son demlerine değin- hep erişilemez, ulaşılamaz büyük bir zirve olarak kalmıştır. O halde Cemil Meriç'in işbu zirvenin çevresinde dolaşırken bıraktığı izleri takip etmek için gerilere, çok gerilere gitmemiz gerekiyor.

---

32 CM, *Mağaradakiler*, s. 447-448; krş. "Son Yaprak", *Nesin Vakfı Yıllığı-78*, s. 455

33 "Cemil Meriç Hocayla Mülâkat", s. 9; krş. CM, *Kırk Ambar*, s. 451

2
Şiddetsiz Savaş Olmaz!

Rüya'yı "şuur altında dalgalanan emellerin ördüğü fâni bir füsun kâşanesi", şiiri ise, "esrarlı iştiyakların, yaşanmış veya yaşanmamış hatıraların hâlelediği azametli bir ülke" olarak tanımlayan Cemil Meriç'i,[34] kavgasız şiirden uzak durduğu, savaşsız, mücadelesiz bir edebiyatı düşünemediği gençlik yıllarında, Victor Hugo'nun selefi addettiği Fransız şair d'Aubigné'yi okurlarına tanıtırken buluyoruz:

> Büyük şairler de peygamberler gibi içtimaî sarsıntıların ferdasında doğuyor; fırtınalı diyarlar heybetli çamların vatanıdır ve en gür başaklar lavların yaladığı topraklardan fışkırır. Fransız şiirine coşkun bir destan havası getiren d'Aubigné, din savaşlarının hailevî medd ü cezri içinde yetişti. Yıllarca at sırtında, çadır altında, cesetlerle dolup boşalan siperlerde yaşadı. Mısralarındaki kan ve barut kokusu bundandır. Kılıcıyla başladığı kavgayla tamamlayan d'Aubigné, büyük bir şair olduğu kadar büyük bir insandı da.

30 yaşındaki genç adamın bu şedîd ve heyecanlı tasvirlerle başlayan 1946 tarihli makalesi şu satırla sona erer:

---

34 CM, "Şiir ve Rüya", *Amaç*, sy. 25, s. 4, 10 Ekim 1946

d'Aubigné'yi cihan şiirinin ulularıı arasına katan şaheser *Les Tragiques*tir. (...) Bu sahifeleri imzalayan, dünya edebiyatında *Les Tragiques*le boy ölçüşebilecek tek eser tanıyor: *Les Châtiments*.[35]

Cemil Meriç'in Victor Hugo'nun bu eserine atıf yapması hiç de boşuna değildir; zira ona göre, hicvin, kâinat kurulalıdanberi en azametli âbidesidir *Les Châtiments*. Nitekim bir keresinde de şöyle der:

Hugo... Juvénal'le, Job'la, Homer'le başlayan bir kitabın son mebhası. Dante'yi, Milton'u, d'Aubigne'yi çıkarın, ne kalır Hugo'dan?[36]

1960'larda yazmayı tasarladığı bir kitaba ad olarak seçtiği, hatta sonradan bu başlığı taşıyan onlarca yazı yayımladığı hâlde, Cemil Meriç, 30 yaşlarındayken *Fildişi Kule*nin şiddetle aleyhinde bulunacak ve *Fildişi Kule Efsanesi* başlığı taşıyan 1 Kasım 1947 tarihli ilk denemesinde, sosyal olaylara müdahil oldukları, yani insanlığın kurtuluş savaşında cesur birer asker olarak rol alıp Fildişi Kule'ye sığınmadıkları için d'Aubigné, Victor Hugo, Heine gibi zirveleri bütün yüreğiyle takdir ve tebrik edecektir:

Çürüyen doktrinlerin fosforlaşmasını hakikî nur sanan estetlerimizden sorabilir miyiz: Mısralarını at sırtında besteleyen d'Aubigné, adı devrinin bütün büyük sosyal hadiselerine karışan Hugo, "Tabutuma bir kılıç koyun, zira insanlığın kurtuluş savaşında cesur bir asker oldum" diyen Heine, Fildişi Kule'ye ne zaman uğradılar?[37]

35 CM, "Agrippa d'Aubigné (1552-1630)", *Amaç*, sy. 29, s. 4, 10 Aralık 1946
36 CM, *Jurnal I*, (19 Kasım 1964), s. 361
37 CM, "Fildişi Kule Efsanesi", *Yirminci Asır*, sy. 1, s. 1, 1 Kasım 1947

Genç Meriç'e göre, şairi benliğinin kafdağına zincirleyen içtimaî şartlar çoktan masallaşmıştır; bu yüzden de artık "sanat için sanat" tekerlemesi ya hazin bir gafletin ifadesidir, yahut da bir ric'atin, yani bir geri çekilişin. O halde öne atılmalı, dâvâsız sanat meczupları gibi kavgadan kaçmamalıdır.

> İlham perilerinin iltifatı hiç kimseye kavgadan kaçmak imtiyazı vermez. Fildişi Kule, İkinci Harp sonu dünyasında dâvâsız sanat meczuplarını barındıran bir miskinler tekkesidir.

25 yaşında kaleme aldığı ilk yazılarından itibaren tenkidleriyle öne çıkan genç Meriç'in, toplumsal olaylara müdahil bir 'savaşçı' olarak Victor Hugo'yu kendisine örnek almasından daha tabii ne olabilirdi? Ona göre, Hugo, hiçbir zaman kendi köşesinde miskin miskin oturmamış, bilâkis hayatı boyunca düşünceyi sürükleyen, agora'ya inip insanlara hakikati haykıran haysiyetli kalemler arasında yer almıştır:

> Milton, Voltaire, Hugo veya Sartre... agora'ya inip insanlara hakikati haykıran bütün haysiyet sahibi yazarların ilk kılavuzu Dante. "İnsanım, insanla ilgili hiçbir şey bana yabancı değildir" diyenlerin kılavuzu. Garip bir alın yazısı, maziye inanıyordu, istikbali yarattı. Gönlüyle muhafazakârdı, dehasıyla devrimci.[38]

Şiddetsiz savaş olmaz! Bu savaşın en etkili silâhı ise tenkid ve hicivdir. O halde bir savaşçı için eleştiri, yani polemik şarttır.

> Nietzsche, yalnız kanla yazılan eserlerin ebedî olacağını söylüyor. Beynini kasıklarının emrine veren bedbahtın kaleminden irin ve ufunet dökülür; belağat çiçeklerinin ancak bir an örtüp gizleyebileceği ebedî bir ufunet...

---

38 CM, "Şair", *Hisar*, XVI/153, s. 6-7, Eylül 1976; krş. "Fildişi Kule'den", (19 Kasım 1969), *Hisar*, X/76, s. 11, Nisan 1970

Nietzsche böyle söylüyor; lâkin "Juvénal'siz Victor Hugo düşünülemez"[39] diyen Cemil Meriç'in dünya hicvinin en unutulmaz adlarından Juvénal'i tanıtırken işaret ettiği gibi, hiciv silâhı elzem olduğu kadar da tehlikelidir.

> İftira lağımlarının kustuğu hiciv, sefil hınçların emzirdiği hiciv, *akbabalara* yaranmak için *güvercinlere* saldıran hiciv, köle hiciv, ısmarlama hiciv merduddur, meş'umdur, mel'undur. Bu korkunç silâhı eli ve ruhu kirlenmeden kullanabilenler gerçekten bahtiyardır.[40]

Hâl böyle olunca, münekkidimiz, polemik sanatının dört büyük imparatorundan biri olarak Hugo'nun rehberliğinden de yararlanacak; hatta gün gelecek polemikleriyle ünlü, dostu Kerim Sadi'nin övgülerine bile mazhar olacaktır: "Ne güzel de çalıyor, dinletiyor her telden/Polemikte yakalar hasmını, derhal belden."[41]

Tabiri caizse "polemiğin kitabını yazan" Léon Daudet'nin kurallarını benimsemiş görünür Meriç ve tabiatıyla şiddetsiz savaşın olamayacağına inanır:

> *Action Française*in çetin savaşçısı Léon Daudet çağının büyük polemikçilerine ayırdığı kitaba *Flammes* (Alevler) adını verir. Eserin girişi polemiğin kurallarından söz eder.

---

39 CM, "Hiciv", (11 Kasım 1963), *Yeni İnsan*, V/69, s. 9, Eylül 1968; krş. "Fildişi Kuleden", (5 Ekim 1968), *Hisar*, IX/72, s. 14, Aralık 1969; Cemil Meriç'in *tenkid, hiciv* ve *polemik* konulu yazıları farklı başlıklar da taşımalarına rağmen gerçekte aynı tema etrafında dönerler. Mezkur iki makale dışında Meriç'in bu konudaki açıklamalarının seyrini takip edebilmek için bkz. CM, "Mel'un Hiciv, Mukaddes Hiciv", *Yirminci Asır*, sy. 7, s. 1/3, 1 Şubat 1948; "Bizde Hiciv Yok", *Bu Ülke*, s. 37-37, İstanbul, 1974; "Bizde Hiciv Yok", *Türk Edebiyatı*, III/30, s. 9, Haziran 1974; "Önce Hiciv", *Köprü*, sn. 1, sy. 9, s. 4-9, Aralık 1977; "Önce Hiciv", *Mağaradakiler*, s. 122-132, İstanbul, 1978; krş. "Polemik", *Ortadoğu*, 28 Nisan 1974; "Polemik", *Sebil*, sy. 42, s. 6, 15 Ekim 1976; *Bu Ülke*, s. 38-40, İstanbul, 1976 (3. bas.)

40 CM, "Mel'un Hiciv, Mukaddes Hiciv", *Yirminci Asır*, sy. 7, s. 1, 1 Şubat 1948.

41 Kerim Sadi, "Kasîde-i Cemil", *Cemil Meriç*, (haz. Murat Yılmaz), s. 205, Ankara, 2006; krş. HA, *a.g.e.*, (31 Mart 1977), s. 147

> Polemik demek 'şahsiyat' demektir. Düşünceyi sürükleyen insanlardır; insanları yıkmadıkça düşüncelerini sarsamayız. Aristhophanes'ten Hugo'ya kadar bütün büyük polemikçilerin belli "vur abalıya"ları vardır. Şiddetsiz savaş olmaz...
>
> "Polemiğin ruhu kötü niyettir" hükmü yanlış. Polemiğin ruhu samimiyet ve dürüstlük. Mübalâğa tersine tepen bir silah. Polemikçi çattığı adamın meziyetlerini de belirtmeli. Önce en kesin, en karşı konmaz delille başlamalı yazıya. İlk darbe öldürücü olmalı.
>
> "Polemikte iltimas olmaz" diyor Daudet. Düşman kazanmaktan korkmayın! Ne kadar kibar davransanız düşmandan kurtulamazsınız. Oysa zaferle taçlanan her savaş size yeni dostlar kazandırır: düşmanlarınızın düşmanları...
>
> *Flammes* yazarına göre, polemiğin dört büyük imparatoru: Proudhon, Michelet, Hugo ve Nietzsche'dir.[42]

19 Ocak 1947'de Sait Faik Abasıyanık tarafından, "gözlerinin değil, gözlüklerinin üstünden az buçuk haince bakan, ince dudaklı, müstehzî bir münekkid" olarak kamuoyuna sunulan genç Meriç'in, yazarlarından olduğu gazetede takip edecekleri yolu nasıl tanıttığı nazar-ı itibara alınmadıkça, kendisinden söz edilen işbu 'şiddet'in gerçek mahiyetini kavramak mümkün olmaz sanırım. Meriç'e kulak verelim:

> İnsandan bahsedeceğiz; Platon'un insanından. Ama Diyojen gibi. Bilirsiniz tabiî, Platon: "İnsan iki ayak üstünde duran tüysüz bir hayvandır" demiş. Diyojen hindiyi bağırta bağırta yolduktan sonra Atina meydanlarında "İşte Platon'un insanı!" diye halka teşhir etmiş.[43]

Bu açıklama karşısında Sait Faik de masadakilerle birlikte kahkahalarla güler ve "Ah şu gençlik!" der. Oysa bu iddianın sahibi olan genç münekkid sözlerinde gayet ciddidir. Nitekim

42 CM, "Fildişi Kule'den", (6 Ekim 1968), *Hisar*, IX/72, s. 14-15, Aralık 1969; krş. *Bu Ülke*, s. 38-40, İstanbul, 1976 (3. bas.)

43 Sait Faik, "Genç Edebiyatçılar", *Yedigün*, sy. 724, 19 Ocak 1947

1942'den itibaren Fransız düşünür ve sanatçılarından Balzac, Zola, Voltaire, Rousseau gibi isimleri huşûyla savunan, yanlış tercümeleri şiddetle yerin dibine batıran, bu zatlara yönelik en küçük tezyif teşebbüsüne karşı tereddüt bile göstermeden göğsünü siper eden Meriç, "şiir, fikir ve hürriyet tarihinin en ışıklı başlarından" Hugo sözkonusu olunca, hiç durur mu, *Fransız Şiiri Antolojisinde* (İstanbul, 1947) -bir vatandaşından iktibas etmiş bile olsa- Hugo aleyhinde bazı değerlendirmelere yer veren Orhan Veli'ye karşı hiç vakit geçirmeden hemen saldırıya geçer. "Platon'un insanı"ndan bahseden Diyojen, şimdi karşımızdadır:

> Orhan Veli, haklarında hükümler sıraladığı lâyemutları, nasır ilâcı bayii "Süleyman Efendi"siyle[44] hem-ayar telakkî etmiş olacak ki şiir, fikir ve hürriyet tarihinin en ışıklı başlarından Hugo'yu, adı kemiklerinden önce çürümeğe mahkûm herhangibir kalem serserisinin tahrifkâr adesesinden göstermeğe utanmıyor. Hicvin, kâinat kurulalıdanberi en azametli âbidesi olan *Les Châtiments*in ve yine aynı kıratta *L'Année terrible*in adlarını duymadı mı?
>
> Türk tefekkürünün en gür seslerinden Namık Kemal, büyük ve halefsiz üslup üstadı Süleyman Nazif Hugo-peresttiler. Hâmid o üstadlar üstadının mütevazi bir çömezidir. Mehmed Akif *Les Orientales*e rağmen şair-i âzam'm meftunuydu. Fikret yanardağlaşan isyanlarını tunçtan mısralarla bestelerken tek model bulmuştu: Victor Hugo.[45]

---

44 Cemil Meriç, burada, Orhan Veli'nin *Kitabe-i Seng-i Mezar* (1938) adlı ünlü şiirine atıf yapmaktadır:

Hiç bir şeyden çekmedi dünyada
Nasırdan çektiği kadar;
Hattâ çirkin yaratıldığından bile
O kadar müteessir değildi;
Kundurası vurmadığı zamanlarda
Anmazdı ama Allah'ın adını,
Günahkâr da sayılmazdı.
Yazık oldu Süleyman Efendi'ye.

45 CM, "Bir Antoloji Münasebetiyle ", *Yirminci Asır*, sy. 3, s. 1-2, 1 Aralık 1947

Batı'da Hugo'ya başkaldırmanın âdeta Allah'a başkaldırmak demek olduğunu söyleyen birinin,[46] Hugo'yu tenkid etmeyi veya aleyhinde bulunmayı, ona hakaret etmekle eşdeğer bulmasından daha tabiî ne olabilirdi? Elbette münekkidimiz de kendi memleketinde vâki bu *edeb*sizce (!) davranışın ardındaki cahil cesaretini teşhis ve teşhir etmekte gecikmeyecek, kendi üslûbunca, Orhan Veli'ye haddini bildirmeyi bir vazife telâkki edecektir:

> Yetmişiki milletin, adını hayranlık râşeleriyle andığı ve medenî dillerde yazılan bütün edebiyat tarihlerinin "en büyük Fransız şairi" olarak vasıflandırdığı Victor Hugo'ya hakaret edenlerin bir tek meşrû mazeretleri olabilir: *cehaletleri*.

"Düşünceyi sürükleyen insanlardır; insanları yıkmadıkça düşüncelerini sarsamayız" diyen ve "Aristhophanes'ten Hugo'ya kadar bütün büyük polemikçilerin belli 'vur abalıya'larının bulunduğuna" inanan Meriç'in 1 Aralık 1947 tarihli bu şedîd satırları acaba amacına ulaştı mı; Hugo'yu, "adı kemiklerinden önce çürümeğe mahkûm herhangibir kalem serserisinin tahrifkâr adesesinden göstermeğe utanmayan" Orhan Veli Kanık, hiç değilse böylelikle dersini almış oldu mu?

Bu sorulara bir çırpıda olumlu veya olumsuz bir cevap veremiyoruz; zira Orhan Veli'nin bu tenkide bir ay sonra verdiği cevabı okuduğumuzda, bu sefer bambaşka bir tabloyla karşılaşıyoruz:

> Şimdi asıl meseleye, dostumu kızdıran meseleye geliyorum. Meğer ben Antoloji'de Hugo'yu küçük gösterecek hükümler sıralamışım. Dostumun yazısını okuyunca, birdenbire şaşırdım. Acaba dedim, ben başka şeyler yazdım da kitaba başka şeyler mi koydular? Çünkü Hugo'yu küçük düşürecek hiçbir şey söylediğimi hatırlamıyorum. Aldım bir antoloji, açtım Hugo bahsini, okudum. Okuyunca, büsbütün şaşır-

46 HA, *a.g.e.*, (15 Ekim 1978), s. 336

dım. Hugo'yu yermek şöyle dursun, büsbütün tersine, ben Hugo'nun büyüklüğünü anlatan satırlar yazmışım. Yalnız sonuna gelince, tarafsız kalmak için, "Hugo'yu beğenmeyen yazarlar da vardır" deyip bir Fransız tenkidçisinin bir cümlesini almışım. Ne o sözü söyleyen benim, ne de o yazarla aynı fikirde olduğumu îma edecek bir söz sarfetmişim. Bundan dolayı bana çıkışmak, o sözü sanki ben söylemişim gibi atıp tutmak revâ-yı hak mı?

Bu savunma karşısında, en doğrusu, herhalde Antoloji'yi açıp tartışma konusu pasajı okumak olmalı. Biz de böyle yapıyor ve Orhan Veli'nin Cemil Meriç'i kızdıran aktarımını gözden geçiriyoruz:

Bununla beraber, Hugo'yu olsun, öteki *romantique*leri olsun, mühimseyenler [de], gördükleri işi hiçe sayanlar da az değildir. Bu şairlerin 'şairlik' cevherinden mahrum olduklarını, kendilerini edebiyat tarihine göz boyayarak geçirdiklerini söyleyen bir Fransız tenkitçisi [Thierry Maulnier], Hugo'yu şu sözlerle, sözüm ona, övüyor: "Hugo'nun eserlerinde, aşağı yukarı daima âdi, daima sahte, daima ıkınan bir debdebenin sayısız imkânları vardır."[47]

Orhan Veli'nin, Maulnier'den aktardığı Hugo aleyhindeki bu cümleyle ilgili savunması da şöyledir:

Üstelik dostum burada pek de hırçınlaşıyor. Benim için diyor ki: "Hugo'yu bir kalem serserisinin adesesinden göstermeye utanmıyor." Bir kere ben bunda utanacak bir şey görmüyorum. Öyle ya, bir kitaba bir başka yazarın fikrini almakta hicap hislerini ayaklandıracak ne var? Demek Cemil Meriç utanmış. Eh, ne yapalım? Utanır, utanır.[48]

---

47 Orhan Veli, *Fransız Şiirleri Antolojisi*, s. 27, İstanbul, 1956

48 Orhan Veli, "Bir Tenkid Üzerine", *Varlık*, sy. 330, s. 9, 1 Ocak 1948; krş. Orhan Veli, *Bütün Yazıları I: Sanat ve Edebiyat Dünyamız*, (haz. Asım Bezirci), s. 140-143, İstanbul, 1982

Cemil Meriç, Orhan Veli'nin bu cevabına bir daha karşılık vermemiş ve zaten iki yıl sonra, 14 Kasım 1950'de bir kaza sonucu çok genç yaşta ölen şaire doğrudan hitab etmek şansını da kaybetmiştir. Sonraki yıllarda -herhangibir vesileyle de olsa- Orhan Veli'nin mukabelesine hiç temas etmeyen Meriç, yazdığı gazetenin adını yanlış hatırlıyor olmakla birlikte, Orhan Veli'yle aralarında geçen bu kalem münakaşasının mevzûunu hiç unutmayacak ve fırsat düşürdükçe, şairi pek de hoş olmayan sıfatlarla anmayı sürdürecektir. Nitekim 24 Kasım 1977'de bir özel sohbetinde şöyle der:

> Orhan Veli ile münasebetlerim oldu. Asmalı Mescit'te. Elit Kıraathanesi'nde Sait Faik tanıştırdı. *Fransız Şiiri Antolojisi*ni neşretti. *Tercüme* dergisinden 1946'larda aynen. Ben de *Tasvir*de tenkid etmiştim.[49]

1947'de Orhan Veli'yi tenkid ettiği yazısında, "Orhan Veli'nin Sabahattin Eyüboğlu ile birlikte yarattığı *Fatihler* tercümesi de -gelmiş ve gelecek- birçok kusurlarını bağışlatacak ayardadır" diyen; hatta yazısını, "Mütercimi alkışlar, ukalâ Antoloji şârihine teessüflerimizi sunarız" diye sonlandıracak kadar şairin *mütercim* tarafına iltifatlar yağdıran Cemil Meriç, nedense 29 Ekim 1980'de, bu sefer Orhan Veli'nin Fransızca bildiğinden bile kuşkuya düşecektir:

> Elit'te toplanıyorduk. Salâh'ı, Oktay Akbal'ı, Behçet Necatigil'i orada tanıdım. (...) Bu cavalacozlar kafilesiyle istemeyerek karşılaşıyordum. Daha sonra tanıdığım Orhan Veli'den de hiç hoşlanmadım. Hepsinin de ayırıcı vasfı bayağılıktı. Yine de Orhan içlerinde en az sevimsiz olanıydı. *Nasrettin Hoca* masallarını[50] beğenerek okudum. Fransızca bilse La Fontaine'in

---

49 HA, *a.g.e.*, (24 Kasım 1977), s. 268. Cemil Meriç, *Tercüme* dergisinin 19 Mart 1946 tarihli "Şiir Özel Sayısı"nı (VI/34-36) kastetmektedir. Eleştirisi ise *Tasvir*de değil, zikrettiğimiz üzere *Yirminci Asır*da yayımlanmıştır.

50 Bkz. Orhan Veli Kanık, *Nasrettin Hoca: 70 Manzum Hikaye*, İstanbul, 1949

fable'lerinde[51] daha başarılı olabilirdi. Zavallı Orhan! Bir yanı ile şairdi, kelimenin büyüsüne inanmıştı. Minnacık bir şair. Bu cavalacoz alayının nasıl ün kazandığına şaşıp duruyordum...[52]

1947'de Meriç'i öfkelendiren, hatta tehevvüre sevkeden gerçek sebep, Orhan Veli'nin, *Antolojisi*nde Victor Hugo hakkında bir eleştiriye yer vermesi olmamalı; zira Meriç'in bu şair hakkında, sonraları -çeşitli vesilelerle- yaptığı değerlendirmeler, insaf ve itidal sahiplerini kuşkuya düşürecek denli sert ve acımasızdır. Öyle ki gün olur, münekkidimizin gözü, Orhan Veli'ye şairliği de, mütercimliği de çok görecek kadar kararır:

- Orhan Veli, Arif Nihad'ın potin bağı bile olamaz. Şair değildir Veli. Zekî fakat cahil. Ataç çıkardı bunları ortaya. Tek kitabı vardır: *Nasreddin Hoca*. Türkçesi mazbuttur. Çok sığdır. Hiçbir irfanı yoktur. "Şiiri bir kümes hayvanına çevirdi. Şiir artık uçamıyor" diye yazdım.[53]
- Bizde Orhan Veli kalkıştı tercümeye. Ahbabımdı Orhan Veli. Kupkuru bir adamdı. Vücudu da, ruhu da kuru. Şairler kervanının en sonunda gelir. Acınacak bir adamdı. Fakat Türkçesi vardı. Orta malı bir Türkçe. Kötü bir Hüseyin Rahmi. Şiirden anlayan kartalın kanatlarını yoldular, gagasını kırdılar. Şiir bir hümâdır. Ne âdi hâle geldik. Şiirle hiç alâkası olmayan adamları şair diye baştacı ettik. Antoloji hazırlayanlar da kitaplarına alıyorlar şair diye.[54]

Takdir edilmelidir ki bu suçlamaların mahiyeti, Cemil Meriç'in, 1947'de Orhan Veli'yi sırf Hugo'yu savunmak adına eleştirdiğini kabul etmeyi güçleştiriyor. Münekkidin, Hugo bahanesiyle hem Tercüme Bürosu'nun gayretli mensuplarından birini, hem de *Garip* (sonrakilerin adlandırdığı şekliyle

51 Bkz. Orhan Veli Kanık, *La Fontaine'nin Masalları I-II*, İstanbul, 1948
52 CM, *Jurnal II*, (29 Ekim 1980), s. 256
53 HA, *a.g.e.*, (9 Şubat 1977), s. 99
54 HA, *a.g.e.*, (17 Ağustos 1978), s. 319; ayrıca bkz. HA, *a.g.e.*, (10 Kasım 1977), s. 266

Birinci Yeni) şiirini ve dolayısıyla bu akımın en önemli temsilcisini hırpalamayı amaçladığım anlamak için, tam da bu bağlamda bazı küçük ayrıntıları hatırlamanın yeterli olacağını sanıyoruz.

Cemil Meriç'in 1942'den itibaren Nahid Sırrı Örik, Hamdi Varoğlu, Nasuhi Baydar, Lûtfi Ay gibi Maarif Vekâleti'ne bağlı Tercüme Bürosu'nun mütercimlerini şiddetle tenkid ettiği, kendi ifadesiyle "kepazeliklerini teşhir ettiği" ve bilhassa Musset, Molière, Lesage, Gogol gibi isimlerden çeşitli çevirileri yayımlanmış bulunan Orhan Veli'nin de 1945-1947 tarihleri arasında iki yıl kadar bu Büro'da çalıştığı gözden kaçırılmamalıdır.[55]

Bu nedenle Cemil Meriç'in *Tercüme* dergisiyle ilgili erken tarihli değerlendirmelerini hatırlatmakta yarar görüyoruz:

- Yazarlarına kasideler neşreden *Tercüme* dergisi, bu korkunç, bu tüyler ürpertici hataları teşhir etse günaha mı girer?[56]
- Sahifelerini mübahase müzesine çeviren *Tercüme* dergisi, nesillerin hafızasıyla oynayan kalem bezirgânlarını hakîmâne bir sükutla teşcî etmede.[57]

Bu ifadelerle birlikte, Meriç'in Orhan Veli'ye yazdığı mezkur eleştiri yazısının sonunda yer alan şu îmaları da okuyalım:

> Orhan Veli bu memlekette manzum tercüme yapanların *Tercüme* dergisi yâranından ibaret olmadığını düşünse, antolojisini çok daha zenginleştirebilirdi. O acayip karalamaları ise

---

55 Orhan Veli'nin Milli Eğitim Bakanlığı'ndan yayımlanan çevirileri şunlardır: A. de Musset, *Bir Kapı Ya Açık Durmalı Ya Kapalı* (Oktay Rifat ile, 1943), *Barberine* (1944); Molière, *Sicilyalı yahut Resimli Muhabbet* (1944), *Tartuffe* (1944), *Versailles Tulûatı* (Azra Erhat ile, 1944), *Scapin'in Dolapları* (1944); Gogol, *Üç Hikaye* (Erol Güney ile, 1945); Alain Rene Lesage, *Turcaret* (1946); Jean Anouilh, *Antigone* (1955)

56 CM, "1944'te Öldürülen Voltaire", *Yücel*, XXI/19, sn. 13, s. 11, Eylül 1946

57 CM, "Bir Rousseau Tercüme Eleştirisi", *Yırminci Asır*, sy.1, s. 2, 4, 20 Ocak 1947

bir mütehassısına terkedecek, Fransız şiirinden, Fransız tefekkür tarihinden bîhaber olduğunu vesikalandırmayacaktı.

Tercüme dergisi yâram...

Meriç'in Orhan Veli üzerinden hesaplaştığı, gerçekte, işbu *Tercüme* dergisi yâranı olduğundan, şiddetli tehevvür ve öfkesinin, sadece "Hugo'nun tezyif ve tahkir edilmesi" gibi bir sebebe mebnî olmadığı çok açıktır. Nitekim aşağıdaki ifadelerin, bizi başka tanıkları huzura çağırıp uzun uzun konuşturmak külfetinden kurtardığını söyleyebiliriz:

- İstanbul'da çıkan ilk yazılarım (40-41-42), Tercüme Bürosunun kepazeliklerini teşhir eder. Ben edebiyata sürünerek girmedim, prens olarak girdim, şövalye olarak girdim. Palas Athena gibi zırhlarımla doğdum.[58]
- Ben edebiyata tenkidle başladım. 1940'larda geniş tercüme faaliyetine girişilmişti. Neşriyatın temelini tercümeler teşkil ediyordu. 12 tane tercüme tenkidi yaptım. Bu tenkitler bana sadece düşman kazandırdı. Milli Eğitim Bakanlığı'nda lise hocası idim. Mükafat olarak tekdirnâme aldım. Türk düşünce tarihinde benim kadar tercüme tenkidi yazan adam yoktur.[59]

Esasen bu biraz da işin *şahsiyat* tarafı. *Polemik* demenin *şahsiyat* demek olduğuna ve insanları yıkmadıkça düşüncelerin sarsılmayacağına inanan genç Meriç'in, yukarıdaki satırlarda 'şahsiyat'a kaçtığı çok açıktır. Buna mukabil, aşağıdaki 8 Mart 1963 tarihli eleştiriye revnakını veren asıl sâikin ise, çok farklı şiir telâkkilerinden beslenmiş bir hâlet-i ruhiye olduğu söylenebilir:

> Orhan Veli de öyle. Onun da sevilen şiirleri alışılanlar ve Hüseyin Rahmi nesrinden bir arpa boyu ileri gitmeyen en güdük zekâlıların kolayca içine girebildikleri. Orhan'da da yeni yok.

---

58 CM, *Jurnal II*, (25 Aralık 1966), s. 130. Cemil Meriç'in 1940'da ve 1941'de neşredilmiş bir çeviri eleştirisi -tesbitlerimize göre- mevcut değildir.

59 HA, *a.g.e.*, (10 Kasım 1976), s. 16

> Yenilik küçüklüğünde şiirin. "Bir elinde cımbız, bir elinde ayna. Umurunda mı dünya." Herhangibir hizmetçi kızın idrakine seslenen bir nükte. Orhan'ın nesli şiirin kanatlarını kesti; toprakta sürünen sevimli bir hayvan haline getirdi. Sevimli ama gülünç ve zavallı. Kartaldan çok, bir kümes hayvanına benziyor bu şiir. Yumurtası olmayan, garip bir kümes hayvanı. Orhan nesli yeni fetihlere koşmadı. Göz boyacılığını, jonglörlüğü, ucuzu erişilmeyene tercih etti. Fikret'in, Hâmid'in, hatta Haşim'in kanat çırpışları yok onlarda. Ya kolej talebesinin küçük şikâyetleri, ya gazete fıkrası. Hangi Batı, hangi yenilik? Bir cüceler edebiyatı. Bir mikro edebiyat.[60]

Cemil Meriç'ten *Garip* (Birinci Yeni) şiirine atılan bu eleştiri oklarıyla meşgul olmaksızın tekrar sadede gelmeyi deneyelim ve hemen soralım:

Acaba kendisinin başkaları için kullandığı *Hugo-perest* tâbirini, en küçük bir îma, en küçük bir eleştiri karşısında dahî alevlenecek kadar bu Fransız şaire perestiş eden Cemil Meriç'e atfedebilir miyiz?

Bu soruya olumsuz bir cevap verememekten ötürü mâzur sayılmalıyız. Çünkü aşağıdaki açıklamalar, genç bir Hugo hayranına değil, 60 yaşında tecrübeli bir Hugo-perestişkârına aittir:

> Hugo'yu müdafaa etmek bile ayıp. Hâşâ, *ilâh* gibi. Hâşâ, *ilâhlar* söyler ancak bu kadar.

Meriç'in perestişkârlığı o derecededir ki kızı Ümit Meriç dahî bu hakikate gayet doğal bir biçimde temas eder:

> Fransız kültürü iliklerine sinmiştir. Batı'ya hayrandır. Yetişme şartlarının ona kazandırdığı yabancı dil bilgisi ile Batı kültürünü ülkemize taşımağa başlar. Balzac ve Hugo iki Tanrısıdır o yıllarda.[61]

---

60 CM, *Jurnal I*, (8 Mart 1963), s. 138

61 Ümit Meriç Yazan, "Ölümünün 2. Yılında Cemil Meriç", *İlim ve Sanat*, sy. 26, s. 18, Ekim 1989

Hâşâ, ilâh gibi.... Hâşâ, ilâhlar söyler ancak bu kadar...

1 Temmuz 1977 tarihli bu açıklamaların sahibi, Hugo sözkonusu olunca, kendisinden beklenilmeyeceği kadar mütevazidir:

> 30.000 sayfa eder Hugo'nun eserleri. Ben bugün Hugo'nun eserlerini ancak bir senede okuyabilirim, anlayarak. Tarih, coğrafya, edebiyat, felsefe bilmek lâzım. Bir şiirin tercümesi için altı ay, *Hernani* için ikibuçuk sene çalıştım. Bugün bile Hugo'yu çok güç anlayabiliyorum.[62]

Genç yaşlarından itibaren mesaisinin önemli bir bölümünü kendisine ayırdığı Hugo karşısında, 60 yaşındaki Cemil Meriç, bu Fransız şairi "bugün bile" çok güç anlayabildiğini itiraf etmekle kalmaz, aynı zamanda "Ben dahil Hugo'yu anlayacak seviyede insan yok dünyada" demekten de çekinmez.

> Hugo'nun *Shakespeare*i [1864] var. Daha neleri var Hugo'nun. Dâhi adam. 15 yaşındayken doktor, Hugo için "ulvî çocuk" demiş. 85 yaşına kadar da devamlı yazmış. Gerçekten de Hugo bütün bir asrı hülâsa eder. Devrinin sosyalistlerini okumuştur; bütün edebiyatlarını bilir dünyanın. Hugo'nun bir *Eşşek*i [*L'Ane*, 1880] var. *Eşşek*te bütün filozofları konuşturur. Eşşek tabiatı temsil eder. Yani ben dahil Hugo'yu anlayacak seviyede insan yok dünyada. Aczimi itiraf ediyorum. Adam edebiyatın imparatoruydu, öldü, tahtı boş kaldı. Varis yok. Hugo'dan sonra parçalandı imparatorluk.

Dâhi adam... Hatta *dâhi* de söz mü, bizatihi *deha*dır Hugo, Cemil Meriç için. Ama o mistik bir dâhi olmadığı gibi, dehası -geleneksel anlamıyla- *şairâne*, hatta *peygamberâne* bir deha da değildir; bilâkis tabiat-üstü yardımcıları olmayan,-tıpkı Meriç gibi- gücünü sadece beyninden ve düşünme yetisinden, yani *kendisinden* alan bir dâhidir Hugo...

---

62 HA, *a.g.e.*, (1 Temmuz 1977), s. 187-188

Genç Hugo, münzevî bir dinleyici olduğunu söyler: "... esrarlı bir ses yükselir içimden, dışımdan esrarlı bir ses gelir. Kimin sesi bu, ne söyler bilmem." Şairin duyduğu bu ses ilhamın sesidir, ilhamın, yani dehanın. (...) Sanat bir görevdir Hugo için, mukaddes bir görev. Sanatçı bir nevi rahiptir. Yeryüzünde ruhanî bir reis, bir *sacerdos magnus* var: Deha. Bu ilâhî güç zaman zaman bir insanda tecellî eder.

Olgunluk çağındaki Hugo dünya edebiyatını oniki isimle hülâsa eder: *Homeros, Aiskhulos, Eyüb, İşaya, Lucretius, Juvénalis, Tacitus, Aziz Johanna, Dante, Rabelais, Cervantes, Shakespeare*. Almanya'nın bu ölmezler panteonunda temsilcisi Beethoven'dir. Goethe'yi fazla burjuva, fazla alelâde bulur *Shakespeare* yazarı. (...) Düşüncenin zirvesidir bunlar, birbirleriyle mukayese edilemezler. Hepsi de yüce, hepsi de sonsuz. Hugo bunları ortak bir isimle çerçeveler: 'eşitler' (*les égaux*). (...) *Shakespeare* yazarı için ilham, meçhul bir varlığın esrarlı fısıltısı değildir, artık. Dâhinin tabiat-üstü yardımcıları yok. Tek yardımcısı: beyni. Sokrates'in *demonu*, Musa'nın *yanan çalısı*, Numa'nın *perisi* birer remiz.[63]

5 Ekim 1968'de "Önsözleri atlayanlar yaratıcıya karşı saygı duymayanlardır; yaratıcıya, yani insana. Bazen revak saraydan daha muhteşem, [Hugo'nun] *Cromwell Mukaddimesi* gibi."[64] diyen Cemil Meriç'in yaratıcıya, yani Hugo'ya olan saygısı, tutkusu ve bilhassa eserlerini Türkçe'ye kazandırmak amacıyla harcadığı o muazzam mesai, o bitmez-tükenmez çabalar her halükârda özel bir dikkati haketmektedir. Biz de konunun gerektirdiği dikkat ve hassasiyeti kendisinden esirgemeyerek Meriç'in Hugo'dan yaptığı Türkçe çevirileri ele alacağız.

---

63 CM, "Kendimize Saygı", *Hisar*, X/78, s. 8-9, Haziran 1970; krş. *Bu Ülke*, s. 131-132

64 CM, "Fildişi Kule'den", (5 Ekim 1968), *Hisar*, IX/72, s. 14, Aralık 1969; Bu metnin önceki versiyonu daha farklıdır: "Bazen revak, saraydan daha muhteşem, İbn Haldun'un *Mukaddimesi* gibi." (CM, *Hiciv*, (11 Kasım 1963), "Yeni İnsan", V/69, s. 9, Eylül 1968; krş. *Jurnal I*, s. 363-364)

3
Dünya Küsûfa Uğramış, Ne Çıkar!

> Şair olsam şiir tercüme etmezdim. Hugo'yu tercüme ettim, ama orada da Hugo'dan ziyade ben varım.[65]

1946'da Hugo'nun *La légende des siècles* adlı eserinden bir şiir, 1956'da *Hernani*, 1966'daysa *Marion de Lorme* adlı iki manzum piyes neşreden Cemil Meriç'in, Hugo'nun ünlü romanı *Les Misérables*in tercümesine 1959'da büyük bir istekle başladığı halde -hem içine sinecek derecede üstesinden gelemeyeceğini anladığı, hem de artık Hind'e yönelmiş olduğu için- bir süre sonra bu teşebbüsünden vazgeçtiğini biliyoruz. Keza kendisi, Hugo'nun *Le Roi s'amuse* adlı eserini *Kral Eğleniyor* adıyla Türkçe'ye çevirmeye başlamış ve fakat bilinmeyen sebeplerden ötürü bu tercümeyi de tamamlayamamıştır.

Ne çıkar! Meriç yine de Hugo'dan yaptığı tercümeler sayesinde, başına gelen felâketin acısını azaltmaya çalışmış; öyle

65 HA, *a.g.e.*, (17 Ağustos 1978), s. 200. Meriç, 9 Mart 1977 tarihli bir ev sohbetinde de şöyle der: "Sana bir itirafla bulunayım: Kırk senedir tercüme yapıyorum. Buna rağmen bana en zor gelen iş tercümedir, *Hernani*ye iki sene uğraştım. Buna rağmen Hugo'nunki ile benimki arasında çok büyük fark vardır. Benzer tarafı şu: ikimiz de sadece aynı ağaca bakmışız ve yazmışız." (HA, *a.g.e.*, s. 120)

ki en nihayet *Les Misérables* aracılığıyla, pencerelerini dış dünyaya kapayan şuuru binbir kollu avizesini yakmıştır:

> "Kör olmak ve sevilmek, hiçbir şeyin tamam olmadığı dünyada garip bir saadet!" Hugo öyle diyor; "Çehreyi göremiyorsunuz ama, sevdiğinizin kalbi hep yanıbaşınızda çarpıyor: karınız, kızkardeşiniz, kızınız. Dünya küsûfa uğramış, ne çıkar! Karanlıkta ve karanlık sayesinde yıldızlaşmak." Hugo'nun muhayyilesi felâketi sevimlileştiriyor."[66]

İmdi, kapsamlı bir Cemil Meriç monografisinin ortaya çıkmasına katkı sağlamak amacıyla işbu çabaların serencâmını 'kronolojik' olarak ele alacak, dolayısıyla "karanlıkta ve karanlık sayesinde yıldızlaşmak" ne demekmiş, işte bunu bir yıldızın saçtığı ışık huzmelerinin yardımıyla anlamaya çalışacağız.

a) *Asırların Efsanesi* (1947)

Cemil Meriç, Hugo'yla tanıştığında 15-16 yaşlarındadır. Fransız sanatçıdan ilk okuduğu kitap: *Sefiller;* orijinal dilinden okuyabilmek için sonradan Fransızca'yı öğrenmesine yol açacak denli bu çocuk yaştaki öğrenciyi cezbedecek olan *Sefiller*...

Meriç, bir mecidiye karşılığında kiraladığı bu kitabın sayfalarına gönlünce gömülebilmek için, çareyi okuldan kaçmakta bulur:

> Ben orta mektepte *Sefilleri* okudum. Niçin okudum, bilmiyorum. Kulaktan herhalde. Bir mecidiye verdim, kira ile okudum on günde. Bu on günde okuldan kaçtım. Ben haddizatında Fransızca'yı *Sefilleri* okumak için öğrendim.

Şimdi sırada ikinci kitap vardır: *La légende des siècles*.

---

66 CM, "Quinze-Vingts Geceleri II", *Yeni İnsan*, VI/72, s. 10-11, Eylül 1968; "Fildişi Kule'den", (3 Temmuz 1968), *Hisar*, X/73, s. 11, Ocak 1970; *Jurnal I*, (15 Şubat 1963), s. 106-108

Asırların Efsanesi ile orta mektepte temas kurdum. Bir hocamız vardı; fazla varmış kendisinde, hediye etti bize.[67]

Lise öğrencisi olduğunda, Meriç, bu eseri ders kitabı olarak da okuyacaktır:

Lise I'de Hugo'nun *La légende des siècles*ını okuduk.[68]

Cemil Meriç 1983'te bizzat dikte ettirdiği otobiyografisinde ise şöyle der:

*Sefiller*ini Şemseddin Sami tercümesinden Orta 1'deyken ezberlercesine okuduğu Victor Hugo'nun *Asırların Efsanesi* adlı şiir kitabını baştan başa devretti.

Genç öğrencinin Hugo hayranlığı o dereceye varır ki en nihayet okul arkadaşları kendisine *Victor Hugo* lâkabını yakıştırırlar:

Orta mektepten itibaren yeni bir lâkapla taltif edildi: *Victor Hugo*. Bu lâkap son sınıflara kadar devam etti.[69]

Cemil Meriç en nihayet Lise'yi bitirir ve 1940'ta burslu olarak girdiği Yabancı Diller Okulu'nda iki yıl okuyup mezun olur. Bu arada İstanbul dergilerinde tenkid yazıları yazarken, yanısıra, Balzac'tan yaptığı tercümelerini yayımlar.

1946 yazında Hugo'ya olan muhabbetinin ilk meyvesi, artık edebiyat meraklılarının elindedir: "Bu Kitap Şu Rüyadan Doğdu."[70]

---

67 HA, *a.g.e.*, (1 Temmuz 1977), s. 188. Cemil Meriç'in ilk Fransızca hocası Mösyö Nikola'dır. Sonradan adı *Lycée d'Antioche* olarak değiştirilen Antakya Sultanîsi'ndeki Fransızca hocaları ise, sırasıyla, Orta I'de Antuvan Efendi, Lise I-II'de Mösyö Moity, Lise III'te Mösyö Bazantay'dir. Bu durumda Hugo'nun *La légende des siècle* adlı kitabını orta mektepteyken Cemil Meriç'e hediye eden Fransızca hocası, Antuvan Efendi olmalıdır.

68 CM, *Jurnal II*, (26 Ekim 1980), s. 252

69 CM, "Bir Ansiklopedinin Sorusuna Cevap", *Yeni Şafak*, (haz. Dücane Cündioğlu), s. 15, 11 Temmuz 2006; krş. CM, *Jurnal II*, s. 249-255, 344-348

70 Victor Hugo, "Bu Kitap Şu Rüyadan Doğdu", Amaç, (Çev. Cemil Meriç), sy. 20-21, s. 12-13, 13-14, Ankara, 20 Temmuz-11 Ağustos 1946. Cemil Meriç aynı yıl

Pek tanınmayan bu ilk tercümenin ilk dizelerini okuyalım:

Bağrına uğultusu sinmişti milyonların:
Endişeden kaskatı kesilen bu duvarın,
Harcında insan eti, ham granit ve hüsran,
Çağların duvarıydı önümde dalgalanan.

Bu çevirinin yayımlandığı tarihlerde okurdan karşılık bulduğuna veya edebiyat çevrelerinde herhangi bir aksülamel meydana getirdiğine dair bir belirti yok ortada. Meriç de bu kanaati taşıdığından olsa gerek, zaman zaman çevresindeki dostlarıyla bu çeviriyi tanıştırmak istemiş, hatta bir defasında bizzat okumayı bile denemiştir.

Peki sonuç?

Sonuç, tek kelimeyle hüsrandır:

> Salâh [Birsel] Nacak Sokak'a üç-dört defa gelmişti. Salih Zeki'nin de bulunduğu bir akşam, "Bu Kitap Şu Tecellîden Doğdu" şiirini okumuştum. Hep birden azarladılardı beni. İstemeyerek günah işleyen bir insanın hicabı içinde, saklamıştım müsveddeleri.[71]

Bazen öyle anlar olur ki mütercimimiz, hakkında, "*Les Châtiments*daki o muhteşem *Joyeuse Vie*nin ne yazık ki yalnız ilk kıtalarını çevirmiş" diye hayıflandığı Tevfik Fikret'in *Asırların Efsanesi*ni tercüme etmesi lâzım geldiğini bile düşünür:

> *Shakespeare* ancak Cenab'ın Türkçesiyle Türkçeleşebilirdi, *Asırların Efsanesi* Fikret'in.[72]

Émile Verhaeren'dan çevirdiği "Emek" adlı şiiri yayımlamıştır. (Bkz. Gün, sy. 14, s. 2, 24 Nisan 1946)

71 CM, *Jurnal II*, (22 Şubat 1981), s. 279-280

72 CM, *Jurnal I*, (27 Şubat 1963), s. 125-129. Meriç iki hafta sonra bu cümleyi şöyle değiştirecektir: "*Shakespeare* ancak Cenab'ın Türkçesiyle Türkçeleşebilirdi, *Hugo* Fikret'in." (Bkz. "Fildişi Kule'den", (15 Mart 1963), *Hisar*, VIII/53, s. 4, Mayıs 1968). Tevfik Fikret 4 Mayıs 1899 tarihli *Musahabe-i Edebiye*sinde, "*La légende des siècles*deki manzum hikâyeleri okuduğunu, pek de beğenmiş olduğunu" ifade etmiştir. (Bkz. Zeynep Kerman, *1862-1910 Yılları Arasında*

Hâlet-i ruhiyesindeki inişlere-çıkışlara rağmen, Cemil Meriç, çevresinin duyarsızlıkları, hatta nâdanlıkları karşısında pek öyle kolay kolay pes etmez ve Hugo'nun *La légende des siècles* adlı eserinden çevirdiği bu şiirin müsveddelerini zaman içerisinde tekrar tekrar gözden geçirip ilk neşrinden yaklaşık 20 yıl sonra, 1965'te, *Yüzyılların Efsanesi* adıyla başka bir dergide yayımlar.[73]

Meriç bu kadarla yetinmeyecek ve bilâkis gözden geçirilmiş hâliyle bu çeviriyi 7 yıl sonra ve üçüncü kez olmak üzere *Hareket* dergisinin sayfalarında ve fakat bu sefer *Asırların Efsanesi* anabaşlığı altında neşredecektir.[74]

İşin ilginç tarafı, yayım serüveninin bitmesi ve bu şiirin kalıcı adresini bulabilmesi için 1974'te Meriç'in *Umrandan Uygarlığa* adlı eserinin neşrini beklememiz gerekecektir: "Bu Kitap Şu Tecellîden Doğdu."[75]

> Rüya gördüm, çağların duvarı uzuyordu
> Önümde. Granitle etten bir yığındı bu.
> Bağrına uğultusu sinmişti milyonların
> Endişeden kaskatı kesilen o duvarın.

Şiirin 1946'da yayımlanan ilk tercümesiyle bu gözden geçirilmiş ikinci tercüme (1965=1972=1974) arasında gayet ciddi farklar vardır. Meriç, metni âdeta yeniden Türkçeleştirmiş; dizelerin akışını, sözcüklerin mûsikîsini, vurguları tekrar tekrar ele almış, takdim-tehirler yapmış ve kısacası şiiri yeniden inşâ etmiştir.

Victor Hugo'dan Türkçe'ye Yapılan Tercümeler Üzerinde Bir Araştırma, s. 33, İstanbul, 1978)

73 Victor Hugo, "Yüzyılların Efsanesi", *Dönem*, (Çev. Cemil Meriç), sn. 2, sy. 17, s. 2-3, Şubat 1965

74 Victor Hugo, "Asırların Efsanesi: Bu Kitap Şu Rüyadan Doğdu", *Hareket*, (Çev. Cemil Meriç), VII/82, s. 50-56, Ekim 1972

75 CM, *Umrandan Uygarlığa*, s. 259-266, İstanbul, 1974

Neredeyse şiirin tamamına teşmil edilebilecek benzemezliklerin hiç de az olmadığını görmek amacıyla çevirileri karşılaştıralım; ancak önce dizelerin Fransızcasını aktaralım:

Tout l'homme, avec le souffle inconnu qui le mène,
Ève ondoyante, Adam flottant, un et divers,
Palpitaient sur ce mur, et l'être, et l'univers,
Et le destin, fil noir que la tombe dévide.
Parfois l'éclair faisait sur la paroi livide
Luire des millions de faces tout â coup.
Je voyais là ce Rien que nous appelons Tout;
Les rois, les dieux, la gloire et la loi, les passages
Des générations à vau-l'eau dans les âges...

30 yaşlarındaki genç Meriç, 1946'da, bu Fransızca dizeleri şu şekilde Türkçeleştirecektir:

Sırrına varmadığı bir rüzgârın hızıyla,
Sürüklenmişti Âdem, sürüklenmişti Havva,
Vahdette sonsuzluğu gerçekleştiren beşer,
Mezarların çözdüğü dolaşık yumak: kader,
Varlıkla, kâinatla, asırlarla beraber,
Bu duvarın üstüne kurmuştu otağını,
Şimşek, mor bölmelerini yırttıkça duvağını,
Tanrılar, tacidarlar, kanun, şeref ve zafer,
Çağların ırmağında akıp giden nesiller,
Bizim hep dediğimiz hiçlik beliriyordu...

Şimdi de Cemil Meriç'in 1965 (=1972=1974) tarihli ikinci çeviri denemesini okuyalım:

İnsanlığı önüne katan o meçhul rüzgâr,
Şekilden şekle giren Âdem, dalgalar kadar
Oynak Havva, vahdette sonsuzlaşan insanlık,
Ecelin eğirdiği esrarengiz, karanlık
Yumak: ALIN YAZISI çırpınıyordu orda...
Bazen şimşek duvarı aydınlatıyordu da,

Yüz milyonlarca çehre pırıldıyordu birden.
Bizim HEP dediğimiz o HİÇLİK'ti beliren:
Tanrılar, tâcidarlar, kanun, şeref ve zafer,
Çağların ırmağında akıp giden nesiller...

Görüldüğü gibi Meriç'in *Asırların Efsanesi*nden yaptığı bu çeviriye verdiği emek hiç de az değildir. Ne var ki herşeye rağmen gayretlerine lâyık bir teveccühe mazhar olduğunu söylemek zordur bu azim sahibi mütercimin. Şiirin ilk neşrinden 30 küsur yıl sonra, yani 1 Temmuz 1977'de, Cemil Meriç, verdiği emeklerle ve hatta metnin yayımlanma sıklığıyla tezat teşkil edecek derecedeki bu alâkasızlığı, çaresiz şöyle izah etmek mecburiyetini hisseder:

> Türkiye'de *Asırların Efsanesi*ni okuyup anlayacak adam çok azdır. Çok dikkatle okusaydı, belki Tanpınar anlardı. Korkunç bir şey bu.[76]

Korkunç bir şey bu...

Tamamen ümitsizliğe kapılmamak lâzım; zira Hugo'nun ölümünün 100. yıldönümünde, henüz hayatta olan hocası Cemil Meriç'i ve Hugo'dan yaptığı çevirileri unutmuş görünen Server Tanilli, Hugo'nun doğumunun 200. yıldönümünde birdenbire hocasını hatırlayacak ve kitabının yeni baskısında mezkur şiirin ilk dizelerine yer verecektir.

1985'te hocası hayattayken ona karşı işlediği ayıbı, 2002'de, hiç değilse hocasının vefatından sonra telâfi etmeye çalışması bakımından Tanilli'nin açıklamalarının kayda değer bir nitelik arzettiğinde kuşku yoktur:

---

76 HA, *a.g.e.*, s. 188. Cemil Meriç, 1953'te Eva Buck'un *L'enseignement du Français. Une méthodologie* (İstanbul, 1951) adlı eserini tanıtırken, *Asırların Efsanesi*yle ilgili bir hatayı düzeltmekte hiç zorluk çekmeyecektir: "Sayın müellifin müsaadesiyle küçük bir citation yanlışına işaret edeyim: "La retraite de Russie", *La légende des siècles*da mevcut değildir. *Les Châtiments*ın *L'Expiation* isimli uzun bir şiirinden bir pasajdır." (Bkz. CM, "Bir Kitabın Düşündürdükleri", *Yirminci Asır*, sy. 10, s. 1-2, 17 Şubat 1953)

> Buraya aldığımız çeviri, *Yüzyılların Efsanesi*nin girişi olan "Bu Kitap Şu Tecelliden Doğdu" adlı bölümündendir ve Cemil Meriç'indir (1916-1987). Dilimizde nice değerli eserin altında imzası olan yazar, aynı zamanda -eşi az bulunur- bir çeviri ustasıydı. Victor Hugo'dan yaptığı *Hernani* ile *Marion de Lorme* çevirileri özellikle önemlidir. Hugo'nun *Yüzyılların Efsanesi*nden yaptığı çeviri ise, yazarın hem Türkçe'ye ve Fransızca'ya olan hakimiyetini, hem de şair yanını gösterir. Ondan bir parçayı, anısına derin saygımızı da tekrarlayarak alıyoruz kitabımıza.[77]

Böylesi şükran ifadelerine karşın, *Asırların Efsanesi* 1974'ten itibaren, lüzumsuz yere ve alelacele sıkıştırıldığı bir kitabın sayfaları arasında, şiir okurlarıyla da karşılaşacağı günlerin umuduyla yaşlanıp gitmekten ne yazık ki bir türlü kurtulamaz. *Korkunç* olan budur aslında.

b) *Hernani* (1955)

Victor Hugo 25 Kasım 1838'de *Ruy Blas* adlı eserinin girişinde şöyle der:

> *Ruy Blas*ta olduğu gibi *Hernani*de de iki muazzam dâvâ yanyana bulunmaktadır: asılzâdelik ve kraliyet. Yalnız *Hernani*de henüz mutlak krallık teessüs etmediği için asılzâdeler krala karşı, bazen gururla, bazen de kılıçla mücadele halindedir, yarı derebeyi, yarı âsidir. (...) *Hernani* ile *Ruy Blas* İspanya tarihinin iki asrını çerçevelemektedir. Tam iki asır. (...) Vakit vakit tarihi ışıklandıran bu büyük hanedan tecellîleri müellifin ekseriya dalarak seyrettiği güzel ve melankolik bir manzaradır. Bu manzaradan bazen eserlerine bir şeyler nakletmeyi denediği de olur. Nitekim *Hernani*yi bir fecrin ışıkları ile doldurmak ve *Ruy Blas*ı ise bir akşam güneşinin gölgeleri ile örtmek istemiştir. Avusturya hanedanının güneşi *Hernani*de doğar, *Ruy Blas*ta ise batar.[78]

---

77 Server Tanilli, *Çağdaşımız Victor Hugo: Bir Dâhinin Portresi*, s. 182, İstanbul, 2002

78 Victor Hugo, "Önsöz", *Ruy Blas*, (Çev. Sabri Esat Siyavuşgil), s. VIII/IX, İstanbul, 1962 (1. bas. 1948)

25 Şubat 1930'da Paris'te Théâtre-Française'de oynadığında büyük bir gürültü koparan ve romantizmin şaheserlerinden kabul edilen *Hernani* Türkçe'ye, hem de henüz Hugo hayattayken (1873-1874'de) iki -bazı edebiyat tarihçilerine göreyse üç- kez tercüme edilmiştir.[79]

Bu durumda Cemil Meriç'i *Hernani* mütercimlerinin (Teodor Kasab, Ahmed S. ve Ahmed Vefik Paşa) dördüncüsü olarak kabul edebiliriz.

Fransız edebiyatının en tartışmalı, en sancılı eserlerinden biri olan *Hernani*nin Meriç tarafından Türkçe'ye çevrilişinin hikâyesi de aslını aratmayacak kadar tartışmalı ve sancılı olmuştur.

Bu hikâyenin hakkını verebilmek için, önce, Cemil Meriç'in orta mektepteyken Victor Hugo'nun *Sefiller*ini okumak amacıyla on gün boyunca okuldan kaçtığı ve hatta Fransızca'yı bile sırf bu eseri aslından okuyabilmek için öğrendiği hatırlanmalı. Çünkü Meriç'in bu esere ilgisi yıllarca sürecek ve hatta bir mütercim olarak kendini isbat ettiği yıllarda *Les Misérables*i Türkçe'ye kazandırmak amacıyla Tercüme Bürosu'na başvuracaktır.

Sonuç beklenildiği gibi olmaz ve bu talebi geri çevrilip onun yerine kendisine *Hernani*yi çevirmesi teklif edilir (1948). O da çaresiz bu eseri, hiç değilse *Les Misérables*i tercüme edebilmek amacıyla kabul eder. Fakat uzun bir süre *Hernani*ye elini bile sürmez. Derken birgün:

> Hachette Kitabevi'nde Oktay Akbal'a rastlar. Konu *Sefillere* gelir. [Akbal "*Sefilleri* tercüme ediyor musun?" diye sorar.] Cemil Meriç öfkeyle "Vermedi, herifler" deyince, Akbal'ın yakınındaki biri, azarlar gibi söze karışır. "*Hernani*yi verdik, yapsana!" Lâfa karışan [Tercüme Bürosu Başkanı] Suut Kemal Yetkin'dir. Cemil Meriç şahsen tanımadığı bu şah-

79 Zeynep Kerman, *a.g.e.*, s. 357

sın azarı karşısında dikleşir: "Manzum tercüme ediyorum, efendim!"[80]

Bu hâdise üzerine Meriç, *Hernani*nin çevirisine başlar ve ilk otuz sayfayı çevirip Vekâlet'e yollar. Lâkin aksikliklerin ardı arkası kesilmez.

> Bir zaman sonra bir rapor gelir. Tercüme metnindeki "süslü şeritlerine" ibaresini "süslü şereflerine" diye okuyacak kadar gözü kara bir tenkiddir. Meriç, tercümeyi bırakır.

Herşey bitmişken ilginç bir olay olur ve: "karanlığın karanlıkları kovaladığı ayların birinde, Meriç'lerin salonunda, hâzirûndan biri *Tercüme* dergisinin yeni bir sayısını [XI/59, Ocak-Mart 1955] karıştırırken, "İlk 30 sayfası tedkik edildikten sonra devamına karar verilen eserler" listesinde *Hernani*nin adını okur. Cemil Meriç, "Orada böyle şeyler yazmaz" deyip inanmaz. Hâzirûndan biri, öteki odadan küçük Mahmut Ali Meriç'i çağırıp okutur. [Cemil Meriç] inanmıştır. Hemen tavrı değişir ve *Kaybolan Cennet*ini o günden itibaren *Hernani*de aramaya başlar."

Karanlığın karanlıkları kovaladığı ayların birinde... Cemil Meriç'in gözlerini kaybettiği o meş'um günlerde... Paris yolculuğundan beklediği neticeyi alamayan ve gözleri bir daha açılmamacasına kapanan Meriç'in ıztıraplarının doruğa çıktığı o günlerde... 7 Temmuz 1955'te Yeşilköy Havaalanı'na inen bir uçağın açılan kapısının ardında en önde tek başına bir adamın, adımları bir körün sarsak yürüyüşünü benimsemiş olan bir adamın durduğu o günlerde... Evet, tam da *bundan sonraki günlerde*...

> Paris'ten yeni dönmüştüm. Gözlerim kanama yapmıştı. Doktorlar "Üç ay dinlen!" dedi. Döviz yok. Döndüm İstanbul'a.

---

80 İzzet Tanju, "Cyrano'dan Hernani'ye", *Türk Edebiyatı*, sy. 166, s. 41, Ağustos 1987; krş. HA, *a.g.e.*, (1 Temmuz 1977), s. 187

> İşte bu arada tercüme ettim *Hernaniyi*. Fransızcası ezberimde. Bir nüsha Şehir Tiyatroları'na, bir nüsha da Maarif Vekâleti'ne verdim.[81]

Meriç'in "İşte bu arada tercüme ettim *Hernaniyi*" diye atıf yaptığı o iki-ikibuçuk yıllık *ara*da neler olup bittiğini öğrenmek için, bir de kızı Ümit Meriç'e kulak verelim:

- Fethi Paşa Korusu'nda *Harabe* denilen bir yer vardı. Oraya çıkardık. Annem babama kitabın Fransızcasını okur, babam elindeki tesbihi düşünce hızıyla çeker, sonra anneme yazdırırdı. Bu tercüme sırasında babamın düşündüğü aralıklarda annem mavi çizgili bir elbise bitirmişti.[82]
- Cemil Meriç minderleri yüklenecek, eşinin kolunda Fethi Paşa korusunun serin ve tenha bir köşesini seçip oturacak ve Fevziye Hanım'ın kendisine okuduğu Victor Hugo'nun *Hernani*sinin Fransızca mısralarını ezberine alarak kımıl kımıl dudaklarını oynatacak, parmaklarıyla heceleri sayacak ve "Yaz Fevziye!" diyerek birkaç mısraı manzum bir Türkçe'ye aktaracaktır.[83]

Eylül 1953'te Meriç'le tanışan ve yanından ayrılmayan talebelerinden Berke Vardar, *Hernani* tercümesinin en azından ilk bölümünün ortaya çıkmasında hizmeti geçen kişilerdendir. O da bu *ara*yı şu şekilde doldurur:

> Ben kendisine Victor Hugo'nun *Hernani* adlı oyunundan sayfalar okuyordum, o ezberliyordu, ertesi sabah bana Türkçe'ye çevrilmiş dizeler okuyor, ben yazıyordum. Tüm birinci perde böyle hazırlanmıştır. Sonraki perdelerde İzzet Tanju -yanılmıyorsam- çok yakın çalışma arkadaşı olmuştur.[84]

---

81 HA, *a.g.e.*, s. 116

82 "Kızının Gözüyle Cemil Meriç'in Dünyası", *Türk Edebiyatı*, (haz. Belkıs İbrahimhakkıoğlu), s. 26, Ağustos 1987

83 Ümit Meriç, *Cemil Meriç*, s. 73, İstanbul, 1993

84 Berke Vardar, "Dünyaya açılmayı ondan öğrendik", *Hürriyet-Gösteri*, sy. 106, s. 28, Eylül 1989

Yeri gelmişken I. Perde, I. Sahne'den kısa bir pasaj aktaralım ve böylelikle Meriç'in Hugo'yu nasıl da Türkçe konuşturduğunu/konuşturabildiğini görelim:

> Ayol, bu adam da kim? İmdat diye bağırsam?
> Bütün saray uykuda... Bu da mı benim tasam!
> Alâmet kılıcıyla öteki şimdi damlar.
> Ayıklasın pirincin taşını. Ben günahkâr
> Kulunu, cehennemden halâs eylesin Mevlâm...
> (Keseyi şöyle bir tartarak:)
> Nihayet besbelli ki hırsız da değil adam...

Berke Vardar'ın atfından hareketle şimdi de bir başka talebesine, ileride *Hernani*nin "son bölümünü hocayı tehdid ederek yaptırdım"[85] diyecek olan İzzet Tanju'ya kulak verelim:

> Öğrencilerinden Berke Vardar, Ali Özgüven, Server Tanilli... zaman zaman bazı mısraların kâtibi, ama her zaman fikirleri sorulan okuyucular olurlar. Okunur, düzeltilir. Hugo'nun iki aydan az bir zamanda yazıverdiği piyes iki yılı aşan bir sürede yeniden yazılır Türkçe olarak. Vekâlet'e sunulan metni Berke Vardar yeni almış olduğu *Halda* makinasıyla yazar. Daktilo eden de mutludur, o tek hatası bulunmayan sayfaları görenler de. Kitap aynı tertible basılır, 1956'da.[86]

Cemil Meriç'in, "dil yönünden en güzel tercümem" dediği *Hernani* hakkında bir vesileyle verdiği bilgilerden, daha başka ayrıntılar, çok önemli ayrıntılar elde ediyoruz:

> Hugo *Hernani*yi bir ayda yazmış. Ben o cılız tiyatro eserini Türkçeleştirmek için ikibuçuk sene çalıştım. Önce büyük örnekleri inceledim, De Lille'in manzum *Géorgique* tercümesini, Alfred de Vigny'nin *Othello*sunu, Chateaubriand'ın *Kaybolan Cenneti*ni, vs. Bu karşılaştırmalar altı ay sürdü; sonra *Herna-*

85 HA, *a.g.e.*, (7 Mart 1977), s. 117
86 İzzet Tanju, a.g.m., s. 41

*ni*nin daha önceki tercümelerine eğildim, İngilizce ve Türkçe tercümeler. *Hernani*mi kaç kişi okudu?[87]

1948'te tercümesine niyetlenilip ara verilen, 1955'te tekrar başlanıp iki yıl kadar bir sürede bitirilen ve en nihayet 1956'da yayımlanan bu manzum piyes, 1966 yılında ikinci baskısını yapmış olsa da gerçekte hikâye burada bitmeyecek, sahneye konması amacıyla bir nüshası Şehir Tiyatroları'na verildiği halde mezkur eserin temsili ne yazık ki bir türlü mümkün olamayacaktır.

Dilerseniz, hikâyenin bu kısmını da -tafsilâtıyla- Cemil Meriç'ten dinleyelim:

> Üzerinde iki yıl uğraştığım manzum *Hernani* tercümesini sunduğum Şehir Tiyatrosu tercümeyi okumak zahmetine katlanmamış, Edebî Heyet Başkanı Reşat Nuri "bakarız" diyerek müsveddeleri bir tarafa atmıştı. Refik Halid Edebî Heyet'in Başkanlığına gelince, *Hernani*'yi saklandığı yerden çıkarıp kemâl-i dikkatle okuttu. Beklemediğim bir anda kapım çalındı. Refik Halid, yanına karısını da almış, *Hernani* tercümesini büyük bir başarı sayarak tebrike gelmişti. İltifatlarını hatırladıkça hâlâ yüzüm kızarır. Edebî Heyet'te [Şehsüvaroğlu ile beraber] bulunan Cevdet Perin, eserde kusur bulmak için büyük bir dikkatle eseri inceledikten sonra, "Cemil Meriç'i hiç sevmem, aleyhimde çok acı tenkidler yayımladı,[88] fakat ne yapayım tercüme gerçekten kusursuz" demiş.

---

87 CM, "Tercüme", Hisar, XVI/146, s. 8-9, Şubat 1976. a) "Hernaniden 250 lira para aldım Millî Eğitim'den." b) "Hernaniye tam ikibuçuk sene harcadım, tercüme etmek için. O devirde Maarif Vekâleti'nde manzum tercümenin sayfası 15 lira. Ben bu kanunu bilmiyorum. Saklıyorlar bunu benden. Mensur tercüme ise kelime hesabı. Bu, kitaplara geçmeyecek rezillik. İkibuçuk sene çalıştım, 240 lira aldım." Bkz. HA, a.g.e., (8 Aralık 1976), s. 49; (7 Mart 1977), s. 116

88 Cemil Meriç, Cevdet Perin'in profesörlüğüne -bu tenkidleri sebebiyle- bizzat kendisinin mâni olduğunu açıkça itiraf eder: "Cevdet'in profesör olmasına mâni oldum, hakkında yazı yazdım." (Bkz. HA, *a.g.e.*, s. 117). Bu tenkid yazıları için ayrıca bkz. "Zavallı César Birotteau yahut Bir Doçentin Muzipliği", *Yücel*, XX/114, sn. 13, s. 72-74, Nisan 1946; "Bir Doçent'in Keşifleri", *Yücel*, XXI/120, sn. 13, s. 62-66, Ekim 1946

> [1957'de] Şehir Tiyatrosu *Hernani*'yi temsil etmeğe karar verdi. Rejisör [Max] Meinecke defalarca evime geldi. Yanında Hamit Akınlı da vardı. Bazı bölümlerden birkaç bölümü çıkarmamı rica etti. Anlaştık. Provalar başladı. [Sadece 10.000 lira kostüm parası verdiler o devirde.] Cumhuriyet gazetesinde o mevsimin *Hernani* ile açılacağı ilân edildi, afişler yaptırıldı. Temsiller başlamadan birkaç gün önce, Meinecke imzalı bir tezkere aldım, eserin oynanmasına imkân olmadığını üzülerek bildiriyordu. Niçin'ine hâlâ akıl erdiremediğim bu korkunç haber beni çok sarstı. [Kırıldım tabiî. Sonra Ertuğrul Muhsin geldi, o da oynatmadı.][89]

İzzet Tanju yıllar sonra, hocası Meriç'in akıl erdiremediği bu talihsizliği, farklı bir sebeple açıklamaya çalışır:

> Şehir Tiyatroları arşivinde, Sabri Esad, Vasfi Rıza, Basri Dedeoğlu ve adım hatırlamadığım birinin imzasıyla hazırlanmış sudan bir raporda, Meinecke'nin yetersizliği nedeniyle mukavelesinin uzatılmaması Riyaset'e arzediliyordu.[90]

Kızı Ümit Meriç ise, başka bir sebepten söz eder:

> Sahne çalışmaları tamamlanmış gibiyken "mühim bir sebepten dolayı eser daha sonra sahneye konacaktır" gerekçesiyle son anda programdan kaldırılır. Aslında *Hernani* rolünü üstlenmiş olan Muzaffer Arslan askere gitmektedir.[91]

Bütün bu aksiliklere rağmen, Cemil Meriç, tercümesini "kendine has orijinal ithaflarla" sağa sola göndermeye başlar, hatta (Server Tanilli'nin el yazısıyla) dikte ettirdiği uzun bir ithafla birlikte bir nüsha da Sabri Esad Siyavuşgil'e göndermek suretiyle -İzzet Tanju'nun ifadesiyle- "minnet borcunu" ödemeye çalışır, "*Cyrano* olmasa *Hernani* olamazdı" diyerek...

---

89 CM, *Jurnal II*, (6 Eylül 1981), s. 302-303; krş. HA, *a.g.e.*, (7 Mart 1977), s. 116-117

90 İzzet Tanju, *a.g.m.*, s. 41

91 Ümit Meriç, *a.g.e.*, s. 78

Siyavuşgil de *Yeni Sabah* gazetesinde çıkan 18 Haziran 1957 tarihli bir makalesinde bu iltifata övgüyle karşılık verir:

> *Hernani* tercümeni sayfa sayfa okudukça, bilsen sana ne kadar acıdım, kendimi ne kadar suçlu hissettim. Manzum tercüme, hem de Victor Hugo'dan. Fransız romantizminin ilk meydan muharebesi ve ilk zaferi, cihan edebiyatına şeref veren bir âbide! Kimbilir, ne kadar da göz nûru döktün, kaç gece uykusuz kaldın, bir mısraın inadı, bir kafiyenin serkeşliği kimbilir sana ne kadar ıztıraba mâloldu.
>
> Bu sancıları ben de tattım da bilirim. Güzel tercümeni okurken, o eski günleri yeniden yaşar gibi oldum ve üzüldüm. Kendimi suçlu buldum. Eğer büyük bir tevazu'la bana ithafında söylediğin gibi, bu yolda sana örnek olmuşsam, bilmeyerek sana kötülük etmişim, göz nûruna kıymışım, seni bir hülyanın, bir vehmin kurbanı etmişim.

Siyavuşgil, bu değerli mütercim, karanlıklar içerisinde muazzam bir tercüme âbidesi meydana getirmiş olan talebesinin emeklerini o kadar takdir eder ki bu gayretlerin maddî, hatta manevî karşılığının verilemeyeceğine, dolayısıyla büyük yeteneklerin böylesi nankörlükler karşısında hazırlıklı olmaları gerektiğine ironik bir tarzda işaret eder:

> Belki şimdiden ayılmışsındır, ama ben yine sana hakikatin bilançosunu çıkarıvereyim. Maarif Vekâleti, bu ömür törpüsü himmetinin maddî karşılığını mısralardaki kelimeleri birer birer sayarak düz yazı hesabına ödeyecektir. Eline verecekleri birkaç yüz liradan kağıt ve daktilo masraflarını çıkardıktan sonra, avucunda kalana bakma, utanırsın. Sakın, ikinci baskı ümidine de düşme. O *Hernani*nin kardeşi *Ruy Blas* üçbin mevcudunu on yılda tüketemedi.
>
> Manevî mükâfata gelince, ona da fazla bel bağlama. Bir Maarif madalyası yok ki verilsin. Gazetelerimizde ne yer, ne de heves kaldı ki bu yaman emeğin takdir edilsin. Başı bir tekkeye bağlı olmayan edebiyat mecmuamız çıkmıyor ki anandan öğrendiğin Türkçe ile vezin ve kafiye kullanmak cüretini hoş görerek

sana iltifatta bulunsun. Ama bir teselli noktası var. Sabreder de beklersen, bundan üç asır sonra bir müsteşrik çıkar, benim *Ruy Blas* ile senin *Hernani* tercümeni bir kütüphanede keşfeder, ilim ve edebiyat âlemine tanıtır, o zaman Garplılar:

— Vay, Victor Hugo üç asır evvel Türkiye'de manzum olarak tercüme edilmiş de haberimiz yokmuş, derler.

İşte maddî ve manevî mükâfatlarının bilançosu![92]

Ne var ki bu yazı, yıllar sonra, Cemil Meriç'in kızı Ümit Hanım tarafından çok farklı bir biçimde yorumlanacak, Siyavuşgil'in, talebesi Meriç'i 'ayıpladığı' dahî açıkça iddia edilecektir:

Sabri Esat Siyavuşgil'in *(Yeni) Sabah* gazetesinde çıkan bir makalesi, Cemil Meriç'i hem övmekte, hem de neredeyse bu kadar lüzumsuz bir marifet gösterisine bu kadar çok zaman ayırdığı için onu ayıplamaktadır.[93]

Doğrusu, Cemil Meriç de hocasına karşı pek minnettarlık göstermeyecek ve daha sonraları günlüğüne kaydedeceği 13 Mart 1964 tarihli bir notta, o bedbin hâlet-i ruhiyesini saklamaya lüzum görmeden, Siyavuşgil'in Edmond Rostand'dan çevirip 1942'de (2. bas. 1945) yayımladığı *Cyrano*yu istihfaf suretiyle anacaktır:

*Hernani*ye kaç yılımı gömdüm, kim farkına vardı? Hâlâ *Cyrano de Bergerac* tercümesi... Bütün *Cyrano*da bir perdelik *Hernani*nin sakladığı emek ve başarı yok. Reklâm, reklâm...[94]

1967'de yazmaya başladığı *Hisar* dergisinin yöneticisi Mehmet Çınarlı'ya gönderdiği üç kitap arasında *Hernani* de vardır. Meriç, *Hernani*yi -muhtemelen ikinci baskısını- Çınarlı'ya şu ithaf yazısıyla sunar:

---

92 Sabri Esad Siyavuşgil, "Cemil Meriç'e Mektup", *Yeni Sabah*, 18 Haziran 1957

93 Ümit Meriç, *a.g.e.*, s. 78

94 CM, *Jurnal I*, (13 Mart 1964), s. 315

Hugo oynar gibi yazmış Hernani'yi. Ben bu küçük kitaba iki yılımı gömdüm. Zavallı iki yıl. Büyük şairin hiçbir mütercimi böyle bir çileye katlanmamıştır ve katlanmayacak. Türkçe'nin Fransızca'dan daha renksiz, daha sığ, daha musikisiz bir dil olmadığını ispata çalıştım. Kime? Kendime ve Stendhal'in happy fews'una ki şair Mehmet Çınarlı da onlardan biridir. Okursa hayâl kırıklığım bir sevinç pırıltısıyla hâlelenir.

Kendisi de şair olan Çınarlı ise bu çeviriyi şu sözlerle değerlendirecektir:

Okumak ne kelime, kitabı bir yudumda içiverdim. Meriç, bu manzum tercümede, Türkçe'nin Fransızca'dan daha yetersiz ve daha elverişsiz bir dil olmadığını gerçekten ispatlamıştı. Kitapta ne bir çeviri zorlaması, ne zevksiz bir söyleyiş, ne de herhangibir pürüz vardı. Eser, sanki Hugo'nun değil, usta bir Türk şairinin kaleminden çıkmıştı.[95]

Çınarlı hiç de mübalağa etmemektedir; zira *Hernani* tercümesi, hakikaten bir yudumda içiverilecek denli akıcı ve bir o kadar da etkileyicidir. Tereddüt edenler, II. Perde, IV. Sahne'den Hernani'nin şu yalvarışlarına kulak versinler:

Meleğim benim! Ecel, ufkumda kanat gerer,
Meş'um bir faciayla hayatım sona erer,
Çilem dolarken işte son sözlerim: Kanlıymış
Beşiğim, yoksulmuşum, ünvanım fermanlıymış,
Şifasız bir yaraya benzeyen ıstıraplar
İçinde ömür boyu kıvranmışım... Ne çıkar!
Ne çıkar alev alev tutuşsa da dört yanım!
Kıskansın beni herkes, ben mesut bir insanım.
Siz beni sevdiniz ya, bunu söylediniz ya...
Lânetlenmiş alnımı takdîs eylediniz ya!...

95 Mehmet Çınarlı, "Cemil Meriç", *Töre*, sy. 62, s. 27, Temmuz 1976; krş. *Sanatçı Dostlarım*, s. 176-177, İstanbul, 1979

Aradan yıllar geçecek ve fakat *Hernani* tercümesi, Meriç'in içinde kapanmamış bir yara olarak kalacaktır. Öyle ki zamanında alkışını, takdirini, övgüsünü esirgeyenlerin hiçbir iltifatı, gönlünü almak için yeterli olmayacaktır. 22 Şubat 1981 tarihli şu ifadeler, bu hayâl kırıklığının, gönül kırgınlığının bir göstergesi değil de nedir?

> Perşembe günü Salâh Birsel geldi. *Boğaziçi*nin ikinci cildini hazırlıyormuş. (...) "Şimdi Cemil Meriç'e klasikleri çevirteceğiz bu evde" diye başlıyor. Kendi de bu eve 1953'te uğramışmış. Yanıp sönen bir kibrit alevinde açılan perde *Hernani*den bir beyitle kapanıyor. Silik ve cansız. Yani bir rüyanın enkazı. Okunanları Ümit de dinledi. Bahçedeki çiçekler ve kuşlar hakkında bilgi verdi. Çocukken çam yapraklarını yerlermiş, *Hernani*yi temsile kalkarlarmış, vs. [96]

Şehir Tiyatroları'nda temsile çıkmayan, çıkamayan *Hernani*yi o zamanlar çocuklar temsile kalkarlarmış... Ne garip değil mi, gün gelir Cemil Meriç'in kendisi de *Hernani*yi yeğeni Tahir'e okur.[97]

Çabalarının bütün unutulmuşluğuna karşın yine de zaman zaman *Hernani* aşkı bir vesileyle hatırına gelir ve üstad hemen hışımla kükrer:

> Bizim Ötüken Yayınevi *Hernani*yi niçin basmaz? Bassın onu.[98]

Sadece "Bizim Ötüken" mi? Bu makalenin kaleme alındığı 2006'ya kadar -40 yıl boyunca- hiçbir yayınevi *Hernani*'yi bir daha basmayacaktır.

Ne gam! *Hernani*nin sadece Fransızcası değil, Türkçesi de Meriç'in ezberindedir. Nitekim Kasım 1978'de kendisini röportaj yapmak amacıyla ziyaret eden gençlere, "Hugo'dan tercümeler müstesna, çok şiir yazmasına rağmen hiçbirini neş-

---

96 CM, *Jurnal II*, s. 279-280

97 HA, *a.g.e.*, (5 Ağustos 1977), s. 238

98 HA, *a.g.e.*, (7 Mart 1977), s. 116

retmediğini" söyler; ardından da eliyle bir kütüphaneyi işaret ederek "*Hernani*yi verir misiniz?" der:

> İşaret ettiği yerde Milli Eğitim Bakanlığı'nın dünya klasiklerinden neşrettiği *Hernani*yi bulup uzatıyorum. İlk sahifesinde "Bu eser 1956 yılında Cemil Meriç tarafından dilimize çevrilmiştir" cümlesi.
>
> — Dördüncü perdeyi bulunuz.
>
> Sayfa hışırtılarının kesilmesinden, aradığı yeri bulduğumuzu seziyor.
>
> — Don Carlos'un "Affet bizi Şarlman!" cümlesiyle başlayan paragrafı okur musunuz?
>
> Uzunca bir süre aramamıza rağmen söz edilen tiradı bulamıyoruz. Bunun üzerine şahısların söz alma sırasını teker teker sayarak "Affet bizi Şarlman!" cümlesini bulmamıza yardımcı oluyor. Nefis bir Türkçe'yle dilimize aktarılan uzun tiradı okuyoruz. Sigarasından derin nefesler çekerek dinliyor.

Hiç vakit kaybetmeden hemen araya girelim ve bizler de meclise dahil olup bu enfes tiradı Cemil Meriç'le birlikte dinleyelim:

Affet Şarlman!

Bu ıssız kubbelerin sükûnunu, duadan,
Münacâttan başka ses bozmamalıydı... Doğru...
Merkadini çınlatan bu saygısız uğultu,
Bu sefil ihtiraslar seni tiksindirmiştir...
Bu yatan Şarlman mı! Söyle ey muzlim kabir!
Onun yüce ruhunu, nasıl parçalanmadan
Kucaklayabilirsin! Ey bir dünya yaratan
Dâsitan kahramanı, sahiden burda mısın?
O hudutsuz ihtişam şu dar mezara sığsın...
Mümkün mü bu Allahım! Ne şahâne manzara...
Ne büyük bir ders-i ibret! Yaratıp, asırlara
Devrettiği Avrupa...
...

Lahdinin sükununu bozmasın kelimeler,
Bir cihana benzeyen başını görmem yeter.
Ne mutlu bana, ey dev, bû'dunu ölçebilsem!..
Soranm hangi varlık yokluğundan muhteşem?
Evet, varsın toprağın ilham saçsın rûhuma,
Sen uykunda devam et...

Bu son dizelerle birlikte: Don Carlos'un tiradı bittiği zaman, rahatlamış bir ifadeyle Cemil Meriç gençlere döner ve şöyle der:

> Biraz da sizi dinleyelim.[99]

1954'te gözlerini kaybettikten sonra -kerhen de olsa- sayfalarında teselli bulduğu *Hernani*nin 1956'da birinci, 1966'da ise ikinci basımı gerçekleştikten sonra, Hugo mütercimi her fırsatta bu sözü tekrarlamış ve sigarasından derin nefesler çektikten sonra, bir aks-i sadâ duyabilmek için kulağını mabedin penceresine dayayıp öylece beklemiştir; evet, bir sadâ, bir tek aks-i sadâ duyabilmek için...

Belirtmek gerekirse, Cemil Meriç'in, üzerinde emeği olan bazı talebeleri bile hocalarından şükranlarını esirgemişlerdir. Nitekim İzzet Tanju 1987'de, *Hernani* tercümesinde asistanlık yapmış gençlerden Server Tanilli'ye bu konuda serzenişte bulunmaktan kendini alamaz:

> 1985 yılında Victor Hugo'nun ölümünün yüzüncü yılında Server Tanilli imzasıyla bir kitap çıkar. Hugo'dan birçok tercüme parçalar yer alır burada, ama *Hernani* tercümesinden söz edilmez. Yazar, otuz küsur yıl öncesini niye hatırlasın ki! O "mâziperest değildir." Otuz küsur yıl öncesi "geri"dir, "hem çok geri."

Keza Ümit Meriç de 1993'te benzer tarzda Tanilli'ye serzenişte bulunmayı ihmal etmeyecektir:

---

99 "Cemil Meriç'le Bir Sohbet: Kuğunun Son Şarkısı", *Divan*, (haz. A. Turan Alkan), sn. 1, sy. 1, s. 3-4, Kasım 1978

1985'te Server Tanilli, Hugo'nun ölümünün 100. yılında çıkardığı kitapta, nedense Cemil Meriç'in tercümesinden, tiradları ezbere bildiği hâlde, hiç söz etmez.

Oysa Tanilli 7 yıl sonra, Hugo'nun 200. doğum yıldönümü münasebetiyle 26 Şubat 2002'de kendisiyle yapılan bir söyleşide hocasını hatırlayacak ve *Hernani*nin sahneye konulması temennisinde dahî bulunacaktır:

— Bizim edebiyatımızı da pek etkilemiş bir sanatçı olarak biliyoruz onu [Hugo'yu].

— Öyle! En başta da, *Sefilleri* ile. 19. yüzyılda Batı'dan ilk çevrilen eserlerden biridir o. Çok okunan eserleri arasında *Notre Dame de Paris*yi, *Doksanüçü* de saymalı. Tiyatro eserlerinden ünlü *Hernani* adlı manzum dramını, dilimize, rahmetli Cemil Meriç, neredeyse aslı kadar hünerle çevirmiştir. Şu 200. doğum yılı vesilesiyle onu sahneye koymak ne kadar da anlamlı olur![100]

Tanilli, aynı yılın Eylül ayında neşredilen kitabının ikinci baskısında, Cemil Meriç'in Hugo çevirilerini bu sefer hatırlar görünür:

Victor Hugo'dan yaptığı *Hernani* ile *Marion de Lorme* çevirileri özellikle önemlidir.[101]

Niye 'hatırlar' demekle yetinmiyoruz da ayrıca "hatırlar görünür" diye üstüne basa basa vurguluyoruz; zira Tanilli bu kitabında *Hernani*ye ayırdığı onca sayfa içinde 'önemli' bulduğu *Hernani* tercümesinden yine bir tek kelimeyle olsun söz etmeye yanaşmaz; sadece *Asırların Efsanesi*nden alıntı yaptığı

100 "Server Tanilli'nin kapsamlı Hugo çalışması Adam Yayınları'ndan çıkacak", *Cumhuriyet*, 26 Şubat 2002. Hukuk Fakültesi'ndeki hocalık yıllarında Cemil Meriç'in yakın çevresine giren Tanilli'nin, Meriç'in Göztepe'deki evinin salonunda talebesi Fikret Kılıçkaya'yla yaptığı ideolojik tartışmadan sonra Meriç'in yanından ayrılıp bir daha dönmediği (Ümit Meriç, *a.g.e.*, s. 54); daha da önemlisi 8 Nisan 1978'de uğradığı silahlı saldırı sonucunda felç olduğu dikkate alındığı takdirde, bu suskunluğa anlam vermek güç olmaz.

101 Server Tanilli, *a.g.e.*, s. 182

mezkur sayfada, Meriç ile *Hernani*yi bir dipnota sıkıştırıverir; o kadar!

Meriç'in kulakları hâlâ mabedin pencerelerine dayalı olmalı. Çünkü 2006 yılındayız ve henüz ortada ne bir sadâ var, ne de bir aks-i sadâ...

c) *Sefiller* (1959)

Hernani tercümesinin tamamlanıp 1956'da basılmasından güç alan Cemil Meriç, Hugo'nun *Les Misérables* adlı romanını Türkçeye tercüme etmek talebiyle yeniden Maarif Vekâleti'ne başvuruda bulunur. Ne var ki bu talebi de kabul edilmez ve üç ay kadar sonra Vekâlet'ten gelen bir yazıyla Jean-Jacques Rousseau'nun *L'Émile* adlı eserini çevirmesi uygun görülür. Meriç isteksizce tercümeye başlar ve sadece eserin *Önsöz*üne bir ayını verir.

> *Émile*in önsözü ile en az bir ay uğraştığımı kime anlatabilirim?[102]

Aradan yıllar geçer, arasıra tercümeye eğilir ama ciddi bir ilerleme kaydedemez. Nitekim 31 Aralık 1963 tarihinde *L'Émile* mütercimi gayet bedbin bir hâlde kendi kendine şöyle mırıldanır:

> Bu bir yılda kaç kitap okudum? Hiç. Başlayıp bitirdiğim tek kitap yok. Bir sürü makale, bir sürü önsöz, bir sürü fihrist. Kütüphane zenginleşti. Ben zenginleşmedim. *Émile*den kaç sayfa yaptık? Bilmiyorum.[103]

Geçen onca zamandan sonra acaba Cemil Meriç *Émile*in ne kadarını Türkçe'ye çevirebilmiştir?

Bu soruya cevap olmak üzere elimizde 1977, 1978 ve 1982 tarihli üç bilgi notu bulunmaktadır.

---

102 CM, *Jurnal I*, (13 Mart 1964), s. 315

103 CM, *a.g.e.*, (31 Aralık 1963), s. 284

Sondan başlayacak olursak, 1982 tarihli not, Ada Yayınları'nın yöneticisi Ferid Edgü'ye yazılmış bir teklif mektubunda yer almaktadır:

> Rousseau'nun *Émile*ini M.E.B. için çevirmeğe başlamıştım, sonra vazgeçtim. Altıda biri büyük bir özenle aktarıldı. Tamamlamamı ister misiniz?[104]

1978 tarihli notsa, bizzat yazar tarafından gözden geçirilmiş bir otobiyografide...

> *Émile*in dörtte birini kazandırdım Türkçe'ye. Dilini öğrenerek içinde eridiğim Fransız kültürünü Türkiye'ye taşımak istiyordum.[105]

1977 tarihli üçüncü notu da özel bir sohbetin kayıtlarından çıkarıyoruz:

> *Émile*i tercüme ediyordum. Dörtte birini yapmıştım hatta. Hareketçiler (*Hareket* dergisi) kaybettiler yazıyı.[106]

Bu açıklama doğru değildir; zira Cemil Meriç'in kaybolduğunu zannettiği bu yazı (*L'Émile*in Önsöz'ü), bu açıklamadan tam 4 yıl önce *Hareket* dergisinde yayımlanmıştır.[107]

Hâsılı, ister "dörtte biri", isterse "altıda biri" Türkçe'ye kazandırılmış olsun, *L'Émile*in tercümesi hiçbir zaman tamamlanmayacaktır.

İsteksizce başlanılan bu tercümenin hikâyesini, sanırım, mütercimin kendisinden daha iyi kimse anlatamaz:

---

104 CM, *Jurnal II*, (16 Mart 1982), s. 323-324

105 CM, *Mağaradakiler*, (19 Ağustos 1973), s. 448; krş. "Son Yaprak", *Nesin Vakfı Yıllığı-78*, s. 455

106 HA, *a.g.e.*, (28 Temmuz 1977), s. 214

107 CM, "Terbiye'nin Kitab-ı Mukaddesi" *Hareket*, VIII/87, s. 13-16, Mart 1973; krş. "Bir İnsan Yaratmak", *Bu Ülke*, s. 83-84. Meriç'in *Émile* hakkında yaptığı değerlendirmeler için ayrıca bkz. *Jurnal I*, (20 Ağustos 1963), s. 221-227; "Mohanco-Daro'dan New-York'a", *Yeni Devir*, 16 Mart 1981.

> Aylarca *Émile*den kaçtım. Aylarca, hatta senelerce. Neden? *Émile* şöhretime zerre eklemeyecek. *Émile* irfanıma yeni ufuklar açmayacak. Karanlıkta hüner göstermiş olacağım. Çok nankör bir iş *Émile* tercümesi. Rousseau zaman zaman uyuyor. Zaman zaman bir ilk mektep hocası kadar ukalâ. Yeni zenginlerle, yeni öğrenmişlerin sevimsizliği çok benziyor birbirine. Yol çok uzun. *Émile*i istediğim zaman şartlar başkaydı, [şimdi] 45 yaşındayım, köpüren, taşan bir yaşama gücüm, bir yaratma gücüm yok. Çalışabileceğim birkaç yılı *Émile* tercümesine gömmeye hakkım var mı? *Émile* ne? Tercümem Türkiye Yayınevi'ninkine bir şey ekleyecek mi, büyük bir şey ekleyecek mi? Sanmıyorum.[108] Bununla beraber bu bir vazife. Bir angarya. *Émile* bu çağın kitabı değil. Çiğnenmiş bilgi isteyen bir devirde, hiç kimse o teferruat yığınına dalmak cesaretini gösteremez. Öyle olmasa kıyametler kopardı, Türkiye Yayınevi'nin tercümesi onbinlerce sattı, on kişi ilk kitabı okumak zahmetine katlanmamıştır. Benimki de okunmaz. Para kazanmak... Mesele bu! Ama ben okumak zorundayım, düşünmek, yaratmak zorundayım. Tanıdığım insanlardan hiçbiri, hiçbir zaman *Émile* tercümemi karıştırmayacak, tanımadıklarımdan bana ne? Belki *Hint*ten zaman zaman müstehcen bir iki mısra okunacak. Evet, profesörlerimiz "Bu kadar paraya böyle okutulur" diye cinayetlerine mantıktan fetva koparmaya çalışırken, ömrünün belki son yıllarını hiçbir zaman okunmayacak ve ancak yaktığı elektrik parasını kazandıracak bir esere harcamak zorundasın. Yoksa aç kalırsın dostum.[109]

Maarif Vekâleti'nin teklifiyle ve kerhen başlanılan *L'Émile* tercümesinin akibeti daha işin başındayken bellidir aslın-

---

108 1944'te Türkiye Yayınevi'nin neşrettiği *Émile* tercümesi hakkında bu sözleri söyleyen Cemil Meriç, on yıl sonra *Émile*in 'Önsöz'ünü yayımlarken bu tercümeyi şiddetle tenkid edecektir: "Türkiye Yayınevi'nin piyasaya sürdüğü *Émile* tımarhanede tutulan bir zabıt varakası; bu paçavranın *Émile*le münasebeti isminden ibaret. Türkçe'ye, Rousseau'ya, insan idrakine tecavüz." (CM, "Terbiye'nin Kitab-ı Mukaddesi" *Hareket*, VIII/87, s. 14, Mart 1973) Bu tercümenin üç mütercimінden birinin Hilmi Ziya Ülken olduğuna bilhassa dikkat edilmelidir.

109 CM, *Jurnal I*, (1 Haziran 1963), s. 178-179

da. Bu sonucu sezinlediğinden midir nedir, 1959'da Maarif Vekâleti Cemil Meriç'e bu sefer Hugo'nun *Sefiller*ini teklif eder. Fakat sonuç yine de değişmez, çünkü geç kalınmış ve dolayısıyla mütercimin hevesi kaçmıştır. Yıllar sonra, 21 Temmuz 1965'te Meriç şu açıklamayı yapacaktır:

> Yaşamak için istemediğim işlerle uğraşmak mecbur-iyetindeyim. *Émile* tercümesi, *Sefiller*... Bu angaryaların mükâfatı yok. Statükoyu devam ettirmek. Statükoyu sevmiyorum.[110]

Zaten tercümesiyle başı belâda olan Meriç'in, tam da bugünlerde Hugo'nun *Sefiller*inde kusur bulmakta hiç zorlanmayacağını pekâlâ tahmin edebiliriz.

> Bu vâiz edası *Sefiller*in Hugo'sunda da var. Zola, Balzac'tan çok Hugo'nun çocuğu. Zaten ona karşı gösterdiği düşmanlıkta da bir nevi Ödip kompleksi sezilmiyor mu? Üstadların ikisi de maniheist. Tezat, tezat... ama diyalektiğe varmayan bir tezat bu.[111]

1985'te oğlu Mahmut Ali Meriç, babasının *Les Misérables* tercümesini sadece 'tamamlamadığını' söylemekle yetinir:

> **1959** V. Hugo'nun *Sefiller* adlı eserini Türkçe'ye kazandırması Bakanlıkça bu kez uygun görülür, ama tercümeyi hiçbir zaman tamamlamaz.

Ancak 1992'de bu açıklamaya bir de 'gerekçe' ilâve eder:

> **1959** Hugo'nun *Sefiller* adlı eserini Türkçe'ye çevirmesi Bakanlıkça bu kez uygun görülür. Ne var ki Hint düşüncesi ve edebiyatıyla ilgili geniş kapsamlı bir çalışma bütün zamanını almaktadır; çeviriye başlar ama devam etmekten vazgeçer.[112]

---

110 CM, *a.g.e.*, (21 Temmuz 1965), s. 390

111 CM, "Fildişi Kule'den", (18 Nisan 1966), *Hisar*, IX/64, s. 11, Nisan 1969

112 Mahmut Ali Meriç, "Cemil Meriç Kronolojisi", *Bu Ülke*, s. 62 (1985); krş. s. 65-66 (2004)

Bu açıklama, kronoloji itibariyle isabetli gibi görünmekle birlikte, Cemil Meriç'in kendisi, *Les Misérables*i tercüme etmekten niçin vazgeçtiğini açıklarken, çok daha farklı bir gerekçe zikretmektedir:

> Ben haddizatında Fransızca'yı *Sefilleri* okumak için öğrendim. Lisede öğrendim Fransızca'yı. *Sefilleri* İngilizce tercümesinden de okudum. Türkçe'ye tercüme etmek için okudum. Vekâlet geç verdi. *Hernani*yi de, sonra *Sefilleri* tercüme ederim diye aldım. (...) *Sefiller*in bende dört ayrı baskısı var. İkisi şerhli, notludur. Ciddi olarak tedkik etmek lâzım. "Paris'in karnı" diye bir tâbir geçer.[113] Argo tabirler var nâmütenahi. Ansiklopedi gibi. 60 yaşında yazmıştır. Hâlâ tam olarak anlayan yoktur. Ben bile anlayabildiğimi zannetmiyorum, *Sefilleri* üç dilde okuduğum halde.
>
> Vekâlet sonra razı oldu *Sefiller*in tercümesine. Girişte dört satır var. Bir hafta uğraştım, Türkçe [karşılığını] veremedim. Ve yazdım, "yapamayacağım tercümeyi" dedim.[114]

Trajik bir sonuç. Meriç adına değil, bizler adına. Çünkü -eğer inanmak gerekirse- mütercimininin içine sinmeyen dört satır yüzünden, bugün *Sefilleri* Cemil Meriç'in dilinden okuyamıyoruz; başka bir eser olsa neyse, okuyamadığımız: Hugo'nun sanatına âşık olan bir gencin, uğruna Fransızca'yı öğrendiği *Sefiller*...

---

113 Meriç burada Hugo'yla Balzac'ın metinlerini karıştırıyor olmalı. Çünkü *ventre parisien* (Paris'in karnı) tabirini 1942'de kendisinin tercüme ettiği *Altın Gözlü Kız*da -biraz da "orta direk" mânâsıyla-kullanan Balzac'tır: "Şimdi bu cehennemin üçüncü dairesindeyiz. Elbet bu cehennem de birgün Dante'sine kavuşacak. *Paris'in karnı* diyebileceğimiz bu üçüncü tabakada..." (Balzac, *Altın Gözlü Kız*, s. 89, İstanbul, 1943) Bu vesileyle Émile Zola'nın *Le Ventre de Paris* (1873) adlı romanını hatırlatmak isteriz. Çünkü Zola, bu romanında Châtelet'deki -Türkçe'de "sebze-meyve hali"ne karşılık gelen- *Les Halles*i, daha doğrusu Les Halles'i elinde tutan kabzımalları (burjuvaziyi) merkeze almış ve bu çarşıyı (hali) "Paris'in karnı/midesi" (*Le Ventre de Paris*) olarak adlandırmıştır.

114 HA, *a.g.e.*, (1 Temmuz 1977), s. 187-188

d) *Marion de Lorme* (1966)

Victor Hugo *Marion de Lorme*un önsözünde şöyle der:

> *Hernani*den onsekiz ay sonra oynanan *Marion de Lorme*, ondan üç ay önce yazıldı. *Marion de Lorme* 1829'un Haziran'ında kaleme alınmıştı, *Hernani* aynı yılın Eylül'ünde.
>
> Şimdi, 1831 Ağustosu. Anakonuyu karakterlerin özelliği, ihtirasların karşılıklı değerini, olayların akışını değil, sahnelerin tertibini, veya esas konu dışındaki buluşları bile değiştirmeyen ufak tefek tâdiller bir yana, yazar eserini halka 1829 Haziran'mda yazıldığı gibi sunuyor.[115]

Hugo'nun en önemli piyeslerinden birine adını veren Marion de Lorme, hayatı birçok macera romanına konu olmuş -Cemil Meriç'in deyişiyle- "zarif bir yosma"dır, "şahane bir alüfte"dir. Mütercim, Balzac'tan çevirip 1946'da neşrettiği *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*nde, genç yaşında ölen bu hatun hakkında şu bilgileri verir:

> **Marion de Lorme:** Şahane alüfte (1612-1650). Konağına XIII'üncü Louis sarayının en güzîde beyzâdelerini toplayan Des Barraux'yu, Cinq Mars'ı, vesâire... vesâire... zülfüne râm eden bu zarif yosmanın hayatı birçok macera romanlarına mevzu olmuştur. Victor Hugo bile onu piyeslerinden birine kahraman yapmış (1831), düşen bir kadının nezih bir aşkla yükselebileceğini isbata çalışmıştır.[116]

Bu tesbitin anlamını kavrayabilmek için, piyesin erkek kahramanlarından Didier'nin, gerçek kimliğini bilmediği sevgilisi Marion de Lorme'a bizzat kendisini nasıl tasvir ettiğini görelim:

---

115 Victor Hugo, *Marion de Lorme*, (Çev. Cemil Meriç-Mahmut S.Kılıççı), s. I, İstanbul, 1966

116 Honoré de Balzac, *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*, (Çev. Cemil Meriç), s. 29, İstanbul, 1946

Siz ki masum,
Siz ki tertemiz, Marion denen o meş'um
Kadını bir bilseniz! Vücudu bir şaheser,
Ama içersi cîfe, Phryné'den de beter;
Her önüne gelenle yatan bir kadındır o!
Etini sokak sokak satan bir kadındır o! (s. 20)

Oyunun sonuna gelindiğinde, Didier yanıldığını anlayacak ve bu sefer Marion'a şöyle hitab edecektir:

Kadınlar içinde en sevdiğim, en üstün
Bulduğum, inandığım, —herkes ne dersin desin—
Dünyada en çok saygı duyduğum kadın sensin!
Benim her zaman müşfik, mûnis, vefakâr ve sâdık
Kadınım! Dinle beni: (...)
Belki annen seni de terketti beşikteyken
Benim gibi. — Zavallı çocuk... Sonrası mâlum:
Genç, genç satmışlar seni!.. Kaldır başını yavrum!
Sizler de şâhit olun. - Dünya bir gölge gibi
Siliniyor gözümden. Böyle anlarda kalbi
Dile gelir insanın. — Sehpada can veren
Günahsız, artık herhangi bir fâni değildir...
Ulvîleşmiştir! - Ben de şimdi darağacından
Haykırıyorum! —Marie! Ey, levse fırlatılan
Melek! Sevgilim, eşim! Kulak ver bana yavrum:
— Tanrı'nın huzurunda seni affediyorum! (s. 186-187)

Cemil Meriç, 1946'da atıf yapmış olduğu Victor Hugo'nun *Marion de Lorme* adlı piyesini Mahmud Said Kılıççı ile birlikte ve bu zatın sevimli ricalarına karşı koyamadığı için "haftada 100 gr. kahveye mukabil" Türkçe'ye tercüme edecek ve fakat buna rağmen, *Marion de Lorme,* Cemil Meriç'in önceleri pek sahiplenmediği eserleri arasında yer alacaktır:

Marion de Lorme ile *Hernani* arasındaki tercüme farkı izah edilmeli.

Bu sözün sarfedildiği 7 Mart 1977 tarihli sohbette, İzzet Tanju, "*Hernani*nin son bölümünü hocayı tehdid ederek yaptırdığını" söyleyince, Cemil Meriç, *Marion de Lorme*u da Mahmut Said'in zorla yaptırdığını söyler:

> Evvelâ bana "*Hernani*yi okudum, bana manzum tercüme tekniğini öğretir misin?" dedi. Haftada 100 gr. kahveye mukabil geldi yaptırdı eseri. Bu Mahmut Sait, Hasan Paşa'nın torunu. Çok sebatkâr bir adam. Eseri iki senede tamamladı ve tercüme mükâfatı da aldı. Tabii gözlerimi ameliyat ettiremedim.[117]

Burada Meriç'in üslubundaki yansızlığa dikkat edilmelidir; "eseri iki senede tamamladık ve tercüme mükâfatı aldık" demiyor; bilâkis "Kılıççı'nın eseri iki senede tamamladığını ve tercüme mükâfatını da onun aldığını" söylüyor. Oysa beş sene sonra, 1982'de, Ferid Edgü'ye tercümelerinin neşredilmesi teklifini hâvi bir mektup yazacak ve bu mektupta tek tek tercümelerini tanıtırken kısaca şöyle diyecektir:

> Hugo'dan Vekâletçe yayımlanan iki manzum tercümem var: Biri ödül aldı.[118]

İmdi, tercümenin hikâyesini, bir de Cemil Meriç'in kızı Ümit Hanım'dan dinleyelim:

> O yılların *Dönem* ve *Çağrı* dergilerinde de Cemil Meriç'in bazı makaleleri çıkar. Bu arada kerhen yapılan bir tercüme de ilerlemektedir. Nacak Sokak'taki evden beri bir paket çikolatalı pasta ve 100 gr. kahvesiyle ziyaretlerini sürdüren Mahmut Sait Kılıççı'nm haftalık ısrarıyla manzum *Marion de Lorme* tercümesi devam etmektedir. Mahmut Sait Bey 7-8 Hasan Paşa'nın torunudur ve edebiyata âşıktır ama kabiliyeti sınırlıdır. Cemil Bey'in bazı günler keyfi olmaz. O "Zararı yok üstadım, ben beklerim" der. Yazıhanenin bir tarafında sessiz sedasız oturur. Cemil Bey çarnâçar bazı mısraları yazdırır. Sonunda "bugün-

117 HA, *a.g.e.*, (7 Mart 1977), s. 117
118 CM, *Jurnal II*, (16 Mart 1982), s. 324

lük bu kadar" der. Mahmut Sait oralı değildir. "Olmaz, üstadım" der ve muzipçe ekler: "Ben bir [eûzu-]besmeleyle savulacak şeytanlardan değilim." Sonunda eser biter ve Milli Eğitim Bakanlığı yayınları arasında basılır.[119]

Böylelikle Meriç'in *Hugo* mâcerası sona erecek ve bir şiir ile iki manzum piyesten gayrı okurun eline bir şey geçmeyecektir. Ne hazin değil mi, "şiirden kaçmaya çalışan, fakat bir türlü kurtulamayan bu düşünce adamı", ömrünün son demlerinde Hugo'nun bütün eserlerini tercüme etmeyi istediğini söyleyecek ve fakat geç kalmış bu arzunun gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır.

1862-1910 yılları arasında, yani Cemil Meriç henüz dünyaya gelmeden önce, Victor Hugo'dan Türkçe'ye 80 şiir, 7 roman, 4 tiyatro, 1 hikâye, 5 deneme, 2 hatıra tercüme edilmiş, Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarında da bu tercümelere yenileri eklenmiş; yani yeni kahırlar, yeni ızdıraplar...

Hikâyesini ayrıntılarıyla öğrenmiş bulunduğunuz Meriç tercümeleri sayesinde, en nihayet işbu listeye birkaç madde daha ilâve edilmiş ve böylelikle Türkçe'de gerek Balzac, gerekse Hugo literatürü biraz daha genişlemiştir.

Bu kahrolası istatistikî veriler, bu tatsız-tuzsuz soğuk özet, bizce, bir fikir işçisinin beynini, yüreğini vererek binbir emekle, binbir çileyle meydana getirdiği cânım eserlerin âkibetini hülâsa etmekle kalmıyor; aynı zamanda fikir ve sanat hayatının kahırlı serencamının ne denli trajik bir yazgıyla hâlelendiğini de göstermiş oluyor.

---

119 Ümit Meriç, *a.g.e.*, s. 105

4
Ay Aydınlığı Eski Bir Hatıra

1965'lerden sonra edebiyattan çok fikir'le, toplum'la, toplumsal olanla ilgilenmeye başlamasının, ilgilendikçe istikametini 'biz'e çevirmesinin, Meriç'in -*tercüme* sûretiyle de olsa- şiirden uzaklaşmasına, hatta kaçmasına yol açtığına yazımızın girişinde temas etmiştik. İlgililerine bu görünmez tehlikeyi önceden haber veren ve böylelikle *ilim* ile *aşkı* karşı karşıya getiren kimseleri, 1948'de, "yalancı peygamberler" şeklinde tavsif eden ve bu zevata Hugo'nun sözleriyle karşılık veren 32 yaşındaki genç Meriç, yıllar sonra kendisinin de benzeri bir dilemma karşısında kalacağını; dahası, *şiir* ve *hakikat* arasında tercih yapması gerektiğinde -bilmek uğruna, bilgi uğruna, bilgisini toplumla paylaşmak uğruna- *şiir* yerine *hakikat*in yanında yer alacağını nereden bilebilirdi ki?

> Bilgi'nin heyecanı ve hissi kuruttuğunu iddia eden yalancı peygamberlere, Hugo'nun şu nefis cevabını tekrarlamak faydalıdır: "Şiir ölüyor" deyip duranlar var. Bu aşağı yukarı "Gül kalmadı, bahar teslim-i ruh etti, güneş doğmuyor. Arzın bütün kırlarını dolaşın, tek kelebek bulamayacaksınız. Ay aydınlığı eski bir hatıra. Bülbül terennüm etmiyor. Arslan kükremez oldu. Kartalın gökte süzüldüğünü görmeyeceğiz. Alpler göçtü.

Pyrenées'ler kayıp. Ne güzel kızlar kaldı, ne arslan delikanlılar. Mezarları düşünen yok; anne artık çocuğunu sevmiyor; gök söndü, göller kurudu..." kadar mânâsız bir iddia![120]

Belki şiir ölmedi, belki "şiir öldü" diyenlerin bu mânâsız iddiaları -her zaman olduğu gibi- yine boşa çıktı, ama gözlerini kaybettikten sonra -kabul etmek durumundayız ki- Meriç için hayat da, edebiyat da o coşkulu revnakını yitirir gibi oldu. Nitekim kendisi, 15 Şubat 1963'te günlüğüne şu kaydı düşer:

> Körler hayatın da, edebiyatın da dışında; yahut insanların arasına çıkabilmeleri için deha ile taçlanmaları, bir Homeros, bir Milton, bir Maarrî olmaları lâzım; yani paryanın tanrılaşması.[121]

Karanlıklarla boğuşan adamın imdadına yetişen yine Hugo'dur. Öyle ki Cemil Meriç ya *L'Homme qui rit* adlı romanının gözleri görmeyen Déa'sıyla kendisini özdeşleştirir ya da *Les Misérables*in gözlerini kaybeden Monseigneur Bienvenu'süyle...

> *Gülen Adam*da Déa, Gwynplaine'in korkunç çehresini görmemek için kördür. *Sefiller*in Monseigneur Bienvenu'sü de gözle-

120 CM, "İlim ve Şiir", *Yirminci Asır*, sy. 6, s. 1/3, 16 Ocak 1948. Hugo başka vesilelerle de benzer değerlendirmeler yapar: "*Şiir öldü, sanat imkânsız* diyorlar. Hem de bunu söyleyenlerin arasında çok zekiler var. Niçin? Herşey her zaman mümkündür. Dün de mümkündü, bugün de. Hele yaşadığımız devirde: imkânsız şey yok." ('Önsöz', *Marion de Lorme*, s. V); "Şiir gerileyemez. Neden? İlerleyemez de ondan. Okur yazarlar boyuna inhitattan, teceddütten söz açmakla, sanatın özünü ne kadar yanlış anladıklarını açığa vururlar. Sathî düşünen kimseler, çabucak ukalâlığa kapılıp birtakım galat-ı rüyetleri, dil olaylarını, fikir med ve cezirlerini, cehan sanatını meydana getiren o bir sürü yaratış ve düşünüş dalgalarını *inhitat* ve *teceddüt* sanırlar. Halbuki bu oluş, insan kafasından geçen sonsuzun ta kendisidir." (Victor Hugo, "Şiir Üzerine", *Tercüme*/Şiir Özel Sayısı, VI/34-36, (çev. Azra Erhat), s. 350, 19 Mart 1946)

121 CM, "Quinze-Vingts Geceleri II", *Yeni İnsan*, VI/72, s. 10-11, Eylül 1968; "Fildişi Kule'den", (3 Temmuz 1968), *Hisar*, X/73, s. 11, Ocak 1970; *Jurnal I*, (15 Şubat 1963), s. 106-108

rini kaybeder, ama ömrünün akşamında. Bu artık bir kaybediş değil, bir buluştur. Güneşin çiğ ve hoyrat ışığı yerine gönlün yıldızımsı aydınlığı. Pencerelerini dış dünyaya kapayan şuur, artık binbir kollu avizesini yakmıştır. Kaldı ki Bienvenu'nün öyle bir avizeye ihtiyacı da yok; çünkü sevilmektedir. Güneşler, yıldızlar, avizeler... Gerçekten sevilenlerin bu oyuncaklara ihtiyaçları var mı?

Ayakta kalmak, karanlığa teslim olmamak için direnen Meriç'in, Hugo'nun "büyülü bir mehtap gibi harabeleri saraylaştıran muhayyilesinin en büyük felâketi bile sevimli hâle getirmesinden" nasıl da güç aldığını görmek için bu satırların devamını da okumalı:

> Sanatkâr yaralarını gözönüne sererek merhamet dilenen bir çanak yalayıcı değildir. Hugo'nun büyülü bir mehtap gibi harabeleri saraylaştıran muhayyilesi en büyük felâketi sevimlileştirebiliyor. Ama büyük körlerin hiçbirinde bu nikbinliği bulamamaktayız. Pek kısa bir zaman gözlerini kaybeden Heine öfkeden, hırstan, yeisten çıldırıyordu âdeta.

Lâkin direnişi uzun sürmeyip bedbinliği ağır basacak ve "romanın bütün canavarlara, bütün sürüngenlere açılan kapılarının *körlere* kapalı olduğunu" haykırıp karanlığa mahkûm olanların "ıztıraplarından bir roman, bir şiir de yaratamayacağını" söylemekten kendini alamayacaktır:

> Unutmak ve unutturmak... Ben alışamadım körlüğe. Bu kelime telâffuz edildildikçe büyük bir kabahat işlemişim gibi yüzüm kızarıyor. Gözlerimi göstermek istemiyorum. Körler bütün devirlerin ve bütün ülkelerin paryası: kör müsün, kör olasıca, hay kör şeytan...
>
> Romanın bütün canavarlara, bütün sürüngenlere açılan kapıları körlere kapalı. Neden? O hâlde ıztıraplarından bir roman, bir şiir de yaratamayacak kör? Kimin hikayesini anlatsın?

1960'ların başında bilfiil hayatın da, edebiyatın da dışında kaldığına inanan Meriç, kendini o denli çaresiz hisseder ki en nihayet çözümü kendinden uzaklaşmakta bulur:

> Bir yerde kendinden uzaklaşmak lâzım. Kendine döndükçe 'ben' azar. Bütün kavgalar insanın bir ihtiyacına cevap veriyor: kendinden uzaklaşmak, kendisine olan ilgisini azaltmak. Kezzap gibi oyuyor içine çevrildikçe bakış.

Hâsılı, kendisinin bizi inandırmaya çalıştığı gibi, gerçekte, "şiirden kaçmaya çalışan, fakat bir türlü kurtulamayan bir düşünce adamının" değil, tam da aksine, şiiri semâlara kanatlanmasına karşın şiiriyeti nesrin toprağına düşmüş mağdur, mükedder ve mahzun bir çocuğun hikâyesidir bütün anlattığımız.

Ekler

Bu Kitap Şu Rüyadan Doğdu

Victor Hugo

Bağrına uğultusu sinmişti milyonların:
Endişeden kaskatı kesilen bu duvarın,
Harcında insan eti, ham granit ve hüsran,
Çağların duvarıydı önümde dalgalanan.
Karanlık oyuklarda, vahşi gözler parlayor,
Kabartmalar titriyor, yığınlar kıpırdayor,
Duvar açılıyordu önümde zaman zaman.
Buhurdan başı dönen, cinayetle tunçlaşan;
Bahtiyarlar, Fatihler, Krallar, Samuraylar;
Mağaralar; mermerden, kan taşından saraylar,
Önümde birer birer belirip silindiler.
Nasıl seher yeliyle titreşirse serviler,
Duvar da öyle için için öyle ürperiyordu.
Sanki her taş canlıydı, göğe yükseliyordu.
Gecelerin fethine çıkan koca bir ordu,
Taş kesilmiş gibiydi, orda komutanla.
Alınlarında başak, alınlarında kule,
Muammanın üstüne bağdaş kuran birer sır,
Bu duvarda el ele veren yüzlerce asır.
Hem canlı bir yığındı, hem kaskatı bir hisar,
Yuvarlanan bir bulut gibi titreyen duvar.

Mermerin avucunda asâ ve kılıç vardı;
Toz gözyaşı döker, balçık kanardı.
Beşer heyetindeydi yere devrilen taşlar...
Sırrına varmadığı bir rüzgarın hızıyla,
Sürüklenmişti Âdem, sürüklenmişti Havva,
Vahdette sonsuzluğu gerçekleştiren beşer,
Mezarların çözdüğü dolaşık yumak: kader,
Varlıkla, kâinatla, asırlarla beraber,
Bu duvarın üstüne kurmuştu otağını,
Şimşek, mor bölmelerini yırttıkça duvağını,
Tanrılar, tacidarlar, kanun, şeref ve zafer,
Çağların ırmağında akıp giden nesiller,
Bizim hep dediğimiz hiçlik beliriyordu,
Felâketler, acılar, açlık ve hurafeler,
Bir karanlık cephe ki uzayıp gidiyordu.
Yıkılan unsurların yoğurduğu bu duvar,
Gittikçe korkunç, daha sarp, daha kindar,
Karanlığın bağrında göğe yükseliyordu.
Nerde idi, bilmiyorum...
Hiçbir ses, hiçbir aded
Bakışların nuruna edemez mukavemet.
Önce şeklin bir dalga gibi yuvarlandığı,
Gözlerimin hezeyan, duman, serap sandığı
O bulanık manzara sisten sıyrılıyordu.
Buğu berraklaşıyor, zulmet duruluyordu.
Bu, uçurumdan göğe yükselen bir mahşerdi.
Her çağ bir canavardı, hücresinde beklerdi.
Nankör asır, korkunç asır, murdar asır...
Sisle kaynaşan gerçek, küreyi kuşatan sır.
Açmıştı kapısını tarih, ardına kadar;
Bir yanda peygamberler, bir yanda kahramanlar.
Zaman basamağına yaslanan bütün ırklar;
Merdiveni hülya ile örülü dayanaklar;
Mambré'ye gizlice sırrını döken Dudone,
Musa'nın kollarını göğe kaldıran Hârun,
Ve Thèbe ve Raphidim'in o mukaddes kayası;

İsrail dullarının tükenmiyen sılası;
Amos'un kasıralar içinde arabası;
Efsanenin kâh sevgi, kâh kinle kuşattığı,
Ve halkın masallarda bambaşka yaşattığı,
Yarı haydut, yarı dev, yarı cin, yarı Tanrı,
Toprağa dehşet veren o insan avcıları.
Destanların nurunda tılsımlaşan asırlar:
Hind, İskandinavlı, İspanyol bahadırlar,
Talut ve Davut; Delf mabedi, Andor bodrumu,
-Kâhinin altın makaslarla kesilen mumu-
Nemrut ölüler arasında; Boaz başaklar,
Forum'da, ordugahta; Kapri'de gerdanlıklar,
Dağıtan, o mükevkep, o ilahî Tiberler...
Kürekte sona eren altın zincirli tahtın!
Sarp yamaçları vardı o muazzam duvarın.
Ey gece! O tecelli edvarı kucaklardı.
Madde, ruh, çamur, ışık, hayâl olan şehirler:
César'lara: — Burda dur! diyen ünlü nehirler;
Krallar uğrağı Teb, ihtişamlı Atina;
Yıkılan Kartaca ile sura yaslanan Roma,
Rubikon, Esko, Nil, Ar;
— Kara bir iskeletti göğe set çeken dağlar,
Ayı aralarında sürükleyen bulutlar,
Tepeleri kapayan dumandan bir setti;
Rüzgarla için için ürperiyordu duvar.
Bu, sisle ışıkların esrarlı cilvesiydi,
Bir asırdan ötekine uzanan gölgesiydi.
Taçların bayraklarda oynaşan lem'asıydı.
Almanya oluyordu, bu rüyada Hindistan,
Süleyman'ın gölgesi mevkiinde Şarlman.
İnsanlığın karanlık, sonsuz mucizesi bu;
Hürriyetin maddeyi parçalayan sesi bu!
Yamaçları zümrüt Pent ve yanık Tur-ı Sîna
Newton'u müjdeleyen Siragüzlü Hicétas.
Fulton vapura binmiş, Yason yelkenlisinde,
Karanlıklar eriyor, denizin sinesinde

Marseyez, Eshyl, Tayf'tan sonra Melekler,
Elektr'ın kapısında Capanée nöbet bekler,
Ve Lodi köprüsünde ayaktadır Bonapart;
Alkışlanan Neron'un az ötesinde cellat
İsa'yı haça gerer. İşte: Tahtların yolu,
Sefaletle döşeli ve kanlarla yuğrulu;
Terle, çamurla, kanla, gözyaşıyla yoğrulu.
Karanlık bir tepede cinayetler işleyen,
Uluyan, duran, söven, açlıkla pençeleşen;
Ayak takımı işte! Heyhat, altım uçurum,
Sefaletin o boğuk sesini duyuyorum,
-Dinleyen yok, duyan yok, feryatlar boş yere-
Nafile hıçkırıyor, o şifasız hançere.
Soluk, loş bir aynaya akseden hayâl gibi
Kendimi seyrettiğim bu gamlı manzarada,
Mesafeleri yırtan yüz binlerce dal gibi;
Şekilsiz ve ölçüsüz fışkırıyordu hayat.
Önümdeydi kâinat:
Zincirler, felâketler, şehvet, ölüm ve sevda,
Vücut değiştiren ruh, Zevs, Vişno ve Buda,
Varlıkların, eşyanın karanlık mahşerinde,
Gözleri alev alev, dudaklarında hande,
Muzlim, mağrur, müstehzi, dolaşıyordu bazen.
Tanrının ormanında kurnaz kaçakçı şeytan.

Bu acaip tabloyu gölgelerin bağrına,
Hangi Titan çizmişti?
Hangi heykeltıraştı bu rüyayı işleyen,
Gecenin duvarına?
Hangi kol bu karanlık silsileyi kurmuştu?
Göz yaşını, matemi, dehşeti yoğurmuştu?
Muzlim kaynaşmasıydı bu, hilkatle insanın,
Uğultu fışkırırdı altından sütunların.
Duvardan çıkan kollar göğe yumruk sallardı,
Vücut Gomorche olmuştu, ruh Sahyunu arardı,
Bu, mâzi ile hâzırın yüz yüze gelişiydi,
Milyarlarca ölünün birden dirilişiydi.

Hayvanlar insanlarla yan yana yürüyordu;
Gölgeler bir kat daha büyüyen suçlar,
Yerde sürünüyordu.
Bu dev kabartmaların hâilevî dehşeti,
En çirkin şekillere asalet veriyordu.
Ben süzdükçe ufkumda uzanan bu duvarı;
Sırayla görüyordum hayâl olan çağları
Nasıl kenetlenmişse sırtımızda kemikler,
O duvarda öylece kaynaşmıştı hayır, şerr.

Mezar karanlığından bir yığındı o duvar,
Dumanlı bir sabaha doğru yükseliyordu.
Gecenin gölgesinde rüyalaşan asırlar
Işıltılı bir fecrin koynunda eriyordu.
Yer yer ağarıyordu bağrında ufukların
Bulanık ve yıldızlı sislerle hâleliydi
Günün kasvetli nuru soluk bir ter gibiydi,
Alnında o duvarın.

Hayaletler rakseder, tayflar dalgalanırken;
Bir uğultu fışkırdı karanlık kemerlerden,
Âlemler çalkalandı, gökkubbe aralandı,
Ezeli sessizlikten iki sayha boşandı.
İki tarraka kopmuştu şafağın sinesinden,
Oresti'nin ruhuydu sisleri delip geçen.
İkinci ses vahşiydi, karanlıktı, korkunçtu,
Ürkerek bir küsuftan fırladı siyah bir cin,
Gecenin aguşundan Apolcalypse uçtu.
İrkildim dehşetinden bu çifte tarrakanın;
İki cenk arabası gibiydi gölgelerden;
Ayrı istikametten gelen iki uğultu.

Geçtiler... Dört yanımda bir sarsıntıdır koptu,
Ürperdi mesafeler.
İlk ruh korkunç bir gürleyişle haykırdı: KADER!
İkinci ruh bağırdı: Tanrı!
Bu iki vâveylâyı haşyetle tekrarladı,

Mevtaî akislerde karanlık ebediyet.
Titredi bir cam gibi o esrarlı hayalet,
Sarsıldı gölgelerin barındığı bölmeler,
Çalkandı zulmetler.
Hükümdar miğferine el attı, put tacına,
Kırıldı sanki duvar,
Dağıldı parça parça gecenin kucağına.

İki ruh, iki büyük kuş gibi kayboldular,
Hudutsuz ve esrarlı sisinde tasavvurun:
Şimdi yer yer çatlamış, zedelenmişti duvar.
Yıkık eteklerinde uçurumlar görünen;
Devasa sütunların üzerine irkilen
Harap bir mabed gibi...

Kaynak: Victor Hugo, *Bu Kitap Şu Rüyadan Doğdu,* (Çev. Cemil Meriç), "Amaç", sy. 20-21, s. 12-13, 13-14, 20 Temmuz 1946-11 Ağustos 1946

Bu Kitap Şu Tecellîden Doğdu

Victor Hugo

Rüya gördüm, çağların duvarı uzuyordu
Önümde. Granitle etten bir yığındı bu.
Bağrına uğultusu sinmişti milyonların
Endişeden kaskatı kesilen o duvarın.
Loş oyuklarda vahşi gözler pırıldıyordu,
Yığınlar, kabartmalar, nakışlar oynuyordu,
Zaman zaman önümde açılıyordu duvar.
Yeşimden, somakiden ve altından saraylar:
Uluların, bahtiyarların otağ kurduğu,
Cihangirlerin kandan, buhurdan kudurduğu
İnler görünüyordu... Seher yeliyle nasıl
Ürperirse bir ağaç, o duvar da muttasıl
Öyle ürperiyordu. Alınlarında burçlar,
Alınlarında altın başaklardan sorguçlar,
Muammanın üstüne bağdaş kuran birer sır
Gibi çöreklenmişti sura binlerce asır...
Sanki temel taşları canlıydı da, bu mahşer
Göğe yükseliyordu... Sanki binlerce asker,
Gecelerin fethine çıkan koca bir ordu
Birden taş kesilmiş de orada uyuyordu.
Kayan bulutlar gibi dalgalanıyordu sur,

O hem canlı bir yığın, hem bir hisardı. Çamur
Kanıyor, toz göz yaşı döküyordu. Mermerin
Elinde bazen kral âsası, bazen keskin
Bir kılıç pırıl pırıl yanıyordu. Duvardan
Taş değil de kelleydi sanki her yuvarlanan...
İnsanlığı önüne katan o meçhul rüzgar,
Şekilden şekle giren Âdem, dalgalar kadar
Oynak Havva, vahdette sonsuzlaşan insanlık,
Ecelin eğirdiği esrarengiz, karanlık
Yumak: ALIN YAZISI çırpınıyordu orda...
Bazen şimşek duvarı aydınlatıyordu da,
Yüz milyonlarca çehre pırıldıyordu birden.
Bizim HEP dediğimiz o HİÇLİK'ti beliren:
Tanrılar, tâcidarlar, kanun, şeref ve zafer,
Çağların ırmağında akıp giden nesiller,
Ufukları kuşatan karanlık bir silsile
Misâli, gözlerimin önünde binbir çile,
Binbir acı, cehalet, açlık ve hurafeler,
İlim, tarih... uzayıp gidiyordu.
Bu mahşer,
Çöken bir kâinatın enkazıyla yoğrulan
Bu duvar karanlıkta gittikçe daha yaman,
Gittikçe daha yalçın, daha sarp, daha mağmum
Yükseliyordu. Ama nerede? Bilmiyorum.

Ne âdetleri saran muamma, ne göklerin
Sis perdeleri, insanoğlunun sâkin, derin,
İnatçı bakışına set çekebilir... Demin
Kaypak, karmakarışık görünen; şekillerin
Sinesinde dalgalar gibi yuvarlandığı,
Gözlerimin heyula, serap, duman sandığı
O duvara dikkatle bakıyorum... Bulanık
Göz bebeklerim berraklaştıkça, o karanlık
Tecelli yavaş yavaş sisten sıyrılıyordu.
Girdaplardan göklere yükselen mahşerdi bu!
Her hücresinde bir dev vardı. Uğursuz asır,
Nankör asır, pis asır... Gerçeği kuşatan sır,

Bulut ve dünya: Şimdi tarih ardına kadar
Açmıştı kapısını... Bu rüyada uluslar
Zaman merdivenine yaslanmışlardı set set...
Hayâlden sütunlara dayanmıştı her mabed...
Bir yanda kahramanlar, bir yanda peygamberler
Ve Mambré'ye gaibler âleminden haberler
Fısıldayan Dodon, Teb, Rafiden, kutsalkaya,
Arz-ı mevud, Musa'nın kollarını semâya
Kaldıran Hârun'la Hur, cenkler ve Tih sahrası,
Amos'un kasırgayla çalkalanan arabası;
Sonra bütün o yarı haydut, yarı hükümdar
Masal kahramanları, melekler, nim-ilâhlar,
Adları kâh sevgiyle, kâh kinle bayraklaşan,
Efsanelerin gümrah ışığıyla kaynaşan
İnsan avcıları: Hind, İskandinav elleri,
İspanya ve destanlar: hem de en güzelleri,
İradeleri çelik mızraklar gibi yalçın
Yiğitler; hatırası karanlık asırların
Sessizliği içinde eriyen kafileler...
Talut, Davut, Delf şehri, Andor mağrası, her
Akşam altın makasla kesilen mukaddes mum...
Ölüler arasında Nemrut'u görüyorum.
Başaklara yan gelmiş Boaz... İşte Tiberler
Tanrısal ve muhteşem başlarında efserler,
Tasit'in kaleminde lâleleşen o parlak
Gerdanlıkları dört bir yana ışık saçarak
Caprée, Forum, Ordugâh dolaşıyorlar. Tahtın
Karanlık zindanlara kadar uzanan altın
Zinciri... Dağlar kadar yalçındı bu garip sur.
Bu tecelli herşeyi kucaklıyordu: çamur,
Işık, madde, ruh. Bütün şehirler: Tep, Atina.
Tir'in ve Kartaca'nın heybetli enkazına
Dayanıp ta yükselen Roma... Bütün nehirler.
Sezarlığa özenen her zıpçıktıya: Yeter!
Yeter! Vatandaş kalmak istiyorsan, dur artık!
Diyen Rubikon, Esko, Ren, Nil ve Ar. Karanlık

Bir iskelet misali göğe set çeken dağın
Zirveleri sislerle örtülüydü. O kalın,
O hayalet bulutlar Ay'ı aralarına
Almış sürüklüyordu. Ve meçhul bir fırtına
Hisarı zaman zaman ürpertiyordu. Işık
Sisle kucaklaşıyor, esrarlı bir aydınlık,
Çağdan çağa, taçlardan kalkanlara akseden
Gölgelerle oynuyor, kaynaşıyordu. Derken
Almanya oluyordu birdenbire Hindistan,
Süleyman'ın nurundan bir pırıltıydı Şarlman;
Beşerin muzlim, garip, sonsuz mucizeleri;
Hürriyetin maddeyi canlandıran zaferi...
Zümrüt yamaçlı Pendus; yanık yamaçlı Sîna
Uzaklardan, Newton'u müjdeleyen Hiseta...
Keşifler: Ummanları aydınlatan meşale!
Fulton vapura binmiş, Jason yelkenlisiyle.
Hem Marseyyez, hem Eşil... Tayf da orada melek de...
Elektr'in kapısında Capanée beklemekte
Ve Lodi köprüsünde Bonapart ayaktadır;
Neron alkışlanmakta, Mesih kıvranmaktadır.
İşte, tahtın uğursuz, korkunç, kasvetli yolu;
Terle, çamurla, kanla, gözyaşıyla yoğrulu...
Sonra muzlim bir tepe ve gölgeler: Uluyan,
Homurdanan, küfreden, tepinen, cana kıyan
Şuursuz yığın... Heyhat! Bu ne derin uçurum!
Boğuk sesler ve canhıraş çığlıklar duyuyorum:
Sefalet hıçkırıyor, o şifasız hançere
Durmadan, dinlenmeden sızlanıyor, boş yere:
Zaman zaman buğulu bir aynaya benzeyen
Bu garip, bu esrarlı manzaraya akseden
Hem benim varlığımdı, hem bütün bir kâinat
Dal dal ve yaprak yaprak fışkırıyordu hayat.
Şehvet de oradaydı, ölüm de, felâket de.
Ten değiştiren ruh da, ruh değiştiren et de;
İnsanlaşan tanrılar, tanrılaşan insanlar
Geçiyordu önümden dalgalandıkça duvar.
Ve sonra varlıkların karanlık mahşerinde

Gözleri alev alev dudaklarında hande,
Muzlim, mağrur, müstehzi biri dolaşıyordu.
Biraz dikkat edince tanıdım: Şeytandı bu.
Tanrının ormanında kurnaz kaçakçı şeytan.

Sonsuz karanlıkların bağrına hangi Titan
Çizmişti bu tabloyu? Bu kâbuslu rüyayı
Hangi heykeltıraştı işleyen? Bu binayı
Kuran kimdi? Hangi el sefaleti, dehşeti,
Mâtemi, göz yaşını ve binbir cinayeti
Kanla, çamurla, sisle, ışıkla yoğurmuştu,
Hangi el bu acaip silsileyi kurmuştu?
Titriyordum. Bu rüya insanlıkla hilkatin
Muzlim kaynaşmasıydı. Sütunlarından enîn
Fışkırıyordu. Surdan göğe yükselen kollar
Yumruklaşmıştı hınçtan! Vücutlar bir canavar,
Vücutlar Gomoré'ydi. Ruhlar Sahyun kadar saf,
Dünle bugün yanyana dizilmişlerdi saf saf;
Orda hayvanla insan tek varlık gibiydiler,
Burası cennet miydi, cehennemde miydiler?
Bilmiyorum. Günahlar korkunç gölgeleriyle
Yerde sürünüyordu. Orda çirkinlik bile
Devasa fresklerin korkunç azametiyle
Hemâhenkti. Derinden süzdükçe bu duvarı
Apaçık görüyordum hayâl olan çağları.
Nasıl kenetlenmişse sırtımızda kemikler,
Orda da öylesine kaynaşmıştı hayır, şerr.
Mezar karanlığından bir yığındı o duvar,
Dumanlı bir sabaha doğru yükseliyordu.
Gecenin gölgesinde rüyalaşan asırlar
Işıltılı bir fecrin koynunda eriyordu.
Yer yer ağarıyordu bağrında ufukların
Bulanık ve yıldızlı sislerle hâleliydi
Günün kasveti nuru soluk bir ter gibiydi
Alnında o duvarın.

İçin için ürperen, dalgalanan, kaynaşan
Bu tayflar dünyasını seyrederken, fezadan

Bir uğultu boşandı, ezelî sesizliğin
Bağrından kopup gelen iki korkunç ve derin
Çığlık duydum. Gökkubbe sanki aralanmıştı
İlk sayha tan yerinde kopup kanatlanmıştı.
Oresti'nin ruhuydu sisleri delip geçen.
Aynı ânda gecenin karanlık sinesinden
Apokalips uçtu. Bir küsuftan fırlayan
Kara bir ifrit gibi korkunçtu, tehditkârdı.
Yaklaşan o iki ruh gölgeden iki Şar'dı.
Bir gelişleri vardı sisleri yırta yırta,
Çok geçmeden ezilip gidecektim mutlaka.
Titriyordı 'm.

... Geçtiler ... Bir sarsıntıdır koptu;
Kader! diye haykırdı birinci ruh. Uğultu
Cevap verdi ikinci ruhun ağzından: Tanrı!
Bu iki vâveylâyı dehşetle tekrarladı,
Meşum yankılarda karanlık ebediyet.
Ürperdi, çalkalandı ve dalgalandı zulmet,
Bu korkunç nârâlarla titredi sur... Hükümdar
Miğferine el attı, put tâcına... Ve duvar
Bir cam gibi sarsıldı, kırıldı, parçalandı,
Karanlığa karıştı. O ne korkunç bir ândı!
İki ruh kaybolunca hayâlin sislerinde,
İki büyük kuş gibi... Karanlık perde perde
Aralandı ve duvar âyan oldu. Bölmeler
Çatlamış, parçalanmış, zedelenmişti yer yer.
Sütunlar muhteşem, cidarları perişan
Yıkık bir mabed gibi ulu yamaçlardan
Girdap görünüyordu.

Ruhlar geçtikten sonra
Bir hayli değişmişti önümdeki manzara...
Suru parçalamıştı iki kanat darbesi,
Varlığı kucaklayan o hayâl mucizesi
O dört başı mamur sur; sinesinde, kaderin
Sonsuz kaynaştığı; en eski devirlerin
Çağımızla yan yana otağ kurduğu duvar,

Bağrında, asırların, teftiş gören ordular
Gibi, hep bir ağızdan: 'Burdayız' dedikleri
Tekmil mevcutlarıyla nöbet bekledikleri
O hisar yoktu artık ortada. O kıtanın
Yerinde adacıklar belirmiş, o cihanın
Sinesinde mezarlar yükselmişti: Sütunlar
Hâlâ heybetliydiler, hâlâ ayaktaydılar,
Ama üstleri boştu... Asırlar darmadağınık,
Asırlar parça parça uzanıyordu artık.
Hepsi de yaralıydı, sakattı, perişandı...
Gölgeler bir bataklık, gölgeler bir ummandı,
Yıkılan asırları kucaklamıştı gece,
Sisler sarmaş dolaş, bulutlarla iç içe,
Bir rüyanın perişan enkazıydı bu mahşer,
Viran, uçsuz bucaksız bir köprüydü... Kemerler
Birer birer çökmüştü. Neredeyse uçuruma
Karışacaktı... Yahut muazzam bir donanma
Bozguna uğramış da batıyordu... Fırtına,
Zirveleri dolaşan o kekeme, boyuna
Aynı sözle başlar da bitirèmez, bocalar;
O kesik, o karanlık, o garip cümle kadar
Müphemdi, perişandı, bir acaipti bu sur.
Yalnız gelecek günler, soluk bir fecrin mahmur
Pırıltısı içinde dal dal ve çiçek çiçek
Açılıyor, bulutlar arasından geçerek
Bir yıldız gibi mağrur yükseliyordu, insan
Yıldırım görmüyordu ama, o ihtişamdan
Tanrının varlığını seziyordu.

O kaypak,
O loş pırıltıları yer yer ve yaprak yaprak
Aksettiren; âtiyi, mâziyle aydınlatan
Bu kitap o esrarlı, o karanlık rüyadan
O canlı heyülâdan doğdu.
Fevza, kafamda mısra mısra billurlaşırken,
Doğum sancılarıyla kıvranırken şuurum
Baş ucumda bir hayâl belirdi: vakur, mağmum,

Tarihin hemşiresi efsaneydi bu... Sonra
O gitti tarih geldi... İkisi de sırayla
Birşeyler karaladı, önümdeki deftere...
Mâziden, uçurumdan, karanlıktan esere
İntikal eden nedir? Soluk bir takım izler...
Hak'ın iradesiyle fırtınalı denizler
Gibi coşup kabaran devrimlerin yankısı,
Zelzeleden sonraki o enkaz yığıntısı,
İstikbalin bulanık fecriyle pırıldayan
Molozlar... İnsanların kırık dökük, perişan
Yapıları... Bağrında karanlıklar barınan
Çağların harabesi... Ve gökte zaman zaman
Yıldızlaşan bir fikir... Korkunç bir salhane bu,
Ölümün barındırdığı uğursuz kâşâne bu.
Duvarlarını kader örmüş bu viranenin,
Ama saçaklarında bazen şuh bir güvercin,
Bazen de bir ışık var... O kuşun adı: Ümit
O yıldızın: HÜRRİYET... Ve sonra vakit vakit
İğrenç taş yığınları arasında sürünen
İfritler, ejderhalar ve sislere bürünen
Hudutsuz, hâilevi bir enkaz silsilesi.
Kadim Babil'in tüyler ürperten bakiyyesi...
Perişan kulesidir bu kitap varlıkların,
Hayrın, şerrin, mâtemin ve fedakarlıkların
Hâzin âbidesidir... Ufuklara hükmeden
O yalçın, o serâzat, o mağrur silsileden
Bugün ne kaldı? Dağınık, kırık dökük, derbeder,
Karanlık vadilerde seraplaşan şekiller,
Çirkin yığınlar, garip bir harabe azmanı;
Beşerin yavuz, sonsuz, perişan dâsitânı.

Kaynak: Victor Hugo, *"Yüzyılların Efsanesi: Bu Kitap Şu Rüyadan Doğdu"*, *Dönem*, (Çev. Cemil Meriç), sn. 2, sy. 17, s. 2-3, Şubat 1965; krş. "Asırların Efsanesi: Bu Kitap Şu Rüyadan Doğdu", *Hareket*, VII/82, s. 50-56, Ekim 1972; "Asırların Efsanesi: Bu Kitap Şu Tecellîden Doğdu", *Umrandan Uygarlığa*, s. 259-266, İstanbul 1974

Cemil Meriç'e Mektup

Sabri Esat Siyavuşgil

Hernani tercümeni sayfa sayfa okudukça, bilsen sana ne kadar acıdım, kendimi ne kadar suçlu hissettim. Manzum tercüme, hem de Victor Hugo'dan. Fransız romantizminin ilk meydan muharebesi ve ilk zaferi, cihan edebiyatına şeref veren bir âbide! Kimbilir, ne kadar da göz nûru döktün, kaç gece uykusuz kaldın, bir mısraın inadı, bir kafiyenin serkeşliği kimbilir sana ne kadar ıztıraba mâloldu.

Bu sancıları ben de tattım da bilirim. Güzel tercümeni okurken, o eski günleri yeniden yaşar gibi oldum ve üzüldüm. Kendimi suçlu buldum. Eğer büyük bir tevazu'la bana ithafında söylediğin gibi, bu yolda sana örnek olmuşsam, bilmeyerek sana kötülük etmişim, göz nûruna kıymışım, seni bir hülyanın, bir vehmin kurbanı etmişim.

Belki şimdiden ayılmışsındır, ama ben yine sana hakikatin bilançosunu çıkarıvereyim. Maarif Vekâleti, bu ömür törpüsü himmetinin maddî karşılığını mısralardaki kelimeleri birer birer sayarak düz yazı hesabına ödeyecektir. Eline verecekleri birkaç yüz liradan kağıt ve daktilo masraflarını çıkardıktan sonra, avucunda kalana bakma, utanırsın. Sakın, ikinci baskı ümidine de düşme. O Hernaninin kardeşi Ruy Blas üçbin mevcudunu on yılda tüketemedi.

Manevî mükâfata gelince, ona da fazla bel bağlama. Bir Maarif madalyası yok ki verilsin. Gazetelerimizde ne yer, ne de heves kaldı ki bu

yaman emeğin takdir edilsin. Başı bir tekkeye bağlı olmayan edebiyat mecmuamız çıkmıyor ki anandan öğrendiğin Türkçe ile vezin ve kafiye kullanmak cüretini hoş görerek sana iltifatta bulunsun. Ama bir teselli noktası var. Sabreder de beklersen, bundan üç asır sonra bir müsteşrik çıkar, benim Ruy Blas ile senin Hernani tercümeni bir kütüphanede keşfeder, ilim ve edebiyat âlemine tanıtır, o zaman Garplılar:

— Vay, Victor Hugo üç asır evvel Türkiye'de manzum olarak tercüme edilmiş de haberimiz yokmuş, derler.

İşte maddî ve manevî mükâfatlarının bilançosu!

Sen tut da dedikodu muharriri olacağına, manzum tercümeler yap. Mayk Hammer'e dudak bük de Victor Hugo'yu seç. Olacak şey mi bu, a Cemil Meriç!

Bu emeği pehlivanlığa verseydin, Kırkpınar'da başa güreşir, altın saat kazanırdın. Futbola himmet etseydin, şu mevsimde en az yirmibin liraya transfer olurdun. Şarkı söylemeyi öğrenseydin, Pırlanta gazinosunda gecesine bin lira kıvırırdın. Resmini gazetelerin ilk sayfasına basarlardı, gittiğin yerde itibar görürdün, kimse arkandan "Edebiyatçı!" diyerek seninle zevklenemezdi.

Bu cevherini neden başka yerde göstermedin de ille iğne ile kuyu kazmayı ve üstelik bizden iltifat beklemeyi denedin, a çocuk!

Etrafına hiç bakmadın mı? Mösyö Seguin'in Keçisi hikâyesini de bilmez değilsin, hani. Keyfinin istediğini yapmak sevdasıyla kurda yem olan o keçinin misali de seni ürkütmedikten sonra, sana felâh yoktur, zavallı Meriç'im!

Sanki sana yok da bana var mı? O da ayrı hikâye!

Kaynak: Sabri Esat Siyavuşgil, "Cemil Meriç'e Mektup", *Yeni Sabah*, 18 Haziran 1957

Cemil Meriç Kaynakçası

Burada, Cemil Meriç'in kitaplarının sadece tarafımızdan tedkik edilen baskılarına işaret olunmuş ve zaten metin içerisinde zikredildiğinden ötürü yazarın atıf yapılan makale, günlük kayıtları, ders notları, mektup, sohbet, söyleşi ve konuşmalarınm tek tek künyelerinin verilmesine ayrıca lüzum görülmeyip sadece yer aldıkları kitap, gazete ve dergi adları yayım sırasına göre zikredilmiştir.

I. Kitaplar

A. Telif

1. *Hind Edebiyatı*, İstanbul 1964; *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 1976, 1979, 1994
2. *Saint-Simon: İlk Sosyalist, İlk Sosyolog*, İstanbul 1967, 1995
3. *Sosyalizm ve Sosyoloji Tarihinde Pierre Joseph Proudhon (1809-1865)*, İstanbul, 1969 (ayrı basım)
4. *İdeoloji*, İstanbul, 1970 (ayrı basım)
5. *Bu Ülke*, İstanbul, 1974, 1975, 1977, 1979, 1985, 2004
6. *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul, 1974, 1977, 1979, 2005
7. *Mağaradakiler*, İstanbul, 1978, 1980, 2005
8. *Kırk Ambar*, İstanbul, 1980, 2004-2006
9. *Bir Facianın Hikâyesi*, Ankara, 1981
10. *Işık Doğu'dan Gelir*, İstanbul, 1984
11. *Kültürden İrfana*, İstanbul, 1986

B. Tercüme

1. Honoré de Balzac, *Altın Gözlü Kız*, İstanbul, 1943
2. Honoré de Balzac, *Onüçler'in Romanı: Ferragus*, İstanbul, 1945
3. Honoré de Balzac, *Otuzundaki Kadın*, İstanbul, 1945
4. Honoré de Balzac, *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*, İstanbul, 1946, 1973
5. Victor Hugo, *Hernani*, İstanbul, 1956, 1966
6. Victor Hugo, *Marion de Lorme*, İstanbul, 1966 (M.S. Kılıççı ile ortaklaşa)
7. Antoin Meillet-Michel Lejeun, *Dillerin Yapısı ve Gelişmesi*, İstanbul,1967 (B. Vardar ile ortaklaşa)

8. Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1980 [L. Çataloğlu ile ortaklaşa]
9. Thornton Wilder, *Köprüden Düşenler*, İstanbul, 1981 (L. Çataloğlu ile ortaklaşa)
10. Maxime Rodinson, *Batıyı Büyüleyen İslâm*, İstanbul, 1983

C. Günlükler, Ders Notları, Sohbet, Söyleşi ve Konuşmalar

1. *Jurnal I-II*, (haz. Mahmut Ali Meriç), İstanbul, 1998 (1. bas. 1992-93)
2. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, (haz. Ümit Meriç), İstanbul, 1993
3. *Cemil Meriç ile Sohbetler*, (haz. Halil Açıkgöz), İstanbul, 1993, 2005
4. *Cemil Meriç ile Söyleşiler*, (haz. Mehmet Tekin), İstanbul, 2003
5. *Bulutları Delen Kartal: Cemil Meriç ile Konuşmalar*, (haz. M. Armağan-S. Coşkun), İstanbul 2004
6. *Cemil Meriç*, (haz. Murat Yılmaz), Ankara, 2006

II. Dergi ve Gazeteler

1940

1. *İnsan* (1941)
2. *Yeni Edebiyat* (1941)
3. *Yeni Yol* (1942)
4. *Ayın Bibliyoğrafyası* (1942)
5. *Yurt ve Dünya* (1944)
6. *Yücel* (1944-1946)
7. *Tan* (1944)
8. *Tasvir* (1945)
9. *Gün*, (1945)
10. *Amaç* (1946)
11. *Yeni Sabah* (1946)
12. *Yedigün* (1947)
13. *Yirminci Asır* (1947-1948)

1950

14. *Yirminci Asır* (1953)

1960

15. *Sosyoloji*, (1964-1968)
16. *Yapraklar* (1964-1965)

17. *Dönem* (1965)
18. *Çağrı* (1965-1966)
19. *Yeni İnsan* (1967-1970)
20. *Hisar* (1967-1980)
21. *İş ve Düşünce* (1968)

1970

22. *Katkı* (Eylül 1970-Ocak 1971)
23. *Türk Edebiyatı* (1972-1984, 1987, 1993)
24. *Hareket* (1972-1979)
25. *Ortadoğu* (1974)
26. *Tercüman* (1974)
27. *Yeni Sanat* (1974)
28. *Millî Gençlik* (1975)
29. *Kubbealtı Akademi* (1975-1979)
30. *Töre* (1976)
31. *Sebil* (1976-1977)
32. *Büyük Gazete* (1976)
33. *Pınar* (1977-1979)
34. *Köprü* (1977-1979)
35. *Yeni Asya* (1977)
36. *Divan* (1978)
37. *Devlet* (1978)
38. *Büyük Doğu* (1978)
39. *Nesin Vakfı Yıllığı* (1978)
40. *Gerçek* (1978-1979)
41. *Son Havadis* (1979)
42. *Meşale* (1979)
43. *Birikim* (1979)

1980

44. *Milli Eğitim ve Kültür* (1980-1983)
45. *Millî Kültür* (1980)
46. *Yeni Devir* (1981-1983)
47. *Yazko Edebiyat* (1982)
48. *Mavera* (1982)
49. *Hamle* (1983)
50. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (1983)
51. *Doğuş Edebiyat* (1983-1984)
52. *Tarih ve Toplum* (1984, 1987, 1994)

53. *Hürriyet-Gösteri* (1985, 1989)
54. *Boğaziçi* (1985)
55. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (1985)
56. *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı* (1986)
57. *Yeni Nesil* (1987)

1990-2000

58. *Türk Edebiyatı* (1993)
59. *Yeni Şafak* (1997, 2006)
60. *Cogito* (2002)

Ömrü boyunca harbi değil, muharebeyi kazanmayı hedeflemiş bendenizin harbin kaybedilmesinden ötürü hissesine düşen ızdırabın, yârinin içine atıldığı o büyükçe ateş ormanını söndürebilmek için ağzıyla su taşıyan küçük serçenin ızdırabından daha az olmadığı itirafını, bir buruk vedâ yazısının sonuna iliştirilmesi gereken ve ne yazık ki bir türlü dinmek bilmeyen mevsimsiz yağmurlar yüzünden mürekkebi akmış bir pusula hâlinde, dîvanesi olduğum o metruk yolun kenarcağızına, önleyemediğim bir hüzün ve sarartmayı beceremediğim bir utanç içinde terkediyorum.

Hüve'l-Bakî

kapı no: 229
araştırma-inceleme: 50